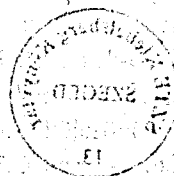

X 191969

L. Balogh Béni

Küzdelem Erdélyért

A magyar–román viszony és a kisebbségi
kérdés 1940–1944 között

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Megjelent
a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

ISBN 978 963 05 9306 9
X 191969

Kiadja az Akadémiai Kiadó,
az 1795-ben alapított

Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 21–35.

www.akademiaikiado.hu

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001023565

Első magyar nyelvű kiadás: 2013

© L. Balogh Béni, 2012

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	7
I. Historiográfiai áttekintés	13
II. A magyar–román viszony 1940 őszen és a kölcsönösségen alapuló nemzetiségi politika kialakulása	27
1. A második bécsi döntés a magyar–román kapcsolatrendszerben	27
2. A döntés fogadtatása	30
3. A döntés végrehajtása és Észak-Erdély román kiűritése	51
4. A honvédség észak-erdélyi bevonulása és a dél-erdélyi magyarság helyzete	62
5. Az észak-erdélyi katonai közigazgatás és a nemzetiségi kérdés	76
6. A kölcsönösségen alapuló nemzetiségi politika kezdetei	84
7. Magyar–román likvidációs tárgyalások	93
8. A német–olasz vegyes bizottság tevékenysége és ajánlásai	103
9. Versengés a náci Németország támogatásáért	110
10. Eltérő taktikák, egymással szembenálló nemzetstratégiák	125
III. Holtponton (1941–1942)	129
1. Tárgyalások, megállapodások 1941 első felében	129
2. A követek kölcsönös „bojkottja”	147

karestiek. Sokan közülük csatlakoztak is az utcán vonuló, főleg diákokból és menekültekből összeverődő tömeghez, amely Észak-Erdély visszaszerzését követelte. De nemcsak Bukarestben, hanem az ország más városaiban is tüntettek Erdélyért. Tordán egy szónok például kijelentette, hogy az „orosz háború” befejeztével közép-európai háború lesz, és Románia fegyverrel veszi vissza az elszakított részeket.

Az eseménydús nap nem múlt el visszhang nélkül, sőt diplomáciai botrányt okozott. Alig néhány nap múlva, május 15-én, a hősök ünnepén a marsall újabb beszédet mondott, amelyben ismét burkolt célzást tett Észak-Erdély visszafoglalására. A magyar kormány diplomáciai válaszlépésre szánta el magát. Május 19-én a bukaresti követ, Nagy László tiltakozó jegyzéket nyújtott át Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettesnek és külügyminiszternek a marsall május 10-i beszéde miatt. A követet fogadó külügyminiszter – az államvezető névrokona – alacsony, fekete hajú, fekete szemű és egy diplomata jellemzése szerint „kigyóbüvölő” tekintetű ember volt. Sokan (nem minden alap nélkül) hiúnak és dicsekvőnek tartották. Kóros bőbeszédűsége gyakran halandzsának tűnő, vég nélküli monológokban nyilvánult meg. Hívei szerint viszont kiváló szónoki képességekkel rendelkezett. Mihai Antonescu a magyar követre igen határozott benyomást akart tenni. Ez olyannyira sikerült neki, hogy a protokollt is megszegte. A tiltakozó jegyzékre utalva kijelentette: megengedhetetlen, hogy az államfő nyilatkozatait bárki is cenzúrázza. Nagy közbevetette, hogy nem Ion Antonescu, hanem a király az államfő. Erre a külügyminiszter felállt, és az ajtóhoz kísérte – kevésbé árnyaltan fogalmazva: kidobta a követet. A magyar fél újabb válaszlépésként visszarendelte Nagy Lászlót, mire a román kormány hasonló utasítást adott budapesti követének. Bukarestben olyan hírek kezdtek terjedni, hogy mindez a diplomáciai viszony megszakításának előszele. Ez végül nem következett be, de több más tényezővel együtt az incidens még inkább elmérgesítette a magyar–román viszonyt, amely – Nagy László szellemes, talán nem is oly túlzó megállapítása szerint – amúgy is leginkább a Grönland és Déli-sarkvidék közötti kapcsolathoz hasonlított.

E könyv a fenti történettel illusztrált magyar–román viszonyt és az ehhez elválaszthatatlanul kapcsolódó kisebbségi kérdést vizsgálja az 1940. augusztus 30-án kihirdetett második bécsi döntés és a háborúból való 1944. augusztus 23-i román kiugrás közötti időszakban. Kiindulópontja az a paradoxon, amely szerint 1940 novemberétől, a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozástól 1944. augusztus 23-ig a két ország egyazon szövetségi rendszerhez tartozott ugyan, kapcsolatuk e négy év során mégis a mélypontra süllyedt. A gazdasági-kulturális együttműködés gyakorlatilag megszűnt, és bár a formális diplomáciai viszony fennmaradt, mindkét kormány csak a megfelelő alkalomra várt, hogy akár békés úton (közvetlen német–olasz beavatkozással vagy a világháborút követő békerendezésen), akár egy egymás ellen viselt háború révén „leszámoljon” a másikkal. Ráadásul a Romániában maradt mintegy félmillió magyar és a Magyarországhoz került több mint egymillió román a két állam „túszává” vált: mindkét állam egyfajta politikai eszközzé degradálta a kisebbségeket, felismerve a bennük rejlő zsarolási potenciált. Ezzel összefüggésben már 1940 őszén utat nyitottak a kölcsönösségen alapuló nemzetiségi politikának, amely mindvégig szinte elviselhetetlenné tette a kisebbségi létet a határ két oldalán.

Két fontos kérdéskör: a (kezdetben legalábbis) csupán burkoltan megfogalmazott, de – főleg román részről – rendkívüli súllyal jelentkező területi követelések, illetve a nyíltan jelen lévő kisebbségi kérdés megoldatlansága terhelté ebben az időszakban a román–magyar viszonyt. Mind a magyar, mind a román kormány külpolitikájának középpontjába – a korábbi időszakokhoz képest még inkább – Erdély kérdése, illetve ennek kapcsán a román–magyar területi viszály került, amely így mindkét állam „legerősebb energiáit” kötötte le. Összhangban a két országban eluralkodott türelmetlen közhangulattal, szinte alapelvevé vált,

Friedrich Christof: *Befriedung im Donauraum. Der Zweite Wiener Schiedsspruch und die deutsch-ungarischen diplomatischen Beziehungen 1939–1942.* [Béketeremtés a dunai térségben. A második bécsi döntés és a német–magyar diplomáciai kapcsolatok 1939–1942.] Frankfurt am Main, 1998, Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften (Europäische Hochschulschriften), 153.

főleg Bukarestben, hogy a legcsekélyebb engedményt sem szabad tenni a másik fél javára, még akkor sem, ha az saját szempontból is hasznos lenne, nehogy gyengeségnek, „kapitulációnak” tűnjék a gesztus. Találó az a korabeli román jellemzés, amely az „idegháború” fogalmával írta le a két ország közötti viszonyt: „*România és Magyarország között valószínű idegháború zajlik. Az fogja hamarabb elveszíteni a harcot, aki hamarabb elveszíti a türelmét. Romániának jelenleg nincs egyetlen komoly gazdasági vagy politikai oka sem, amely egy kapituláció kezdetét jelenthető kezdeményezésre ösztönözné.*”² A társadalomtudományok egyik elterjedt mai szakkifejezésével élve: az 1940–1944 közötti magyar–román viszony alakulása klasszikusan a „nulla (vagy fix) összegű játék”³ dinamikáját követte, ahol a megbékélés, a kompromisszum csaknem lehetetlen volt. A szinte csak egy pontra (azaz Erdélyre, illetve a magyar–román viszonyra) koncentráló „csőlátás” mind a magyar, mind a román külpolitika tisztánlátását és rugalmasságát csökkentette,⁴ s ez egyebek mellett azzal a következménnyel járt, hogy a két kormány elkötelezte magát a tengelyhatalmak mellett, és 1942 végéig Adolf Hitler kegyeiért versengett.

A sztálingrádi fordulatot követően a színpalak mögött a korábbihoz képest egyfajta „fordított versengés” indult meg a két ország között.

² A fenti sorokat Valeriu Pop meghatalmazott miniszter, a bukaresti külügyminisztérium beosztottja, Ion Antonescu államvezető bizalmasa vetette papírra egy 1941. február 7-i referátumában. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (A román Külügyminisztérium Levéltára, Bukarest. A továbbiakban: Arh. M.A.E.), fond 71/Transilvania, vol. 49/1., f. 27.; vö. L. Balogh Béni: Az „idegháború” kezdete. Magyar–román tárgyalások 1940 őszén. In Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorja, 2006, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 102.

³ Benkő Levente e kifejezést az 1918 utáni magyar–román viszony, illetve a magyar és a román nemzetiségpolitikák jellemzésére használja. Benkő Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro Minoritate*, 2002/Ősz, 33.

⁴ A hasonló „genetikai hibákkal” küszködő, 1920 utáni magyar revizionista külpolitikát Zeidler Miklós írja le plasztikusan. Lásd Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, 2001, Osiris Könyvkiadó (Osiris Zsebkönyvtár), 56–58.

Ennek tétje az volt, hogy melyikük tud jobb békefeltételeket elérni a nyugati nagyhatalmaknál, majd melyikük képes előbb átállni a szövetségesekhez. E sajátos „versenyfutást” tekintve 1943-ban még Magyarország volt „lépéselőnyben”. Az 1944. március 19-i német megszállás azonban hosszú időre véget vetett a magyar béketagapogatózásoknak, a hasonló román próbálkozások viszont felgyorsultak. Az 1944. augusztus 23-i román átállás végül komoly szerepet játszott abban, hogy a nagyhatalmak Erdély kérdésében alapvetően Románia javára döntöttek, bár az új határ nyomvonala csak később dőlt el végérvényesen.

*

A kötet, amelyet az olvasó a kezében tart, műfaját tekintve diplomáciatörténeti mű. A fő hangsúly a kétoldalú viszony alakulásán, a „hagyományosnak” számító politikai-diplomáciai aspektusok elemzésén van – a kisebbségi kérdést ennek függvényében tárgyalom. Ezáltal kimondatlanul is az utóbbi kérdéskör „nagypolitikai” vonatkozásai kerülnek előtérbe, míg a tényleges közigazgatási gyakorlat, a szakpolitikák, továbbá a kisebbség és a többség mindennapi viszonya csak érintőlegesen képezik vizsgálódásom tárgyát. A kutatásba igyekeztem lehetőség szerint minél szélesebb forrásbázist bevonni a magyar és a román levéltárak anyagai, a rendelkezésre álló diplomáciai okmánytárak, a magyar és a külföldi szakirodalom, a sajtó, valamint a korabeli szereplők visszaemlékezései által.

A könyv kéziratának első változatát az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 2010-ben megvédett doktori disszertációm képezi. Ezúton is szeretném megköszönni témavezetőmnek, Romsics Ignác professzornak a hasznos javaslatait, kiegészítéseit, javításait. Szakmai és emberi tisztességét példamutatónak tartom.

HISTORIOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉS

Az első bécsi döntés 1940. augusztus 30-án hirdettetett második bécsi döntés és a háborúból való 1944. augusztus 23-i román kiugrás között eltelt mintegy négy év a 20. századi magyar–román kapcsolatok talán legvitatottabb és legellentmondásosabb periódusát képezi. Ezt jelzi, hogy a magyar és a román történetírás az esetek többségében egymástól merőben eltérő módon értékelte és értékeli ma is a második bécsi döntés következményeit, az észak-erdélyi román és a dél-erdélyi magyar kisebbség helyzetét, valamint az államközi kapcsolatok alakulását ebben a korszakban. Az is szembetűnő, hogy a két ország historiográfiájában nem azonos súllyal szerepel a kérdés. Míg ugyanis Magyarországon ez távolról sem került a legújabb kori történeti kutatások homlokterébe, addig a múlt század nyolcvanas éveiben a felülről irányított román történetírás egyik legkedveltebb témája lett Észak-Erdély 1940–1944 közötti sorsa. A kérdés iránt tanúsított felfokozott román történetírói érdeklődés a cenzúra eltörlése után, a kilencvenes évtizedben sem hagyott alább.⁵

Témánk román és magyar történetírását tárgyilagosan áttekinti Ottmar Trașcă: *Relațiile româno-ungare și problema Transilvaniei, 1940–1944 (I). [A magyar–román kapcsolatok és Erdély kérdése, 1940–1944., I.]* In *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*. XLI, 2004. Iași, Editura Academiei Române, 313–316. A második bécsi döntés, valamint Észak-Erdély 1940–1944 közötti történetének magyar historiográfiáját értékeli Egyri Gábor: „Kis magyar világ” – történeti megközelítések. *Limes*, 2006. 2. sz. 139–142. Az 1990 utáni román szakirodalomra Sárándi Tamás: *Észak-Erdély 1944 közötti története a román történetírásban*. Uo. 131–137. A második bécsi döntés történetírására vonatkozóan lásd még L. Balogh Béné:

Vázlatos historiográfiai áttekintésünk elején két olyan munkát említünk, amelyek még a második világháború idején jelentek meg Romániában. Vasile F. Călugăru könyve⁶ a nemzetközi jog szempontjából elhibázottnak minősíti a második bécsi döntést. „Száz” jogi érvelése csak a kötet végén válik szenvedélyessé, a magyarok által 1940 őszen elkövetett „borzalmas kínzások, megcsonkítások” említésekor. Milton G. Lehrer amerikai újságíró Erdélyről szóló, élesen magyar-ellenes, eredetileg francia nyelven írt propagandaműve (*Le problème transylvain vu par un américain. La Transylvanie – terre roumaine*) első ízben 1944 októberében, román fordításban jelent meg, hogy aztán 1989-ben és 1991-ben újból kiadják.⁷ A könyv az eljövendő békekonferenciára való román felkészülés jegyében íródott, és a trianoni határok visszaállítása mellett érvelt. Az észak-erdélyi magyar megszállásról szóló utolsó részben a szerző átveszi a korabeli román propagandában és sajtóban, valamint a közbeszédben is uralkodó toposzokat a magyarok „ázsiai barbárságáról”, a „horthysta bandák által elkövetett több ezer barbár tetről”. Benyomása szerint mindez egy jól átgondolt, a románok „kiirtását” célzó magyar terv részét képezte. Állításai közül nem egy a 80-as évek propagandaműveiben és egyes 1990 utáni román munkákban is visszaköszönt.

A második világháború végét követően, 1946-ban jelent meg Szenczei László színvonalas vitairata,⁸ amelynek szintén a békekonferenciára való előkészítés jegyében íródott. A második világháború idején íródott romániai magyar-román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés. Csíkszereda, 2002, Pro-Print Könyvkiadó (Múltunk Könyvek), 12–26.

⁶ Vasile F. Călugăru: *Arbitrajul și chestiunile rezervate cu referire la Arbitrajul dela Viena din 30 Aug. 1940.* [A döntőbírótság és a rezervált ügyek, az 1940. augusztus 30-i döntőbíróági ítéletre való hivatkozással.] Sighișoara, 1941, Tipografia „Robu”. A román szakirodalom és a publicisztika az 1940. augusztus 30-i esemény kapcsán később szinte egyöntetűen a „bécsi diktátum” fogalmát használta a „döntőbíróági ítélet” helyett.

⁷ Milton G. Lehrer: *Ardealul pământ românesc. Problema Ardealului văzută de un american.* [Erdély, román föld. Erdély kérdése egy amerikai szemével.] Cluj-Napoca, 1991, Editura Vatra Românească.

⁸ Szenczei László: *Az erdélyi magyarság harca 1940–1944.* Budapest, 1946, Egyetemi Nyomda.

ferencia adott politikai aktualitást. Az erdélyi születésű magyar író és publicista történelmi példákkal igyekezett bizonyítani, hogy az észak-erdélyi magyarságot nem terheli kollektív felelősség az 1940–1944-es időszakért, mivel az „egészséges politikai tájékozódásért”, a magyar-román egyetértésért, az „emberiességért” és a békéért harcolt.

A kommunista hatalomátvétel után, az 1950-es években mind a magyar, mind a román történetíráson belül lényegében egyazon internacionalista, pártos, moszkovita álláspont jutott uralomra, amely a valós tények feltárása helyett az elmúlt rendszer „reakciós” uralkodó osztályainak bűneit kívánta bemutatni. A hatvanas évektől kezdve Romániában kezdetét vette a nacionalista historiográfiai hagyomány és a marxista referenciarendszer sajátos összegyúrása.⁹ Magyarországon viszont – az 1956-os forradalom nemzeti-függetlenségi jellegére válaszul – éppen ellenkezőleg, „a nacionalista szemlélet maradványai” eltávolításának útjára léptek.

Ez utóbbi törekvés jegyében jelent meg 1968-ban a téma első monografikus feldolgozása, Csátári Dániel vaskos kötete, a *Forgószélben*.¹⁰ A könyv – Tilkovszky Loránt egy évvel korábban kiadott, a témához részben szintén kapcsolódó művével¹¹ együtt – a hatvanas években a magyar történetírásban teret hódító új, kritikus és önkritikus szemléletmód jellegzetes példája. Az Előszóban Csátári leszögezi: munkájával a burzsoá nacionalizmusról és a proletár internacionalizmusról szóló párttézisek által kijelölt feladatok teljesítéséből szeretne volna kivenni a részét: „E terület népeinek az érdekeit szem előtt

⁹ Constantin Iordachi – Trencsényi Balázs: A megújulás esélyei: a román történetírás tíz éve (1989–1999). *Replika*, 41–42. sz., 2000. november, 168.

¹⁰ Csátári Dániel: *Forgószélben. (Magyar–román viszony 1940–1945.)* Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó. Francia nyelven: *Dans la tourmente. Les relations hungaro-roumaines de 1940 à 1945.* Budapest, 1974.

¹¹ Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938–1941.* Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó. Tilkovszky a magyar kormány észak-erdélyi nemzetiségi politikáját is nyomon követte 1940 ősztől 1941 tavaszáig. Mint írja, kötelességének érezte, hogy „a mai társadalmi rendszerünkől idegen nacionalizmusok még ma is élő maradványai” ellen küzdjön. Uo. 334.

tartva” mind a magyar, mind a román nacionalizmust elítéli. Lényegében a Szenczei kapcsán már említett ideológiai-politikai cél (tehát az észak-erdélyi magyarságot ért kollektív bűnösség vádjának elhárítása) vezérelte Csátárit is. Aláptézise szerint az erdélyi magyarság „*jobban hajlott a józan, reális politikai szemlélet felé, mint a ködképeket kergető revizionista magyar külpolitika. A kisebbségi sorsban tudomásul vette azt, hogy az erdélyi románok az ottani valósághoz tartoznak, őket nem lehet az életből kirekeszteni, tehát keresni kell velük az együttélés lehetőségeit. S e törekvések közben hitet tettek a népi politika eszméi mellett.*”¹² Állításai alátámasztására a szerző bőséges forrásokból merített: terjedelmes, főleg magyar levéltári és sajtóanyagot tanulmányozott át, ugyanakkor (önhibáján kívül) nem állt módjában feldolgozni a román külügyi levéltár csak jóval később, az 1990-es évektől kutatható iratait. A könyv 1940. szeptember 1-jétől az európai háború végéig, 1945. május 9-ig követi nyomon az eseményeket, különösen nagy figyelmet fordítva a korabeli kommunista és munkásmozgalom szerepének kihangsúlyozására. Hosszú alfejezet tárgyalja például a témához szorosan nem kötődő, 1941-es észak-erdélyi kommunistaellenes „nyílt nyomozást”, ugyanakkor a magyar–román viszony több fontos kérdése nem, vagy csak érintőlegesen szerepel. A döntőbírói határozat értelmében felállított magyar–román katonai bizottság 1940. szeptember eleji tárgyalásairól mindössze egy mondatot olvashatunk,¹³ a későbbi ún. likvidációs tárgyalásokról pedig szintén igen keveset.¹⁴ Az ugyanazon év októberében megalakult német–olasz vegyes bizottság tevékenységéről alig esik szó,¹⁵ akárcsak az 1941. februári, az optálási határidő kitolásáról szóló jegyzőkönyv aláírását megelőző intenzív egyeztetésekről.¹⁶ A szerző meg sem említi a második bécsi döntés érvénytelenségét kimondó 1941. szeptember 15-i román nyilatkozatot, holott csak

ennek fényében lehet a magyar–román viszonyról kapcsolatos korabeli bukaresti diplomáciai lépések valódi motivációit feltárni. Igaz, mivel a román kormány e nyilatkozatáról Budapestre csak az 1943. júniusi Bánffy–Mironescu találkozó jóvoltából jutottak el közvetett (és igen homályos) információk, a magyar külügyi okmányok erről nem szólnak, a román iratok zöméhez pedig a hatvanas években még nem lehetett hozzáférni.

A román levéltári források hiánya, valamint a szerző azon igyekezete, hogy a magyar és a román kormányok nacionalizmusát egyformán „leleplezze”, gyakran azt eredményezi, hogy a magyarázat elsiklik a jelenségek valódi oka mellett. Példaként említhetjük, hogy Csátári sommás megállapítása szerint 1941 első felében „*a bécsi döntés által elmélyített ellentétet egyik kormány sem képes áthidalni.*”¹⁷ A román források ismeretében ma már azt feltételezzük, hogy elsősorban a bukaresti kormány 1940 végén bekövetkezett, Csátári által nem említett „taktikai irányváltása” miatt nem sikerült a román–magyar viszonyt „pacifikálni” 1941 derekán. A likvidációs tárgyalások 1940. októberi kudarcá óta Bukarest ugyanis egyre kevesebb hajlandóságot mutatott a Magyarországgal való megegyezésre a bécsi döntés alapján. Ehelyett inkább annak igazolására törekedett, hogy a bécsi „diktátum” érvénytelennek tekinthető, mivel Magyarország megszegi annak előírásait. A szerző egy másik helyen a „demarkációs vonal bizonytalanságával” magyarázza az igen gyakori határincidenseket, és ennek kapcsán mindkét felet egyformán hibáztatja.¹⁸ A rendelkezésünkre álló adatok ellenben arra engednek következtetni, hogy a bizonytalanság a román kormány magatartásának volt a következménye. 1941 első felében ugyanis – szintén az új taktikai irányvonal részeként – Bukarest vonakodott végrehajtani a tengelyhatalmak ajánlását, amely szerint a kataszteri elv alapján kell meghúzni a két ország közötti végleges határt. Szeptember 15-e után pedig már következetesen került minden olyan lépést, amely

¹² Csátári: i. m. 9.

¹³ Uo. 35.

¹⁴ Uo. 35–36.

¹⁵ Uo. 40.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo. 113–114.

az általa ideiglenesnek tekintett határok véglegesítését jelenthette volna, és még a demarkációs vonal véglegesítésébe sem egyezett bele.

Abból a tényből kiindulva, hogy a második bécsi döntés után Berlin Magyarországot és Romániát „egyaránt mindinkább a saját járszalagjára fűzte”,¹⁹ Csatári a „fasiszta Németországot”, „a helyzetet elmérgesítő fasiszta” német és olasz kormányokat tekintette felelősnek a két ország közötti ellentétek kiéleződése miatt.²⁰ Ezért következetesen tagadta annak lehetőségét, hogy Németország „balkáni békéltető politikájának”²¹ bármilyen csekély eredménye is lehetett volna magyar–román viszonylatban 1940–1944 között. A dél-erdélyi magyar és az észak-erdélyi román kisebbség jogvédelmét szolgáló brassói, illetve kolozsvári székhelyű német–olasz tiszti bizottságok „csődjéről” ír,²² holott valójában azok pusztta léte is növelte valamelyest a kisebbségek biztonságérzetét. Igaz, hogy alacsony hatékonysággal működtek, a kisebbségi helyzet számottevő javítása azonban eleve irreális elvárás volt velük szemben. Az 1942 júniusában létrehozott ún. Hencke–Roggeri különbizottságról Csatári megállapította: „a különmegbízottak tevékenységének egyetlen célja nem a helyzet rendezése, hanem kormányaik politikai befolyásának megerősítése volt.” Szerinte a bizottság megjelenése nem a feszültség csillapításának, hanem annak növelése irányába hatott, és a nacionalista politikai légkört táplálta.²³ Azonban éppen ellenkezőleg, a német–olasz békítési törekvések csillapítólag hatottak Erdélyben, és a határ mindkét oldalán visszatartó hatást gyakoroltak a nemzetiségekkel szembeni hatósági bánásmód terén. A Hencke–Roggeri bizottság dél-erdélyi vizsgálatai ráadásul nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy végül

¹⁹ Uo. 34.

²⁰ Uo. 120.

²¹ A kifejezést Hitler a második bécsi döntéssel kapcsolatban használta a berlini magyar követ, Sztójay Döme 1940. szeptember 10-i fogadása alkalmával. Ránki György (vál.): *Hitler hatvannyolc tárgyalása, 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal*. Első kötet. Budapest, 1983, Magvető Könyvkiadó (Tények és tanúk), 7. sz. irat, 154.

²² Csatári: i. m. 122.

²³ Uo. 131–132.

meghiúsult a román kormány 1942 májusában elhatározott titkos terve a dél-erdélyi magyarság módszeres kiéheztetéséről.

Minden hiányossága, valamint a kor ideológiai kötöttségeivel és a román külügyi forrásanyag feldolgozásának kényszerű hiányával is magyarázható szemléletbeli korlátai ellenére Csatári munkája hosszú ideig a téma legátfogóbb feldolgozásának számított.

Aurică Simion román történésznek az 1970-es években megjelent monográfiái²⁴ csak részben érintik a kérdést, mégis meg kell említenünk őket adatgazdagságuk és szerzőjük tárgyilagosságra való törekvése miatt. Egészen más hangnem jellemezte viszont a nyolcvanas években megjelent román munkákat, amikor is a hivatalos propaganda egyik legfőbb jellemzőjévé a magyarellenesség vált. A pártközpont által irányított történetírás egyik kedvelt témája lett a „fasiszta bécsi diktátum” éles elítélése, valamint az 1940–1944 közötti észak-erdélyi „horthysta-fasiszta terror” „gaztetteinek” leleplezése, mindez a tárgyilagosság és a saját múlttal való szembenézés leghalványabb kísérlete nélkül. Igen sok írás született akkor e témakörben,²⁵ ezek közül most mindössze kettőre térünk ki röviden.

²⁴ Aurică Simion: *Dictatul de la Viena*. [A bécsi diktátum.] Ediția a II-a. București, 1996, Editura Albatros. [A könyv első kiadása 1972-ben jelent meg, a cenzúra által módosított, csonkított formában.]; Uő: *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941*. [A romániai politikai rendszer 1940 szeptemberétől 1941 januárjáig.] Cluj-Napoca, 1976, Editura Dacia (Istorie Contemporană); Uő: *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*. [Az 1944. augusztusi román felkelés politikai-diplomáciai előzményei.] Cluj-Napoca, 1979, Editura Dacia.

²⁵ Lásd például Aurică Simion: *Regimul de ocupație horthyst în partea de nord-vest a României. Politica față de populațiile nemaghiare*. [A horthysta megszállás rendszere Románia északnyugati részén. A nem magyar lakossággal szembeni politika.] *Anale de Istorie*, 1985. 1. sz.; Mihai Fătu: *Biserica românească din nord-vestul țării sub ocupația horthystă, 1940–1944*. [A román egyház az északnyugati országrészben a horthysta megszállás alatt, 1940–1944.] Timișoara, 1985.

A második bécsi döntés negyvenedik évfordulóján, 1980-ban jelent meg két román történész írása²⁶ az *Anale de Istorie* [Történelmi Közlemények] című pártfolyóiratban. A tendenciózusan megírt „tanulmány” a pártot s a román nép „évezredes harcát” dicsőíti, amelyet a függetlenségért és a területi integritásért az idegen elnyomók ellen vívott. A szerzők a „horthysta terrort” „leplezik le”, szinte apokaliptikus képet festve az 1940–1944 közötti észak-erdélyi állapotokról. Mai szóhasználattal élve „szervezett népirtással” vádolják a szerzők – a tényeket meghamisítva – az észak-erdélyi magyar közigazgatást. Mihai Fătu és Mircea Mușat 1985-ös kötetének²⁷ szemlélete és szóhasználata nem sokban tér el a fentebb említettől. Már az előszóban azt olvashatjuk, hogy a követendő cél „objektíven, a történelmi igazság szellemében” feltárni a „szégyenletes fasiszta bécsi diktátum” okait és következményeit. A csúsztatásokkal és történelmi hamisításokkal teli könyv tipikus példája marad annak, hogy lehet a történetírást propagandisztikus célokra felhasználni.

A román propaganda által élesen támadott és 1986-ban Budapesten megjelent háromkötetes *Erdély története* csak vázlatosan tér ki e korszakra. Tárgyilagosan megemlíti ugyanakkor, hogy az észak-erdélyi bevonulás során „több incidensre, Ippen és Ördöghúton súlyos atrocitásokra került sor, amelyeket egy katonai alegység követett el, meggyilkolva számos román lakost. Megkezdődött az ún. kölcsönösségi nemzetiségi politika.”²⁸

²⁶ Mircea Mușat – Vasile Bobocescu: Împotriva unei nedreptăți istorice; 40 de ani de la marile manifestări populare împotriva Dictatului fascist de la Viena. [Egy történelmi igazságtalanság ellen; a 40 évvel ezelőtti nagy népi tüntetések a fasiszta bécsi diktátum ellen.] *Anale de Istorie*, 1980. 3. sz. Ismerteté L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok...* 17–18.

²⁷ Mihai Fătu – Mircea Mușat (coord.): *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României. Septembrie 1940 – octombrie 1944.* [A horthysta-fasiszta terror Románia északnyugati részén. 1940. szeptember – 1944. október.] București, 1985. Ismerteté L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok...* 18.

²⁸ Köpeczi Béla: Kitekintés: Erdély útja 1918 után. In Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története.* Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó, 1754.

A rendszerváltást követő mintegy két évtizedben számos résztanulmány jelent meg magyar nyelven,²⁹ egy monográfia pedig angolul.³⁰

Érdemes kiemelni a hazai történetírásban az 1990-es években megjelent új kutatási irányt, amely a magyar kisebbségek történetének feltárásán keresztül értelmezi újra Magyarország 20. századi közép-európai szerepét úgy, hogy közben nagy figyelmet szentel a második világháború alatt visszacsatolt területek kérdésének is.³¹ Észak-Erdély vonatkozásában a Bárdi Nándor által irányított kutatások egyik eredménye a legfontosabb forrásokat és történeti feldolgozásokat összegyűjtő, úttörő jellegű munkának számító digitális szövegtár³² összeállítása és közzététele. Hasonló jelentőségű a *Limes* című folyóirat Észak-Erdéllyel foglalkozó, Bárdi által szerkesztett tematikus száma.³³ Az ott megjelent írások mellett, hogy összegezték addigi tudásunkat, új kutatási szempontokat is felvetettek: Ugyanakkor az Észak-Erdélyről szóló magyar tu-

²⁹ Néhány közülük a teljesség igénye nélkül. Illésfalvi Péter: „Édes Erdély itt vagyunk...” Az 1940-es erdélyi bevonulás során történt atrocitásokról. *Pro Minoritate*, 2004/Tavasz, 58–77.; Uő: A román–magyar kapcsolatok katonai vonatkozásai 1940–1944 között. In Markó György (szerk.): *Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban.* Budapest, 2005, Zrínyi Kiadó, 93–103.; L. Balogh Béni: A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén. *Limes*, 1996. 3. sz. 79–92.; Uő: A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete (1940–1944). In *Korrajz 2003. A XX. Század Intézet Évkönyve*. Vál. Földesi Margit. H. n., 2004, XX. Század Intézet, 39–53.; Sebestyén Elemér – Szabó Péter: Magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben és a Székelyföldön 1940 őszén. *Századok*, 2008. 6. sz. 1383–1420.

³⁰ Béni L. Balogh: *The Second Vienna Award and the Hungarian–Romanian Relations 1940–1944.* Boulder, CO: Social Science Monographs, 2011.

³¹ Bárdi Nándor: A „kis magyar világ”. Észak-Erdély átalakulása, 1940–1944. *Limes*, 2006. 2. sz. 5.

³² Sárándi Tamás – Tóth-Bartos András (szerk.): „Kis magyar világ”. Észak-Erdély 1940–1944 között. <http://www.adatbank.ro/belso.php?alk=66&k=5> (Letöltve: 2011. szeptember 1.)

³³ *Limes*, 2006. 2. sz. („Észak-Erdély 1940–1944”). Szerkesztette: Bárdi Nándor. Ennek „tükörszámát”, illetve folytatását képezte az öt évvel későbbi összeállítás, amely Dél-Erdély kérdéskörébe nyújtott betekintést: *Limes*, 2011. 2. sz. („Dél-Erdély 1940–1944”). Szerkesztette: L. Balogh Béni.

dományos diskurzust – de a téma iránt növekvő érdeklődést tanúsító magyarországi és határon túli közgondolkodást is – hosszú időre meghatározhatja Ablonczy Balázs 2011-es monográfiája.³⁴ A szerző a „visszatért” Észak-Erdély történetét tudományos igénnyel, ezzel együtt olvasmányos, könnyed stílusban tárja az olvasó elé. A könyv egyik legfontosabb megállapítása, hogy Észak-Erdélyben a marhavásárláson át az autógumi-beszerzésig szinte minden nemzetiségpolitikának számított, és a magyar szupremácia kiépítését szolgálta. „*Volt, hogy ez csak ürügyként szolgált, olyan beszédmódként, amit elvártak az állampolgártól. De akadt, hogy az állampolgár maga is őszintén hitte: a Hangya-bolt italmérési engedélye a legfontosabb nemzeti ügyek egyike.*”³⁵

Az 1990-es évek román történetírásában, bár megszűnt a felülről irányítotttság, és eltörölték a cenzúrát, a nacionalizmus maradt az az irányzat, amelyet a legtöbben képviseltek. Kedvenc témái közé tartozott továbbra is az összrománság politikai egységéért folytatott évszázados harc vagy a mindenkor irredenta Magyarország.³⁶ Az Észak-Erdély 1940–1944 közötti történetével foglalkozó, 1990 után megjelent számos román mű többsége csak a korszak kezdő, valamint utolsó hónapjait vizsgálja, így a magyar bevonulást, a katonai közigazgatás időszakát, ehhez kapcsolódóan az atrocitásokat és a román lakosság szenvedéseit, vagy pedig a holokausztot, illetve a terület román „felszabadítását”.³⁷ Az írások többsége a nemzeti „martírológia” szempontjait részesíti előnyben az elfogulatlan, tudományos vizsgálattal szemben.³⁸

³⁴ Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély, 1940–1944*. H. n., 2011, Jaffa Kiadó.

³⁵ Uo. 266–267.

³⁶ Constantin Iordachi – Marius Turda: Politikai megbékélés versus történeti diskurzus: az 1989–1999 közötti román történetírás Magyarország-percepciója. *Regio*, 2000. 2. sz. 136.

³⁷ Sárándi: i. m. 132.

³⁸ Lásd például Petre Țurlea: *Ip și Trăzne. Atrocități maghiare și acțiune diplomatică românească. Studii și documente*. [Ip és Ördöggút. Magyar atrocitások és román diplomáciai akció. Tanulmányok és dokumentumok.] București, 1996, Editura Enciclopedică; Aurel Sergiu Manolescu: *Înainte și după Dictatul de*

A kivételek közé tartozik Cornel Grad könyve,³⁹ amelyet tárgyilagosabb hangvétel és egy előítéletektől mentesebb szemléletmód jellemez. Címe ellenére a kötet nemcsak a bécsi döntéssel foglalkozik, hanem Észak-Erdély 1940. őszi román kiürítésével és a rádióadásokon keresztül folytatott 1940–1944 közötti magyar–román propagandaháborúval is. Fontos hozzájárulást jelent a téma kutatásához Vasile Pușcaș 1995-ös dokumentumközlése.⁴⁰ Ebben a magyar–román konfliktussal összefüggő német „békéltető politika” nyolc alapvető fontosságú – az 1940. októberi ún. Altenburg–Roggeri, valamint az 1942 júniusában alakult Hencke–Roggeri bizottság tevékenységével kapcsolatos – irata olvasható. A terjedelmes bevezető, amelynek több állítását is vitatjuk könyvünkben, első ízben foglalkozik a román szakirodalomban a bécsi döntés érvénytelenségét kimondó 1941. szeptember 15-i bukaresti nyilatkozattal és annak következményeivel. Érdemes megemlítenünk a fiatal bukaresti történész, Mioara Anton magyar nyelven publikált tanulmányát Románia 1940–1944 közötti magyarelles propagandájáról. A rövid összefoglaló hasznos eligazítást nyújt a kétoldalú kapcsolatok e fontos részterületét illetően.⁴¹

A kérdés mai legjobb román szakértőjének kétségkívül Ottmar Trașcă kolozsvári történész számít. A téma román, magyar és német levéltári forrásokon alapuló kiváló összefoglalóját a Iași-i „A. D. Xenopol” Történeti Intézet 2004-es, illetve 2005-ös évkönyveiben jelentette meg két részben.⁴² Trașcă – a legtöbb román szerzőtől eltérő-

la Viena. [A bécsi diktátum előtt és után.] București, 2000, Editura Vremea (FID, Fapte, Idei, Documente).

³⁹ Cornel Grad: *Al doilea arbitraj de la Viena*. [A második bécsi döntés.] Iași, 1998, Institutul European (Istorie și diplomatie, 17.).

⁴⁰ Vasile Pușcaș (ed.): *Transilvania și aranjamentele europene, 1940–1944*. [Erdély és az európai rendezések, 1940–1944.] Cluj-Napoca, 1995, Centrul de Studii Transilvane. Fundația Culturală Română.

⁴¹ Mioara Anton: Az elviselhetetlen szomszédság. Románia Magyarország elleni propagandája (1940–1944). *Limes*, 2010. 1. sz. 41–52.

⁴² Ottmar Trașcă: *Relațiile româno-ungare (I)...* 311–349.; Uő: *Relațiile româno-maghiare și problema Transilvaniei, 1940–1944 (II)*. [A magyar–román

en – ismeri a kérdésre vonatkozó magyar szakirodalmat, és hivatkozik rá. Szemléletmódja elfogulatlan és tárgyilagos, következtetései többnyire helytállóak. Azonban írása műfajából adódóan – nem monográfia, hanem tanulmány – óhatatlanul érezzük a „teljesség” hiányát, hiszen a szerzőnek szelektálnia kellett a legfontosabbnak vélt kérdések között is. Különösen hiányoljuk, hogy a tanulmányban még utalásszerűen sem jelenik meg a bécsi döntés érvénytelenségét kimondó román nyilatkozat, amely nélkül pedig, mint említettük, nehéz a magyar–román viszonytal kapcsolatos korabeli bukaresti diplomáciai lépések valódi motivációit feltárni. A fenti összefoglalón kívül a szerző néhány fontos rész tanulmányt is publikált a kérdéstről, így például a második világháború alatti magyar–román viszony fontos mozzanatának számító 1943. júniusi Bánffy–Mironescu, illetve Bánffy–Maniu találkozók-ról és azok előzményeiről.⁴³

A probléma iránt megélt tengerentúli érdeklődést tükrözi egy fiatal amerikai kutató, Holly Case 2009-ben megjelent angol nyelvű munkája.⁴⁴ Holly Case a külső szemlélő perspektívájából tekint a második világháború idején Erdély birtoklásáért folytatott magyar–román küzdelemre, amelyet tágabb kontextusban, az „új európai rend” összefüggésében vizsgál. Véleménye szerint – kényszerűségből, egy regionális konfliktus megelőzése érdekében – a tengelyhatalmak lényegében hasonló közvetítő szerepet tölthettek be a két kis ország közötti kapcsolatrendszerben, mint korábban a Nemzetek Szövetsége a kisebbségi jo-

kapcsolatok és Erdély kérdése, 1940–1944., II.] In *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*. XLII, 2005. Iași, Editura Academiei Române, 377–408.

⁴³ Uő: *Tratativele româno-maghiare din prima jumătate a anului 1943*. [A román–magyar tárgyalások 1943 első feléből.] In *Studii istorice. Omagiu profesorului Camil Mureșanu la împlinirea vârstei de 70 de ani*. (Îngrijit de Nicolae Edroiu.) Cluj-Napoca, 1998, Presa Universitară Clujeană, 475–499. Magyarul uő: Sikertelen próbálkozás. Román–magyar tárgyalások 1943 első felében. *Limes*, 2010. 1. sz. 113–126.

⁴⁴ Holly Case: *Between States. The Transylvanian Question and the European Idea during World War II*. [Az erdélyi kérdés és az európai gondolat a második világháború ideje alatt.] Stanford, California, 2009, Stanford University Press.

gok védelme terén. Fejtegetései során a szerző általános érvényű tanulságokat von le a magyar és a román, általában a térségi nacionalizmusok természetét illetően.

Összegezve historiográfiai kitekintésünket, megállapíthatjuk, hogy az 1950-es évek internacionalista, osztályharcos álláspontját meghaladva a magyar és a román történetírás egyre inkább eltérő szemszögből közelítette meg a kérdést. A hetvenes-nyolcvanas években a magyar történetírás elfogulatlanabbul, viszonylag kiegyensúlyozottan, kritikus és önkritikus hangvétellel írt a második bécsi döntést követő időszak-ról. A román historiográfiában ezzel szemben az apologetikus, kritikátlan, nacionalista szemléletmód kezdett érvényesülni. A nyolcvanas évtizedben a felülről szított magyarellenes kampány részeként a hivatalos román történetírás egyik kedvenc témája lett a „horthysta-fasiszta terror” „gaztetteinek” leleplezése.

A magyar és a román történeti diskurzus – a témát illetően – a rendszerváltozást követően sem került közelebb egymáshoz. A legtöbb román feldolgozás még mindig a nemzeti „martirológia” szempontjait részesítette előnyben az elfogulatlan vizsgálattal szemben. Igaz, születek új, friss hangvételű írások is a korábbinál tárgyilagosabb szemlélettel. Ottmar Trașcă néhány éve megjelent, előítéletektől mentes tanulmányait olvasva úgy tűnik, van remény arra, hogy valós párbeszéd alakuljon ki a témában jártas magyar és román történészek között, amelyek során ténylegesen közeledhetnek egymáshoz az álláspontok. A második bécsi döntés 70. évfordulója alkalmából Szatmárnémetiben 2010 szeptemberében rendezett nemzetközi tudományos konferenciát e párbeszéd kezdetének is tekinthetjük.⁴⁵

⁴⁵ A konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatait lásd. Ottmar Trașcă – Sárándi Tamás – Cornel Grad – L. Balogh Béni (szerk.): *Al II-lea arbitraj de la Viena din 30 August 1940. Antecedente și consecințe. A második bécsi döntés, 1940. augusztus 30. Előzmények és következmények. Materialele simpozionului științific. A tudományos konferencián elhangzott előadások. Satu Mare – Szatmárnémeti, 2–3 septembrie 2010 – 2010. szeptember 3. Satu Mare, 2011, Editura Muzeului Sătmărean.*

1. Einleitung
 2. Ziele und Zwecksetzung
 3. Methodik
 4. Ergebnisse
 5. Diskussion
 6. Fazit
 7. Literaturverzeichnis
 8. Anhang
 9. Quellenverzeichnis
 10. Index
 11. Abbildung
 12. Tabelle
 13. Formel
 14. Diagramm
 15. Skizze
 16. Zeichnung
 17. Plan
 18. Karte
 19. Photographie
 20. Zeichnung
 21. Skizze
 22. Zeichnung
 23. Skizze
 24. Zeichnung
 25. Skizze
 26. Zeichnung
 27. Skizze
 28. Zeichnung
 29. Skizze
 30. Zeichnung
 31. Skizze
 32. Zeichnung
 33. Skizze
 34. Zeichnung
 35. Skizze
 36. Zeichnung
 37. Skizze
 38. Zeichnung
 39. Skizze
 40. Zeichnung
 41. Skizze
 42. Zeichnung
 43. Skizze
 44. Zeichnung
 45. Skizze
 46. Zeichnung
 47. Skizze
 48. Zeichnung
 49. Skizze
 50. Zeichnung
 51. Skizze
 52. Zeichnung
 53. Skizze
 54. Zeichnung
 55. Skizze
 56. Zeichnung
 57. Skizze
 58. Zeichnung
 59. Skizze
 60. Zeichnung
 61. Skizze
 62. Zeichnung
 63. Skizze
 64. Zeichnung
 65. Skizze
 66. Zeichnung
 67. Skizze
 68. Zeichnung
 69. Skizze
 70. Zeichnung
 71. Skizze
 72. Zeichnung
 73. Skizze
 74. Zeichnung
 75. Skizze
 76. Zeichnung
 77. Skizze
 78. Zeichnung
 79. Skizze
 80. Zeichnung
 81. Skizze
 82. Zeichnung
 83. Skizze
 84. Zeichnung
 85. Skizze
 86. Zeichnung
 87. Skizze
 88. Zeichnung
 89. Skizze
 90. Zeichnung
 91. Skizze
 92. Zeichnung
 93. Skizze
 94. Zeichnung
 95. Skizze
 96. Zeichnung
 97. Skizze
 98. Zeichnung
 99. Skizze
 100. Zeichnung
 101. Skizze
 102. Zeichnung
 103. Skizze
 104. Zeichnung
 105. Skizze
 106. Zeichnung
 107. Skizze
 108. Zeichnung
 109. Skizze
 110. Zeichnung
 111. Skizze
 112. Zeichnung
 113. Skizze
 114. Zeichnung
 115. Skizze
 116. Zeichnung
 117. Skizze
 118. Zeichnung
 119. Skizze
 120. Zeichnung
 121. Skizze
 122. Zeichnung
 123. Skizze
 124. Zeichnung
 125. Skizze
 126. Zeichnung
 127. Skizze
 128. Zeichnung
 129. Skizze
 130. Zeichnung
 131. Skizze
 132. Zeichnung
 133. Skizze
 134. Zeichnung
 135. Skizze
 136. Zeichnung
 137. Skizze
 138. Zeichnung
 139. Skizze
 140. Zeichnung
 141. Skizze
 142. Zeichnung
 143. Skizze
 144. Zeichnung
 145. Skizze
 146. Zeichnung
 147. Skizze
 148. Zeichnung
 149. Skizze
 150. Zeichnung
 151. Skizze
 152. Zeichnung
 153. Skizze
 154. Zeichnung
 155. Skizze
 156. Zeichnung
 157. Skizze
 158. Zeichnung
 159. Skizze
 160. Zeichnung
 161. Skizze
 162. Zeichnung
 163. Skizze
 164. Zeichnung
 165. Skizze
 166. Zeichnung
 167. Skizze
 168. Zeichnung
 169. Skizze
 170. Zeichnung
 171. Skizze
 172. Zeichnung
 173. Skizze
 174. Zeichnung
 175. Skizze
 176. Zeichnung
 177. Skizze
 178. Zeichnung
 179. Skizze
 180. Zeichnung
 181. Skizze
 182. Zeichnung
 183. Skizze
 184. Zeichnung
 185. Skizze
 186. Zeichnung
 187. Skizze
 188. Zeichnung
 189. Skizze
 190. Zeichnung
 191. Skizze
 192. Zeichnung
 193. Skizze
 194. Zeichnung
 195. Skizze
 196. Zeichnung
 197. Skizze
 198. Zeichnung
 199. Skizze
 200. Zeichnung
 201. Skizze
 202. Zeichnung
 203. Skizze
 204. Zeichnung
 205. Skizze
 206. Zeichnung
 207. Skizze
 208. Zeichnung
 209. Skizze
 210. Zeichnung
 211. Skizze
 212. Zeichnung
 213. Skizze
 214. Zeichnung
 215. Skizze
 216. Zeichnung
 217. Skizze
 218. Zeichnung
 219. Skizze
 220. Zeichnung
 221. Skizze
 222. Zeichnung
 223. Skizze
 224. Zeichnung
 225. Skizze
 226. Zeichnung
 227. Skizze
 228. Zeichnung
 229. Skizze
 230. Zeichnung
 231. Skizze
 232. Zeichnung
 233. Skizze
 234. Zeichnung
 235. <

[illegible]

II.

A MAGYAR–ROMÁN VISZONY 1940 ŐSZÉN ÉS A KÖLCSÖNÖSSÉGEN ALAPULÓ NEMZETISÉGI POLITIKA KIALAKULÁSA

1. A MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉS A MAGYAR-ROMÁN KAPCSOLATRENDSZERBEN

A magyar–román viszony alapkérdését a 19. század első felétől a 20. század közepéig terjedő időszakban – némi leegyszerűsítéssel – a soknemzetiségű Erdély kizárólagos birtoklásáért folytatott küzdelem jelentette. Az 1940. augusztus 30-án kihirdetett második bécsi döntés értelmében visszakerült Magyarországhoz a trianoni békeszerződés által 1920-ban Romániának ítélt 103 093 km²-nyi területből 43 104 km² mintegy 2,5 millió lakossal, az ún. Észak-Erdély. Dél-Erdély – mintegy 60 000 km² – továbbra is Románia része maradt.

Ha csak a területgyarapodás nagyságát nézzük, és eltekintünk annak súlyos politikai következményeitől,⁴⁶ a döntést a magyar külpolitika sikerként könyvelhette el: Észak-Erdély csaknem kétszer akkora kiterjedésű volt, mint az 1938 őszi (Felvidék, 11 927 km²) és 1939 tavaszi (Kárpátalja, 12 061 km²) megszerzett részek együttesen. Magyarország területe az addigi revíziós sikerek következtében így kb. 160 ezer km²-re, lakosainak száma pedig több mint 13 millióra nőtt

⁴⁶ A nemzetiszocialista Volksbund a hazai németiség egyetlen törvényes szervezetévé vált, szabadlábba helyezték a börtönbüntetését töltő nyilas vezért, Szálasi Ferencet, megkezdték a harmadik zsidótörvény előkészítését. 1940 októberében Romániába tartó német tankcsapatokat engedtek át az ország területén, november 20-án pedig Magyarország csatlakozott a szeptemberben létrejött német–olasz–japán háromhatalmi egyezményhez, ami a semlegességi politika végét jelentette. Lásd Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 1999, Osiris Kiadó (Osiris Tankönyvek), 247.; Gergely Jenő – Pritz Pál: *A trianoni Magyarország, 1918–1945*. Budapest, 1998, Vince Kiadó (Tudomány – Egyetem), 134.

1940 szeptemberére, s ezzel a térség középhatalmainak sorába emelkedett. A bécsi döntés viszont kudarcot jelentett Bukarest számára. A gyökeresen megváltozott nagyhatalmi erőviszonyok ugyanis 1940. június 28-a és szeptember 7-e között Nagy-Románia felbomlását hozták magukkal, s ennek a folyamatnak képezte részét Észak-Erdély átadása is. Kevesebb mint három hónap alatt Románia elvesztette lakosságának és területének egyharmadát: Besszarábiát és Észak-Bukovinát (50 762 km²) a Szovjetuniónak, Észak-Erdélyt (43 104 km²) Magyarországnak, míg Dél-Dobrudzsát, az ún. *Cadrilater*t (6921 km²) Bulgáriának volt kénytelen átadni egyetlen puskalövés nélkül. Területe így 295 ezerből 195 ezer km²-re csökkent, lakossága pedig valamivel több mint 20 millióról 13,5 millióra.⁴⁷

A Magyarországnak ítélt terület lakosságának anyanyelv szerinti megoszlását illetően a korabeli magyar és román statisztikai adatok gyökeresen eltértek egymástól.⁴⁸ Az 1941. január 31-i magyar népszámlálás szerint Észak-Erdély összesen 2,577 millió lakosából 1 343 000 (52,1%) magyar, 1 069 000 (41,5%) román, a többi német, jiddis és egyéb anyanyelvű volt. Ha viszont az 1930-as román népszámlálás anyanyelvi adatait kivetítjük Észak-Erdélyre, az alábbi eredményt kapjuk: a 2,394 millió lakosból 1,166 millió román (48,7%), 1,007 millió magyar (42,1%).⁴⁹ A fenti román adatokból kiindulva, és csak a természetes népszaporulattal számolva 1941-ben Észak-Erdély lakosságának 2,627 milliónak kellett volna lennie, amelyből 1 303 000 román (50,5%) és 1 087 000 (42,2%) magyar anyanyelvű. Ez utóbbi adatsor és az 1941-es magyar népszámlálás adatai közötti jelentős eltérés a két népszámlálás eltérő bevallásaival, a bécsi döntés kihirdetését követő

dél-erdélyi magyar, illetve észak-erdélyi román menekülthullámmal,⁵⁰ valamint az impériumváltás utáni magyar reasszimilációs nyereséggel és a román disszimilációs veszteséggel magyarázható.

A második bécsi döntés a „települési helyzet összevisszasága” miatt nem követhetett etnikai határt, de – amint Bibó István írja – megpóálkozott az etnikai arányok bizonyos kiegyenlítésével.⁵¹ Magyarországhoz, mint láttuk, még az 1930-as román statisztika szerint is több mint egymillió magyar került vissza. Így például visszatért a majdnem színmagyar Székelyföld és (az 1941-es népszámlálási adatok alapján) az úgyszintén abszolút magyar többségű Maros-Torda vármegye. Ezzel szemben Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Kolozs, Szilágy és Máramaros megyékben a magyar adatok szerint is a román anyanyelvűek voltak abszolút többségben.

Továbbra is Románia részét képezték Erdély legkiterjedtebb román többségű vidékei, mint Fogaras, Szeben, Hunyad, Krassó-Szörény, Arad, Alsó-Fehér megyék, Bihar egy része, továbbá a vegyes lakosságú Bánság, s a szintén vegyes szász területek: Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő és Brassó megyék. Dél-Erdélyben 1930-ban 440 ezer magyart írtak össze nemzetiség szerint (14%), anyanyelv alapján ennél többet, 473 ezret (15%). A természetes népszaporulatot figyelembe véve 1940 őszén a dél-erdélyi magyarság száma nem sokkal maradhatott el a félmilliótól. (Románia egész területén, tehát a „Regátot” is ideszámítva a bécsi döntést követően jóval több mint 500 ezer magyar maradt.) Az 1941. áprilisi román népszámlálás idején viszont már csak 363 ezren vallották magukat magyar „etnikai eredetűnek”, azaz Dél-Erdély 3,3 millió összlakosából mindössze 10,9%. A román nemzetiségűek aránya 68,3, míg a németeké 14,7%-ot tett ki.⁵²

⁵⁰ A menekültkérdésről lásd L. Balogh Béni: Az erdélyi magyar menekültkérdés 1939 és 1944 között. *Regio*, 1999. 3–4. sz. 243–265.; Dumitru Șandru: *Mișcări de populație în România (1940–1948)*. [Népmozgások Romániában, 1940–1948]. București, 2003, Editura Enciclopedică, 54–76.

⁵¹ Bibó István: Az európai egyensúlyról és békéről. In uő: *Válogatott tanulmányok*. Első kötet, 1935–1944. Budapest, 1986, Magvető Könyvkiadó, 621.

⁵² L. Balogh: *A magyar-román kapcsolatok...* 313–314.

A döntés a magyar revíziós igények részleges kielégítésével – rövid, átmeneti időre – lezárt egy korszakot, amely az 1920-as trianoni békeszerződéssel vette kezdetét. Erdély megosztása Románia és Magyarország között mintegy négy évre megváltoztatta a két állam korábbi „szereposztását”: Észak-Erdély elcsatolását követően a területi *status quó*t addig mereven védelmező Románia lett az, amely – a bécsi döntést meghozó tengelyhatalmak határozott tiltása ellenére – egyre nyitabb revíziós politikát folytatott Magyarország irányában. A helyzetet bonyolította, hogy a magyar külpolitika sem tekintette véglegesnek az új határt, és Erdély északi felének megtartása mellett hosszabb távon (burrkoltan) a nagyobb és gazdagabb déli rész megszerzését is célul tűzte ki maga elé.⁵³ Bibó összegzése szerint a második bécsi döntés, bár kétségtelenül jobb volt a történeti magyar igény érvényesítésénél, de a trianoni román határnál is, „semmi megbékülést nem hozott”. Mindkét fél elégedetlen volt vele, s ezért azt hangoztatta, hogy „milyen abszurdum Erdélyt, ezt az ideális földrajzi egységet kettévágni”.⁵⁴

2. A DÖNTÉS FOGADTATÁSA

A döntés híre szögesen ellentétes hatást váltott ki az erdélyi és az „anyaországi” magyar, illetve a román közvéleményben, előrevetítve a két ország külpolitikájában hamarosan bekövetkező radikális fordulatot, a területi revízióval kapcsolatos „szereposztás” már említett változását.

Az észak-erdélyi magyarok túlnyomó többsége euforikusan, kitörő lelkesedéssel fogadta a döntést, és azt a 22 éves román uralom alóli felszabadulásként élte meg. Az „anyaországhoz” való csatlakozás elsősorban azt jelentette számukra, hogy immár „minden gáncs és félelem nél-

⁵³ Uo. 5–6.

⁵⁴ Bibó: i. m. 625.; vö. Romsics Ignác: Bibó István és a trianoni magyar határok. In uő: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Budapest, 2004, Osiris Kiadó, 304.

kül” vállalhatták magyar identitásukat.⁵⁵ Gagy József 1992–1993-ban a székelyeknek, majd tíz évvel később Osgyáni Gábor a magyar nemzeti identitású gyimesi csángóknak az 1940–1944 közötti időszakhoz kapcsolódó kulturális emlékezetét vizsgálva egyazon következtetésre jutott: mindkét régió társadalma egyöntetűen pozitív módon viszonyult és viszonyul ma is az 1940-es sorsfordulóhoz. Ismét „magyar világ lett”, „újra magyarok lettünk”, „olyan boldog sosem volt és sose lesz az ittvaló nép, mint akkor” – emlékeztek vissza a székelyek,⁵⁶ és a megkérdezett csángók is magasztos pátoossal beszéltek a „magyar világról”.⁵⁷ E két térség – és általában véve Észak-Erdély – magyarságának az 1940-es impériumváltás pillanatához kapcsolódó kulturális emlékezete, egységes tudása tehát egyértelműen pozitív színezetű. (Hámori Péter szerint a visszaemlékezésekben markánsan jelentkezik egyfajta nemzeti szempontú múltmegszépítési szándék is. Ennek részben az az oka, hogy a magyar főhatalom éveiről évtizedeken át nem volt szabad jót mondani Romániában, az erdélyi magyarok körében viszont szinte „árulásnak” tűnt egy rossz szót kiejteni.)⁵⁸ A pozitív képen alapjában véve az sem változtat, hogy a honvédség bevonulását követő mintegy négyéves időszakban az eufóriát nem egy esetben keserű kiábrándulás követte a kezdeti ellátási nehézségek („sebb jövő, kell-e neköd facipő”),⁵⁹ később a

⁵⁵ Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, 1941, Studium (Reprint: Optimum Kiadó, é. n.), 262.

⁵⁶ Gagy József: *Dokumentumgyűjtemény. Az 1940. augusztus 30-i Bécsi Döntés, a magyar hadsereg bevonulása, a magyar adminisztráció kialakulása a Székelyföldön*. Kézirat. Csíkszereda, 1993. Lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. 625. fond, 1251. sz.

⁵⁷ Osgyáni Gábor: „Újra magyarok lettünk”. Gondolatok a „magyar világ” gyimesi emlékeiről. *Pro Minoritate*, 2003/Tél, 176.

⁵⁸ Hámori Péter: Határváltás és emlékezet szatmári és máramarosi interjúk alapján. (Észak-Erdély 1940–1944-ben.) In Czoch Gábor – Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Budapest, 2006, Teleki László Alapítvány, 214.

⁵⁹ Zsidó Ferenc: Elhervadt a túróvirág... A „kicsi magyar világ” lokális történelme egy határszerte kisrégióban. *Székelyföld*, 2007. 4. sz. 137. A szerző egy

háború miatt szaporodó megélhetési gondok, az „anyaországi” tisztviselők (az ún. „ejtőernyősök”) sokszor lekezelő, pökhendi módora vagy a katonáskodás során nemegyszer tapasztalt kíméletlen bánásmód miatt. A „visszatérés” felett érzett általános örömet igen sok szociáldemokrata vagy kommunista érzelmű erdélyi magyar munkás, tisztviselő is osztotta. A Szociáldemokrata Párt egyik kolozsvári vezetője, a magát „forradalmi szocialistának” nevező Jordáky Lajos egyik naplóbejegyzésében például élesen elítélte harcostársát, a kommunista Józsa Bélát, mivel az a bécsi döntést követően a „magyar reakció elleni kiáltvány” ötletével állt elő. „*Úgy látszik, [Józsa Béla] nem bírja felismerni a helyzetet. A magyar munkások a kommunistákat is beleértve örvendeznek a változásnak. Az öröm mindent elnyom.*”⁶⁰ A maga részéről Jordáky olyan kiáltvány elfogadását szorgalmazta, „*amelyben józan szavakkal örömről fejezzük ki a nemzeti egyenlőséget biztosító álláspontunkat és további harci céljainkat.*” Balogh Edgár és Kovács Katona Jenő is helyeselte Jordáky tervét.⁶¹

Ami a Román Kommunista Párt (RKP) hivatalos álláspontját illeti, Olti Ágoston cáfolja azt a nézetet, miszerint a kommunista párt a második bécsi döntés kapcsán román „hazafias” álláspontot képviselt, és a román érdekek védelmében lépett volna fel. Egyrészt a párt 1940 nyarán közzétett állásfoglalásai ellentmondások voltak: az RKP Területi Bizottsága kiadta a „független Erdély” jelszavát, amit viszont a Közpon-ti Bizottság hibának minősített. Másrészt 1940 augusztusára (moszkvai utasításra) újra „leporolták” a nemzetiségeknek az elszakadást is magában foglaló, főleg a húszas években propagált önrendelkezési elvét, és

Nagy-Küküllő menti kiséregio történeti emlékezetét kutatta az 1940–1944-es időszakból. „Csöppet se vót rózsás a »szébb jövő«” – nyilatkozta az egyik visszaemlékező. Uo. 143.

⁶⁰ Jordáky Lajos: *Napló*. Kézirat. Erdélyi Múzeum Egyesület Kézírtára, Kolozsvár. Jordáky Lajos kéziratgyűjteménye. I. Személyes és családi iratok. 2. tétel, 3. füzet [a továbbiakban: Jordáky I. 2/3.], 1940. szeptember 2., 139. Köszönöm Bárdi Nándornak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a naplórészlet másolatát.

⁶¹ Uo. 140.; Jordáky I. 2/3. 1940. szeptember 4., 143–144.

annak terjesztésére kérték a helyi szervezeteket. A jelszó valódi jelentés-tartalmát nem tették világossá, de a ki nem mondott, távlati cél a Szovjetunióval való egyesítés lehetett.⁶² A régi/új irányvonalat az RKP KB 1940. augusztus 31-i, a bécsi döntés kapcsán a helyi szervezetekhez írott levele is tartalmazza. Ez „imperialista diktátumnak” nevezi és elítéli a döntőbíráskodást, akárcsak a román és a magyar „imperialistákat”, akik „a német–olasz imperializmus bábjai”. Haladék nélküli harcra buzdítja a tömegeket a román „imperialista banditák kormányának megdöntése”, „népi kormány” létrehozása, a nemzetiségeknek az elszakadást is magában foglaló önrendelkezési elve, valamint a Szovjetunióval való szoros barátság érdekében.⁶³

A visszacsatolt területek magyar szellemi-kulturális élete lelkesen üdvözölte a második bécsi döntést. Számos irodalmi alkotás is született e témakörben, amelyek közül az egyik legismertebb és mind a mai napig ható mű Wass Albert *Jönnek!* című, 1940 novemberében befejezett regénye.⁶⁴ Az írás a döntés kihirdetése és a honvédség bevonulása között eltelt néhány nap eseményeiről, a román közigazgatás és hadsereg kivonulásáról, a feszült várakozás pillanatairól szól. A sematikus, egyoldalt ábrázolásmód azonban nem válik a regény javára.

A Kolozsváron megjelenő *Erdélyi Helikon* című folyóirat 1940. decemberi számát teljes egészében a visszatérés élményei felidézésének szentelte. A reprezentatív összeállítás szerzői között találjuk Kemény Jánost, Kós Károlyt, Reményik Sándort, Szabédi Lászlót, Tamási Áront is. Az írások többsége a két évtizedes elnyomás idején kialakult „kisebbségi humánus” erkölcsét és szellemiségét idézte föl követendő

⁶² Lásd Olti Ágoston: A Romániai Kommunista Párt és a romániai nemzetiségi/területi kérdés a két világháború között. *Regio*, 2007. 1. sz. 129–132.

⁶³ Arhivele Naționale Istorice Centrale (Nemzeti Történelmi Központi Levéltár, Bukarest, a továbbiakban: Arh. N.I.C.) fond C.C. al P.C.R. Secția Propagandă și Agitație; dosar 45/1940., f. 6–8.

⁶⁴ Wass Albert: *Jönnek!; Adjátok vissza a hegyeimet!* (Két regény egy kötetben.) Budapest, 1997, Kráter Műhely Egyesület. Talán túlságosan is szigorú kritikáját lásd Ágoston Vilmos: *A kisajátított tér. A nemzeti képzelet Doru Munteanu és Wass Albert műveiben*. Budapest, 2007, EÖKK, 240–247.

példaként.⁶⁵ Ünnepi számmal állt elő a szintén kolozsvári *Pásztortűz* című folyóirat is, mások mellett Rávasz László és Tavaszy Sándor eszéízeivel. A felszabadulás örömébe ugyanakkor szomorúság vegyült amiatt, hogy az új határ kettészelte Erdélyt, és közel félmillió magyar maradt román uralom alatt Dél-Erdélyben. Nyíró József szavaival: „Az egyik szemünk az örömtől, a másik a fájdalomtól sir.”⁶⁶

A dél-erdélyi magyarság túlnyomó többsége a felfokozott várakozás hetei, hónapjai után „második Trianon”-ként élte meg a bécsi döntést. Szabó József, aki 1940-ben egy aradi rádióbolt tanulójaként a város valamennyi magyarjával együtt nagyon remélte „hazatérését”, évtizedekkel később így emlékezett vissza: amikor a budapesti rádió tudatta a döntést, a Romániában maradt „Aradon volt, aki kidobta a rádiót az ablakon.”⁶⁷ Hirtelen szétfoszlottak a revízióhoz fűzött titkos remények, az „úttalanság és tehetetlenség” érzése lett úrrá a lelkeken.⁶⁸ Sokan azok közül, akik huszonkét éven át szótlanul tűrtek és bizakodtak, most elvesztették hitüket és kitartásukat, majd nem mérlegelve a rájuk váró bizonytalanságot, önként elhagyták otthonaikat,⁶⁹ és a Magyarországnak ítélt területre távoztak. A Romániában maradt Brassóból például Kacsó Sándor író visszaemlékezései szerint szeptember elején „két nap alatt elrepültek... a székely leányok és szolgálégyeek, mint ősszel a fecskék. [...] A riádalom azonban [...] olyan megállapodott,

⁶⁵ A lapszám írásait újraközli Pomogáts Béla (szerk.): *Üdvözlégy szabadság! Magyar írók Észak-Erdély és a Székelyföld 1940-es visszatéréséről*. Pomáz, 2008; Kráter Műhely Egyesület (Metamorphosis Transsylvaniae. 1940. szeptember), 135–186.

⁶⁶ Idézi uő: *Üdvözlégy szabadság! Az erdélyi magyar irodalom és az 1940-es visszacsatolás*. (Bevezetés). In uo. 9.

⁶⁷ Idézi Ablonczy László: „Útonállók leereszkedő ajándéka.” *Erdélyi ősz*, 1940. *Hitel*, 2010. 9. sz. 81.

⁶⁸ Zathureczky Gyula: *Metamorphosis Transsylvaniae. Hitel*, 1940–1941, 2. sz. 227. Idézi L. Balogh: A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén... 79.

⁶⁹ Mihailich Győzőné: *Asszonyok a vártán. Menekült magyarok emlékkönyve*. Budapest, 1942, 26. Szabó József és családja meneküléséről lásd Ablonczy László: i. m. 98–99.

családot alapított, tűzhelyet vert, Brassóban megtelepedett székelyek között is [megvolt – L. B. B.], akiknek már egy kis házzal, gazdasági felszereléssel, műhelycskével, bútorokkal, esetleg állataikkal együtt kellett volna kiszakadniok Brassóból. Ezek is nyugtalankodtak, kapkodtak, csomagoltak, pedig a döntés értelmében is hat hónapjuk volt az ott-honcsere lebonyolítására.”⁷⁰

A döntés kihirdetése után a határzónába került falvakban egymásnak ellentmondó hírek keringtek. A Romániában maradt, de majdnem szintiszta magyar lakosságú Székelyderzsben szinte az utolsó pillanatokig reménykedtek az emberek, hogy Magyarországhoz kerülnek. Sok derzsi, aki távoli városokban dolgozott, a döntés hírére azzal a tudattal igyekezett hazatérni, hogy faluja Magyarországra került.⁷¹ Az országhatár családok ezreit szakította el egymástól. Gróf Bethlen Bélának, Szolnok-Doboka és Bészterce-Naszód vármegyék későbbi főispánjának lakhelye, Bethlen például Magyarországhoz került, viszont idős édesanyja, két fivére, nővére, valamint egyik gyermeke családjaikkal együtt különböző helyeken Dél-Erdélyben maradtak, tőle elszakítva.⁷²

Nagy Ferenc tövisi református esperes évekkel később így emlékezett vissza a második bécsi döntés kihirdetésének napjára: „Vala-

⁷⁰ Kacsó Sándor: *Nehéz szagú iszap felett. Önéletrajzi visszaemlékezések*. III. kötet. Bukarest, 1993, Kriterion Könyvkiadó, 281. A döntőbírói határozat 3. és 4. pontja értelmében az észak-erdélyi románoknak, valamint a dél-erdélyi magyaroknak jogukban állott a román, illetve a magyar állampolgárság javára optálni. Ezt hat hónapi határidőn belül tehették meg, a távozásra további egy év állt rendelkezésre. Ingóságaikat magukkal vihatték, akárcsak az ingatlanok értékesítéséből befozolt pénzt. A második bécsi döntés jegyzőkönyvét és a döntőbírói határozatot lásd L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok... 10. dokumentum*, 387–390.

⁷¹ Gidó Csaba: Román–magyar határkérdés 1940–1944-ben, különös tekintettel a Székelyderzs és Kányád között húzódo határvonalra. In Hermann Gusztáv Mihály et al. (szerk.): *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok IV*. Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004, Hargita Megyei Kulturális Központ, 190.

⁷² Bethlen Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Romsics Ignác. Budapest, 1989, Zrínyi Katonai Kiadó, 20., 50–53.

mi szívet facsaró, görcsös sírásra kényszerítő érzés ömlött el rajtunk, amikor 1940. VIII. 31-én [helyesen: 30-án – L. B. B.] du. a magyar rádió bement a döntést és közölte az új határvonalakat. Az az érzésünk volt, hogy a börtönajtó tárva, s rajta tódul ki a 22 évig kínzott milliós sereg, s egyszer hirtelen és könyörtelenül becsukódik a feltárlt vaskapu s a bebörtönzöttek 2/5-öd része ott marad továbbra is bezárva!”⁷³

Magyarországon ellentmondásos volt a döntőbírói határozat fogadtatása. Az első napok hangulatát a túlárado öröm és eufória jellemezte: Észak-Erdély visszatérének hírért táviratok, kitüntetések, nagyszabású ünnepek, az olasz és német követség előtti hálatüntetések követték.⁷⁴ A sajtó ujjongott,⁷⁵ a kormánylapok a tengelyhatalmak iránti mélységes hálájuknak adtak hangot: a *Magyarország* és a *Pest* című újságok addig nem tapasztalt tömjénezéssel írtak a „három hatalomról, amelyek most a tengelyt képezik”.⁷⁶ A politikai pártok vagy csoportosulások többsége (a kommunistákat kivéve) – így például a baloldali szo-

⁷³ Nagy Ferenc tövisi esperesnek, az Erdélyi Református Egyházkerület püspökhelyettesének beszámolója. Nagyenyed, 1943. május 5. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Sajtólevéltár. Sajtóarchívum, Erdéllyel foglalkozó lapkivágatok, kéziratok és cikkgyűjtemények (a továbbiakban: K 610), Délerdélyi Adattár, 91. cs., XII 6/11., 47. Idézi L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok...* 305. A beszámoló hosszabb részletét lásd uo. 13. sz. dokumentum, 393–395.

⁷⁴ Szegedy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszanéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból.* 1. kötet. Budapest, 1996, *Európa–História* (Extra Hungaria), 324.

⁷⁵ Barcza György: *Diplomataemlékeim, 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból.* 1. kötet. Budapest, 1994, *Európa–História* (Extra Hungaria), 483.

⁷⁶ Czettler Antal: *Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–1941.* Budapest, 1997, Magvető Kiadó, 165.

ciáldemokrata párt⁷⁷ – is üdvözölte a bécsi döntést, melyet az igazságtalan trianoni békeszerződés részbeni jóvátételének tekintett. Emellett persze bírálatok is érték a kormányt: a legitimisták, a liberálisok, a kisgazdák az ugyancsak augusztus 30-án aláírt német–magyar kisebbségi szerződést⁷⁸ helytelenítették, a nyilasok és az imrédysták pedig azt állították, hogy Teleki Pál miniszterelnöknél kedvezőbb eredményt tudtak volna elérni.⁷⁹

Rövidesen felerősödtek az elégedetlenkedő hangok, amelyek kévessélték a részleges revíziót, és Dél-Erdélyt is kezdték nyíltan visszakövetelni. Berlini vádak szerint a bécsi döntéssel való elégedetlenség miatt Magyarországon németellenes hangulat volt kialakulóban, és újból feléledtek az Anglia iránti szimpátiák.⁸⁰ Joseph Goebbels német birodalmi propagandaminiszter 1940. szeptember 29-i naplóbejegyzése szerint „a magyarok telhetetlenek. Odaadod nekik a kisujjadat, s máris az egész kezéd kell nekik”.⁸¹

Tény, hogy sem a kormány, sem a közvélemény nem tekintette befejezettnek a revíziót, bár a Dél-Erdély iránti magyar igényt nem lehetett hivatalosan hangoztatni tekintettel a tengelyhatalmakra és a Romániának 1940. augusztus 30-án nyújtott, az új határaitra vonatkozó német–

⁷⁷ Lásd Tilkovszky Loránt: *A magyarországi szociáldemokrácia és a nemzeti problematika a két világháború között* (Böhm Vilmos füzetének tükrében). *Múltunk*, 1994. 1–2. sz., 153.

⁷⁸ Ez előírta például, hogy a német népcsoporthoz tartozóknak semmiféle hátrányuk ne származzon abból, hogy a nemzetiszocialista világnézetet vallják, továbbá kollektív testületi jogot ruházott a Berlinből irányított Volksbundra. Közli Balogh Sándor (főszerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993.* Budapest, 2002, Napvilág Kiadó, 65. sz. irat.

⁷⁹ Czettler: *Teleki Pál és a magyar külpolitika...* 164–165.

⁸⁰ *Diplomáciai iratok Magyarországnak külpolitikájához, 1936–1945.* V. kötet. *Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941.* [A továbbiakban: DIMK, V. kötet]. Összeállította Juhász Gyula. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó, 368., 372., 453., 458. sz. iratok.

⁸¹ Joseph Goebbels: *Napló.* Budapest, 1994, Dunakönyv Kiadó, 267.

mi szívet facsaró, görcsös sírásra kényszerítő érzés ömlött el rajtunk, amikor 1940. VIII. 31-én [helyesen: 30-án – L. B. B.] du. a magyar rádió bemondta a döntést és közölte az új határvonalakat. Az az érzésünk volt, hogy a börtönajtó tárva, s rajta tódul ki a 22 évig kínzott milliós sereg, s egyszer hirtelen és könnyörtelenül becsukódik a feltárlt vaskapu s a bebörtönzöttek 2/5-öd része ott marad továbbra is bezárva!”⁷³

Magyarországon ellentmondásos volt a döntőbírói határozat fogadtatása. Az első napok hangulatát a túlradó öröm és eufória jellemezte: Észak-Erdély visszatérének hírére táviratok, kitüntetések, nagyszabású ünnepségek, az olasz és német követség előtti hálatüntetések követték.⁷⁴ A sajtó ujjongott,⁷⁵ a kormánylapok a tengélyhatalmak iránti mélységes hálájuknak adtak hangot: a *Magyarország* és a *Pest* című újságok addig nem tapasztalt tömjénezéssel írtak a „három hatalomról, amelyek most a tengelyt képezik”.⁷⁶ A politikai pártok vagy csoportosulások többsége (a kommunistákat kivéve) – így például a baloldali szo-

⁷³ Nagy Ferenc tövisi esperesnek, az Erdélyi Református Egyházkerület püspökhelyettesének beszámolója. Nagyenyed, 1943. május 5. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Sajtólevéltár. Sajtóarchívum, Erdéllyel foglalkozó lapkivágatok, kéziratok és cikkgyűjtemények (a továbbiakban: K 610), Délerdélyi Adattár, 91. cs., XII 6/11., 47. Idézi L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok...* 305. A beszámoló hosszabb részletét lásd uo. 13. sz. dokumentum, 393–395.

⁷⁴ Szegedy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszanez...* Egy volt magyar diplomata emlékirataiból. 1. kötet. Budapest, 1996, Európa–História (Extra Hungariam), 324.

⁷⁵ Barcza György: *Diplomataemlékeim, 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból*. 1. kötet. Budapest, 1994, Európa–História (Extra Hungariam.), 483.

⁷⁶ Czettler Antal: *Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–1941*. Budapest, 1997, Magvető Kiadó, 165.

ciáldemokrata párt⁷⁷ – is üdvözölte a bécsi döntést, melyet az igazságtalan trianoni békeszerződés részbeni jóvátételének tekintett. Emellett persze bírálatok is érték a kormányt: a legitimisták, a liberálisok, a kisgazdák az ugyancsak augusztus 30-án aláírt német–magyar kisebbségi szerződést⁷⁸ helytelenítették, a nyilasok és az imrédysták pedig azt állították, hogy Teleki Pál miniszterelnöknél kedvezőbb eredményt tudtak volna elérni.⁷⁹

Rövidesen felerősödtek az elégedetlenkedő hangok, amelyek kevéssé érték a részleges revíziót, és Dél-Erdélyt is kezdték nyíltan visszakövetelni. Berlini vádak szerint a bécsi döntéssel való elégedetlenség miatt Magyarországon németellenes hangulat volt kialakulóban, és újból feléledtek az Anglia iránti szimpátiák.⁸⁰ Joseph Goebbels német birodalmi propagandaminiszter 1940. szeptember 29-i naplóbejegyzése szerint „a magyarok telhetetlenek. Odaadod nekik a kisujjadat, s máris az egész kezébe kell nekik”.⁸¹

Tény, hogy sem a kormány, sem a közvélemény nem tekintette befejezettnek a revíziót, bár a Dél-Erdély iránti magyar igényt nem lehetett hivatalosan hangoztatni tekintettel a tengélyhatalmakra és a Romániának 1940. augusztus 30-án nyújtott, az új határaitra vonatkozó német–

⁷⁷ Lásd Tilkovszky Loránt: A magyarországi szociáldemokrácia és a nemzeti problematika a két világháború között (Böhm Vilmos füzetének tükrében). *Múltunk*, 1994. 1–2. sz., 153.

⁷⁸ Ez előírta például, hogy a német népcsoportokhoz tartozóknak semmiféle hátrányuk ne származzon abból, hogy a nemzetiszocialista világnézetet vallják, továbbá kollektív testületi jogot ruházott a Berlinből irányított Volksbundra. Közli Balogh Sándor (főszerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993*. Budapest, 2002, Napvilág Kiadó, 65. sz. irat.

⁷⁹ Czettler: *Teleki Pál és a magyar külpolitika...* 164–165.

⁸⁰ *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936–1945*. V. kötet. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjáratról a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941. [A továbbiakban: DIMK, V. kötet]. Összeállította Juhász Gyula. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó, 368., 372., 453., 458. sz. iratok.

⁸¹ Joseph Goebbels: *Napló*. Budapest, 1994, Dunakönyv Kiadó, 267.

olasz garanciára.⁸² „A döntés nagy örömet okozott, de csalódást is, mert Arad és Temesvár nem került vissza” – írta 1940. augusztus 30-i naplóbejegyzésében Shvoy Kálmán,⁸³ mintegy összegezve a döntést követő napok változó magyarországi közhangulatát.

Kozma Miklós feljegyzése szerint, akit Horthy Miklós éppen augusztus 30-án fogadott, a kormányzó a döntés hírére követően „nyugodt volt és jókedvű, bár részletinformációi még nem voltak. Még aggódott a Székelyföldért, de egészében véve örült, hogy vér nélkül újabb jelentős területhez jutunk. Nagyon megdicsérte Telekit, kitűnő politikáját...”⁸⁴ Naiv módon úgy vélte, hogy Észak-Erdély – akárcsak a többi visszaszerzett terület – a háború kimenetelétől függetlenül örökké Magyarországhoz fog tartozni, mert Nagy-Britannia jóindulatát mindvégig képes lesz megőrizni. A későbbi események azonban nem igazolták Horthy optimizmusát.⁸⁵

A még mindig nagy köztiszteletnek és politikai befolyásnak örvendő egykori miniszterelnök, Bethlen István, bár erdélyi születésű volt, nem osztotta a magyar közvélemény kezdeti eufóriáját. Ellenkezőleg: Telekihez⁸⁶ hasonlóan ő is balsejtelemmel, aggódva tekintett a második

⁸² A bécsi döntés kihirdetésének másnapján tartott minisztertanácsi ülésen Teleki Pál miniszterelnök kijelentette: „Revíziós propagandát Románia irányába – éppúgy, mint Szlovákiával szemben, melynek határait Németország szintén garantálta – a jövőben nem folytathatunk.” MOL Miniszterelnökség, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (a továbbiakban: K 27) 1940. augusztus 31.

⁸³ Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta Pernecki Mihály. Budapest, 1983, Kossuth Könyvkiadó, 213.

⁸⁴ MOL Sajtólevéltár, Kozma Miklós iratai (a továbbiakban: K 429), Adatgyűjtemény, 1940. III. rész, 12. cs., 210.

⁸⁵ Turbucz Dávid: *Horthy Miklós*. Budapest, 2011, Napvilág Kiadó, 158.

⁸⁶ 1940. augusztus 30-án a Bécsből hazafelé utazó Telekin mély depresszió vett erőt. Az újabb német tényrelesen túl leginkább a német–magyar kisebbségi egyezmény aggasztotta. Vö. Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, 2005, Osiris Kiadó, 463–464.; L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok...* 302.; szeptember 3-án Kozma Miklós már „frissnek”, „jókedvűnek” látta a miniszterelnököt, aki „láthatóan meg van elégedve” és „mindenne van ideje”. MOL K 429, Adatgyűjtemény, 1940. III. rész, 12. cs., 236.

bécsi döntésre, és nem helyeselte, hogy „Erdélyt ajándékba vegyüik Hitleről”. Ennek legfőbb oka az volt, hogy nem hitt a német győzelemben, s azt valószínűsítette, miszerint a háború után az erdélyi kérdés majd új elbírálás alá esik. Rossz érzéseiről azonban csak közvetlen híveinek volt tudomásuk, mivel aggodalmait nem a nyilvánosságnak szánta. Reálpolitikusként Bethlen ugyanis tisztában volt azzal, hogy a magyarországi s az erdélyi magyar közvélemény miatt a második bécsi döntést nem lehetett volna visszautasítani.⁸⁷

Bethlennek a bécsi döntéssel szembeni elégedetlenségét dokumentálja a Nyikolaj Saronov budapesti szovjet követ és az egykori magyar miniszterelnök 1940. szeptember 13-án folytatott bizalmas beszélgetését rögzítő orosz levéltári dokumentum,⁸⁸ amelyet Seres Attila tárt fel. Eszerint Bethlen kifejtette: a bécsi döntéssel Németország a saját érdekében becsapta Magyarországot, ami abból is látszik, hogy a határvonal meghúzásánál sem az etnográfiai, sem a gazdasági szempontokat nem vette figyelembe. Szerinte Hitler szilárdan eltökélte, hogy Romániát a gyarmatává teszi, de Németország ilyen nagymértékű expanziója sem Budapestnek, sem Moszkvának nem áll érdekében. Saronov feltételezése szerint a találkozó előtt Bethlen egyeztetette közlendőjét Telekivel. Erre ugyan nincs bizonyíték, az viszont mindenképpen elgondolkodtató, hogy Zsitvay Tibor emlékiratai szerint néhány héttel a bécsi döntés után, annak kapcsán, Teleki – Bethlenhez hasonlóan – szintén a német „perfidit” panaszolta keserűen Zsitvaynak. „Hej, de jól mondta a ku-

⁸⁷ Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest, 2005, Osiris Kiadó, 406–407.; Bethlen álláspontjához lásd még John F. Montgomery budapesti amerikai követ értesüléseit. *Roosevelt követe Budapesten. John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934–1941*. Kiadja Frank Tibor. Budapest, 2002, Corvina Kiadó, 165. sz. dokumentum.

⁸⁸ Seres Attila: Újabb szovjet dokumentumok a második bécsi döntés és a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez (1940). *Pont. Társadalomtudományi folyóirat*, 2004. 1. sz. 78–82.; vö. uő: A Szovjetunió recepciója a magyar uralkodó elit külpolitikai nézetrendszerében a két világháború között. *Limes*, 2008. 3. sz. 228.; Kolontári Attila: *Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941*. Budapest, 2009, Napvilág Kiadó (Politikatörténeti Füzetek 31.), 336–338.

ruć ének, hogy »ne higgy magyar a németnek!« – fakadt ki végül, és mi mégis újra meg újra bedűlünk neki...»⁸⁹

Márai Sándortól Szabó Zoltánig a magyarországi szellemi élet több kiválósága is megörökítette írásaiban azt a pillanatot, amikor meghallotta Erdély egy részének visszatérését. Márai a felszabadulás órájában érezte igazán, „milyen hosszú volt ez a huszonkét év”. *Köszöntjük Erdélyt* című cikkében arról írt, hogy nemcsak ünnepelni kell, hanem dolgozni is kell Erdélyért. „Erdélyért nemcsak meghalni kötelesség – mint annyiszor haltak érte magyarok az évszázadokban –, hanem mély felelősséggel élni és dolgozni is.”⁹⁰ Szabó Zoltánt Bernben érte a döntés híre. Lélekben már az erdélyi tájakon járt, „ahol öltöznek az asszonyok, leányok, ünneplőbe, pirosba, fehérbe, és sírni fognak”.⁹¹ Cs. Szabó László *Most jöttem Erdélyből...* című hosszabb írása személyes élménybeszámoló, amely a döntés híretől a honvédség bevonulásáig követte nyomon az eseményeket, egyben Erdély történeti-kulturális értékeit ismertető művelődéstörténeti esszé is. A szerző visszatérés feletti örömebe komor figyelmeztetés is vegyült. „Magyarország ma megint nemzetiiségi ország, népei vannak, mint ezer év óta mindig. Köztük egymillió román. A kiegyezés kori szolgabíró-politika megbukott s mint Báthory Zsigmond és II. Rákóczi György könnyelmű kapkodása, ez a vetés is tatárjárást aratott. Előlről kell kezdeni a leckét. Együtt élünk egymillió románnal. Gondolkozzunk rajta, hogy miképp.”⁹²

⁸⁹ *Magyarország 1921–1941. Zsitvay Tibor emlékiratai.* Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta Sipos Péter. Budapest, 1999, Palatinus Kiadó – Ráday Gyűjtemény, 516–517. Zsitvay szerint Teleki azért háborgott, mert a németek előzetesen eltitkolták előtte azt, hogy a tengelyhatalmak garantálják Románia megmaradt határait. Uo.

⁹⁰ *Köszöntjük Erdélyt.* In Márai Sándor: *Ajándék a végzettől. A Felvidék és Erdély visszacsatolása.* (Válogatta és szerkesztette Székely Ádám.) H. n., 2004, Helikon Kiadó, 223.

⁹¹ Zágón felé. In Szabó Zoltán: *Ablakok Erdélyre.* (Összegyűjtötte, válogatta dr. Tasnádi Gábor.) Csíkszereda, 2000, Pallas-Akadémia Könyvkiadó (Biblioteca Transsylvania), 187. Az írást közli még Pomogáts: i. m. 266–268.

⁹² *Most jöttem Erdélyből...* In Cs. Szabó László: *Erdélyben.* Budapest, 1993, Magvető Könyvkiadó, 116–117.

A két világháború között a kelet-európai összefogás szükségességét hirdető Féja Géza egyetértett a bécsi döntések révén megvalósult revízióval, de a többi népi íróhoz hasonlóan ő is a magyarok és a nemzetiségek együttműködésére helyezte a hangsúlyt.⁹³ Az erdélyi származású Szabó Dezsőből viszont a szülőföld visszatérése nem lelkes üdvözlést, hanem kritikával teli szomorúságot váltott ki. Elkésérítő jelenségnek tartotta, hogy a belső reformok helyett a magyar hazafiság külsőségekben (pohárköszöntőkben, rádiószózatokban) merült ki. A bevonulás kapcsán maró gúnnyal jegyezte meg, hogy a „tartalmatlan, korrigó cicomájú frázisok olyan szökőárja csapott végig a meggyötört Erdély felszabadult részein, hogy mintegy az ellenséges Trianon-cethal utolsó dühös farkcsapása bántott felénk.”⁹⁴

Németh László *Erdély ünnepére* című, visszafogott hangú írásában több volt a kérdőjel s a kétely, mint a bizonyosság. Az író Erdély történelmi örökségét, az elvégzendő szellemi feladatokat vette számba, és „egy igazságosabb haza”, tehát a belső reform, valamint az „egysorsú” kelet-európai népekkel való szolidaritás fontosságára figyelmeztetett. Ezeket fontosabbnak tartotta „bármely részrevízió”-nál. „Ez a sorrend következetes” – írta. Úgy gondolta, Magyarországot ilyen szempontból felkészületlenül érte Erdély egy részének a visszatérése: „a sors jobb volt hozzáunk, mint mi magunkhoz”. A bécsi döntés tartósságát illetően is inkább kétkedő volt. „[Erdély] felső fele a miénk. Belenyugodhat ebbe – nem mi – a történeti és földrajzi egység, amelyet elmetszett? A sorrend azt sem engedi, hogy megkérdezzük. És kiskorúságra vallana, ha az érdekelt népek sem tudnák magasabb kérdésekre emelni ma a tekintetüket.”⁹⁵

⁹³ Péterfi Gábor: Trianon és a „kelet-európai föderáció” gondolata Szabó Dezső és Féja Géza írásaiban. *Kommentár*, 2010. 4. sz. 22–23.

⁹⁴ Uő: *Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei.* Budapest, 2011, L'Harmattan Kiadó, 76.

⁹⁵ Németh László: *Erdély ünnepére.* In uő: *Sorskérdések.* Budapest, 1989, Magvető Könyvkiadó, 634. Vö. Bárdi Nándor: Németh László. In Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Tanulmányok.* Budapest, 1998, Osiris Kiadó, 175–192.

Romániában mérhetetlen felháborodást keltett és sokkolta a közvéleményt a bécsi döntés híre. A kétségtelenül súlyos területi veszteség ténye mellett ehhez még az is hozzájárult, hogy a közvéleményben 1940 nyarán nem tudatosult kellőképpen az országot minden oldalról fenyegető veszély nagysága, az erdélyi területi revízió elkerülhetetlensége, és így a hír teljesen váratlanul érte. Annál is inkább, mivel 1940 nyarán az írott sajtó és a bukaresti rádió a „területi integritás”, a „határok mindenáron való megvédése” üres jelszavaitól visszhangzott, s egyre szaporodtak az éles magyarellenes kirohanások. A bukaresti kormány is csupán minimális határkorrekcióban gondolkodott a nagyhatalmi döntést közvetlenül megelőző időszakban, és – bízva Hitler ez irányú támogatásában – a magyarok által szorgalmazott területi elvvel szemben az etnikai elvre, a lakosságcserre szükségességére helyezte a hangsúlyt. A hír hallatán II. Károly úgy érezte, mintha „letaglózták” volna, és „határtalan” volt a felháborodása: „*Újraéledt a román irredenta. Visszavitt gyermekkorom napjaiba, amikor mindnyájunk ajkán és szívében ott volt a »nemzeti ideál«*” – írta augusztus 30-i naplóbejegyzésében.⁹⁶

A román társadalom egyöntetűen nemzeti tragédiaként élte meg a Besszarábia és Észak-Bukovina kényszerű átadása utáni újabb jelentős területvesztést, „csüggedtség és undor” vett erőt rajta.⁹⁷ Jól jellemzi az akkori román közhangulatot egy tordai román középiskolai tanár, Ion Fodoreanu naplórészlete: „*A román nemzetet szétszaggatják az ellenséges szomszédok. Égbekiáltó igazságtalanságnak tartjuk, az emberiség és a civilizáció elleni akkora bünténynek, hogy azt várnánk, mindenki felháborodjék e barbárságok miatt, mindenki segítsen nekünk megmenteni a nemzet létét, vagy legalábbis valaki elérzékenyüljön az összes minket ért csapás láttán. És mégse mozdul senki, senki nem tiltakozik, mi egyedül vergődünk. [...]* Miért ez az elszigeteltség és hallga-

⁹⁶ *Regele Carol al II-lea al României. Înmernări zilnice. 1937–1951.* [II. Károly, Románia királya. Napi feljegyzések. 1937–1951.] Volumul III. 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940 (Caietele 11–11A). București, 1998, Scripta, 292–293.

⁹⁷ Florin Constantiniu: *O istorie sinceră a poporului român.* [A román nép őszinte története.] Ediția a II-a, București, 1999, Univers Enciclopedic, 355.

tás körülöttünk? Nem a külső körülmények miatt. Hanem mert értelmetlenek vagyunk, mert megérdemljük a sorsunkat, mert nem értelmünk megbecsülést egyik nagy nép részéről sem, mert mindannyian hibásak vagyunk a balsorsunk miatt...”⁹⁸ Fodoreanuval ellentétben, aki a saját nemzetének felelősségét is felvetette, mások úgy érezték, hogy az ország tragédiája egyedül a kedvezőtlen nemzetközi helyzet miatt következett be, s amint változik a konjunktúra, ismét helyreállhat Nagy-Románia. Így látta a helyzetet a volt miniszterelnök és neves történész, Nicolae Iorga is, aki az augusztus 30–31-i román Koronatanács ülésén kifejtette: a bécsi „diktátum” a magyarországi grófok diadala, akik a történelem egy múltó pillanatát használták fel érdekeik érvényesítésére.⁹⁹

Sok erdélyi és „regáti” román Észak-Erdély átadása helyett inkább a háború, a fegyveres ellenállás útját választotta volna. „*Ezt szépen megcsinálták. Így eladták az országot. Gyáván, alávalóan, legalább álltak volna ellen, mert ha háború van, akkor nem olyan tragikus a veszteség*” – fakadt ki keserűen a bécsi döntés hírére egy román örmester.¹⁰⁰ Hasonlóan vélekedett visszaemlékezéseiben Ion Negoitescu író is: „*Nagy-Románia tönkrement. Ha ez egy elvesztett háború nyomán következett volna be, a helyzet nem lett volna ennyire borzalmas. Az elszennvedett megaláztatás végzetes következményekkel járt a nemzet lelkére nézve. Azt, hogy nem harcoltunk sem Keleten sem Nyugaton akkor, amikor a hősieznek és tragikusnak feltétlenül érvényesülnie kell, drágán fizettük meg, nemzedékeken keresztül.*”¹⁰¹

A bécsi döntés hírére a pánikba esett és nemzeti büszkeségükben is érintett észak-erdélyi románok ezrei kerekedtek föl, és költöztek át az

⁹⁸ Idézi uő: i. m. 354.

⁹⁹ Ion Mamina: *Consilii de Coroană.* [Koronatanácsok.] București, 1997, Editura Enciclopedică (Biblioteca de istorie contemporană a României), 260–261.

¹⁰⁰ Demeter János: *Századunk sodrában.* Bukarest, 1975, Kriterion Könyvkiadó, 263.

¹⁰¹ Idézi Constantiniu: i. m. 353–354.

új határvonaltól délre eső területekre. Szemtanúk leírták,¹⁰² hogy a döntést követő napokban végeláthatatlan tömeg hömpölygött az országutakon, a vasútállomások épületei megteltek; lovas fogatok, marhaszékek, teherautók és vonatok szállították a menekülő román lakosságot. Becslések szerint csak Kolozsvárról szeptember 3-ig mintegy hétezer személy távozott.¹⁰³ Az ottani új vasutasnegyedben például „*egész utcásorok maradtak üresen. A félig kész vagy alig befejezett új házakat, néhány tucat román vasúti munkástól eltekintve, mind elhagyták, akár a rendőrök, a postások vagy a kishivatalnokok*” – írta visszaemlékezésében Nagy István.¹⁰⁴ A menekülés különösen az észak-erdélyi román tisztviselők és értelmiségiek körében öltött nagy méreteket. Kolozsvár legfőbb román tisztviselői, élükön a polgármesterrel már augusztus 31-én összecsomagoltak és menekültek.¹⁰⁵ A városban székelő Katonai Statisztikai Hivatal elnöke 1940. szeptember 1-jén arról számolt be a nagyvezérkarnak, hogy „*az összes erdélyi román értelmiségi el van szánva a kiköltözésre*”. Javaslatára szerint „kérni” kéne, hogy az észak-erdélyi román vezető réteg legalább egy része maradjon helyben.¹⁰⁶

A kényszerű, de harc nélküli lemondás a „román nemzet bölcsőjének” tartott Erdély egy részéről hosszú távon valósággal traumatizálta a nemzettudatot. Még jobban felkorbácsolta a régi magyarellenes elfogultságot, az indulatokat, és újabb hisztériát gerjesztett.¹⁰⁷ Utólag mintegy igazolta a magyarokkal szembeni félelmeket és előítéleteket, s táptalajt adott a „magyar veszélyt” hirdető mítosznak, a szinte napjainkig

¹⁰² Bethlen Béla: i. m. 24.; Balogh Edgár: *Szolgálatban. Emlékirat, 1935–1944*. Bukarest, 1978, Kriterion Könyvkiadó, 166.; Nagy István: *Szemben az árral. Ön-életrajzi regény, 1935–1944*. Bukarest, 1974, Kriterion Könyvkiadó, 378.

¹⁰³ Pușcaș: *Transilvania si aranjamentele europene...* XIX.

¹⁰⁴ Nagy: i. m. 387.

¹⁰⁵ Jordáky I. 2/3. 1940. augusztus. 31., 136.

¹⁰⁶ Florica Dobre et al.: *Anul 1940. Armata română de la ultimatum la dictat. Documente*. [Az 1940. év. A román hadsereg az ultimátumtól a diktátumig. Dokumentumok.] Vol. II. București, 2000, Editura Europa Nova, 101. dokumentum, 174.

¹⁰⁷ Gáll Ernő: A román nemzeti ideológia – tegnap és ma. *Regio*, 1995. 1–2. sz. 214.

ható félelemnek, hogy a magyar irredentizmus el akarja szakítani Erdélyt „az ország testétől”.¹⁰⁸

Bár a bukaresti rádió csak augusztus 31-én tájékoztatta a román lakosságot a Bécsben történekről, a hír már 30-án futótűzként terjedt el. A felháborodást nem csillapította a Bécsből hazatért két román küldött, Mihail Manoilescu és Valeriu Pop augusztus 31-i, illetve szeptember 1-j-i rádióbeszéde sem. A két politikus rámutatott: a döntőbíráskodás esetleges visszautasítása többfrontos háborúba sodorta volna Romániát, ez pedig az ország létét veszélyeztette volna.¹⁰⁹ A román nagyvezérkar augusztus 31-i rendelete szerint mindenkivel meg kell értetni, hogy „*a román nemzet élete és története nem ér véget ezekben a napokban*”, s a lakosság „*továbbra is legyen meggyőződve történelmi küldetéséről azon a földön, ahol él*”.¹¹⁰

A döntésnek Romániában mélyreható belpolitikai következményei lettek, amelyek hosszabb távon is kihatottak a magyar–román viszonyra. Napokon át tartó tüntetések¹¹¹ kezdődtek országszerte. Dr. Coriolan Tătaru, Szamos tartomány királyi helytartója nyugalomra szólította fel a lakosságot, és az indulatok elszabadulásától óvott.¹¹² A román nagyvezérkar augusztus 31-i, már említett rendelete is felhívta a figyelmet az erőszakos cselekedetek elkerülésének szükségességére.¹¹³ Az utcai zavargásokat azonban így is számos incidens súlyosbította. Az augusztus 30–31-i kolozsvári tüntetéseken az „*Egy barázdát sem!*”, „*Háborút*

¹⁰⁸ Lucian Boia: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Bukarest–Kolozsvár, 1999, Kriterion Könyvkiadó (Gordiusz), 217.

¹⁰⁹ Valeriu Pop 1942 nyarán éles hangú vitát folytatott a második bécsi döntésről Iuliu Maniuval, a neves ellenzéki politikussal. Levélváltásaikat lásd L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok...* 14. sz. dokumentum, 396–410.

¹¹⁰ Dobre: i. m. II. kötet, 79. sz. dokumentum, 145–146.

¹¹¹ Lásd uo. 64., 76., 77., 78., 81., 95., 99. sz. dokumentumok; vö. Case: i. m. 72.

¹¹² *Universul*, 1940. szeptember 2., 7.

¹¹³ Dobre: i. m. II. kötet, 79. sz. dokumentum, 145.

akarunk!” jelszavakat skandáltak,¹¹⁴ több magyart és egy németet megsebesítettek, a magyar színház ablakait beverték.¹¹⁵ A tüntetők szeptember 1-jén Brassóban agyonverték egy székely legényt,¹¹⁶ megrongálták a szász kaszinó épületét, a német konzul autójáról letépték a horogkeresztes zászlót,¹¹⁷ és másnap is több magyart bántalmaztak,¹¹⁸ míg Temesváron szeptember 3-án feldúlták az olasz és a német konzulátus épületeit.¹¹⁹ Arad utcáin szeptember 2-án – „hazafias dalokat” énekelve – mintegy 400 román tüntetett, és 12 magyar bolt ablakát törte be.¹²⁰ A Székelyföldön viszont magyar atrocitások történtek. Egy szeptember 4-i hír szerint a helybeli lakosság Csíkszentgyörgyön a román adóvégrehajtót, Csíkszentmártonban a csendőrmestert ütötte agyon.¹²¹

A bécsi döntés okozta román népharag kezdetben a tengelyhatalmak és Magyarország, szeptember 2-át követően pedig II. Károly király és rendszere ellen irányult. Az országban hatalmi harc robbant ki, melynek eredményeként a Berlin által támogatott Ion Antonescu tábornok (később marsall) miniszterelnök lett, Károly pedig szeptember 6-án fia, Mihály javára lemondott, majd másnap elhagyta az országot. Szeptember 14-én kikiáltották a „nemzeti-legionárius” államot; Antonescu a fasiszta Vasgárdával, azaz a „legionáriusokkal” alakított kormányt, és teljhatalmú „államvezető” lett. Antonescu hatalomra kerülését követően egyrészt újabb zsidóellenes intézkedések sorozatát léptették életbe,

¹¹⁴ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 44., f. 225.; L. Balogh: *A magyar-román kapcsolatok...* 306.

¹¹⁵ MOL Külügyminisztérium, Politikai Osztály rezervált iratai (a továbbiakban: K 64) 1940-27/a-I. 4917., 4918., 4994.

¹¹⁶ Kacsó: i. m. 281.

¹¹⁷ MOL K 64-1940-27/a I. 5064.; Simion: *Dictatul de la Viena...* 380.

¹¹⁸ MOL K 64-1940-27/a I. 5064. Szabó Béni jelentése a magyar miniszterelnöknek. 1940. szeptember 4.

¹¹⁹ Uo. A szeptember 1-jei bukaresti demonstrációt a rendőrség feloszlatta. Lásd Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 44., f. 225.; R. G. Waldeck: *Athénée Palace*. București, 2000, Humánitas (Spectacolul istoriei, 3), 129.

¹²⁰ Arh. N.I.C., fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinet militar Ion Antonescu (a továbbiakban: fond PCM, Cab. Mil. I. Ant.), dos. 117/1940., f. 213.

¹²¹ MOL K 64 1940-27/a-I. 4971.

és féktelen vasgárdista terror vette kezdetét,¹²² másrészt viszont véget vetettek a polgárháborúval fenyegető anarchiának, amely a megkisebbedett Románia teljes szétesésének a kockázatát is magában hordozta.

A mintegy négy éven át tartó Antonescu-rezsim idején a legfontosabb közvélemény-formáló „nemzeti ideál” a megcsonkított határok (és ezzel együtt a nemzet önbecsülésének) helyreállítása volt, elsősorban Észak-Erdély visszaszerzése mindenáron. A területi revízió és – elsősorban – a Szovjetunióval és Magyarországgal szembeni reváns eszméje hatotta át a román politikai elit képviselőinek gondolkodását is. A második bécsi döntés hatályon kívül helyezése; ideológiai meggyőződéstől függetlenül, az összes román pártnak, politikai csoportosulásnak (a kommunistáktól a szélsőjobboldali Vasgárdáig) közös célja volt; ez képezte a fő törekvését a hatalmon lévő és németbarát irányzatot követő politikai elitnek, akárcsak a Iuliu Maniu vezetése alatt álló angol- és franciabarát polgári ellenzéknek.¹²³

Antonescu és a hatalmon lévő román politikai elit németbarát politikát folytatott, és Románia helyét – legalábbis a háborúban bekövetkezett fordulatig, 1942 végéig, 1943 elejéig – egy német dominanciájú Európában, a német élettér keretében képzelte el. Az államvezető két legfőbb politikai célkitűzése a fenyegető szovjet veszély elhárítása és Észak-Erdély visszaszerzése volt. Mindkét célt Németország segítségével vélte megvalósíthatónak. „*A Tengelyt [azaz tengelyhatalmakat – L. B. B.] illetően megmondtam: mi 100%-osan, a halálig, a Tengellyel megyünk. Vagy diadalmaskodunk a Tengellyel, vagy bukunk a Tengellyel. Ha bu-*

¹²² Antonescu mintegy öt hónapig kormányzott együtt a Vasgárdával. A köztük lévő, egyre növekvő ellentét az 1941. január 20-án kirobbant vasgárdista lázadásban csúcsozodtak ki, amelyet Antonescu – Berlin jóváhagyásával – néhány nap múlva lever. Romániában 1941. februártól hivatalosan is megszűnt a legionárius állam, helyét Antonescu tábornok katonai diktatúrája vette át. Minderről magyarul Szász Zoltán: *A románok története*. Budapest, é. n., Bereményi Könyvkiadó (Népek hazája), 150–155.; Catherine Durandin: *A román nép története*. Budapest, 1998, Maecenas Kiadó, 293–298.

¹²³ L. Balogh Béni: Az Antonescu-rezsim békeelképzelései 1940–1944 között. *Századok*, 2007. 1. sz. 3.

kunk a Tengellyel, nem tűnünk el a térképről, mint ahogy sem Olaszország, sem Németország nem tűnhet el... Én azonban – anélkül, hogy kimondanám – meg akarom buktatni a bécsi döntést, és előkészítem a nemzetközi közvélemény számára a kampányt.”¹²⁴ Két alternatívát látott Románia előtt: vagy a németbarát, vagy az oroszbarát politika lehetőségét. Az oroszbarát politikát „morálisan és tényszerűen” is kizárta, s csak az első utat tartotta járhatónak.

A fentiekből következően – a román állam fennmaradása érdekében – Antonescu vállalta a második bécsi döntés végrehajtását, a román közigazgatás és a hadsereg kivonását az átadandó Észak-Erdélyből, bár hosszabb távon sosem mondott le a bécsi döntés revíziójáról. Az észak-erdélyi románság jövőjét illetően az államvezető feltehetően ismerte Sabin Manuilă, a neves demográfus, a román Központi Statisztikai Intézet igazgatójának a döntőbírókhoz intézett, augusztus 30-i keltetű memorandumát.¹²⁵ Ez 11 pontban foglalta össze a magyarországi románok jogaival kapcsolatos bukaresti elvárásokat. Teljes politikai és kulturális autonómiát, fajsúlyos parlamenti képviselőket, nemzeti kataszter alapján választott autonóm kormányt követelt számukra, valamint azt, hogy a közösség tagjait mentsék föl a kötelező katonai szolgálat alól. Antonescu személyes jó viszonyban volt Manuilăval, és minden fontos, a népességgel kapcsolatos kérdésben kikérte a véleményét.¹²⁶ Joggal feltételezzük, hogy intranzigens nemzetpolitikai nézetei is részben Manuilă hatását tükrözik.

¹²⁴ Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu. [A Minisztertanács üléseinek jegyzőkönyvei. Ion Antonescu kormányzása]. Ed. Marcel-Dumitru Ciucă et al. Vol. I. (septembrie–decembrie 1940). Bucureşti, 1997, 70., 1940. szeptember 21.; idézi L. Balogh: Az Antonescu-rezsim... 5. fejelet.

¹²⁵ Arh. N.I.C., fond personal Sabin Manuilă, dos. XII. 196–197/1940., f. 1.; Sandru: i. m. 54–56.

¹²⁶ L. Balogh Béni – Olti Ágoston: A román–magyar lakosságcsere kérdése 1940–1947 között. In Cholnoky Győző (szerk.): *Földönfutók. A Magyarországot érintő kényszertelepitések a II. világháború alatt és után*. Budapest, 2008, Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás Könyvek), 24.

Antonescuval szemben a Nemzeti Parasztpárt elnöke, az erdélyi származású, angolbarát Iuliu Maniu, az egyik legnépszerűbb és legtekintélyesebb román politikus¹²⁷ 1940. augusztus végén és közvetlenül a bécsi döntést követő napokban a területátadással szembeszegülő nemzeti ellenállás híve volt, s hajlandó lett volna a körvonalazódó erdélyi fegyveres mozgalom élére állni. Ezt több forrás is alátámasztja. Egy korabeli román titkosszolgálati jelentés például arról számol be, hogy Maniu szeptember 1-jén üzenetet küldött a bukaresti brit követnek, miszerint „akármi is lesz a helyzet, a magyaroknak egy talpalatnyi föld sem lesz átadva Erdélyből, az ellenállás időben elő van készítve”.¹²⁸ Valeriu Pop visszaemlékezései szerint Maniu kiadta a parancsot az ellenállásra, és a lakosság felfegyverzését szorgalmazta. Grigore Popa egyetemi tanár szeptember elejére állítólag meg is szervezett egy 4000 emberből álló, puskákkal és gépfegyverekkel felszerelt csapatot, amelyhez a kiűritési parancsot megtagadó katonai alakulatoknak kellett volna csatlakozniuk.¹²⁹

Maniu magatartásában azonban rövid időn belül, még szeptember elején gyökeres fordulat állt be: feladta az ellenállás gondolatát, visszavonult a nyilvánosság elől, és még a honvédség bevonulásának kezdete előtt átmenekítette vagyonát és családját Észak-Erdélyből Romániába, ahová ő maga is visszatért. Mivel magyarázható e fordulat? A kérdésre az általunk ismert és eddig megjelent, román nyelvű Maniu-monográfiák¹³⁰ nem adnak választ. Egy szeptember 3-i román

¹²⁷ Személyében a román közvélemény túlnyomó többsége nem pártvezért látott – magával Erdéllyel azonosította Maniut, aki az erdélyi románság szinte egyedüli legitim vezetőjeként léphetett föl. (Egry Gábor szóbeli kiegészítése.)

¹²⁸ Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 117/1940., f. 231.

¹²⁹ Lásd Pop, Valeriu: *Amintiri politice 1936–1945*. [Politikai emlékek 1936–1945.] Bucureşti, 1999, Editura Vestala, 106.; Maniu szervezkedésére vonatkozó magyar értesülések: DIMK, V. kötet, 337. sz. irat és a 340. sz. irat 1. sz. melléklete.

¹³⁰ Stan, Apostol: *Iuliu Maniu. Biografia unui mare român*. [Iuliu Maniu. Egy nagy román életrajza.] Bucureşti, 1997, Editura Saeculum I.O.; Scurtu, Ioan: *Iuliu Maniu. Activitatea politică*. [Iuliu Maniu. A politikai tevékenysége.] Bucureşti, 1995, Editura Enciclopedică.

titkosszolgálati jelentés szerint Maniu az ellenállás kirobantása előtt Antonescu támogatását is szeretne volna megszerezni.¹³¹ Ha az értesülés valós volt, akkor Antonescu feltételezhető ellenzése is hozzájárulhatott Maniu szándékának megváltozásához. Maniu azonban ettől függetlenül is arra a következtetésre juthatott, hogy kalandor tervével – amelyet az angol titkosszolgálat is támogatott – kockára teheti országa létét.¹³²

Antonescu hatalomra kerülését követően Maniu – akárcsak C. I. C. Brătianu, a Nemzeti Liberális Párt elnöke – ellenzékben maradt ugyan; de hallgatólagosan támogatta az államvezető erőfeszítéseit az ország rendjének és nyugalmanak fenntartása érdekében. Feltehetően ezért állt el a bécsi döntés ellen – 1940. szeptember 15-ére Gyulafehérvárra – meghirdetett nagygyűlés tervétől is, és nem azért – amint azt Ujszászy István állította az ÁVH fogságában 1948-ban írott feljegyzéseiben¹³³ –, mert Teleki Pál Bárdossy László bukaresti magyar követén¹³⁴ keresztül 1 millió lejjel megvesztegette volna. Meseszerűnek tűnik Ujszászy

¹³¹ Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 117/1940., f. 218.; L. Balogh: Az „idegháború” kezdete... 104.

¹³² Sir Reginald Hoare, a bukaresti brit követ szeptember 11-i jelentése szerint Maniu elsősorban a „temperamentumbeli tehetetlensége” miatt nem tud dönteni egy „pozitív akcióról”. Idézi Valeriu Florin Dobrinescu – Ion Pătroiu: *Anglia și România între anii 1939–1947*. [Anglia és Románia 1939–1947 között.] București, 1992, Editura Didactică și Pedagogică, R.A.

¹³³ *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak a 2. vkf. Osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései.* A szövegeket közreadja, a kötetet szerkesztette Haraszti György. Budapest, é. n. [2007], Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Corvina, 266., 380.

¹³⁴ Bárdossy László 1934. október 24-től 1941. február 4-ig volt bukaresti magyar követ. (Pritz Pál [szerk.]: *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945*. Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó, 433–434., 446–447.) 1940 októberében tiltakozásképpen Horia Sima vasgárdista román miniszterelnök-helyettes egyik beszéde miatt visszatért Budapestre. Egy 1940. november 20-i román titkosszolgálati jelentés szerint ekkor rövid időre Bukarestbe utazott, és átadta a követség vezetését Rényey Viktor követségi tanácsosnak. Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 113/1940., f. 386. Rényey (életrajzát lásd Pritz: *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez*... 480.) 1941. március 15-ig, dr. galánthai Nagy László követi kinevezéséig ideiglenes ügyvivőként vezette a bukaresti magyar követséget.

azon állítása is, miszerint „a Bárdossy-, Kállay-kormányok tovább pénzelték Maniut, aki e módon fogatlan oroszlaná változott”.¹³⁵

Maniu Észak-Erdélyt az államvezetőtől eltérően az angolszászok segítségével kívánta visszaszerezni, akiknek a végső győzelmében kezdetől fogva szilárdan hitt. „A Nemzeti Parasztpárt küldetése Erdély visszahódítása: Szintén ez a párt fogja megvalósítani a második Egyesülést.” „Angliával kell mennünk, amelyik meg fogja nyerni a háborút és diktálni fogja Európa új térképét” – jelentette ki a hívei előtt 1940. november 1-jén.¹³⁶ Úgy vélte, ki kell várni Németország biztosra vehető háborús vereségét, és a gyökeresen megváltozott nemzetközi viszonyok között az általa irányított párt és ő maga lesz majd a nemzet „tartaléka”. Magyarországot tekintette országa legnagyobb ellenségének Észak-Erdély remélt visszacsatolásának pillanatáig. A visszacsatolást követően azonban – amint azt Gyárfás Elemérnek, a dél-erdélyi magyarság vezetőjének 1940 novemberében kifejtette – „az erdélyi románok vezetői keresni fogják és megtalálni szeretnék” az erdélyi magyarok baráti kezét.¹³⁷

3. A DÖNTÉS VÉGREHAJTÁSA ÉS ÉSZAK-ERDÉLY ROMÁN KIÜRÍTÉSE

A második bécsi döntés végrehajtása már Antonescu hatalomra kerülése előtt elkezdődött, mivel az 1940. augusztus 30-ról 31-re virradó éjszaka üléselő román Koronatanács úgy döntött, hogy a román állam fennmaradása érdekében elfogadják a döntőbíráskodás eredményét.¹³⁸ Manoilescu szeptember 3-án biztosította Bárdossyt, hogy „döntőbíró-

¹³⁵ *Vallomások a holtak házából*... 266.

¹³⁶ *Iuliu Maniu – Ion Antonescu. Opinii și confruntări politice 1940–1944*. [Iuliu Maniu – Ion Antonescu. Nézetek és politikai szembesítések.] Cuvînt înaint, îngrijire de ediție Ion Calafeteanu. Cluj Napoca, 1994, Editura Dacia, 134.

¹³⁷ MOL Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai (a továbbiakban: K 63) 1940-27/7. II. 163.; L. Balogh Béni: A magyar-román viszony és az erdélyi kérdés 1940–1944 között. In Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Történelmünk a Kárpát-medencében (1926–1956–2006)*. Kolozsvár, 2006, Komp-Press Kiadó, 23.

¹³⁸ Vö. Mamina: i. m. 272–275.

sági határozatról lévén szó, azt rendben végre kell hajtani”.¹³⁹ A román kormány ugyanakkor egy sor diplomáciai javaslattal próbálta enyhíteni a számára váratlanul szigorúnak bizonyult döntés hatásait. Kérte a tengelyhatalmaktól, hogy Észak-Erdélyt ne magyar, hanem német–olasz csapatoknak adják át, továbbá olasz és német konzuli védelmet javasolt a magyar uralom alá került román lakosság számára. Megkísérelte elérni a magyar kormánynál, hogy az átadandó terület kiürítésére és megszállására a döntőbírósi határozat¹⁴⁰ második pontjában megszabott 14 napos határidőt ne augusztus 30-ától számítsák, hanem az átadásra vonatkozó magyar–román megállapodás napjától. A kezdeményezések¹⁴¹ sikertelenek maradtak.

Nem valósultak meg a Bécsben kihirdetett új határ kölcsönösen előnyös kiigazításának tervei sem, pedig a szándékot kezdetben a román kormány is támogatta. A már említett szeptember 3-i találkozón Manoilescu például megjegyezte Bárdossynak: megfelelő területi kompenzáció ellenében változtatni lehetne a magyar fél számára hátrányos Kolozsvár–Marosvásárhely közötti új határszakaszon, amely elvágtá az összeköttetést a Székelyfölddel.¹⁴² Csáky István magyar külügyminiszter is bízott abban, miszerint „barátságos megegyezéssel” a határ egyes szakaszait meg lehet változtatni, „különös tekintettel arra, hogy minél több román maradjon odaát és minél több magyar kerüljön vissza”. Szeptember 8-i számjeltávirata szerint a térképtervezete már készen is állt.¹⁴³

A konkrét magyar elképzelést nem, a román viszont ismerjük. Eszerint a majdnem színtiszta román lakosságú Naszód vidéke román fennhatóság alatt marad, Kis-Küküllő megye magyar és vegyes lakosságú nyugati része viszont Magyarországhoz kerül.¹⁴⁴ Hasonló javaslattal

állt elő Bukarestben Gyárfás Elemér,¹⁴⁵ Kis-Küküllő vármegye egykori főispánja, a Romániai Magyar Népközség Dél-Erdélyben maradt elnöki tanácsának tagja, a dél-erdélyi magyarság 1940–1944 közötti vezetője is.

Pontosan nem tudjuk, miért kerültek le a napirendről igen gyorsan a fenti elképzelések. Feltételezzük, hogy döntő szerepe lehetett ebben a bukaresti hatalmváltásnak és az új rendszer konszolidációjának: az új vezető, Antonescu tábornok ugyanis Magyarországgal szemben kérésselhetetlen magatartást tanúsított, és kizárta a megegyezés lehetőségét minden olyan kérdésben, amely az „összességnek” tekintett szomszéd ország számára előnyös lehetne.

A döntőbírósi határozat második pontja értelmében felállítottak egy magyar–román katonai bizottságot. A szeptember 1-től 15-ig tartó tárgyalások¹⁴⁶ célja a kiürítés és a megszállás egyes szakaszainak, illetve módzatainak a megállapítása volt. A Náday István altábornagy és Corneliu Dragalina román hadosztálytábornok által vezetett két küldöttség összesen kilenc alkalommal ülésezett, a tárgyalások első szakaszában legtöbbször a Nagyvárad melletti Bors községben.¹⁴⁷

Már az első nap megállapodás született arról, hogy a magyar csapatok előrenyomulása szeptember 5-én kezdődik, és 13-án fejeződik be. A tárgyalások második napján a kiürítés és a megszállás részletes szabályozásáról állapodtak meg, továbbá a bécsi döntés által az 1:500 000 arányú térképen meghúzott határvonalat átvitték 1:75 000-es térkép-

re. A tárgyalások során a magyar csapatok előrenyomulása szeptember 5-én kezdődik, és 13-án fejeződik be. A tárgyalások második napján a kiürítés és a megszállás részletes szabályozásáról állapodtak meg, továbbá a bécsi döntés által az 1:500 000 arányú térképen meghúzott határvonalat átvitték 1:75 000-es térkép-

¹⁴⁵ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 51., f. 168.; Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 50., f. 215–217.

¹⁴⁶ E tárgyalásokról Csátári csupán annyit írt, hogy „a szeptember elsején összeül, a kiürítés és megszállás rendjét megállapító katonai vegyes bizottság szeptember 6-ig minden lényeges kérdésben megegyezett”. Csátári: i. m. 35.

¹⁴⁷ Az első öt jegyzőkönyv magyar nyelvű szövegét közli: DIMK, V. kötet, 335., 336., 340–342. sz. iratok. Mind a kilenc jegyzőkönyvet lásd MOL K 64 1940-27/a, 86. cs.; vö. L. Balogh: Az „idegháború” kezdete... 105–106.

re. (Ez lett az ún. Náday–Dragalina-féle térkép.) Leszögezték, hogy az így meghúzott határ lesz a katonai demarkációs vonal a végleges határ megállapításáig, és ezt a vonalat ideiglenes jelekkel fogják jelölni a terepen. Szeptember 4-én a bizottság elhatározta, hogy a megszállás időtartama alatt is folytatja működését. Másnap a Debrecenben tartott ülésen a két fél méltatta a tárgyalásokat uraló légkört, a „kölcsonös megértés szellemét”. Ennek jele volt az is, hogy a román fél engedélyezte a magyar vasúti átmenő forgalmat („péage”) Kolozsvár és a Székelyföld között szeptember 20-ig. Az utolsó, 15-i ülésen a román küldöttség leszögezte: kormánya legkésőbb szeptember 25-étől kezdve visszaszolgáltatja az átengedett terület lakosaitól a korábbi rekvirálások során eltulajdonított javakat. Végül megállapodtak, hogy mivel a magyar csapatok befejezték az átengedett terület megszállását, a magyar–román katonai bizottság is befejezi működését, s a megoldatlan kérdéseket a már Budapesten folyó, ún. likvidációs tárgyalásokon vitatják meg.

A katonai bizottság tárgyalásain valóban sikerült számos technikai jellegű kérdést megoldani, azonban már itt felvetődött több olyan súlyos probléma, amely a későbbiek folyamán megterhelte a magyar–román viszonyt. Ilyen volt például a döntőbírói határozat 2. pontjának azon kitétele, mely szerint a románok által kiűritendő területeket „rendes állapotukban” („in ordnungsgemässen Zustand”) kell Magyarországnak átadni. A magyar fél ezt úgy értelmezte – az első bécsi döntés korábbi jogértelmezése alapján is: helyesen –, hogy a kivonuló román közigazgatás az állami, községi javakat sértetlenül hagyja meg a helyükön, ellenkező esetben szolgáltatassa azokat vissza, a vasúti gördülőanyagon pedig arányosan osztozzon a két fél. A román küldöttség – felhatalmazás híján – a katonai tárgyalások során nem foglalt állást az ügyben, magyar részről viszont felsoroltak olyan eseteket, amelyek közhasznú üzemek és gyárak leszerelésére, vasúti műhelyek kiűritésére vonatkoztak.¹⁴⁸

*

¹⁴⁸ Lásd pl. a szeptember 3-i és 13-i jegyzőkönyv mellékleteit. (MOL K 64 1940-27/a, 86. cs.)

A román nagyvezérkar már a döntés másnapján, augusztus 31-én elrendelte a fegyverzet, a lőszer és a felszerelés azonnali elszállításának megkezdését az átadásra kerülő területekről.¹⁴⁹ Ugyanaznap a belügyminiszter is utasításba adta az észak-erdélyi megyék közigazgatási kiűritését, továbbá a szociális, kulturális, oktatási intézmények és az országos jelentőségű gazdasági egységek evakuálását.¹⁵⁰ A kormány nevében a honvédelmi miniszter szeptember 1-jén Nicolae Stoenescu tábornokot bízta meg az összes katonai egység, továbbá „mindenfajta katonai és civil intézmény” kiűritésének irányításával.¹⁵¹ A tábornok utasításait Észak-Erdély összes katonai és civil hatósága köteles volt végrehajtani, ő maga pedig a nagyvezérkarnak volt alárendelve. A munkálatok állásáról naponta jelentenie kellett a nagyvezérkarnak és a honvédelmi minisztériumnak.¹⁵²

A román katonai hatóságok szeptember 2–11. között, a körülményekhez és az idő rövidségéhez képest, aránylag összehangoltan hajtották végre a kiűritést. Feltételezésünk szerint ez elsősorban a Kolozsvárról irányító, egyébként számos nehézséggel szembesülő Stoenescu szervezési készségének köszönhető. Mivel a bécsi döntés a román politikai vezetést s a hadsereget is váratlanul és felkészületlenül érte, nem voltak kiűritési tervek, így ezek hiányában a tábornoknak és vezérkarának improvizálnia kellett. Ezenkívül – főleg az első napokban – nagy volt a vagon- és a mozdonyhiány, de nem volt elegendő vasutas és rakodómunkás sem. A kiűrités első szakaszában Nagybánya és Nagyvá-

¹⁴⁹ Arhivele Militare Române (Román Katonai Levéltár, Bukarest, a továbbiakban: A.M.R.), fond Marele Stat Major (a továbbiakban: M.St.M.), dosar 549., f. 4.; Dobre: i. m. II. kötet, 69. sz. dokumentum.

¹⁵⁰ Grad: *Al doilea arbitraj...* 115–117.; Trașcă: *Relațiile româno-ungare...* 317–318.; Constantin I. Stan: *Contribuții privind evacuarea administrației românești din nord-vestul Transilvaniei în urma dictatului de la Viena.* [Adalékok a bécsi diktátum nyomán a román közigazgatás Északnyugat-Erdélyből való kivonásának kérdéséhez.] *Sargetia*, 1999–2000, 2. sz. 556.

¹⁵¹ Dobre: i. m. II. kötet, 89. sz. dokumentum.

¹⁵² Jelentései közül néhányat lásd uo. 141., 189., 193., 197. sz. dokumentumok. A 197. sz. irat a szeptember 14-i, igen részletes zárójelentést tartalmazza.

rad környéke, a másodikban Dés és Kolozsvár vidéke, míg a harmadikban a Székelyföld került sorra. A fontossági sorrendet illetően a katonai egységek, a felszerelés és a lőszer elszállítása, illetve a hadászati szempontból fontos üzemek, raktárak leszerelése kiemelt helyen állt. Ezt követte az állami hatóságok és a kulturális intézmények javainak, továbbá a tisztek és altisztek, a köz- és magánalkalmazottak családjainak, a civil lakosságnak, végül pedig a megyei főispáni hivatalok személyzetének, a csendőrségnek, a postai és vasúti alkalmazottaknak az elszállítása.¹⁵³

A rendelkezésre álló közlekedési eszközök jelentős részét Nagybánya térségébe irányították az állami aranybányák, a több százmillió lej értékű nemesfém-, ólom- és egyéb fémkészletek, továbbá a Phoenix vegyipari üzem evakuálása céljából. Ezzel egyidejűleg mindenünnen elszállították a jelentősebb lőszerraktárt, a székelyföldi Bereckről például 750 megrakott vagonot indítottak.¹⁵⁴ Szeptember 6-ig teljesen kiürítették a Csucsá–Dés–Naszód vonaltól keletre eső részt. Kolozsvár környékére szeptember 5-étől került sor, ahol Stoenescu szerint nagy erőkkel folyt a kulturális intézmények, így a Kolozsvári Egyetem evakuálása. Számos könyvtár, múzeum, magángyűjtemény anyagát más városból is elszállították.¹⁵⁵ Marosvásárhelyről 62 vagon cukrot is elvittek. Kolozsvárra viszont szeptember 3-a és 8-a között 57 vagon búzát és lisztet küldtek, ezzel szeptember 21-ig biztosították a helyi lakosság ellátását. Különböző okok, elsősorban a munkaerőhiány miatt több vagon vasat, cementet és egyéb anyagot az átadott területeken kellett hagyniuk. A kiürítés végleges mérlegét Stoenescu 20 824 megrakott vagon és 6818 teli gépkocsi, valamint 32 ezer személy elszállításában vonta meg.¹⁵⁶

A hivatalos román jelentések nem számoltak be róla, de más források arról tudósítanak, hogy a kivonuló román csapatok szinte a teljes

vasúti gördülőanyagot elszállították,¹⁵⁷ kórházak, tanintézetek felszerelését, berendezését vitték magukkal. Az egykori szemtanú, Petru Groza szerint a bécsi döntés után, de még a magyar bevonulás előtt „vége láthatatlan oszlopokban vonultak teherautók, vonatok, szekerek az átadott Észak-Erdély felől a megmaradt Dél-Erdély felé, megrakva bútorokkal, iskolapadokkal, klinikai felszerelésekkel, leszerelt kórházakkal, fantasztikus változatosságban”.¹⁵⁸ Hasonlót tapasztalt Jordáky Lajos is Kolozsváron. Szeptember 5-i naplóbejegyzésében maró gúnnyal „dicsérte” a város kiürítését: „A költözködést, a közvagyon elszállítását kétségtelenül kitűnően hajtották végre. Vannak közhivatalok, amelyekben egyetlen asztalt vagy széket sem hagytak. A hatóságok [...] már nem is törődnek a közigazgatás ügyvitelével. Biróságok, betegsegélyzők, munkakamarák, közbiztonsági szervek, megyei és városi hatóságok irattáraik egy részét ládába hányva szállították el. Voltak olyan intézmények is, ahol a főnökök egyszerűen elégették az irattárat.”¹⁵⁹

Az állami épületek, főleg a kaszárnyák számos esetben „teljesen beszenyezve és kiforgatva” maradtak hátra. Sok helyen a vízcsapokat is leszerelték, sőt a padlót is felszedték, egy esetben a vasúti sín egy részét is elvitték. Nagybányán viszont 2 tonna tiszta aranynak megfelelő kibányászott iszapot, Aknasugatagon nagy mennyiségű sót, a naszódi állami fűrésztelepen pedig lécs- és gerendaanyagot talált a bevonuló honvédség, ezenkívül cukrot is sikerült lefoglalnia.¹⁶⁰ A román csapatok a kiürített területek élelmiszerkészleteit nagyrészt felélték vagy elhurcol-

¹⁵⁷ MOL Az észak-erdélyi ügyek fővezérési kormány megbízottja (a továbbiakban: K 53) I-1940-35. Beszámoló jelentés az Erdélybe bevonuló III. hadsereg körzetében folyó hó 10–16-ig tett körúton szerzett benyomásokról. 1940. szeptember 18. 4.

¹⁵⁸ Groza, Petru: *A börtön homályában. Malmaison, 1943–1944 telén.* Budapest, 1986, Gondolat Kiadó (Közös dolgaink), 162–163.

¹⁵⁹ Jordáky I. 2/3. 1940. szeptember 5., 146–147.

¹⁶⁰ MOL K 53 I-1940-35. Beszámoló jelentés... 1940. szeptember 18. 4. Jelentéseiben ez utóbbiakról Stoenescu nem tesz említést, ami azt a feltételezésünket erősíti, hogy a valóságosnál jobb beállításban igyekezett feltüntetni a kiürítést.

ták, mindazonáltal „nagyobb arányú” rombolásokat vagy sarcolásokat nem tapasztaltak a bevonulók.¹⁶¹

A kiűritést nagyon gyakran incidensek kísérték. Magyar értesülések szerint Székelyhídon és Bihardiószezen szeptember 2-án elszéledt román katonák magyar parasztok házait fosztogatták. Azok közül, akik ellenállást tanúsítottak, kettőt megöltek, többeket megsebesítettek.¹⁶² A bihardiószezi áldozat temetésére Romániába ájtott magyar katonák viszont 4-én egy román főhadnagyot és három katonát öltek meg.¹⁶³ Hírek szerint az északi román hadsereg felbomlóban volt.¹⁶⁴ Egy szeptember 5-i magyar jelentés arról számolt be, hogy egyes román katonai alakulatok és vasgárdista csoportok „rabolnak és fosztogatnak”, ami több halálos áldozattal járt.¹⁶⁵ Főleg Naszód és Bihar megyékből származó fegyveres katonaszökevények – olvasható egy román jelentésben – „bandákba verődtek, nagyon megnehezítve a rend fenntartását”.¹⁶⁶ Magyar panasz szerint Csiktaplocán egy román tiszt megölt egy magyar nemzetiségű „polgárőrt”.¹⁶⁷ A Kolozsvárról szeptember 11-én utolsóként kivonuló román egységek néhány helyen letépték és elszagatták a magyar zászlókat, amelyeket nemrég tűztek ki a helybeli magyarok. Ugyanott egy tiszt állítólag felelősségre vont egy lányt a kezé-

¹⁶¹ MOL K 53 I-1940-35. Beszámoló jelentés... 1940. szeptember 18. 3.

¹⁶² DIMK, V. kötet, 340. sz. dokumentum. 1. sz. Melléklet az 1940. szeptember 3-i jegyzőkönyvhöz, 549. A román változat szerint Bihardiószezen magyar lakosok egy csoportja „fenyegette a visszavonuló határőröket”, ezért lőttek közéjük. Dobre: i. m. II. kötet, 138. sz. dokumentum, 225.

¹⁶³ DIMK, V. kötet, 342. sz. dokumentum. 557–558.

¹⁶⁴ Uo. 337. sz. dokumentum, 543.; vö. *Grad: Al doilea arbitraj...* III.B.2. alfejezet, 108–115.

¹⁶⁵ Bonhardt Attila: *A Hadtörténelmi Levéltár román-magyar viszonyral kapcsolatos iratainak jegyzéke*, 1938–1945. I. kötet, 9. A vkf. 2. osztályának 116. sz. helyzetközlése a romániai helyzetről. 1940. szeptember 5.

¹⁶⁶ A.M.R., fond M.St.M., dosar 1824., f. 330. Az I. hadsereg jelentése a nagyvezérkarnak. 1940. szeptember 4.

¹⁶⁷ MOL K 64 1940-27/a-I. 5104. Melléklet a magyar-román katonai bizottság 6. sz. jegyzőkönyvéhez.

ben tartott magyar ruháért, majd szóváltás közben agyonlőtte.¹⁶⁸ Más, írásban nem rögzített, de a lakosság emlékezete által számon tartott atrocitások is történhettek. Varró János visszaemlékezései szerint például a Marosvécsen szeptember 8-áról 9-ére virradó éjszaka átvonuló román csapatok lövöldözni kezdtek, egy falubeli magyar meghalt.¹⁶⁹

Szatmárnémetiben és Nagyváradon, e két határ menti, magyar többségű városban augusztus végén, szeptember elején szintén a végletekig feszült volt a közhangulat. Nagyváradon úgy tűnt, a helyi katonai parancsnokság és a városvezetés rugalmasabb magatartásának köszönhetően a hatóságok urai voltak a helyzetnek. Egy román katonai jelentés szerint augusztus 31-én Augustin Chiriță polgármester néhány társával együtt arra kérte a helyi parancsnokságot, hogy a katonai járőröket két-két román, illetve magyar civil személy kíséje az „esetleges agitátorok leleplezése” végett, továbbá összejövetelek megtartása céljából nyissák meg a „magyar közösség házát”. A parancsnokság e kérést jóváhagyta, sőt arra is hajlott, hogy a helyi magyarságnak engedélyezzék a honvédség fogadására való felkészülést, a nemzetiszínű zászlók „beszerzését és előkészítését”.¹⁷⁰ Szatmárnémetiben más irányt vettek az események. A szeptember 2-i jelentések arról számoltak be, hogy a város (nyilván magyar) lakossága a határ felé tart, és „rátámadt” az erődvonalat védő egységekre. A parancsnok egy embert lelőtt közülük. A város központjában is tüntető magyar lakosság állítólag már ki is tűzte a nemzetiszínű zászlót. A városházáról egy magyar küldöttség a lak-tanyák átadását kérte, de azt a román parancsnok megtagadta.¹⁷¹

Észak-Erdélyben a helyi lakosság magyar és német nemzetiségű része sok esetben igyekezett meggátolni a közjavak elhurcolását. Szeptember 9-én, miközben a sepsiszentgyörgyi dohánygyár mintegy 20 magyar dolgozója próbálta megakadályozni egy raktár kiűritését, az

¹⁶⁸ MOL K 64 1940-27/a-I. 5131.

¹⁶⁹ Varró János: *Erdélyi sorsvallató. Egy erdélyi 56-os utolsó vallomása*. Kecskemét, 2008, Korda Kiadó, 30.

¹⁷⁰ Dobre: i. m. II. kötet, 92. sz. dokumentum, 225.

¹⁷¹ Uo. 114. sz. dokumentum; A.M.R., fond M.St.M., dosar 555., f. 30.

örök egyet közülük lelőttek.¹⁷² További magyar „szabotázsakciókról” vagy erre irányuló kísérletekről számoltak be a román katonai szervek Nagybányáról, Marosvásárhelyről, a Gyimes völgyéből vagy Sepsi-szentgyörgy környékéről: Bereckről.¹⁷³

A túlnyomó többségében románok által lakott Naszód megyében – a prefektusnak Kolozsváron szeptember 8-án kelt részletes beszámolója alapján – jól nyomon követhetők szeptember első napjainak viharos helyi eseményei.¹⁷⁴ Érdemes részletesebben is elidőzni a Naszód megyei fejleményeknél, mivel azok jól illusztrálják a román államhatalom 1940. szeptember eleji gyors szétesését.

A prefektus a megyében csak szeptember 1-jéig tudta fenntartani a teljes rendet. Ettől a naptól kezdve ugyanis – szavai szerint – „a fegyveres katonaszökevényekből és gonosztevő bandákból álló magyar nemzeti gárdák” szabotálni kezdték a kiűritést; és felfordulást idéztek elő. A borgóprundi járási hivatal irattárát a szolgabíró távollétében egy helybeli magyar hazavitte, Óradnán pedig el kellett égetni az iratokat, hogy azok ne kerüljenek a magyarok kezére. Szászlekcencén a szolgabírói hivatal vezetését egy szász közjegyző vette át. Besztercén a megyeközpontban a magyarok és a szászok már szeptember 1-jétől saját „megfigyelőket” ültettek a fontosabb hivatalokba azzal a feladattal, hogy megakadályozzák az értékek elszállítását, mivel azok szerintük „az utódállamok örökségét” képezik. Időközben a borgóprundi járásban román parasztok a bécsi döntés ellen tüntettek, arra kérve az „urakat”, hogy ne hagyják ott őket. A csomagokkal felpakolt, távozni készülő szolgabíró és polgármestert megpróbálták visszatartani.

Szeptember 2-án a prefektus arról kapott hírt, hogy fegyveres bandák (a beszámolóból nem derül ki, hogy milyen nemzetiségűek) erőszakos cselekedeteket hajtanak végre, és élelmiszert rabolnak a parasztoktól. Felfegyverzett szeretfalvi magyarok állítólag a Beszterce–Kolozs-

vár műúton a forgalmat ellenőrizték. Sajómagyaroson pedig helybéli „kisebbségek” elfoglalták a csendőrsőt. A sajómagyarosi csendőrök közül volt, aki dezertált, mások elhagyták a helységet. A prefektúrán másnap megjelent a besztercei magyarok, majd a szászok küldöttsége, hivatalos jóváhagyást kérve – eredménytelenül – a „nemzeti gárdák” megalakítására és felfegyverzésére, a közrend biztosítása érdekében. Amikor megtudták, hogy a prefektus a hivatal kiűritésére készül, a helybéli magyar és szász vezetők állítólag megfenyegették: ha valóban ezzel próbálkozik, nem fogja élve elhagyni a várost.

A prefektus ezekben a napokban hiába kért, nem kapott segítséget a katonaságtól, csak a szétesőben lévő csendőrségre támaszkodhatott. Végül szeptember 3-án két gépkocsival, a titkos irattárral és a „pénzügyi iratokkal” Besztercéről Kolozsvárra menekült, és a főszolgabíróra hagyta a hivatalt, aki „helybéli lévén”, nem távozott el.¹⁷⁵

A vonatkozó román szakirodalom¹⁷⁶ sem említi, hogy az evakuálás utolsó óráit (majd a honvédség észak-erdélyi bevonulását) két-két német és olasz tisztből álló katonai bizottság felügyelte. Két román összekötő tiszttársaságában a bizottság szeptember 9-én indult Bukarestből Brassóba,¹⁷⁷ ahonnan Gyulafehérvár érintésével Kolozsvárra ment. Itt 11-én reggel megtekintették az utolsó román egységek kivonulását, majd másnap a magyar és a román összekötő tisztek társaságában azt vizsgálták, milyen állapotban hagyták a kivonulók a kolozsvári katonai objektumokat.¹⁷⁸

¹⁷² A.M.R., fond M.St.M., dosar 548., f. 123.
¹⁷³ A.M.R., fond M.St.M., dosar 548., f. 9., 21., 52., 69., 102., 105.
¹⁷⁴ A.M.R., fond M.St.M., dosar 555., f. 90–93. verso. A Naszód megyei prefektus beszámolója. 1940. szeptember 8.

¹⁷⁵ A.M.R., fond M.St.M., dosar 555. A Naszód megyei prefektus beszámolója. 1940. szeptember 8., f. 93., 93. verso.
¹⁷⁶ Grad: *Al doilea arbitraj...*; Trașcă: *Relațiile româno-ungare...* 317–318. o.; Stan: i. m.

¹⁷⁷ Dobre: i. m. II. kötet, 182. sz. dokumentum.

¹⁷⁸ Uo. 192. sz. dokumentum, 309–310. A vizsgálat eredményét nem ismerjük.

4. A HONVÉDSÉG ÉSZAK-ERDÉLYI BEVONULÁSA ÉS A DÉL-ERDÉLYI
MAGYARSÁG HELYZETE

A magyar Fővezérség már augusztus 31-én kijelölte irányelveit az Észak-Erdélybe bevonuló csapatok magatartására nézve.¹⁷⁹ Súlyt helyezett arra, hogy „a honvédség bevonulását, fellépését és magatartását példás fegyelem, feltétlen rend és mintaszerű szervezettség jellemezze”. Kiemelte: „a felszabadító csapatok tagjai nem hivatottak arra, hogy a 22 éves múlt bűnőseivel szemben a megtorlást gyakorolják. A csapatokat ki kell oktatni, hogy egyéni akcióktól tartózkodjanak. Ha megtorlásra lesz szükség, azt a katonai közigazgatás szervei fogják végrehajtani. Egyéni bosszúk kielégítését meg kell tiltani és akadályozni.” A dokumentum szigorúan előírta a kisebbségekkel szembeni korrekt magatartást. „A román és egyéb nemzetiségűekkel való bánásmód minden esetben kimért, korrekt [legyen – L. B. B.], és a magyar katonához méltó emberiesség jellemezze. Az »oláh« megjelölést előtűk ne használjuk, mert ez őket sérti. Ilyenkor a »román« szót alkalmazzuk.” Ellenszegülés vagy fegyveres ellenállás esetére kíméletlen megtorlást helyezett kilátásba, „különösen akkor, ha az román vagy kommunista elemektől indult ki”.¹⁸⁰ Az összetűzések elkerülése végett a Fővezérség célszerűnek tartotta a román lakossággal való érintkezést „a legszükségesebb mértékre korlátozni”.¹⁸¹

Felelős magyar tényezők Erdély-szerte nyugalomra és méltóságteljes magatartásra intették a lakosságot. A bécsi döntés másnapján a Magyar Népközség nevében Bánffy Miklós kiáltványban szólított föl minden erdélyi magyart: „Legyünk bölcsen megértők azok iránt, akiknek szintén otthona Erdély. Csak így maradunk méltók Erdély földjé-

¹⁷⁹ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), M. kir. I. gyorshadtest parancsnokság (a továbbiakban: I. hdt. pság), 289/I. hdt. I. b – 1940; L. Balogh: A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén... 80.

¹⁸⁰ A magyar–román katonai bizottság által kötött 2. sz. egyezmény kimondta: „7. A megszálló csapatoknak ellenálló polgári személyek a nemzetközi megegyezések szerinti elbánásban részesülnek, s azokat a magyar hatóságok franc-tireur-öknek fogják tekinteni.” DIMK, V. kötet, 336. sz. dokumentum, 540.

¹⁸¹ HL, I. hdt. pság, 289/I. hdt. I. b – 1940.

hez.”¹⁸² Báró Szentkereszty Béla, a Magyar Népközség háromszéki tagozatának elnöke szeptember 3-án felhívással fordult a „Székely Testvérekhez”, arra kérve őket, őrizzék meg minden kilengéstől, és tartsák távol magukat a kicsinyes, személyes bosszúállástól a román lakossággal szemben.¹⁸³ A Népközség kolozsvári tagozata is arra hívta fel a magyar lakosság figyelmét, hogy tartózkodjon a tüntetésektől és az erőszakos cselekedetektől.¹⁸⁴

Az Erdélyi Magyar Nők Központi Titkársága fontosnak tartotta, hogy a megtorlás és bosszú helyett „az emberiesség, a keresztény felebaráti szeretet irányítsa lépteinket”. Bejelentette, hogy egyformán szolgálatára áll az erdélyi magyar és az erdélyi román jótékony négyesületeknek.¹⁸⁵ Vásárhelyi János erdélyi református püspök figyelmeztette híveit, hogy „a bosszú közönséges és emberi dolog, de a nagylelkűség, az igazság, a szeretet, a megbocsátás krisztusi és isteni dolog [...]. Így ezen az úton járjatok.”¹⁸⁶ Pásztorlevelét szeptember 8-án valamenyny református istentiszteleten felolvasták.

A magyar miniszterelnök az általános öröm és lelkesedés közepette felelősségre intette nemzetét, és óvott az elbizakodottságtól. „Tanulnunk kell a múltból, hogy másképp lássuk és csináljuk a dolgokat, mint azelőtt” – figyelmeztetett Teleki Pál Bécsből hazatérve a Keleti pályaudvaron rendezett ünnepségen.¹⁸⁷ Erdélyi lévén, maga is tisztában volt az ottani nemzetiségi viszonyokkal, mindenkinél jobban értette „a három nemzet, négy nemzetiség és öt vallás” történelmileg kialakult, bonyolult kapcsolatrendszerét. Szeptember 4-i felsőházi beszédében elmondta: reméli, talál majd Erdélyben olyan embereket, akik húszsz-

¹⁸² *Ellenzék*, 1940. szeptember 1. és 3.

¹⁸³ *Székely Nép*, 1940. szeptember 8.

¹⁸⁴ Dobré: i. m. II. kötet, 138. sz. dokumentum, 225.

¹⁸⁵ *Ellenzék*, 1940. szeptember 6.

¹⁸⁶ Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Püspöki Levéltár (a továbbiakban: RGyL, Püsp.), 677/1940. p. sz.; *Ellenzék*, 1940. szeptember 6.

¹⁸⁷ Páva István: *Trianon – Belvedere – Hadbalépés*. Pécs, 1995, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 104–105.

tendős szenvedésük alatt megtanultak a nemzetiségekkel bánni, „nemcsak papíron vagy rendeletekben”.¹⁸⁸ „*Mi nem megtorolni, hanem építeni akarunk és fogunk*” – fejtette ki ugyanaznap a képviselőházban. „Remélem – folytatta –, hogy a gyakorlatban is be tudjuk tartani ezt a bölcsességet, mert ilyet mondani könnyebb, mint a gyakorlatban végrehajtani.” Kijelentette, most fog eldőlni, „megérdemeltük-e azt, amit visszaszereztünk és ami visszajött”.¹⁸⁹

A nagy tapintatot igénylő kisebbségi kérdés jövőbeni kezelését illetően a miniszterelnöknek aggályai voltak. Horthynak írott, szeptember 1-jei levelében arra hívta föl a kormányzó figyelmét, hogy tapasztalatai szerint az anyaországbeli magyarok a „mind kiirtjuk, kikergetjük ideológiájában élnek”, és ez egészen más, mint amit Erdélyben helyes alkalmazni, de az erdélyi magyarok felfogásától is különbözik.¹⁹⁰ Ugyanaznap Mester Miklós országgyűlési képviselő javaslatára¹⁹¹ az alábbi kérésekkel fordult Bartha Károly honvédelmi miniszterhez és Werth Henrik vezérkari főnökhöz: „1) a magyar királyi honvédség mindenemű szervei mind a szóbeli, mind az írásbeli érintkezésben az oláh elnevezés helyett a román elnevezést használják. 2) általában humánus magatartást tanúsítsanak a román ajkú lakossággal szemben.” Indoklásként felhozta, hogy az „oláhok [!] sértőnek találják magukra nézve ezt a megnevezést. Ez persze szubjektív megítélés dolga, de ha egyszer sértőnek találják, akkor ezt respektálnunk kell. Az előbb említett második intézkedés gyakorlati megvalósítását jelenti a helyes értelemben fel-

¹⁸⁸ Az 1939. évi június hó 10-re hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója (a továbbiakban: FN, 1939), I. kötet, 1940. szeptember 4., 401.

¹⁸⁹ Az 1939. évi június hó 10-re kihirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója (a továbbiakban: KN, 1939), VII. kötet, 1940. szeptember 4., 4. Idézi L. Balogh: A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén... 81.

¹⁹⁰ Horthy Miklós titkos iratai. Sajtó alá rendezte Szinai Miklós és Szűcs László. Második kiadás. Budapest, 1963, Kossuth Könyvkiadó, 238.

¹⁹¹ KN, 1939, XI. kötet. Mester Miklós interpellációja, 1941. november 19., 406–407.

fogott szentistváni gondolatnak.”¹⁹² Kételyei ellenére Teleki abban reménykedett, hogy a „szándék tisztasága és becsületessége ki fog áradni a Duna-medencében”; egészségesebb atmoszférát teremtve a térségben, „ha mások is így akarják”.¹⁹³

Alighanem igaza lehetett a Fővezérség mellé delegált külügyminiszteri megbízottnak, aki szeptember 18-i beszámoló jelentésében ezt írta a honvédség észak-erdélyi magyar fogadtatásáról: „A hadsereg és [a] széles néprétegek közötti testvéri összeolvadás a magyar történelemben talán még soha sem volt ily tökéletes.”¹⁹⁴ A magyar lakosság valóban mámoros ünneplésben részesítette a bevonuló honvédséget. Ezt a korabeli sajtó- és élménybeszámolók,¹⁹⁵ tudósítások, filmhíradók sokasága, valamint a „Kelet felé...” című, a Fővezérség filmosztályának vezetésével készült, nyilvánvalóan propagandisztikus célokat szolgáló, de hiteles felvételeket közvetítő dokumentumfilm is bizonyítja. Szintén propagandacélokat szolgált az 1941-ben megjelent *Erdélyünk és honvédségünk* című reprezentatív kiadású emlékkönyv, amely a kor romantikus hazafias szellemében ugyan, de részletes képet adott a „hazatérés” minden lényeges pillanatáról.¹⁹⁶ A bevonulást megörökítő vissza-

¹⁹² HL, M. kir. honvéd vezérkar főnöke 1919–1945 (a továbbiakban: VKF) 4602/eln. 1-1940.

¹⁹³ FN, 1939, I. kötet, 1940. szeptember 4., 404.

¹⁹⁴ MOL K 53 I-1940-35. Beszámoló jelentés az Erdélybe bevonuló III. hadsereg körzetében folyó hó 10–16-ig tett körúton szerzett benyomásokról. 1940. szeptember 18., 1.

¹⁹⁵ Márai Sándor mértékadó beszámolóját a szeptember 15-i kolozsvári ünnepekről lásd Márai Sándor: Erdély ünnepe. In uő: i. m. 224–228. Közli még Pomogáts: i. m. 291–293.; Cs. Szabó László rádiósként vett részt az erdélyi bevonuláson. Élménybeszámolóját lásd Cs. Szabó: i. m. 39–153.

¹⁹⁶ *Erdélyünk és honvédségünk. Történelmi eseménysorozat képekkel.* Szerkesztette vitéz Rózsás József őrnagy. Budapest, 1941; Vitézi Rend Zrínyi Csoportja, 69–110.

emlékezések többsége,¹⁹⁷ köztük a végrehajtást, illetve a legfelsőbb katonai vezetést egyébként bírálók is,¹⁹⁸ akárcsak a rendszerváltás előtt¹⁹⁹ vagy a napjainkban megjelent²⁰⁰ történelmi feldolgozások a fogadtatás lelkes, ünnepélyes hangulatát emelik ki. Jordáky is megörökítette naplójában a szeptember 11-i kolozsvári bevonulás napját. „*A munkások mindenütt az első sorokban. Még a szokott józanságukat is elveszítették. Mindez annak a rettenetes nemzeti elnyomásnak az eredménye, amelyet a román bojárok kormánya fejtett ki a magyarság ellen. A délutáni bevonuláshoz hasonló ünneplést azt hiszem Kolozsvár még nem élt át. A zuhogó záporosóban az emberek tízezrei nem mozdultak el az utcákról. Csak nézték, nézték... és rekedtre kiabáltak magukat. Mindenki örvendett Kolozsváron, s bizony mi magunk is örvendtünk, hogy a nemzeti elnyomás igája alól felszabadultunk.*”²⁰¹ Az észak-erdélyi magyarok számára a honvédség bevonulása azonban nemcsak a nemzeti felszabadulást hozta el, de nyugalmaikat és biztonságérzetüket is visszaadta. Feloldotta az elmúlt napok, hetek feszültségét, amikor is mindenre föl voltak készülve – háborúra, tömegmészárlásra, önvédelemre.²⁰²

A honvédség kilenc napig, szeptember 5-étől 13-ig tartó bevonulásának katonai és technikai részleteit viszonylag jól ismerjük.²⁰³ A terü-

¹⁹⁷ Lásd pl. Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Sajtó alá rendezte Pritz Pál. Budapest, 1987, Gondolat Könyvkiadó, 349–353.; Szabó K. Sándor: *Bevonulás Erdélybe 1940*. Budapest, 1991, B&K Kiadó, 86–157.; Fodor Sándor: *Mária lábától a sündisznóállásig. Fejezetek egy életrajzi regényből*. Csíkszereda, 2005, Hargita Kiadóhivatal, 125–126.; Varró: i. m. 31–33.; Mindörökké, Erdély. Szervátiusz Tiborral beszélget Szervátiusz Klára. H. n., 2009, Kairosz Kiadó, 8–10.

¹⁹⁸ Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Budapest, 1978, Magvető Kiadó, 352–357.; Nagybacsoni Nagy Vilmos: *Végzetes esztendő, 1938–1945. Visszaemlékezések*. Budapest, 1986, Gondolat Könyvkiadó, 55–61.

¹⁹⁹ Tilkovszky: *Revízió...* 285.

²⁰⁰ Illésfalvi Péter et al.: *Erdély a hadak útján 1940–1944*. H. n., 2005, Püldő Kiadó, 16–21.

²⁰¹ Jordáky I. 2/3. 1940. szeptember 11., 153–154.

²⁰² Zathureczky: i. m. 214.

²⁰³ Illésfalvi et al.: *Erdély a hadak útján...* 16–21.; *Erdélyünk és honvédségünk...* 111–136.; Csima János: *Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és há-*

let „megszállását” a honvédség szakaszosan hajtotta végre, és mindhárom hadsereg részt vett benne. A nagyobb városok közül az első nap Nagykárolyt, Szatmárnémetit, Máramarosszigetet, 6-án Nagyváradot, Nagyszalontát, másnap Nagybányát, 8-án Dést, Besztercét, 9-én Bánffyhunyadot, Szászrégent és Szamosújvárt érték el a honvédek. 10-én bevonultak Marosvásárhelyre és Gyergyószentmiklóstra, másnap Kolozsvárra, Székelyudvarhelyre; Csíkszeredába; 12-én Barótra, az utolsó nap pedig Sepsiszentgyörgyre és Kézdivásárhelyre. A szatmárnémeti és a nagyvárad bevonulásán Horthy is részt vett. Ezt követően Marosvásárhely szeptember 11-én, Kolozsvár 15-én fogadta ünnepélyes külsőségek között a népszerűsége csúcán álló kormányzót, akit a korabeli hivatalos propaganda országgyarapítóként magasztalt.

A legtöbb helyen megértésre és megbékülésre szólítottak föl a szónokok. Horthy kolozsvári bevonulása alkalmával gróf Bethlen György, az egykori Magyar Párt elnöke többek között azt hangoztatta, hogy a magyarságnak távol kell tartania magát a bosszú érzetétől. A románokról szólva kiemelte: „*Nem akarjuk azt, hogy a mi örömünk az ő bánatuk legyen. Azt szeretnők, hogy a jövőben mindig közösen örülhessünk.*”²⁰⁴ Sajtónyilatkozatában ezt megelőzően dr. Papp József fővezérségi kormány megbízott, Kolozsvár egykori főispánja kiemelte: „*Nekünk az az irányelvünk, hogy a román néppel igazsággal és barátsággal bánjunk abban az országban, amely közös hazánk. Azt várjuk a románságtól, hogy igaz hazafiai legyenek az országnak. Készséggel megadunk nekik mindent, amit az erdélyi magyarság annyi időn keresztül hiába követelt. Természetesen úgy adjuk ezt meg nekik, mint ugyanazon ország idegen nyelvű fiainak. Megtarthatják kultúrájukat és vallásukat, ápolhatják ezeket az értékeket, de hű állampolgároknak kell lenniük.*”²⁰⁵

boris tevékenységének tanulmányozásához (1938–1945). H. n., 1961, Honvédelmi Minisztérium Központi Irattára, II. fejezet, 35–47.

²⁰⁴ *Ellenzék*, 1940. szeptember 17. Idézi L. Balogh: *A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén...* 81.

²⁰⁵ *Ellenzék*, 1940. szeptember 14.; *Tribuna Ardealului*, 1940. szeptember 15.

A románok ezzel szemben úgy érezték, hazájukat veszítették el. Bárczy János, aki az első bevonuló csapatokkal a Tiszánál lépte át a régi határt, azt tapasztalta, hogy a Máramarossziget környéki román falvakban „zárt ajtajú, elfüggönyözött ablakú házak fogadnak, némák és üresek az utcák, csak itt-ott ácsorog néhány ember, ezek is inkább kíváncsiságból nézegetnek minket, mint üdvözlő szándékkal”.²⁰⁶ Nem szabad csodálkozni azon, hogy a román lakosság nem örül a bevonulóknak – jelentette ki beszédében egy görögkeleti pap szeptember 10-én a marosvásárhelyi ünnepségen. Szavait azonban Nagybaczoni Nagy Vilmos visszaemlékezései szerint az ünneplő tömeg „szűnni nem akaró tiltakozással” fogadta.²⁰⁷

Az öntudatos német lakosság, ha nem is ellenségesen, de hűvösen fogadta a magyar honvédséget, főleg Beszterce környékén. Számos helyen horogkeresztes zászlók lógtak, a magyar lobogókat pedig nem ritkán eltakarták. Más volt a helyzet Nagyvárad környékén, ahol a sokszor magyarosodásnak indult helyi „svábok” őszintén örültek a honvédség bevonulásának.²⁰⁸ Hozzájuk hasonlóan az észak-erdélyi zsidóság is általában örömmel fogadta a bevonulókat. Míg azonban a németek mindvégig kivételezett helyzetet élveztek a korábban már említett, 1940. augusztus 30-án aláírt német–magyar kisebbségi szerződés következtében, a zsidóságra tragikus sors várt. A mintegy 150 ezer észak-erdélyi zsidót egy sor diszkriminatív intézkedéssel fokozatosan megfosztották vagyonától és életlehetőségeitől; 1944 tavaszán, Magyarország német megszállása után pedig először gettósították őket, majd több mint 130 ezer embert haláltáborokba hurcoltak, ahol túlnyomó többségük elpusztult.²⁰⁹ A bevonulás napjaiban azonban még senki nem láthatta előre, hogy az észak-erdélyi zsidóság háromnegyede néhány éven belül megsemmisül...

*

²⁰⁶ Bárczy János: *Zuhanórepülés*. Második kiadás. Budapest, 1981, Magvető Könyvkiadó (Tények és tanúk), 184.

²⁰⁷ Nagybaczoni: i. m. 59.

²⁰⁸ Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély...* 56.

²⁰⁹ Uo. 233–242.

A magyar részről elhangzott legtöbb megbékélési nyilatkozat őszinteségét nem lehet kétségbe vonni, de hatásosságuk megkérdőjelezhető. Már a bevonulás során igen súlyos románellenes atrocitások történtek, amelyek közül a legkirívóbbak a honvédség egyes alakulatai által elkövetett ördögkúti és ippi vérengzések.²¹⁰ A Szilágy megyei Ördögkút községben szeptember 9-én rálöttek a bevonuló honvédségre, mire az mintegy 80 falubeli románt kiirtott, és fölperzselt 27 házat.²¹¹ Az esetet szeptember 11-én a budapesti rádió is közölte.²¹² Ákosi Károly alezredes zászlóaljparancsnok felelősségét az sem csökkenti, hogy a vérengzés előtt a honvédek soraiban a lövöldözés miatt kitört a pánik. Az ugyancsak Szilágy megyei Ipp helységben a Bedő Zsolt főhadnagy parancsnoksága alatt álló karhatalmi század a szeptember 13-áról 14-ére virradó éjszaka kivégzett 154 helybeli románt – férfit, nőt, öreget és gyermeket. Az eset előzménye az a rémhír volt, miszerint egy román ember pokolgépet rejtő almás kosarat adott néhány nappal korábban a honvédeknek, két katonát halálát okozva. (A két haláleset valójában gondatlanság miatt következett be.) Tény, hogy a bevonuló honvédek a Szilágyságban sokszor érték szörványos lövések, ez azonban semmi esetre sem indokolta az ilyen mértékű kegyetlen megtorlást.²¹³ Zilahon is történt atrocitás: szeptember 7-én az átvonuló honvéd csapatok öt románt gyilkoltak meg.²¹⁴

²¹⁰ Lásd Illésfalvi: „Édes Erdély itt vagyunk...” 58–77.; Uő: *Atrocitások az 1940-es erdélyi bevonulás során*. *Rubicon*, 2005. 6. sz. 33–38.; Uő et al.: *Erdély a hadak útján...* 21–24.; Trașcă: *Relațiile româno-ungare...* 319–321.

²¹¹ Tilkovszky: *Revízió...* 287.; MOL K 53 1-1940-34.

²¹² MOL K 64 1940-27/a-I. 5180.

²¹³ Egy szeptember 18-án keltezett magyar beszámoló szerint: „Mint a Szilágy megyei ördögkúti és ippi incidensek megmutatták, egyes félrevezetett román fanatikusok a fegyveres merényletektől sem riadnak vissza, és főleg a hegyvidéken egyedül haladó járőrök vagy kisebb csapatok a lesből való orvátadásnak vannak kitéve. Ez a guerrilla-rendszer, ha nem is mondható általános jelenségnek, mégis áldozatokat követel, és a megszálló csapataink által természetesen megfelelő ellenrendszabályokat tesz szükségessé.” (MOL K 53 1-1940-35.)

²¹⁴ Pușcaș: *Transilvania și aranjamentele europene...* 1. sz. dokumentum, 10.

Ismerünk olyan eseteket is, ahol a bevonuló honvédek akadályozták meg, hogy a magyar lakosság leszámoljon a románokkal. A Szilágycseh melletti Oláhhorvát községben például szeptember 7-én Éltető Gábor főhadnagy beszélt le a felhargelt tömeget a lincselésről.²¹⁵ Több román katonai jelentés szerint a számos incidens egyik kiváltó okát az képezte, hogy a bevonulás során a román falvak lakossága megtagadta a magyar zászló kitűzését, ami oda vezetett, hogy „a magyar csapatok fogadására [a szomszédos településekről – L. B. B.] ezekbe a falvakba érkezett magyarok a románok elleni agresszióra vetemedtek”.²¹⁶

Bánffyhungyadon a bevonulás napján, szeptember 10-én a helyi görögkeleti pap megjegyzéseivel kivívta maga ellen a tömeg haragját, amely aztán kiterjedt egy román rendőrré is. Mindkettőjüket meglin-cselték.²¹⁷ Kolozsváron a szeptember 11-i bevonulást követő első éjszaka rendbontásra, kődobálásra került sor, román nyelvű cégtáblákat rongált meg a tüntető tömeg.²¹⁸ Szeptember 13-i román értesülés szerint Kolozsvár egyik külvárosában és a környező falvakban „a magyar lakosság, katonák támogatásával bántalmazza, sőt megöli” az ottani románokat.²¹⁹ Az MTI-nek nyilatkozva néhány héttel később Emil Hatjeganu, az észak-erdélyi románság vezetője elmondta: a kolozsvári atrocitásokat a magyar csapatok bevonulása, tehát szeptember 11-e előtt a románok, utána a magyarok kezdeményezték. A sajtó szerint Beck Albert ezredes, a város magyar katonai parancsnoka hamarosan helyreállította a rendet.²²⁰

²¹⁵ Illésfalvi et al.: *Erdély a hadak útján...* 24.

²¹⁶ Dobre: i. m. II. kötet, 206. sz. dokumentum, 343.; vö. uo. 187. sz. irat, 306.

²¹⁷ Tilkovszky: *Revízió...* 286.; Varga János: *Levente és értelmezője nyomán. In Rácz István (szerk.): Tanulmányok Erdély történetéről. Szakmai konferencia Debrecenben 1987. október 9–10.* Debrecen, 1988, Csokonai Kiadó, 220–222.; Balogh Edgár: i. m. 169–170.; Case: i. m. 101–102.

²¹⁸ MOL K 53 1-1940-35.

²¹⁹ MOL K 64 1940-27/a-I. 5180.

²²⁰ *Reggeli Magyarország*, 1940. október 13.; *Tribuna Ardealului*, 1940. október 15.; L. Balogh: *A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén...* 82.

A bevonulás mámoros pillanataiból felocsúdva Jordáky kritikusan jegyezte fel ugyancsak 13-án Kolozsváron: „*Erős terror alatt tartják a város románságát a székely szolgálégyények.*”²²¹ *Sajnálatos incidensek történtek, erősen román minta szerint. Ablakbetörések, verések, halálos merényletek úgy, ahogy ez már Délkelet-Európában szokásban van. A baj az, hogy ilyenkor nem azok a románok szenvednek, akik megérdemelnék – mert azok pénzüikkel elmenekültek –, hanem a szerencsétlen ártatlanok vagy félrevezetettek.*”²²² Egy román ügyvéd Tordán október 5-én kelt írásos nyilatkozatában,²²³ amelynek egyik másolatát az államvezető is elolvasta,²²⁴ részletesen beszámolt a kolozsvári bevonulást követő románellenes atrocitásokról. Eszerint a román kereskedők kirakatainak betörése, bódéik kifosztása, számos román bántalmazása elsősorban fiatal dél-erdélyi magyar menekültek számlájára írható, akiket „hóstatáik”,²²⁵ „kolozsvári székelyek” és felfegyverzett katonák segítettek. A „terror” szeptember 14-én, a kormányzó látogatása előtti napon tetőzött, mivel állítólag az a rémhír terjedt el a magyarok között, hogy a vasgárdisták merényletet terveznek Horthy ellen. Az atrocitások szeptember 17-étől nagyrészt megszűntek, az ügyvéd szerint a kolozsvári német konzulátus közbenjárására.²²⁶ Az észak-erdélyi románok ellen elkövetett erőszakos cselekedetokről a Budapesten tárgyaló román küldöttség szeptember közepén egy jegyzéket nyújtott át a magyar külügyminisztériumnak. A nyolc esetet felsoroló, német nyelvű dokumentumot a külügyminisztérium Náday István altábornagynak adta át kivizsgálás céljából.²²⁷

A román evakuálást és a magyar bevonulást ellenőrző, már említett négytagú német–olasz katonai bizottság semmi „abnormálisat” nem ta-

²²¹ Feltehetően a Kolozsváron élő székely szolgálégyényekről van szó.

²²² Jordáky I. 2/3. szeptember 13., 155.

²²³ Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 124/1940., f. 3–11.

²²⁴ Antonescu széljegyzete: „...Egy példányt [olvashatatlan név – L. B. B.] propaganda céljából szükség esetén [elküldeni – L. B. B.]”

²²⁵ Hóstat = Kolozsvár egyik korabeli külvárosa.

²²⁶ Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 124/1940., f. 8.

²²⁷ HL, VKF. 4767/eln. 1-1940.

pasztalt Kolozsváron – néhány román bolt betört kirakatán kívül – a szeptember 11-éről 12-re virradó éjszaka.²²⁸ A Nagykároly–Szatmár–Kraszna övezetben a román lakosságot viszonylagos nyugalomban találta. A Nagyvárad–Bánffyhungad–Kolozsvár vonalon – az útról beszámoló román összekötő tiszt jelentése szerint – „a román lakosság nagy nyomás alatt áll, de a bizottság nem találkozott meggyilkolt románokról szóló súlyos esetekkel (amelyeket a magyar hatóságok könnyen eltitkolhatnak)”.²²⁹ A tengelyhatalmak tisztjei szerint a bukaresti rádiónak arra kéne buzdítania az észak-erdélyi románokat, hogy szerveződjenek közösségekbe, és vezetőik révén minden „elnyomást” jelentsenek a magyar hatóságoknak. A bizottságnak az volt a benyomása, hogy a román előjárók óvakodnak a magára hagyott román népesség védelmére kelni.²³⁰

A román lakosok körében félelem, sőt rettegés előzte meg a magyar csapatok bejövetelét.²³¹ Az észak-erdélyi románságon eluralkodott általános hisztérikus hangulatot jól érzékelteti, hogy a határnál, a Feleki-tetőn lévő román csendőrsőn öt-hat rémült kolozsvári menekült sírva mesélte a bizottság előtt, hogy Kolozsváron aznap, 12-én reggel a magyar lakosság és a rendőrség minden ok nélkül elkezdte letartóztatni, kínozni és ölni a románokat. Kolozsmonostoron állítólag 30 embert tartóztattak le és vittek el ismeretlen helyre, Szamosfalván öt román rendőrnek levágták a fülét s az orrát, az Opera előtt álló őrt pedig „megölték és darabokra vágták”.²³² A rémregénybe illő történetek azonban valótlank voltak, a pánikba esett, félrevezetett vagy a valóságot tudatosan elferdítő menekültek elbeszélésén és a korabeli román propagandaanyagokon kívül azokat semmilyen egyéb forrás nem támasztja alá.

²²⁸ Dobre: i. m. II. kötet, 192. sz. dokumentum, 311.

²²⁹ Uo. 201. sz. dokumentum, 334.

²³⁰ Uo.

²³¹ Hámosi: Határértés és emlékezet... 213.

²³² Dobre: i. m. II. kötet, 192. sz. dokumentum, 311.

Az észak-erdélyi bevonulás, majd a négyéves magyar uralom során ténylegesen elkövetett atrocitások román részről történő felnagyítása, eltúlzása általános jelenségnek számított azokban a hetekben, hónapokban. A kegyetlenkedésekről szóló történetek megfeleltek a „vérszómjas” magyarok „ázsiai barbárságát” hirdető korabeli román toposzoknak, és minden bizonnyal tovább erősítették azokat. Nem véletlen, hogy az egyik román katonai alegység augusztusi információs jelentése – tehát még jóval a honvédség bevonulása előtt – Dücső Csaba *Nincs kegyelem* című művéből²³³ vett terjedelmes idézetekkel hívta fel a nagyvezérkar figyelmét arra, „hogy mire számíthatunk mi románok ha jönnek a magyarok, olvassátok és aggódjatok!”²³⁴

A rémhíreket a korabeli romániai sajtó is átvette, a bukaresti kormány pedig igyekezett belőlük politikai tőkét kovácsolni a tengelyhatalmak képviselői előtt. Valeriu Pop már 1940. október 14-én azt bizonygatta Berlinben Joachim von Ribbentrop német külügyminiszternek, hogy a magyar atrocitások nem egymástól elszigetelt, véletlenszerű esetek, hanem összefüggő „rendszer” képeznek.²³⁵ Bukarest álláspontja ezt követően sem változott, az ottani közvélemény, a publicisztika és a történetírás egy jelentős része²³⁶ pedig mind a mai napig a román nép elleni szisztematikus, előre eltervezett „népirtásként” tekint a bevonulásra és az ezt követő mintegy négyéves magyar uralomra.

²³³ A könyvről lásd Varga: i. m. 213–220.; Ágoston: i. m. 86–87.

²³⁴ Dobre: i. m. II. kötet, 75. sz. dokumentum, 137., 140–141.

²³⁵ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 90., f. 208–209.

²³⁶ Lásd a könyv historiográfiai fejezetét.

engedtek be, a rendelkezést hirdetőtáblán is közzölték.²³⁷ Szintén brasoí értesülés volt, hogy a vasúti igazgatóság elrendelte a magyar nemzetiségű beosztottak összeírását, megjegyezve, hogy ajánlatos a távozásuk.²³⁸ Kormányutasításra tömegesen kezdték áthelyezni a magyar származású vasutasokat, pénzügyi és igazságügyi tisztviselőket a kiűrités előtt álló, de még román közigazgatású észak-erdélyi területre. A távirati rendelkezés értelmében negyvennyolc órán belül az érintetteknek el kellett indulniuk kijelölt helyeikre. Sok esetben áthelyezési kérelmet is aláírtak velük. A hivatalos értesítő, a *Monitorul Oficial* antedatálva közölte a bécsi döntés utáni áthelyezési rendeleteket, augusztus 30-a előtti keltezését használva.²³⁹ Csak a Déva melletti Piski községből több mint 300 magyar vasutast helyeztek át egyetlen nap alatt.²⁴⁰ Az *Universul* című bukaresti napilap egyik híre szerint pénzügyminisztériumi rendelet alapján „szolgálati érdekből” a magyar pénzügyi tisztviselőket szeptember 3-án Aradról Észak-Erdélybe helyezték át, és román menekülteket vettek föl a helyükbe.²⁴¹ Szeptember 6-án a Szeben megyei prefektus közleményt adott ki, melyben egy belügyminisztériumi rendeletre hivatkozva felszólította „az átadott területekről származó” magyar lakosságot, hogy saját érdekében időben távozzék – szolgálataira a románok nem tartanak igényt. Ugyanakkor tapintatra intette a hatóságokat, és óvott az erőszak alkalmazásától.²⁴² A kolozsvári magyar konzul arról értesült, hogy a dél-erdélyi részen tömegesen hívják be a magyarokat katonai szolgálatra. Ha nem engedelmessékednek, akkor arra biztatják őket, hogy „szökjenek át”, mert különben hadbíró-ság elé kerülnek. A jelentkezőkkel viszont közlik: ha nyilatkozatot írnak alá, hogy Magyarországra optálnak, nem kell bevonulniuk. Az alá-

²³⁷ MOL K 64 1940-27/a-I. 5064.; L. Balogh Béni: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia.* 1940. augusztus 31-e. <http://balogh.adatbank.transindex.ro/> (Letöltve: 2011. szeptember 1.)

²³⁸ MOL K 64 1940-27/a-I. 5064.

²³⁹ Groza: i. m. 164–165.

²⁴⁰ Uo. 164.

²⁴¹ *Universul*, 1940. szeptember 7.

²⁴² *Gazeta Sibiului*, 1940. szeptember 13.

írás után felszólítják őket, hogy negyvennyolc órán belül hagyják el az országot.²⁴³

Bárdossy szeptember 6-án jelentette, hogy „román lapok nyílt izgatására bukaresti gyárakból és más vállalatoktól a magyarokat felmondás nélkül és tömegesen elbocsátják”. Javasolta: közölni kellene a budapesti román követtel, hogy a román hatóságok ezzel „csak represszáliákat provokálnak”. Ezt – folytatta Bárdossy – rádió is kifejezésre lehetne juttatni.²⁴⁴ Budapesten mindkét tanácsot megfogadták. Vörnle János külügyminiszter-helyettes még aznap közölte Gheorghe Crutzescu román követtel,²⁴⁵ hogy Bukarest eljárása „könnyen retorziókra vezethet, és így nem szolgálja a két szomszédos ország közti megbékülés szellemét”.²⁴⁶ A figyelmeztetés később a rádióban is elhangzott: kisebbségi politikáját Magyarország pontosan ahhoz szabja majd, hogy a román kormány miként bánik az ott élő magyarsággal.²⁴⁷

Bárdossy a román külügyminiszternél is tiltakozott a tömeges elbocsátások és kiűzések miatt. Leszögezte, hogy a kezdeményezés a román félre hárul – a föllángoló szenvedélyeket meg kell fékezni. Mihail Sturdza herceg, a vaskardista román külügyminiszter ezt nem vitatta, csupán annyit jegyzett meg, hogy a román kisebbségi politika a magyarhoz fog igazodni.²⁴⁸ A román minisztertanács hamarosan cáfolatot

²⁴³ MOL K 63 1940-27/7. 35. sz. számjeltávirat; L. Balogh: A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén... 80.

²⁴⁴ MOL K 63 1940-27/7. 368. sz. számjelsürgöny.

²⁴⁵ Gheorghe Crutzescu 1939. november 3 – 1941. május 31. között volt Románia budapesti követe. Bárdossy egy 1939. október 3-i jelentésben egyebek mellett ezt írta róla. „Ez a bohémes természetű, igen jómodorú, művelt, déli élénkséggel mindig mulatságosan konverzálo ember minden látszólagos assurance ellenére is valójában az inferiority complex-es románok közé tartozik. [...] Franciául, németül, angolul, olaszul egyformán jól beszél.” MOL K 63 1939-27/7. II.

²⁴⁶ DIMK, V. kötet, 559., 343. sz. irat.

²⁴⁷ *Reggeli Magyarország*, 1940. szeptember 10.

²⁴⁸ MOL K 63 1940-27/7. 377. sz. számjeltávirat.

adott ki, és a legerélyesebb módon tagadta a magyar vádakat, tendenci-
ózusnak minősítve azokat.²⁴⁹

5. AZ ÉSZAK-ERDÉLYI KATONAI KÖZIGAZGATÁS ÉS A NEMZETISÉGI KÉRDÉS

A megbékülési kísérletek kudarca

A honvédség bevonulásával egyidejűleg – 1940. november 26-ig –
katonai közigazgatás lépett életbe Észak-Erdélyben.²⁵⁰ A miniszter-
elnök még augusztusban eligazítást tartott a katonai közigazgatás ki-
jelölt tisztviselőinek, és arra figyelmeztette őket, hogy az erdélyi em-
berekét, legyenek akár magyarok, akár románok, mindennél jobban
becsüljék meg.²⁵¹ Őva intett mindenkit attól, hogy az erdélyi román-
ságban ellenséget lásson, vele fölényeskedjék, vagy valamiféle bosz-
szúra gondoljon.²⁵²

Szeptember 14-én a Kolozsváron tartózkodó Teleki Pál saját kezdé-
ményezésére fogadta a románság képviselőit, köztük Emil Hațieganut,
valamint Nicolae Colan görögkeleti és Iuliu Hossu görög katolikus püs-
pököt. A több mint egyórás megbeszélésen a miniszterelnök elmond-
ta, hogy erdélyi politikájával a lelkek megbékélését, a két nép lojális
együttműködését kívánja előmozdítani. Tárgyalópartnerei a magyar ál-
lam iránti hűségükről biztosították Telekit. Hossu püspök a több mint

²⁴⁹ *Universul*, 1940. szeptember 13.; L. Balogh: A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén... 80.

²⁵⁰ Újabbán Sebestyén – Szabó: Magyar katonai közigazgatás... 1383–1420.; Sárándi Tamás: Kisebbségpolitika a közigazgatási gyakorlatban a katonai közigazgatás idején Észak-Erdélyben. *Limes*, 2010. 2. sz. 75–95.; Lásd még Tóth Julianna: *A második bécsi döntés közjogi és közigazgatási vetületei Észak-Erdélyben 1940 őszén*. Kézirat, 1987, az egykori Teleki László Alapítvány Könyvtára, 56–105.

²⁵¹ Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*... 465.; Uő: Teleki Pál nemzetről és társadalomról – a visszacsatolások előtt és után. In Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Budapest, 2004, Teleki László Alapítvány, 161.

²⁵² Kádár: i. m. 347.

egymillió észak-erdélyi görög katolikus hívő védelmében is közben-
járt.²⁵³ Szeptember 23-án újabb találkozóra került sor Teleki és az
észak-erdélyi román vezetők egy csoportja között.²⁵⁴ A magyar minisz-
terelnök az észak-erdélyi román vezetőknek a bécsi döntés kihirdetése
után összeállított memorandumával a kezében érkezett a megbeszélés-
re. Sabin Manuilă már említett „maximalista” programjával és a buka-
resti elvárásokkal ellentétben ez a tervezet mérsékelt követeléseket tar-
talmazott, és megmaradt az egyéni jogok érvényesítésének szintjén.²⁵⁵
Bár összességében még így is nehezen elfogadható intézkedéscsomagot
jelentett, egyes elemeivel minden bizonnyal Teleki is egyetértett. A köl-
csönösségen alapuló nemzetiségi politika beköszöntéje és a magyar–ro-
mán viszony ezzel összefüggő, október eleji elmérgesedése azonban
elsodorta a magyar kormány és az észak-erdélyi román politikai elit
„kiegyezésének” lehetőségét.

Az újabb atrocitásoknak nem sikerült elejét venni, annak ellené-
re sem, hogy a katonai vezetés egy része tisztában volt a nemzetisé-
gi kérdés fontosságával. „*Nemzeti létünk, felemelkedésünk vagy buká-
sunk függ attól, hogy szerencsés kézzel tudjuk-e ezt a kérdést megoldani*” –
olvasható a Honvédelmi Minisztérium (HM) egy szeptember 13-i
előterjesztésében.²⁵⁶ Igaz, a vezérkar és személyesen Werth nem tartot-
ták „időszerűnek” Teleki nemzetiségpolitikai nézeteit, és már korábban
megtagadták a miniszterelnök *Magyar nemzetiségi politika* című kiad-
ványának terjesztését a hadseregben.²⁵⁷ Szekfű Gyula 1947-ben papír-
ra vetett keserű, önkritikus sorai szerint „*Teleki Pálnak a románok felé*

²⁵³ *Tribuna Ardealului*, 1940. szeptember 15. és 17. Egy Gábor adatai szerint erre az első találkozóra szeptember 12-én került sor a kolozsvári városházán. Egy Gábor: Tükörpolitika. Magyarok, románok és nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944. *Limes*, 2010. 2. sz. 102.

²⁵⁴ *Keleti Újság*, 1940. szeptember 25.; Groza: i. m. 166. (Nem derül ki egyértelműen, a két találkozó közül melyikre utal Groza.)

²⁵⁵ Főbb pontjait ismerteti Egy: Tükörpolitika... 103–104.

²⁵⁶ HL, VKF. 4661/eln. 1–1940.

²⁵⁷ Vargyai Gyula: *Magyarország a második világháborúban. Összeomlástól összeomlásig*. Budapest, 2001, Korona Kiadó, 151–152.

mondott szavait senki sem hallotta meg, vagy nem vette komolyan. [...] Az »integritást« kerestük, a haza bérceit, folyóit és kastélyait, s elnéztünk a hozzánk visszakerült emberek, nemzetiségek feje fölött.»²⁵⁸

Románellenes atrocitások

A román lakossággal szembeni eljárásról a 2. hadsereg parancsnokságához intézett felterjesztésében Bajnóczy József altábornagy megállapította: a visszacsatolt területen sok olyan közalkalmazott, pap és tanító maradt, aki magyargyűlöletével és magyarüldözésével vált ismertté a román uralom alatt. A cél nem lehet a románok elleni irtóhadjárat, „hanem csak a vezetők kiemelése és a népnek minél nagyobb számban a mi oldalunkra való állítása”. Ha a „jóindulatú gondoskodás” meddő marad, és „atrocitásokban robban ki a magyarok elleni gyűlölet, ott azt a legkérelmezhetlenebb eszközökkel kell letörni.”²⁵⁹

Az 1940 őszen Maros-Torda vármegyében elkövetett számos románellenes atrocitás egy részéről Vásárhelyi János erdélyi református püspöknek is beszámoltak egy terjedelmes jelentésben.²⁶⁰ Eszerint Nyárádton egy katonai különítmény a parancsnokság megkerülésével 50 román falusi embert és két papot véresre vert, és áttett Romániába. A radnóti román parancsnok jegyzőkönyvet vett föl az esetről, és egy ottani magyar esperesnek megparancsolta, menjen át Magyarországra, és szerezzen elégtételt a megverteknek, különben ő, a román parancs-

²⁵⁸ Szekfü Gyula: *Forradalom után*. Hasonmás kiadás. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Glatz Ferenc. [Budapest], 1983, Gondolat Kiadó (Történetírók Tára), 67.; Szekfü Gyuláról lásd újabban Romsics Gergely: *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*. Budapest, 2010, Új Mandátum Könyvkiadó. 378–396.

²⁵⁹ HL, M. kir. 2. honvéd hadsereg-parancsnokság (a továbbiakban: 2. hds.) 1237/I. b-1940. Idézi L. Balogh: A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszen... 82.

²⁶⁰ RGyL, Püsp. 920/1940. p. sz. Nagy András jelentése, 19–21.; vö. L. Balogh: A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszen... 82–83.

nok is hasonló módon fog eljárni, mint a magyarok. Megjegyezte: ha ötven parasztot megcsapdosnak, nem nagy dolog, de papokhoz nyúlunk, és ez megbocsáthatatlan. Kelemen-telken az egestői román kántor fiát néhány legény agyonverte és a sáncba dobta. A református lelkész temette el, ezért később el kellett menekülnie. Harasztkeréken a Romániába távozott családok ingóságait a lakosság széthordta, a marhákat elzsákmányolta. A magyar csendőrök ezt rablásnak minősítették, s az egyházat is megrótták, amiért engedte a bosszút elfajulni. „Nem szólok itt pofonokról hajdani névelemzés miatt, melyet román tanítók folytattak és most kénytelenek helyenként a nép haragját tűrni. [...] Tény az, hogy az átméleti időben népünk nem mindig találta el a mód-szer, ahogyan sérelmeiért elégtételt vegyen. Elfelejtette, hogy Istené a bosszú joga” – írta Nagy András, a jelentés szerzője.²⁶¹

Igen sok esetben a magyar lakosság védte meg korábbi elnyomóját. Ákosfalván a román uralom alatt sokat szenvedett magyar lelkész állt ki „a kegyetlen csendőrmester, a csaló perceptor, s valamennyi, népet gyötrő hitvány állami exponens” mellett.²⁶² Magyarón a református esperes védelmezte a román papot, hasonló magatartásra intve híveit is. Az udvarfalvi esperes személyesen ment le szentannai filiájába, hogy a román papot nemcsak a magyarok, de saját hívei dühétől is megmentse. „És ez a magatartás volt az általános, természetes azonban, hogy a jó-nak nem szokott híre lenni. Meg kell állapítani – összegzi a jelentés –, hogy a bevonuló és felszabadító honvédség sokszor hevült, sokszor pajkos lelkesedése alkalmat adott csendes biztatás formájában arra, hogy a falu népe jogos sérelmeiért elégtételt vegyen, mert amíg a csendőr meg nem érkezik a rendfenntartás átvételére, a katonák véleménye szerint több minden meg van engedve.”²⁶³

Két sokat vitatott és máig tisztázatlan eset történt a mezősegi Omboztelken és Vasasszentgothárdon. Szeptember 23-án az omboztelki templomtoronyból a honvédekre lőttek, állítólag a helybeli román pap

²⁶¹ RGyL, Püsp. 920/1940. p. sz. Nagy András jelentése, 20.

²⁶² RGyL, Püsp. 920/1940. p. sz. Nagy András jelentése, 20.

²⁶³ RGyL, Püsp. 920/1940. p. sz. Nagy András jelentése, 20–21.

fia, mire Csordás Endre főhadnagy aránytalanul szigorú megtorlásoként tizenegy személyt, férfiakat, nőket, gyermekeket végeztetett ki. Ugyanaznap Vasasszentgothárdon a magyar katonák megölték két zsidó lányt és két román parasztot. A kolozsvári népbíróság 1946. márciusi ítélete szerint az omboztelki gyilkosságok Wass Albert író, míg a szentgothárdiak szintén az ő és édesapja, Wass Endre biztatására történtek. Ez azonban a per során nem nyert bizonyítást.²⁶⁴

Szeptember 18-án Ion Antonescu határozatba adta az észak-erdélyi románok ellen elkövetett atrocitások pontos nyilvántartásának elkészítését.²⁶⁵ Az 1940. szeptember 21-i kabinetülésen az államvezető hosszasan ecsetelte a személyes irányelvei alapján folytatandó, állhatatos sajtókampányok fontosságát, sikeres példaként említve a magyar atrocitások tárlásának ügyét, amely „bombaként robbant” a román sajtóban.²⁶⁶ A román lapokban valójában uszító és gyűlölködő hangú magyarellenes kampány folyt. Ennek élén a legnagyobb példányszámú román napilap, a Stelian Popescu nevével fémjelzett, magyarellenes hangvételű *Universul* állt. Sok más újság mellett kivette belőle részét a kormánytámogatást élvező, Pamfil Șeicaru által vezetett, szintén népszerű *Curentul*, vagy a Iuliu Maniuhoz közel álló Zaharia Boilă lapja, a Kolozsváron, majd Nagyszebenben megjelenő *România Nouă*. A román sajtó folyamatosan a „magyar barbarizmus eszelősségéről”²⁶⁷ és az észak-erdélyi románok „golgotájáról” írt. Hisztérikus hangvételű írások számoltak be Észak-Erdély átadásáról és a magyar uralom bevezetéséről, apokaliptikus képet rajzolva az ottani románság helyzetéről. Az atrocitásokat sokszor eltúlozva, felnagyítva állították be, máskor rémhíreket közöltek a „turáni vadsággal,

²⁶⁴ Vö. Vekov Károly: Perújrafelvétel. A Wass Albert-ügy. *Rubicon*, 2005. 6. sz. 45–50.

²⁶⁵ *Mareșalul Ion Antonescu. Secretele guvernării. Rezoluții ale Conducătorului Statului, septembrie 1940 – august 1944.* (Ion Antonescu marsall. A kormányzás titkai. Az államvezető határozatai, 1940. szeptember – 1944. augusztus.) Selecție de Vasile Irimia și Ion Ardeleanu. București, 1992, Editura Românilor, 13.

²⁶⁶ *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri...* Vol. I. 1940. szeptember 21., 68.

²⁶⁷ *România Nouă*, 1940. október 8.

puszta szadizmusból elkövetett mészárlásokról”.²⁶⁸ A sajtó ezáltal nagyban hozzájárult a szenvedélyek felizzásához, a román lakosság „teljes felháborodásához”.²⁶⁹ Ugyanez elmondható a különböző egyesületekbe szerveződött nagyszámú észak-erdélyi román menekültről is. Széles körben propagált rendezvényeik, az Erdély kultuszát ápoló rituálék²⁷⁰ jelentős mértékben felerősítették az atrocitások híreinek hatását, beszámolóik pedig – mint már említettük – nemegyszer valótlanosságokat tartalmaztak. A romániai közhangulat „feltétlenül és sürgősen az atrocitások kategorikus beszüntetését” követeli az átadott területen, és a dél-erdélyi magyar kisebbség megleckéztetését szorgalmazza – állt egy októberi román hangulatjelentésben.²⁷¹

A szeptember 27-i kormányülésen az államvezető megállapította, hogy az atrocitások veszítettek intenzitásukból, és az utóbbi időben azokról szinte semmiféle jelzést nem kaptak. Ezt Valeriu Pop és Crutzescu budapesti látogatásainak, illetve a tengelyhatalmaknál tett román lépéseknek tulajdonította.²⁷²

Államrendészeti intézkedések

Az Észak-Erdélyben állomásozó három magyar hadsereg parancsnokai széles hatáskörrel rendelkeztek, így intézkedéseik viszonylag tág teret engedtek egymástól eltérő habitusuk érvényesülésének. Az 1. magyar

²⁶⁸ Benkő: i. m. 11.

²⁶⁹ Arh. N.I.C., fond Inspectoratul General al Jandarmeriei (a továbbiakban: fond IGJ), dos. 42/1940., f. 208. A tengelyhatalmak nyomására szeptember végén és október közepén is „sajtóbéke” állt be a két ország között, de egyik sem bizonyult tartósnak.

²⁷⁰ Egy Gábor szóbeli közlése szerint a Tordán tartózkodó menekültek egy része például rendszeresen feljárt a Feleki-tetőre, és onnan nézte az elhagyott Kolozsvárt.

²⁷¹ Arh. N.I.C., fond IGJ, dos. 20/1940., f. 250.

²⁷² *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri...* Vol. I., 1940. szeptember 27., 96. Az atrocitásokról mind a budapesti, mind a bukaresti német követ beszámolt kormányának. Egy szeptember 24-i budapesti német követi jelentés szerint az ottani olasz követ állítólag olyan utasítást kapott, hogy erőiesen lépjen fel a magyar kormánynál az észak-erdélyi román népesség védelme érdekében. Christof: i. m. 115.

hadsereg parancsnoka, Nagybaczoni Nagy Vilmos az 1940. november 2-i közigazgatási parancsában bejelentette, hogy „szigorú vizsgálatot” indított „román és zsidó egyének” bántalmazása ügyében. A honvédség és a csendőrség tagjait felszólította, hogy a jövőben „szigorúan tartózkodjanak minden túlkapástól és kegyetlenkedéstől még akkor is, ha jogosnak látszó megtorlást kíván a magyar lakosság. Ehhez törvényes eszközök állnak rendelkezésre”.²⁷³ Jány Gusztáv, a 2. magyar hadsereg parancsnoka viszont ezzel ellentétes szellemiségű parancsokat adott ki a hírszerző-felderítő és kémelhárító szolgálat számára, szinte szabad kezét biztosítva nekik. Szeptember 8-án például leszögezte: „A kémelhárító szervek fontos kötelessége, hogy a hivatalaikban megmaradt és a román uralom alatt kimondottan magyargyűlölő közhivatalnokok mielőbbi elmozdításához szükséges nyomozó eljárást a leggyorsabban folytassák le... Megbízhatatlan vagy lázító egyének összeszedését kisebb helyi razziák keretében a beérkezés után azonnal foganatosítani kell.”²⁷⁴

A „nemzethűség, valamint megbízhatóság” szempontjából ártalmasnak ítélt és meggyanúsított személyekről 1940. október végéig 4500 feljelentés érkezett az észak-erdélyi katonai közigazgatási hatóságokhoz. A feljelentőket nemegyszer kicsinyes bosszúvágy motiválta. A vádak széles skálán mozogtak: vasgárdista múlt, magyargyűlölő magatartás, magyarellenes kijelentések, magyarverés, magyarok feljelentése az előző rendszerben, a magyar színek vagy a kormányzó gyalázása.²⁷⁵ Sok esetben – így a Székelyföldön – a feljelentettek magyarok voltak, őket a legtöbbször azzal vádolták, hogy együttműködtek a korábbi elnyomó román uralommal. Egy csíksomlyói kereskedőtől például október elején bevonták az italmérési engedélyét azzal az indokkal, hogy „román érzelmű” és „az oláhok besúgója”. A helyiek úgy tűnik, valóban ellenszenvvel viseltettek iránta. A csíkszeredai csendőrség javaslata szerint az engedély megvonása „a lakosság hangulatá-

²⁷³ Vargyai: *Magyarország a második világháborúban...* 146–147.

²⁷⁴ Uo.: 147.

²⁷⁵ Sebestyén – Szabó: *Magyar katonai közigazgatás...* 1393.

ra és nemzeti érzésére igen jó hatással lenne”.²⁷⁶ Ennél súlyosabb sérelem ért egy kovásznai magyar közjegyzőt, akit – a felesége panasza szerint – szintén októberben a sepsiszentgyörgyi hadbírószágon egy főhadnagy a „legbrutálisabban” bántalmazott, és arra akarta kényszeríteni, hogy családjával együtt átmenjen Romániába. A vád ellene az volt, hogy a románok közjegyzővé nevezték ki, és a római katolikus vallásról áttért a görög katolikusra.²⁷⁷

„Kormányzósértés” volt a vétke a görögkeleti vallású id. Vaslabán Györgynek, akinek Csíkszentmihályson október 8-án az utcán románul elhangzott szavai a román lakosság általános hangulatát fejezhetnék ki: „Az ördög miért hozta ide Horthyt a fejünkre, miért hozott reánk ily nagy szegénységet, jobb volna, ha az ördög elvinné innen.” A marosvásárhelyi törvényszék jóval később, már a polgári közigazgatás idején 100 pengő pénzbüntetésre vagy 50 napi fogházra ítélte.²⁷⁸

A katonai parancsnokok főleg az első hetekben sokszor elfogadható ok és indok nélkül tömegesen internáltak embereket, köztük igen sok románt. Előfordult, hogy az internálás okát sem közölték velük, vagy hosszabb ideig az internálótáborban „felejtették” őket. A nagyváradi katonai parancsnok beismerte, hogy a város egykori román polgármesterét helytelen és hamis információk alapján internálta.²⁷⁹ Több száz román telepese családot kiutasítottak az országból, mivel csak 1918 után települtek be, és a román földbirtokreform során jórészt magyar tulajdonú és határ menti földbirtokokból kisajátított földekhez jutottak. Bihar vármegye katonai közigazgatási parancsnoka beszámolt arról, hogy október 1-ig 500 román telepese családot szólított fel, hogy távozzon az

²⁷⁶ Arhivele Naționale Direcția Județeană Harghita (Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Igazgatósága, Csíkszereda, a továbbiakban: ANDJH), fond Prefectura Județului Ciuc, Subprefect, Administrația militară județenească, 1940 (a továbbiakban: PJC, AMJ), 1187/1940. sgt. sz.

²⁷⁷ MOL K 53 299/1940. sz.

²⁷⁸ ANDJH, fond Prefectura Județului Ciuc, Prefect, Corespondență secretă, 1941 (a továbbiakban: PJC, PCS), 34/1941. főisp. biz. sz.

²⁷⁹ Sebestyén – Szabó: *Magyar katonai közigazgatás...* 1393–1394.

országból.²⁸⁰ Október 9-én viszont egy korábbi rendeletre hivatkozva az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja utasítást adott a román telepesek „eltanácsolásának” beszüntetésére. Az indoklás szerint ez a bécsi döntés szellemével ellentétes, és a telepések ügye „a magyar-román viszony általános rendezése során fog megoldást nyerni”.²⁸¹

Összegezve: az Észak-Erdélyben 1940. november 26-ig érvényben lévő katonai közigazgatás alapján véve alkalmatlannak bizonyult a nemzetiségi kérdés tapintatos kezelésére, és sokszor kapkodva meghozott, átgondolatlan intézkedéseivel jelentősen hozzájárult a magyar-román viszony elmérgesedéséhez.

6. A KÖLCSÖNÖSSÉGEN ALAPULÓ NEMZETISÉGI POLITIKA KEZDETEI

A dél-erdélyi magyarok üldözése közben tovább folytatódott. Igaz, Ion Antonescu szeptember 17-i nyilatkozatában arra kérte a hatóságokat és minden románt, „főként pedig az erdélyieket”, hogy óvakodjanak „az embertelen, törvénytelen és elhamarkodott tettektől”, és tanúsítsák a legkorrektebb magatartást a kisebbségekkel szemben.²⁸² Felhívása azonban hatástalan maradt, annál is inkább, mert közben ő maga is a magyarok – és az összes kisebbség – Romániából való eltávolításának politikáját követte. A szeptember 18-i minisztertanács az államvezető a nem „öslakó” magyarok és bolgárok „tapintatos, de energikus” eltávolításának szükségességét hangsúlyozta. Megemlítette, hogy az utóbbi időben sok magyar eltávozott, de a „valódi” magyar iparosok például a helyükön maradtak. Meg kell oldani az eltávolításukat – folytatta –, hiszen egyrészt kémgyanúsak, másrészt „így sohasem tudjuk

²⁸⁰ Uo. 1395.

²⁸¹ ANDJH, fond Prefectura Județului Ciuc, Subprefect, Administrația militară orașenească, 1940 (a továbbiakban: PJC, AMO), 358/1940.; Sebestyén. – Szabó: Magyar katonai közigazgatás... 1395.

²⁸² Magyar Kisebbség, 1940. október 1. 468.; Külügyi Szemle, 1940. november, 526.

felemelni a román iparos osztályt”.²⁸³ A kisebbségi kérdésre Antonescu szeptember 21-én újból visszatért. Azt szorgalmazta, hogy az államparátusból minden kisebbségit el kell küldeni, de „progresszív módon; nem pedig erőszakos intézkedésekkel”.²⁸⁴ Az október 1-jei kormányülésen egyértelműen fogalmazott: „Meg kell mutatnunk a sajtó által, hogy Románia csak a románoké kell legyen, és minden nem románnak azt tanácsoljuk, hogy maguktól menjenek el, mert eljön majd a pillanat, amikor nem fogjuk itt tartani őket.”²⁸⁵

Szeptember 19-én Vörnle külügyminiszter-helyettes felhívta a Budapestre tárgyaló Valeriu Pop figyelmét, hogy a román hatóságok tömegesen utasítják ki a magyarokat, megmutatva egyben a dicsőszentmártoni román prefektus erre vonatkozó rendeletét. Fölszólította a román politikust, tegyen valamit, „mert egyébként kénytelenek leszünk [a] legerélyesebb retorziókhoz nyúlni”. Pop megígérte, hogy még aznap összekötetésbe lép Antonescu tábornokkal.²⁸⁶

Nem sok minden változhatott, mert 28-án Vörnle ismét figyelmeztette román tárgyalópartnerét, hogy „százzszámra küldenek át a határon” magyar nemzetiségű vasutasokat, és ismét a legerélyesebb retorziókat helyezte kilátásba. Valeriu Pop tagadta a vádak, és a román sérelmek orvoslását kérte, megemlítve, hogy Biharfélegyházán 180 telepess családot kényszerítettek a magyar hatóságok házuk és birtokuk elhagyására.²⁸⁷

Lapértésülés szerint Telekire nagy nyomás nehezedett a dél-erdélyi magyarság ügyében: a miniszterelnököt „az országgyűlés tagjai, a vármegyéek főtisztviselői és minden rendű és rangú állami hivatalok révén ostromolják a románok által okozott rémtettek és rombolások magyar szemtanúi, kártérítést kérnek, és azt, hogy [...] a kormány járjon

²⁸³ Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri... Vol. I., 1940. szeptember 18., 31–32., 57.

²⁸⁴ Uo. 1940. szeptember 21., 75.

²⁸⁵ Uo. 1940. október 1., 133.

²⁸⁶ MOL K 63 1940-27/7. 5250.

²⁸⁷ MOL K 64 1940-27/a-I. 5409.

el érdekükben”²⁸⁸ – írta a kolozsvári *Keleti Újság*. Október 2-án Vörnle kijelentette Popnak, hogy a magyar kormány a szíven viseli az erdélyi magyarság ügyét, és annak jövőjét – ha kell – „a honvédség fogja biztosítani”.²⁸⁹

Másnap, 1940. október 3-án az MTI hírül adta, hogy Kürtös vasúti határállomáson 56 órája vesztegel egy 22 vagonból álló román szerelvény, tele magyar nemzetiségű menekülttel. A munkahelyüktől megfosztott menekültek a hír szerint siralmas állapotban voltak, a határállomáson vízért sem engedték őket kiszállni a vagonokból.²⁹⁰ A magyar kormány válaszlépésre szánta el magát. A hatóságok október 4-én több mint 280 vezető nagyváradi román értelmiségit gyűjtöttek össze és toloncoltak ki hét tehervagonban az országból, köztük Nicolae Popovici püspököt.²⁹¹ Kolozsvárról háromszáz román családot kellett a rendelkezés értelmében kiutasítani. A városparancsnok alig kapott neveket Vékás Lajos közigazgatási előadótól és Óvári Elemér városi ügyésztől, ezért a telefonkönyvből állította össze a névsort, merthogy az ott szereplő románok „mind tekintélyes emberek”. A kiszemelteteket – akik közül többen már korábban elhagyták a várost – írásban értesítette, hogy kézipoggyászaikkal két órán belül legyenek a vasútállomáson.²⁹²

A román visontválasz még aznap, október 4-én megszületett. Antonescu államvezető kilátásba helyezte, hogy szükség esetén „összeszedik” a romániai magyarság vezetőit, és koncentrációs táborokat létesítenek. Elrendelte: ezentúl csak annyi magyar nyelvű lap jelenhet meg,

²⁸⁸ *Keleti Újság*, 1940. szeptember 25. Idézi L. Balogh: A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén... 83.

²⁸⁹ MOL K 63 1940-27/7.

²⁹⁰ *Ellenzék*, 1940. október 3.

²⁹¹ A kölcsönös kiutasításokról, retorziókról lásd L. Balogh: A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén... 83–86.

²⁹² MOL Miniszterelnökség, Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály iratai (a továbbiakban: K 28) 2/a-I-I.; Groza: i. m. 167.; Egy kolozsvári román kiutasított részletes beszámolóját lásd Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 124/1940., f. 3–4.

amennyi az átadott területen román nyelven.²⁹³ Az aznapi kormányülésen – a fentiekén kívül – ismét részletesen foglalkozott azzal, miként kell a dél-erdélyi magyarokat elbocsátani az állásaikból. A magyar „veszélyt” többek között azáltal ecsetelte, hogy a Csernovic–Buzău vasútvonalon a 600 mozdonyvezetőből állítólag 400 magyar származású, és az utóbbiak nagy kockázatot jelentenek egy mozgósítás során. Kifejtette, nem önkényesen, hanem felmondással kell két-három hónap alatt minden magyartól megszabadulni. „Nincs mit tennem a magyarokkal, amikor vannak románjaink, akik éhen halnak. Ugyanaz a helyzet, mint a zsidókkal.”²⁹⁴

A következő napokban még nagyobb méreteket öltött a dél-erdélyi magyarság kiűzése. Október 9-én megtartott képviselőházi beszédében Teleki Pál elmondta, hogy 3-a óta folyamatosan érkeznek vasúti szerelvények a kürtösi állomásra, részben új kiüldözöttekkel, részben a már korábban áttett magyarok családtagjaival.²⁹⁵ Cselényi Pál képviselő szerint a románok „ingyenes vagonakciót” hirdettek: közhírré tették, hogy a távozni kívánókat összes ingóságukkal együtt ingyen szállítják a határra. Csak később derült ki: egy-két lábasjóságukon kívül semmit sem vihettek magukkal.²⁹⁶

A magyarországi lapok drámai hangvételű, gyakran túlzó beszámolóiban adtak hírt a romániai magyarság kálváriájáról. Így például megírták, hogy a Szőreg és Gyula közötti határszakaszon csak október 7-én több mint 400 menekült érkezett Magyarországra. Legtöbbjük Aradról, Temesvárról, Lippárról, Déváról és a Zsil-völgyi bányavidékről származott. 131-et közülük kórházba kellett szállítani. A menekültek elmondása szerint Petrozsényban körülbelül háromezer magyar bányászt bocsátottak el, a magyarul beszélőket bántalmazták.²⁹⁷ Petrozsény és Lupény

²⁹³ *Mareşalul Ion Antonescu...* i. m. 16.

²⁹⁴ *Stenograma şedinţelor Consiliului de Miniştri...* Vol. I., 1940. október 4., 155.

²⁹⁵ KN, 1939, VII. kötet, 28. o., 1940. október 9.

²⁹⁶ KN, 1939, VII. kötet, 24. o., 1940. október 9.

²⁹⁷ *Reggeli Magyarország*, 1940. október 9.

környékén huszonhét magyar bányászt állítólag meggyilkoltak.²⁹⁸ A marosvásárhelyi körzetben 1800 jegyzőkönyvet vettek fel dél-erdélyi magyar menekültek bántalmazásáról.²⁹⁹

Az okiráltságbeli Galac városából magyar vasutasokat utasítottak ki; mindenükből kifosztották, majd Gyimesnél áttették őket Magyarországra.³⁰⁰ Kolozsvári jelentés szerint október 8-án ötvennyolc Torockó vidéki és száztizenkét Küküllő menti menekült lépte át a határt. Legtöbbjük hiányos öltözékben, kifosztva érkezett. Elmondták, hogy a vasgárdisták megfenyegették az odavalósi magyarokat: vagy azonnal elhagyják az országot, vagy internálják őket.³⁰¹ 10-én ötven bukóvinai székely érkezett Kolozsvárra. Előtte román katonai munkásszázadokban szolgáltak, a leszerelésüket követően átdobták őket a határon. Bukovinában, Hadikfalva és Istensegits környékén állítólag három magyart meggyilkoltak.³⁰² Andrásfalván hivatalos falragasz hirdette, hogy tilos a magyar szó. Egy onnan érkezett menekült beszámolt arról, hogy a helyi csendőr kijelentette: aki magyarul akar beszélni, az menjen Budapestre.³⁰³ A *Reggeli Magyarország* arról tudósított, hogy október 11-én egy 60 vagonból álló menekültvonat érkezett Kolozsvárra. A mintegy 400 személy többségében Zsil-völgyi vasutas volt. A lap szerint valamennyiüket elbocsátották állásukból, és nyilatkozatot írtak alá velük, hogy önként mondtak föl.³⁰⁴

Az újságokban megjelent beszámolók alapján úgy tűnik, a magyarellenes terror a Zsil-völgyében volt a legerősebb, viszonylag tűrhetőbbnek Krassó-Szörény vármegyében mutatkozott, állítólag a német népcsoport határozott kiállása miatt. Temesváron javulóban volt a helyzet,

²⁹⁸ *Reggeli Magyarország*, 1940. október 10.

²⁹⁹ *Ellenzék*, 1940. október 8.

³⁰⁰ *Esti Magyarország*, 1940. október 5.

³⁰¹ *Ellenzék*, 1940. október 8.; *Magyar Szó*, 1940. október 9.

³⁰² *Reggeli Magyarország*, 1940. október 11.

³⁰³ *Reggeli Magyarország*, 1940. október 12.

³⁰⁴ *Reggeli Magyarország*, 1940. október 12.

a német kiképzőcsapatok megjelenése megfélemlítette a „féktelenkedő elemeket”.³⁰⁵

Észak-Erdélyben közben folytatódott a románok kiutasítása. Román lapértésülés szerint október 6-án Kolozsváron újabb 160 személy kiutasításáról döntöttek a magyar hatóságok. 8-án 500 – Kolozsvárról, Szatmárnémetiből és Máramarosszigetről – kitoloncolt személy érkezését várták Aradra.³⁰⁶ Egy másik hír szerint Biharfélegyházáról 1200 román telepest utasítottak ki a magyarok. A kitoloncoltak magukkal vitték bútorikat, háztartási eszközeiket és állataikat. A román hatóságok Temesvárra irányították őket.³⁰⁷ Szamosújvárról állítólag az összes románt kitoloncolták.³⁰⁸

A hisztérikus légkörben valótlán hírek is szárnyra kaptak. A *Reggeli Magyarország* című napilap kolozsvári tudósítójának Emil Hatjeganu megemlíttette, hogy róla is elterjedt a hír, miszerint meggyilkolták, mások szerint viszont letartóztatták, és lerombolták a házát. Cáfolta azt a rémhírt is, hogy Kolozsvár utcáin a meggyilkolt emberek holttesteit hurcolják végig elrettentő példaként.³⁰⁹

A magyar kormány október 5-én hivatalos nyilatkozatot tett közzé, amelyben a románok kiutasítását a dél-erdélyi magyarüldözések következtében kialakult kényszerhelyzettel magyarázta, amelyből nem volt más kiút, mint a retorzió.³¹⁰ Felsőházi beszédében Teleki Pál kijelentette: „Ha egyrészt meg nem értéssel, másrészt rosszakarattal találkozunk, akkor időlegesen olyan eszközökhöz is kell nyúlnunk, amelyeket nem tartunk örökké fenntarthatónak állami kormányzatok számára.”³¹¹ Ion Antonescu utasításai alapján³¹² a román Minisztertanács közleménye tendenciózusnak és „teljesen alaptalannak” minősítette a magyar

³⁰⁵ *Keleti Újság*, 1940. október 12.

³⁰⁶ *România Nouă*, 1940. október 8.

³⁰⁷ *România Nouă*, 1940. október 12.

³⁰⁸ Uo.

³⁰⁹ *Reggeli Magyarország*, 1940. október 13.

³¹⁰ *Reggeli Magyarország*, 1940. október 13.

³¹¹ FN, 1939, I. kötet, 409., 1940. október 5.

³¹² *Mareșalul Ion Antonescu...* i. m. 18.

érvelést, tagadva a magyarok kiutasításáról szóló híreket. Október 8-ig 3828 magyar nemzetiségű személy hagyta el „önként és nem kiutasítva” Romániát, ezzel szemben a magyar hatóságok – állt a közleményben – 11 519 románát utasítottak ki.³¹³

A feszült légkörben Iuliu Hossu görög katolikus püspök próbált meg közvetíteni a két ország között: előbb Csáky István magyar külügyminiszterrel folytatott megbeszélést, majd Bukarestbe utazott.³¹⁴ Purgly László lutheránus főgondnokkal együtt Gyárfás Elemér október 8-án közbenjárt a magyar kormánynál a kiutasított románok érdekében, és szintén közvetíteni próbált a magyar és a román kormány között. Elképzelései szerint egy kisebbségekből álló román–magyar bizottságot kellett volna alakítani a „fennálló súlyos problémák megoldására”.³¹⁵ Sem Hossu, sem Gyárfás közvetítési próbálkozásai nem jártak sikerrel.

A kölcsönösségen alapuló kisebbségpolitikát mind az észak-erdélyi románok, mind a dél-erdélyi magyarok megsínylették. Habár Gyárfás Elemér 1940. szeptember 19-én „írásban is leszögezett biztosítást” kapott arról, hogy „az észak-erdélyi románokkal szemben teendő kormányintézkedésekre nézve előzetesen meghallgatást fog nyerni” Budapesten,³¹⁶ a megállapodást a magyar kormány nem tartotta be. A dél-erdélyi magyarság vezetői 1940. november 4-én tartott értekezletükön „mély sajnálattal” állapították meg, hogy a magyarországi románságot sújtó intézkedések a romániai magyarok helyzetét „elképzelhetetlen mértékben súlyosabbá tették”. Kérték a magyar kormányt, hogy az ottani románsággal való bánásmódot illetően előzőleg kérje ki véleményüket.³¹⁷ Gyárfás az Antonescu tábornokkal való 1940. november 9-i találkozója után „kétségbeesett esdeklő kérést” intézett a budapesti vezetéshez, hogy az a „legsürgősebben és a legerélyesebben” intézkedjen

az ottani románság érdekében, cserében viszont „ajánlja a mi testi épségünket és vagyonunkat a román kormány védelmébe”.³¹⁸

A magyarországi közvéleményben sem talált egyöntetű támogatásra a retorzió és annak végrehajtási módja. Ravasz László református püspök erkölcsi szempontból közelítette meg a kérdést: „*Becsületes magyar nem gondolhat arra, hogy most mi tegyünk úgy a románokkal, mint ahogy a románok tettek mívelünk. Nem az a kérdés, hogy mit érdemelne meg a román politika: az a kérdés, milyen politika illik a magyar nemzet ezeréves erkölcsi méltóságához.*”³¹⁹ Hasonló nézetet vallott Bajcsy-Zsilinszky Endre is. Egy felszólalásában arra figyelmeztette a képviselőházat, hogy „*mi a román kormánynak a romániai magyarsággal szemben elkövetett módszereit nemcsak, hogy nem utánozhatjuk a mi románjainkkal szemben, hanem [...] a legnagyobb megértéssel és szeretettel kell viseltetnünk irántuk.*”³²⁰ Az Észak-Erdélyből behívott magyar képviselők nevében Pál Gábor kijelentette, hogy a múltban elszenvedett keserőségek ellenére nem a bosszú érzete vezeti őket.³²¹ A szintén erdélyi Mikó Imre leszögezte: „*Elnyomottakból sohasem akarunk elnyomók lenni.*”³²²

A kolozsvári *Ellenzék* című napilap vezércikkben bírálta – igaz, burkoltan és utólag – a városból történt kiutasítások módját. „*Ne kapkodjunk a névsorokkal*” – írta, meddőnek minősítve azt az eljárást, amely telefonkönyvből állítja össze a megbízható vagy megbízhatatlan pol-

³¹⁸ MOL K 63 1940-27/7-II/2., 2653. (808.) sz., 253. cs.

³¹⁹ Ravasz László: Erdély. *Magyar Szemle*, 1940. október, 229–230.; *Keleti Újság*, 1940. október 20.

³²⁰ KN, 1939, IX. kötet, 442., 1941. február 19. Egy 1943-as memorandumban Bajcsy-Zsilinszky Endre a következőket írta: „*A román politikusok és propagandisták gyaláznak bennünket, magyarokat, amennyire a bőrükbe fér és különösen szűk agyvelejükbe. De mi magyarok nem szorultunk a román műnagság, nagyzo-lás és történelmi hazudozás módszereire.*” Idézi Tilkovszky Loránt: *Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig*. Budapest, 1994, IKVA Kiadó, 108.

³²¹ KN, 1939, VII. kötet, 69., 1940. október 10.

³²² KN, 1939, IX. kötet, 143., 1941. február 5.

³¹³ *România Nouă*, 1940. október 9.

³¹⁴ KN, 1939, VII. kötet, 27., 1940. október 9.; *Külügyi Szemle*, 1941. január, 60.

³¹⁵ *Tribuna Ardealului*, 1940. október 10.

³¹⁶ MOL K 63 1942-27/7-I., 263. cs.

³¹⁷ MOL K 63-1940-27/7-II-809.

gárok névsorát.³²³ A szintén Kolozsváron megjelenő román nyelvű lapban, a *Tribuna Ardealului*-ban Emil Hațieganu nyíltan kimondta: a városból való kiutasítások súlyosan érintették az ottani románságot, amely – újabb retorzióktól tartva – állandó nyugtalanságban él.³²⁴

Kezdetét vette tehát az ún. kölcsönösségi nemzetiségi politika, amely több-kévesebb intenzitással 1940. október elejétől 1944 augusztusáig a két kormány nemzetiségpolitikájának egyik legfőbb jellemzője maradt. A Teleki-kormány, amely a Szent István-i nemzetiségpolitika jegyében elvileg mindvégig az erdélyi népek megbékélésének fontosságát hangsúlyozta, és 1940 őszén mérséklőleg próbált fellépni az észak-erdélyi katonai közigazgatással szemben, most a megtorlás útjára lépett. A magyar miniszterelnök a „meg nem értéssel” és a „rosszakarrattal” szembeni ideiglenes intézkedésnek szánta a kiutasításokat, olyan eszközt látva bennük, amelyet nem tekint „örökké fenntarthatónak állami kormányzatok számára”.³²⁵ Több mint két hónap távlatából visszatekintve is úgy látta, hogy a magyar kormány az „első perctől kezdve” a megbékélés fontosságát hangoztatta, némi önkritikus élel azonban hozzátette: „*egyetlen egyszer veszítettük el az idők során türelmünket, akkor, amikor a magyarüldözések és kiutasítások túlságosan nagy méretet kezdtek ölteni*”.³²⁶

A magyar kormány 1940. október elején valóban „elveszítette a türelmét” az „idegek háborújában”, és ennek hosszabb távú nemzetiségpolitikai és diplomáciai kihatásai is voltak. Ami az elsőt illeti, a kisebbségek helyzetét javító kölcsönös gesztusok mindkét oldalon elmaradtak, és így – Teleki eredeti szándékától eltérően –, mint már említettük, a

³²³ *Ellenzék*, 1940. december 1.

³²⁴ *Tribuna Ardealului*, 1940. október 15.

³²⁵ FN, 1939, I. kötet, 1940. október 5., 409.

³²⁶ *Esti Magyarország*, 1940. december 19. Idézi L. Balogh: Az „idegháború” kezdete... 109.

két kormány nemzetiségpolitikájának a kölcsönös retorzió maradt az egyik meghatározó pillére 1944 augusztusáig. Diplomáciai téren pedig a kisebbségi kérdés október eleji elmérgesedése is hozzájárult a Budapest folyó magyar-román likvidációs tárgyalások megszakadásához, azon „felismeréshez”, hogy a két kormány közvetlen tárgyalások útján nem tud megegyezni, és csak a tengelyhatalmak beavatkozása járhat eredménnyel.

7. MAGYAR-ROMÁN LIKVIDÁCIÓS TÁRGYALÁSOK

A döntőbíróági határozat hatodik pontja értelmében az állami fennhatóság változásából adódó minden részletkérdést magyar-román közvetlen tárgyalások útján kellett rendezni. A magyar kormány szeptember elején Budapestet javasolta a mielőbbi tárgyalások helyszínéül.³²⁷ A román fél ezt elfogadta, és küldöttsége szeptember 13-án megérkezett Budapestre. A Vörnle János és Valeriu Pop által vezetett ún. likvidációs tárgyalások szeptember 14-étől október 10-ig tartottak, és kezdetben kilenc, később tíz albizottságban folytak. Az alábbi kérdéseket tárgyalták: 1) vasúti kérdések (határforgalom, péage, gördülőanyag felosztása); 2) posta, távíró, telefon; 3) pénzügyek; 4) kishatárforgalom; 5) a közüzemekkel, valamint az iparral és a nyersanyagellátással kapcsolatos kérdések; 6) iratsere, bírói és közigazgatási ügyek; 7) kölcsönös amnesztia; 8) közlekedés és idegenforgalom; 9) a hadköteles személyek leszerelése, a rekvirált javak visszaszolgáltatása; 10) a menekültek kölcsönös visszafogadása; 11) határmegállapítás.³²⁸

Milyen előzetes elképzelésekkel vágott neki a két fél a tárgyalásoknak? Magyar részről először a döntőbíróági határozatban szereplő, a már említett „rendben átadandó” („in ordnungsgemässen Zustand”) ki-

³²⁷ MOL K 63.1940-27/7-II., 254. cs. Csáky István számjeltávirata, 1940. szeptember 6. Írásunk e része az alábbi munkán alapul: L. Balogh: Az „idegháború” kezdete... 110–116.

³²⁸ MOL K 63.1940-27/7-I., 254. cs., sz. n.; HL, M. kir. Honvédelmi Minisztérium 1919–1945 (a továbbiakban: HM) 53.058/55.599/Elns. I-1940; DIMK, V. kötet, 406. sz. irat.

fejezés magyar értelmezését szerették volna elfogadtatni,³²⁹ s csak ezt követően tárgyaltak volna a többi kérdésről. Ezek közül is elsősorban azokról, amelyek „a napi életet alkotják és ennek következtében halasztást nem tűrhetnek”,³³⁰ így például a gazdasági-technikai jellegű kérdésekről. A román kormány álláspontja szerint viszont a tárgyalások „legfontosabb és legsürgősebb” részét az észak-erdélyi románok jogi helyzete rendezésének, egy kisebbségi egyezmény megkötésének kell képeznie – fejtette ki négy szemközt Valeriu Pop Vörmlének a tárgyalások megkezdése előtt.³³¹

A két elvi álláspont kibékíthetetlennek bizonyult. Szeptember 16-án Vörmlé kijelentette Popnak, hogy elsősorban „a románok által kiürített területen elkövetett károk, lopások és rablások jóvátetele ügyében” kell megegyezni; és csak utána lehet tárgyalni egy kisebbségi szerződésről. Pop ezt nem tartotta jó módszernek, már csak azért sem, mert szerinte a magyar kisebbség jogi helyzete Romániában rendezve van, míg a magyarországi románok helyzetéről ez nem mondható el. A kisebbségi szerződésre azért is szükség van – érvelt –, „mert csak ez tudná mindkét oldalon pacifikálni a lelkeket és megteremteni a továbbiakhoz szükséges légkört”.³³² Másnap Pop átnyújtott a magyar félnek egy kisebbségi tervezetet. Ennek pontos szövegét nem ismerjük; de elképzelhető, hogy több elemet is átvett Sabin Manuilă augusztus 30-i memorandumából. A tervezet politikai és területi autonómiát adott volna nemcsak az összefüggő tömbben élő Beszterce-Naszód és Máramaros megyei, de a szilágysági, valamint a Kolozs és Maros megyei románságnak is. Valószínű, hogy a magyarországi németekéhez hasonló státus megadá-

³²⁹ HL, VKF 4629/eln. 1-1940. Értekezlet... 1940. szeptember 9.

³³⁰ MOL K 63 1940-27/7., 254. cs. Vörmlé-iratok. Napi jelentés, 1940. szeptember 14.

³³¹ MOL K 63 1940-27/7., 254. cs. Vörmlé-iratok. Napi jelentés, 1940. szeptember 14.; Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 90., f. 62.

³³² MOL K 63 1940-27/7., 254. cs. Vörmlé-iratok. Napi jelentés, 1940. szeptember 16.

sa is szerepelt a követelések között.³³³ Vörmlé közölte: „ilyen alapon kevés kilátás van a megegyezésre”.³³⁴

Az alapvető véleménykülönbség ellenére szeptember 18-án Popnak és Vörmlének mégis sikerült két kérdésben egyezsége jutnia, éspe-dig a kolozsvári s a nagyváradi román konzulátusok megnyitása ügyében (Magyarország cserében Brassóban és Aradon nyithatott képviselőtet), valamint abban, hogy az észak-erdélyi románok számára – helyzetük végleges rendezéséig – egyfajta provizóriumot hoznak létre.³³⁵ A provizórium azt jelentette, hogy megnyitják a román elemi iskolákat, a két „nemzeti” egyház (a görögkeleti és a görög katolikus) szabadon működhet, az észak-erdélyi román püspökök a Felsőház tagjai lesznek, és a románság vezetői közül néhányat kooptálnak a Képviselőházba.³³⁶

Időközben folytak a bizottsági tárgyalások is, ahol a szakértők megegyeztek néhány technikai kérdésben, más kérdésekben pedig közeledtek az álláspontok. Megállapodtak például a vasúti forgalom újraindítását érintő néhány ügyben, így a határátkelőhelyek kijelölésének kérdésében vagy a vám és a posta ügyében, továbbá a leszereltek kérdésében.³³⁷

Nem egyeztek meg, de közel jutottak az egyezséghez a határmegállapító bizottság munkája során. Kezdetben igen nagyok voltak az el-lentétek: míg a magyar fél a kataszteri elv alapján kisebb határkiigazításokat kívánt végrehajtani ésszerűségi okokból, addig a román delegáció kishatárforgalmi egyezmények megkötésével óhajtott orvosolni az új határ által előidézett anomáliákat. Végül egy olyan megállapodás közelébe kerültek, amely 80%-ban a kataszteri elv alapján igazította volna ki a határt, Romániát pedig más határszakaszokon kompenzálják a

³³³ Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 507., f. 166–167.

³³⁴ MOL K 63 1940-27/7., 254. cs. Vörmlé-iratok. Napi jelentés, 1940. szeptember 17.

³³⁵ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 100., f. 4.

³³⁶ A kisebbségi kérdés kiéleződése és a magyar–román viszony megromlása 1940 őszén végül megsemmisítette az észak-erdélyi románság parlamenti képviselőtételének tervét.

³³⁷ Lásd Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 507., f. 165–177.

viszonylag csekély mértékű újabb területvesztésért.³³⁸ A megállapodást azonban akkor nem véglegesítették, később pedig azért nem került erre sor, mert – megváltozott taktikája részeként – a román fél immár következetesen került minden olyan lépést, amely a Bécsben kihirdetett határok szentesítését jelenthette volna.

A kétoldalú tárgyalásokat folyamatosan beárnyékolta az észak-erdélyi románok elleni atrocitások és a dél-erdélyi magyarság üldözése, rontva a megegyezés esélyét. Ennek tudatában Pop már szeptember 16-án arra kérte Antonescut, hogy „a nagyon nehéz tárgyalásokra” való tekintettel hívja fel az illetékes állami szervek és a lakosság figyelmét a magyarokkal való korrekt bánásmódra.³³⁹ Mint már említettük, Antonescu másnapi nyilatkozatában ezt meg is tette, de ez sem enyhített a dél-erdélyi magyarság helyzetén.

Szeptember 28-án Vörnle közölte Poppal, hogy a vasúti gördülőanyag ügyében tanúsított román magatartás „ügyszólván szabotálásnak tekinthető, és más bizottságokban is a román urak magatartása folytán az ügyek nem haladnak előre”. Pop viszont azzal fenyegetőzött, hogy Románia a tengelyhatalmakhoz fog fordulni kisebbségi panaszai orvoslása végett.³⁴⁰ Október 2-án Pop ismét a kisebbségi egyezmény megkötését sürgette, mire Vörnle kategorikusan kijelentette: amíg tart a romániai magyarság üldözése, addig a kisebbségi szerződésről nem hajlandó tárgyalni. Pop azt kezdte bizonyítani, hogy egy ilyen szerződés helyreállíthatná a bizalmat, de Vörnle „leszólta”: „egy lovat sem lehet hátulról felkantározni: előbb meg kell teremteni a kisebbségi szerződés megkötéséhez szükséges légkört, és csak azután lehet azt megkötni”. „De hová fog ez vezetni?” – kérdezte Pop. Vörnle harciasan azt válaszolta, hogy „előbb-utóbb háborúra fog vezetni. Jelenleg persze nem, de a jövőben biztosan, mert a magyar kormány nem csinál titkot abból, hogy az er-

³³⁸ Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 507., f. 165–177. A kataszteri elv következetes érvényesítése mintegy 1000 km² újabb területvesztést jelentett volna Romániának. (Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 50., f. 106.)

³³⁹ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 90., f. 69.

³⁴⁰ DIMK, V. kötet, 389. sz. irat.

délyi magyarság ügyét a szíven viseli és annak jövőjét, ha kell, a honvédség fogja biztosítani.”³⁴¹

Pop számára ezzel egyértelművé vált, hogy nincs esély a megszeremenően legfontosabb román célkitűzés megvalósítására: az észak-erdélyi románság helyben maradását s az elmúlt 22 évben többségi nemzetként kivívott jogainak (magyar szemszögből: előjogainak) megtartását biztosító kisebbségi szerződés megkötésére. Ezért arra a következtetésre jutott, hogy „a tengelyhatalmak határozott és energikus beavatkozása nélkül nem lehet kijutni a magyar kormány által előidézett zsákutcából”. Bukarestbe küldött táviratában új döntések meghozatalát szorgalmazta, és október 5-ére személyes találkozót kért Antonescu tábornokkal.³⁴²

Másnap, október 3-án megbeszélést folytatott a budapesti német követtel, Otto von Erdmannsdorffal.³⁴³ A találkozó során Pop a magyar kormányt tette felelőssé a tárgyalások megakadásáért, és az alábbi – „taktikai irányváltással” felérő – intézkedésekkel vélte megtalálni a zsákutcából kivezető utat: 1) vegyes olasz–német vizsgálat indítása az erőszakos cselekedetek feltárására, a vétkesek megbüntetésére; 2) olasz–német megfigyelők küldése a fontosabb észak- és dél-erdélyi helységekre; 3) a dél-erdélyi magyarsággal szembeni megtorlások alkalmazása minden téren, német–olasz ellenőrzés mellett. Nem tudjuk, a magyar kormány már említett, október 4-i retorziós lépését befolyásolta-e Pop ezen közlése a tervezett román megtorlásokról. (A német követ feltehetően szólt erről Csákyinak a másnapi, 4-i találkozásukon.) Az viszont valószínű, hogy a több száz észak-erdélyi román kitoloncolása megerősítette Valeriu Pop meggyőződését a Magyarországgal szembeni irányváltás szükségességében.

³⁴¹ MOL K 63 1940-27/7., 254. cs. Vörnle-iratok. Napi jelentés, 1940. október 2.; Pop beszámolóját a találkozóról lásd Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 47., f. 22–25.

³⁴² Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 47., f. 25.

³⁴³ Lásd Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 47., f. 33–36. Erdmannsdorff életrajzát lásd Christof: i. m. 212–213.

Október 4-én, Bukarestbe utazása előtt néhány órával – Erdmannsdorff javaslatára – Pop találkozott Csákyval. A magyar külügyminiszter kizárta a két ország közötti háború lehetőségét, de Vörnléhez hasonlóan a kisebbségi szerződés létrejöttét a két ország közvéleményének kellő „megnyugvásához”, a megfelelő légkör megteremtéséhez kötötte, hogy végre is lehessen hajtani a megkötött szerződést. Pop „teljesen célszerűtlennek” tartotta az elgondolást, szemére vetve Csákynek, hogy a magyar fél következetesen elutasítja az erőszakos cselekedetek megelőzését és kivizsgálását szolgáló magyar–román vegyes bizottságok felállítására vonatkozó román javaslatot.³⁴⁴

Az államvezetővel lezajlott október 5-i találkozója másnapján Pop hét pontban foglalta össze az Antonescu által jóváhagyott javaslatait. Ezek közül a legfontosabbak: a Berlin és Róma felé irányuló román diplomáciai akció erősítése annak érdekében, hogy a tengelyhatalmak gyakoroljanak „drasztikus” nyomást Budapestre; német–olasz vegyes vizsgálóbizottságok felállítása; haladék nélküli megtorlás a dél-erdélyi magyar kisebbséggel szemben. Ami a megtorlást illeti, azt a tervek szerint módszeresen és szervezeten kellett végrehajtani, de „rémtettek és brutalitások nélkül, a tengelyhatalmak képviselőinek tudtával és megfigyelésével”. Az intézkedéssorozatnak átfogónak kellett lennie, hogy érintse az egyházakat, az iskolákat, a gazdasági–pénzügyi szerveket, a magyar kisebbség szabadságát és vagyonát, a sajtót. A koncentrációs táborok és a kiutasítások lehetőségével is számoltak.³⁴⁵ A találkozón a fentiekén kívül Antonescu megerősítette Pop teljes körű felhatalmazását a budapesti tárgyalásokra; és elrendelte egy Magyarország elleni propagandakampány folytatását.³⁴⁶

A román kormány elsődleges, deklarált célja továbbra is az észak-erdélyi románság demográfiai, politikai, gazdasági pozícióinak lehetőség

³⁴⁴ Pop beszámolóját lásd Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 47., f. 37–39.

³⁴⁵ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 47., f. 63. A román nagyvezérkar már 1940. szeptember 20-án javasolta a dél-erdélyi magyarokkal szembeni megtorlást. (Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 100., f. 19–20.)

³⁴⁶ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 47., f. 62.

szerinti megőrzése maradt. Új elem viszont, hogy kétoldalú tárgyalások helyett immár a tengelyhatalmak közvetlen beavatkozását szorgalmazta, amire egyébként a döntőbírósi határozat 7. pontja adott lehetőséget.³⁴⁷ Az irányváltásban minden bizonnyal burkoltan benne rejtett a később már nyíltan is megfogalmazott célkitűzés: az ugyanis, hogy a tengelyhatalmak előtt rá kell mutatni a bécsi „diktátum” minden téren abszurd következményeire és arra, miszerint a döntést tulajdonképpen a magyar fél érvényteleníti azzal, hogy az észak-erdélyi románok üldözésével megszegi az előírásokat. A fenti érvelés logikája mentén haladva már a nagyhatalmi döntés alapját és jogosságát is meg lehetett kérdőjelezni, a kisebbségi kérdés mellett pedig Észak-Erdély területi hovatarozása is felvethetővé vált.

Október elején a magyar kormány taktikájában is változás állt be. A kiutasításokkal egyrészt az erő alkalmazásának útjára lépett, másrészt a kétoldalú tárgyalások helyett maga is a tengelyhatalmak beavatkozását kérte. Nem tudjuk, ez utóbbi elhatározásával csak a román kormány hasonló lépését kívánta-e megelőzni, netán a retorziós intézkedések nemkívánatos hatását próbálta ily módon kivédeni, vagy valóban nem látott más kiutat a zsákutcába jutott tárgyalásokból. Vörnle mindezen október 5-én³⁴⁸ ismét „valóságos szabotázzsal” vádolta a román tárgyalófelet, „lassúságot és rosszhiszeműséget” vetve a szemére. Azzal fenyegette Crutzescut, ha így folytatódnak a dolgok, plenáris ülést javasol Popnak, ahol bejelenti a tárgyalások kudarcát. Értésére adta, ez esetben Magyarország kénytelen lesz a tengelyhatalmak beavatkozását kérni a bécsi döntés végrehajtása érdekében, bár a kérésnek „feltehetően kellemetlen következményei lesznek mind Románia, mind Magyarország számára, s azokat nyilván kiskorú, a politikai nagykorú-

³⁴⁷ „Amennyiben valamely kérdésben nem tudnának [a magyar és a román kormány – L. B. B.] megegyezni, úgy a kérdést végérvényes eldöntés végett a birodalmi kormány és az olasz királyi kormány elé terjesztik.” Lásd L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok...* 10. melléklet, 390.

³⁴⁸ Crutescu jelentése az október 6-i dátumot viseli, de a találkozóra valószínűleg az előző nap került sor.

ság híján lévő államokként kezelik majd”.³⁴⁹ Október 7-én Crutzescuval egyértelműen közölték a magyar külügyminisztériumban: Budapest elveti az atrocitások kivizsgálására létrehozandó, a románok által szorgalmazott magyar-román vegyes bizottság létrehozását. „Nem mint ha rejtegetni valója lenne”, hanem azért, mert a Románia által Berlinben és Rómában folytatott magyarellenes propaganda következtében a kérdés túlnőtt a román-magyar kapcsolatok keretein, így a magyar kormány német-olasz beavatkozást kér.³⁵⁰

A Budapestre való visszatérését követően Pop október 10-én találkozott újból – és a likvidációs tárgyalások során utoljára – Vörnlével. A találkozón Pop felolvastott egy aznapi keltezésű terjedelmes emlékiratot, amelyben – a magyar félre hárítva a felelősséget – a román kormány bejelentette, hogy a magyarországi román kisebbség ügyében kénytelen a tengelyhatalmak kormányaihoz fordulni döntés végett. A dokumentum részletesen kitért arra, hogy Budapest nem akar kisebbségi szerződést kötni, továbbá a magyar kormány szemére vetette, hogy 1940. szeptember 15-én felügyelőket nevezett ki az észak-erdélyi pénzügyi, ipari és kereskedelmi vállalatokhoz.³⁵¹ A légsúlyosabb „vádpont” az volt, hogy „lelkiismeretlen bánásmódnak” vetik alá a román lakosságot, ami „kínzások, súlyos verések, mindenfajta erőszak, sőt agyonlövések és tömeggyilkosság” révén nyilvánul meg. A memorandum a románok „legbrutálisabb és legembertelenebb módon” végrehajtott kiutasításait is megemlíttette, végül úgy összegzett, hogy a Magyarország által „elfoglalt” területen élő román lakosságot „törvényen kívülinek” tekintik; és így is bánnak vele, a magyar kormány pedig „vagy nem akarja, vagy nem tudja biztosítani a román lakosság életét és vagyonát”.³⁵²

³⁴⁹ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 47., f. 61.

³⁵⁰ L. Balogh: A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés... 85.

³⁵¹ Válaszlépésként a román kormány 1940. szeptember 30-án a dél-erdélyi magyar vállalatokhoz nevezett ki felügyelőket. 1941 májusában kölcsönösen eltörölték e rendelkezéseket. (Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 16., f. 15.)

³⁵² Az emlékirat szövege románul: Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 507., f. 75–80. Németül: DIMK, V. kötet, 419. sz. irat I. melléklete. Magyarul lásd Csáky összefoglalóját: MOL K 63 1940-27/7. Csáky számjeltávirata, 1940. október 10.

A felolvasás alatt kisebb incidens is történt. A tömeggyilkosságok említése során – Pop beszámolója szerint: – Vörnle „az asztalt ütvé az öklével félbeszakított, azt állítva, hogy hazug állítások. Erre én is az asztalt ütöttem az öklömmel és azt válaszoltam, hogy engedi meg magának ezt a kirohanást, amikor a tiszta igazságra mutatok rá, amit ellenőrizni lehet. Ezt követően visszafogottabban végighallgatott és ismeretett néhány nyilatkozatot állítólagos meggyilkoltak részéről, akiknek azonban nem történt semmi bajuk.”³⁵³ Érdemi megbeszélésre nem került sor a két küldöttségvezető között, és a találkozó vége egyben a tárgyalások megszakítását is jelentette.

Ezt követően Pop – Antonescu megbízásából – már másnap elutazott hosszabb időre Berlinbe, hogy megnyerje a birodalmi kormányt Románia ügyének a magyar-román konfliktusban, s egyben biztosítsa Németországot arról: országa minden téren kész a legszorosabb együttműködésre a tengelyhatalmakkal.³⁵⁴ Elutazása előtt távirati úton kérte a román kormányt, hogy „abszolút semmiféle megtorló intézkedést ne hozzanak addig, amíg Berlin és Róma nem jut valamilyen elhatározásra, és őrizték meg a német kisebbséggel szemben az eddigi civilizált és humánus magatartást”. Felhívta a figyelmet a „magyar propagandára”, amely a dél-erdélyi magyarokkal szembeni „barbár és brutális” román bánásmódról szóló híreket terjeszti, s amely értesülései szerint Erdmannsdorffra is hatott. Ezért „sürgősen vissza kell nyerni az elvesztett terepet egy jól irányított, nagyon aktív, egységes és abszolút ellenőrzött tényekre alapozott propagandaakcióval” – írta.³⁵⁵ Szintén az elutazása előtt, 10-én este találkozott az éppen Budapesten tartózkodó Gyárfás Elemérrel, aki megemlíttette neki a dél-erdélyi, szász-bonyhai lakos, gróf Bethlen Ádám esetét a román határőrökkel, akik a magyar-román határnál – bár rendben voltak az iratai – feltartóztatták a

³⁵³ M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 47., f. 73.

³⁵⁴ Mihail Manoilescu volt külügyminiszter ugyanezzel a küldetéssel, Olaszország megnyerése érdekében utazott Rómába. Pop és Manoilescu tárgyalásairól lásd Pușcaș: *Transilvania si aranjamentele europene...* XXXII–XXXV.

³⁵⁵ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 47., f. 72.

grófit, 15 botütést mértek rá, elvették a pénzét és az óráját. Az esetről Crutescu is beszámolt Popnak, elmondva, hogy Magyarországon felháborodást keltett az eset. Pop kérte Bukaresttől az eset sürgős kivizsgálását, hogy „*oszlassák el ezt a kedvezőtlen légkört az elnyomott és halálra győzött románok sorsának oly fontos pillanatában*”.³⁵⁶

A további eseményekre már nem gyakorolt lényeges hatást az október 10-i román memorandumra adott magyar válasz. A 11-én keltezett emlékirat a likvidációs tárgyalások kudarcáért Bukarestet tette felelőssé, a tárgyalások „módszeres szabotázsával” vádolva a román felet. Kifejtette, hogy a tárgyalásoknak az Észak-Erdély átadása nyomán felmerült kérdéseket kellett volna megoldaniuk, a román fél ellenben a kisebbségi egyezmény megkötését helyezte előtérbe, holott a döntőbíró-sági végzés azt nem írta elő. Megismételte a magyar álláspontot, miszerint egy ilyen szerződés megkötésének a tárgyalások végpontját, nem pedig a kezdetét kell jelentenie. Megjegyezte, a magyar kormány addig is ideiglenes intézkedéseket hozott a román kisebbség érdekében az iskolák, az egyházak, a fizetések és a nyugdíjak terén. Visszautasította a román emlékirat vádjait, megjegyezve: a kiutasítottaktól az ország elhagyásakor nem vették el az egész vagyonukat, a cipőjüket sem, amint azt gyakran a román hatóságok tették; s nem íratnak alá velük nyilatkozatot, hogy önként hagyták el az országot.³⁵⁷ A memorandum végül megállapította, hogy a román kormány szakította meg a tárgyalásokat.

A közel egy hónapja elkezdődött likvidációs tárgyalások 1940. október 10-én tehát megszakadtak. A mindvégig feszült, bizalmatlan légkörre jellemző volt, hogy Corneliu Dragalina tábornok, a határmegállapító bizottság román elnöke részletes jelentést küldött Antonescunak arról, hogy állítólag miként próbálták a tárgyalások ideje alatt a magyar

vendéglátók a román tárgyalóküldöttség tagjait megmérgezni egy margszigeti szállodában.³⁵⁸

A román küldöttek többsége hazautazott, néhányan azonban Budapesten maradtak kisebb, technikai jellegű ügyek (kishatárforgalom, pénzügyek) lezárása végett. A határmegállapító bizottságban október 18-ig folyt a munka, és bár, mint említettük, közel álltak a megegyezéshez, politikai akarat hiányában megállapodás végül nem született.³⁵⁹ Az utolsó román küldöttek december elején hagyták el Budapestet.³⁶⁰

8. A NÉMET-OLASZ VEGYES BIZOTTSÁG TEVÉKENYSÉGE ÉS AJÁNLÁSAI

A tengelyhatalmak eleget tettek a két kormány kérésének, és október közepén egy német-olasz vegyes bizottság alakult az Észak- és Dél-Erdélyben elkövetett atrocitások kivizsgálására.³⁶¹ Ernst Freiherr von Weizsäcker német külügyi államtitkár³⁶² előterjesztése alapján egy „kis egységes, vegyes, a budapesti és bukaresti német és olasz követségek tagjaiból összeállított” bizottságot alakítottak, amelynek élén azonban – a pártatlanságot biztosítandó – nem követségi, hanem „külső” tisztviselők álltak.³⁶³ Berlin Günther Altenburg miniszteri osztályfőnököt, míg Róma Delfino Roggeri külügyminisztériumi főtisztviselőt delegálta a bizottságba,³⁶⁴ amelynek fő célja az volt, hogy „*jelenlétével véget vessen a [magyar-román] nézeteltéréseknek*”. Feladatát egyrészt a

³⁵⁸ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 50. Az esetre vonatkozó egyéb adattal nem rendelkezünk.

³⁵⁹ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 50., f. 113–117.

³⁶⁰ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 28.

³⁶¹ A bizottságról és annak tevékenységéről Csatári mindössze egy mondatot ír a monográfiájában (Csatári: i. m. 40.), Tilkovszky viszont részletesebben is beszámol róla (Tilkovszky: *Revízió...* 288–289.).

³⁶² Főbb életrajzi adatait közli Christof: i. m. 219.

³⁶³ *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944.* Összeállította Ránki György és mások. Budapest, 1968, Kosuth Könyvkiadó, 360. sz. irat.

³⁶⁴ Réti György (szerk.): *A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról. A Darányi-kormány megalakulásától a Szov-*

³⁵⁶ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 47., f. 86.

³⁵⁷ Az emlékirat szövege románul: Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 507., f. 81–83. Németül: DIMK, V. kötet, 419. sz. irat 2. melléklete. A magyar álláspont lényegének összegzésére lásd Csáky összefoglalóját: MOL K 63 1940-27/7. Csáky számteltávirata, 1940. október 10.

mindkét oldalon felmerült számos panasz kivizsgálásában, másrészt a nézeteltérések forrásának felderítésében szabták meg. A bizottságnak nem katonai, hanem polgári jellege volt. Tagjai területenkívüliséget élveztek, jogukban állt kikérdezni a lakosságot, betekintheztek a különböző dokumentumokba, beszámoltathatták a hivatalnokokat és a katonákat. A vizsgálatok eredményét a német és az olasz kormányok rendelkezésére kellett bocsátaniuk; felhasználásáról azok döntöttek. A magyar és a román hatóságoknak hagyniuk kellett, hogy a bizottság szabadon szervezze meg a munkáját, továbbá be kellett fejezni az egymás ellen irányuló sajtókampányt és a kölcsönös kiutasításokat.³⁶⁵

A bizottság október 15-én Budapesten találkozott Csákyval, aki minden támogatást megígért. Kifejtette: „a különböző esetek sokasága miatt nem lehet értékelni minden egyes panaszt. A magyar kormány csak a nagyobb horderejűeket közli majd, amelyek kivizsgálásának különös fontosságot kellene adni.”³⁶⁶ Másnap Bukarestben a román külügyminiszterrel találkoztak, akivel a magyar–román konfliktus megoldási lehetőségeiről is beszéltek. Sturdza az egyedüli megoldást az észak-erdélyi románok területi autonómiájának biztosításában látta. Mivel az ottani románság nem kisebbség – érvelt –, hanem többség, „román autonóm tartományt” kéne létrehozni. Az észak-erdélyi románok számára a tengelyhatalmak nyújtának közvetlen védelmet és garanciát állandó, helyhez kötött német–olasz bizottságok révén.³⁶⁷

Az ún. Altenburg–Roggeri bizottság október 17–27. között folytatta le észak- és dél-erdélyi helyszíni vizsgálatait egy-egy magyar (Újváry Dezső) és román (Gheorghe Davidescu) küldött kíséretében. Tizenegy nap alatt 3157 kilométert tett meg gépkocsin, és több mint 600 tanút hallgatott ki, számos hivatalos iratot átnézett.³⁶⁸ Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter elmondása szerint a bizottság előzetes jelentéséből ki-

jetunio elleni hadüzenetig (1936–1941). Budapest, 2007, Hungarovox Kiadó, 776., 778. sz. iratok.

³⁶⁵ Uo. 769., 778. sz. dokumentum.

³⁶⁶ Uo. 783. sz. irat.

³⁶⁷ Pușcaș: *Transilvania si aranjamentele europene...* XXXVII–XXXVIII.

³⁶⁸ Az Altenburg–Roggeri bizottság 1940. október 31-i jelentése (kivonat). Uo. 4.

tűnt, hogy a „magyar csapatok Erdélyben beigazoltan több mint háromszáz román öltek meg; [a] románok viszont rablók, és elhurcoltak; amit lehetett.”³⁶⁹ A végleges összefoglaló jelentés, amelyben a bizottság javaslatokat is tett, október 31-ére készült el. A tengelyhatalmak külügyminiszterei ezt azonban nem mutatták meg a magyar és a román kormánynak, „mert olyan bizalmas információkat és kifejezéseket tartalmaz, amelyek sérthetnék a kormányok érzékenységét”; ráadásul a „felesleges polémiát és vitát” is el akarták kerülni.³⁷⁰ Budapest és Bukarest számára ezért egy rövidebb tartalmi kivonatot készítettek a jelentésből, amelyet (egy-egy szóbeli jegyzék kíséretében) december elején nyújtottak át a tengelyhatalmak követei.

A 16 pontból álló dokumentum³⁷¹ szerint annak ellenére, hogy az Erdélyben együtt élő magyar és román falusi népességnél a verések és bántalmazások „semmi rendkívülit nem jelentenek”, a vizsgálat során mindkét oldalon észlelt „túlkapások” mégsem sorolhatók a „hagyományosak” közé. A súlyos bántalmazások elkövetői a civilek mellett katonák és csendőrök voltak. „Az esetek mérlegelésénél, a kilengések arányát és fokát tekintve”, áll a dokumentumban, a magyar felet nagyobb felelősség terheli. Az „egyéni” gyilkosságokat román részről elszigetelten, főleg a kiürítés előtti utolsó napokban követték el magánszemélyek és csendőrök. A gyilkosságok ezen „kategóriájában” a magyarok főleg vezető beosztású románokat öltek meg: papokat, tanítókat, csendőröket, rendőröket vagy titkos ügynököket, akik a román uralom alatt feltehetően gyűlölt személyekké váltak. A magyarok által elkövetett tömeggyilkosságokat vizsgálva a jelentés kivonat részletesen kitért az ippi, ördögkúti, ombóztelki és zilahi esetekre. Megemlítette, hogy a román kormány nem tartotta be az összes fegyver begyűjtésére vonatkozó ígértét, ezenkívül – magyar forrás szerint – a bevonulás során 10 halott és 34 sebesült volt a honvédség vesztesége a román lakosság tá-

³⁶⁹ DIMK, V. kötet, 465. sz. dokumentum.

³⁷⁰ Réti: i. m. 791. sz. irat.

³⁷¹ Az Altenburg–Roggeri bizottság 1940. október 31-i jelentése (kivonat). Pușcaș: *Transilvania si aranjamentele europene...* 1. sz. dokumentum, 3–13.

madásai miatt. A tiltott fegyverviselés vagy a szórványos lövöldözés azonban a bizottság szerint nem magyarázza „a szigorúságot, amellyel asszonyok és gyerekek ellen eljárak”.³⁷²

A dokumentum szót ejtett a kölcsönös kiutasításokról is. Hivatalos magyar adatok szerint a vizsgálat befejezésének időpontjáig a Romániából kiutasított és onnan elmenekült személyek száma 60 ezer volt. A bizottság szerint nem igaz, hogy közülük mindenki a román kormány intézkedései miatt távozott, mivel sokan önként mentek át Magyarországra.³⁷³ Úgy látták azonban, a román kormány néha olyan légkört teremtetett, hogy sok magyar jobbnak látta, ha távozik, és ehhez hozzájárult az előző román vezetés néhány rendelkezése is, amelyeket már visszavontak. „Az igaz, hogy később, miután magyar részről megtorló intézkedéseket hoztak, román oldalon is elkezdték a kiutasításokat.”³⁷⁴ Az észak-erdélyi románok kiutasítása kapcsán a bizottság 100 nagyváradi értelmiségi kitoloncolását említette meg, és azt, hogy „a helyi hivatalos magyar szerveken keresztül erős vagy kevésbé erős nyomás nehezédik rájuk azért, hogy hagyják el az országot”. A bizottság általános benyomása végül az volt, hogy a magyar félnek nagyobb a felelőssége, mint a románnak, elsősorban az elkövetett tömeggyilkosságok miatt.³⁷⁵

A román történetírás nem egységes a jelentést, illetve a bizottság működésének célját illetően. Az iratot közlő Vasile Pușcaș úgy véli, a jelentéssel a tengelyhatalmak előre elhatározott célja az volt, hogy a „kölcsönösség” elvének jegyében „bűnősként” bélyegezzék meg és ezáltal manipulálják mindkét felet, megpróbálva ugyanakkor enyhíteni a magyar kilengések súlyosságát. A jelentés szerinte a tengelyhatalmakat szolgáló tájékoztató anyag volt, amit Teleki és Antonescu novemberi római és berlini látogatásai alkalmával használtak fel.³⁷⁶ Ottmar Trașcă vitába száll Pușcaș állításaival. Véleményünk szerint helytálló-

an, ugyanis amellezt érvel, hogy a jelentés nem a két ország manipulálását szolgálta, hanem ellenkezőleg, objektív képet igyekezett rajzolni a tengelyhatalmak számára a bécsi döntés végrehajtása nyomán kialakult erdélyi helyzetről. Bár a novemberi berlini megbeszéléseken a német vezetés valóban többször is szóba hozta a jelentést, az alapján véve a két ország viszonyának elmérgesedése miatt aggodó, a térség stabilitásában érdekelt tengelyhatalmak valós tájékoztatását szolgálta.³⁷⁷

Trașcă véleményét erősíti és Pușcaș állításait cáfolja egyebek mellett a berlini ideiglenes olasz ügyvivő Cianóhoz intézett, november 5-i távirata is. Ebben a német külügyminisztérium a jelentés részletességét és tényszerűségét dicséri, valamint azt, hogy kitérnek belőle: az incidensekért „a felelősség inkább a magyaroké, semmint a románoké”.³⁷⁸ Meglátásunk szerint Pușcaș kritikátlanul átveszi a korabeli román külügyi vezetésnek a bizottság működésével kapcsolatos egyes fenntartásait, negatív vélekedéseit. Helytállónak tartja például Sturdzának a valóságtól azonban távol álló, a már említett, november 16-i bukaresti találkozó nyomán megfogalmazott azon gyanúját, miszerint a német és az olasz küldött már „tökéletesen informált a gyilkosságokról, a terrorról, és e tekintetben a jelentésük már készen is áll”.³⁷⁹ A román fél azt is gyanakodva figyelte, hogy erdélyi útja során a bizottság állítólag „sok jóindulatot” tanúsított a magyarok iránt, a román tanúk kihallgatásakor viszont mindig sietséget mutatott, és tagjait csak a legsúlyosabb esetek érdekelték.³⁸⁰ A bizottság mellé beosztott román küldött véleménye szerint Roggeri végig közelebb állt a magyar állásponthoz, mint Altenburg, igaz, ez szerinte sem befolyásolta a bizottság munkálatainak tárgyyszerűségét.³⁸¹

³⁷⁷ Trașcă: *Relațiile româno-ungare (I)*... 327–328.

³⁷⁸ Réti: i. m. 791. sz. irat.

³⁷⁹ Pușcaș: *Transilvania și aranjamentele europene*... XXXVI–XXXVII.

³⁸⁰ Dobre: i. m. II. kötet, 240. sz. irat.

³⁸¹ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 90., f. 260. Nincs kizárva, hogy a magyar fél reményeket fűzött Roggeri esetleges „jóindulatához”. A római magyar követ, Villani Frigyes báró a következőképpen jellemezte október 15-i számtáviratában az olasz küldöttet: „volt rigai követ, jóindulatú ember, aki minden kérdést [az] orosz

³⁷² Uo. 10.

³⁷³ Vö. L. Balogh: Az erdélyi magyar menekültkérdés... 243–265.

³⁷⁴ Pușcaș: *Transilvania și aranjamentele europene*... 11.

³⁷⁵ Uo. 12.

³⁷⁶ Uo. XLV–L.

A december 3-i szóbeli jegyzékek,³⁸² amelyek kíséretében, mint említettük, a tengelyhatalmak bukaresti és budapesti követei átnyújtották a jelentéskivonatot, hét pontból álló ajánlásokat tartalmaztak a magyar és a román kormány számára. Ebből kitűnik: mindkét kormány már korábban ígéretet tett arra, hogy november 24-től beszünteti a kiutasításokat. Az ajánlások első pontja szerint ezt ki kell terjeszteni az összes brutalitásra és minden olyan közvetett vagy közvetlen intézkedésre, amely a lakosság elvándorlásához vezethet. A további pontok: 2) sajtóbéke megteremtése; 3–4) a kiutasítottak és menekültek visszatérése, kártalanítása; 5) a határkérdés, valamint a gazdasági, közlekedési kérdések rendezését célzó, októberben megszakadt tárgyalások újrafelvétele, a bécsi döntés határainak végleges meghúzása, mégpedig a kataszteri elv alapján; 6) kisebbségi egyezmény megkötése; 7) az egyezmény megkötéséig „egy német–olasz bizottság állna az érintett országok rendelkezésére a kiutasítások és brutalitások elkerülése és kivizsgálása céljából”.³⁸³ Az ajánlások 5. pontjában a magyar, a 3–4., 6. és 7. pontokban viszont a román fél ismerhetett rá – részben – saját javaslataira.

Míg a magyar kormány azonnal és feltételek nélkül elfogadta a javaslatokat,³⁸⁴ addig a román külügyminisztérium másnap, december 4-én terjedelmes válaszijegyzékben fordult a tengelyhatalmak képviselőihez.³⁸⁵ Ebben a javaslatok további pontosítását kérte, és azzal vádolta a magyar kormányt, hogy az észak-erdélyi román jelenlét módszeres, gyors megsemmisítésére törekszik azáltal, hogy a bizottság vizsgálatainak befejezését követően is (szerinte) több tízezer románt utasított ki Észak-Erdélyből. A tárgyalások újrafelvételét két feltételhez kötö-

veszély prizmáján át lát. [...] Annak idején az volt a legfőbb vágya, hogy Budapestre nevezzek ki követnek.” MOL K 64 1940-27/a-I. 5757.

³⁸² A Bukarestben átnyújtott szóbeli jegyzéket közli Puscsa: *Transilvania si aranjamentele europene...* 2. sz. dokumentum, 14–16. A magyar kormánynak szánt jegyzék ezzel feltehetően megegyező volt.

³⁸³ Uo. 15–16.

³⁸⁴ Trașcă: *Relațiile româno-ungare (I)...* 328.

³⁸⁵ Franciául közli Puscsa: *Transilvania si aranjamentele europene...* 3. sz. dokumentum, 17–28.

te: a német–olasz állandó bizottság észak-erdélyi jelenlétéhez, valamint a román menekültek és kiutasítottak otthonaikba való visszatéréséhez.

A román vezetést kezdetben tehát kellemetlen meglepetésként érték a tengelyhatalmak ajánlásai,³⁸⁶ azok tartalma és megfogalmazása. Néhány héttel később viszont a „nyugodt mérlegelés” hatására már finomult a román álláspont, és elismerte például, hogy a menekültek visszafogadására és kártalanítására vonatkozó ajánlás megfelel saját kívánalmainak is.³⁸⁷

Összefoglalva: Berlinnek és Rómának az erdélyi kérdésben vállalt „közvetítése” csupán fél sikerrel járt. Mint láttuk, a magyar és a román kormány egyaránt ígéretet tett arra, hogy november 24-től beszünteti a kiutasításokat, és valóban, ettől kezdve nagyjából megszűntek (igaz, az észak-erdélyi polgári közigazgatás bevezetésének köszönhetően is) a kirívó atrocitások mind Észak-, mind pedig Dél-Erdélyben. Akár úgy is lehet értékelni, hogy ami ezután következett 1944 őszéig Erdély mindkét felében, az a román, illetve a magyar kisebbség szempontjából „csupán hideg terror volt kifejezett atrocitások nélkül”.³⁸⁸

A második bécsi döntéshez hasonlóan, az Altenburg–Roggeri bizottság tevékenysége is Németország „balkáni békéltető politikájának”³⁸⁹ részét képezte. Berlinben és Rómában³⁹⁰ feltehetően őszintén remélték, hogy a bizottság ténykedése nyomán hamarosan elsimulnak a magyar–román ellentétek, ami a térség stabilitásában érdekelt mindkét nagyhatalom elsődleges érdeke volt. A bizottság ténykedése, ajánlá-

³⁸⁶ Uo. XLIX.

³⁸⁷ Trașcă: *Relațiile româno-ungare (I)...* 328.

³⁸⁸ C. A. Macartney: *Teleki Pál miniszterelnöksége, 1939–1941 (Az OCTOBER FIFTEENTH: A History of Modern Hungary 1929–1945. XII–XIX. fejezete)*. Budapest, 1993, Occidental Press, 152.

³⁸⁹ A kifejezést, mint említettük, Hitler használta a második bécsi döntéssel kapcsolatban. Ránki: *Hitler hatvannyolc tárgyalása...* 1. kötet, 7. sz. irat, 154.

³⁹⁰ Vö. DIMK, V. kötet, 433. sz. dokumentum.

sai azonban az elmérgesedett kisebbségi kérdés csupán „felületi kezelését” tették lehetővé. A magyar–román konfliktus alapjában véve ugyanis a területi kérdés megoldatlanságára vezethető vissza, a kisebbségek ügye is ennek volt alárendelve. A tengelyhatalmak közvetítése márpedig nem oldotta meg ezt az alapkonfliktust, amit a bécsi döntéssel részben ők maguk idéztek elő. Területi kérdéseket illető újabb döntőbíráskodásra sem Berlin, sem Róma nem volt hajlandó, de még a viszonylag csekélyebb horderejű gazdasági, közlekedési vagy kisebbségügyi vitákban is tartózkodtak a közvetlen beavatkozástól.³⁹¹

9. VERSENGÉS A NÁCI NÉMETORSZÁG TÁMOGATÁSÁÉRT

Bár Hitler a második bécsi döntéssel minden valószínűség szerint – hiszen elemi érdeke volt a térség stabilitásának biztosítása – nem szándékosan szított viszályt Magyarország és Románia között, hogy aztán könnyebben „járszalagjára fűzze” őket, amint azt Csátári Dániel írta,³⁹² a döntésnek kétségtávol mégis ez lett az egyik légsúlyosabb következménye. A megosztott Erdély ugyanis kényszerítő eszközzé vált Németország kezében, amelyet mindkét ország ellen fel tudott használni arra, hogy katonai vagy gazdasági engedményeket kapjon tőlük.³⁹³

Az Erdéllyel kapcsolatos magyar–román ellentét tartóssá válása és az ezzel összefüggő, egyre erősödő magyar–román versengés Hitler kegyeiért döntő szerepet játszott abban, hogy Magyarország a következő hetekben, hónapokban mindinkább a Harmadik Birodalom vonzáskörébe került.³⁹⁴ Telekinek „»hálásnak« kellett lennie egy nem óhajtott szívésségért”,³⁹⁵ ráadásul az addigi revíziós eredmények megtartását, vala-

mint Dél-Erdély jövőbeni remélt visszaszerzését csak Berlin támogatásával lehetett elérni. Antonescu szilárd németbarát politikája nagyrészt szintén a magyar–román viszonnal és Erdéllyel állt szoros összefüggésben: mély meggyőződéssel hitte ugyanis, hogy hűsége jutalmaként végül visszakapja Hitlertől Észak-Erdélyt. Antonescu úgy mélyítette el az elődje, II. Károly által mintegy három hónapja elkezdett németbarát kurzust, hogy azt hitelessé is tette Hitler előtt, aki 1940 ősze után Romániát tekintette első számú szövetségeseének.³⁹⁶

Korán nyilvánvalóvá vált, hogy a második bécsi döntés nyomán felgyorsul a két ország 1940 nyarán elkezdődött versengése a náci Németország kegyeiért. E „versenyfutás” egyedülálló volt a náci birodalom szövetségesei között.³⁹⁷ Hitler 1940. szeptember 10-én nyíltan figyelmeztette a magyar vezetést Sztójay Döme berlini követén keresztül: „ha valaki szükségképpen érdekelt a tengelyhatalmak egyértelmű győzelmében, akkor az Magyarország”. Ha ugyanis a tengelyhatalmak elveszítenék a háborút, „ami ugyan kizárt dolog”, akkor az összes addigi revízió semmissé válna.³⁹⁸ Sztójay (aki „a németek legjobb követé” volt Kánya Kálmán egykori külügyminiszter állítólagos szarkasztikus megjegyzése szerint),³⁹⁹ mint a legtöbb német kívánságot, „mély együttérzéssel”⁴⁰⁰ tolmácsolta Hitler fent idézett szavait is a magyar külügyminisztérium felé. A találkozóról küldött tételmű beszámolójában saját illúzióit és vágyálmait vetíthette ki benyomásai összegzésékor: „a Führer érzi, hogy az új erdélyi határ nem felel meg teljesen a magyar jogos követelményeknek, s ezért is a határt a Führer nem te-

³⁹⁶ Ránki György: Hitler tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal 1939–1944. In *Hitler hatvannyolc tárgyalása...* 1. kötet, 18.

³⁹⁷ Romsics Ignác: Magyarország helye a német Délkelet-Európa-politikában. In uő: *Helyünk és sorsunk a Duná-medencében*. Budapest, 1996, Osiris Kiadó, 219.

³⁹⁸ Ránki: *Hitler hatvannyolc tárgyalása...* 1. kötet, 7. sz. írat, 153–155.

³⁹⁹ Szegedy-Maszácz: i. m. 1. kötet, 80.

⁴⁰⁰ Berlini követé történet 1935-ös kinevezése óta Sztójay „nemcsak híven, de mély együttérzéssel tolmácsolta a német kívánságokat”. Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája, 1919/1945*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest, 1975, Kosuth Könyvkiadó, 165.

³⁹¹ Lásd pl. Réti: i. m. 795. sz. írat.

³⁹² Csátári: i. m. 33–34. Lényegében ezt a következtetést vonja le Aurică Simion román történész is. Aurică Simion: *Dictatul de la Viena...* 376.

³⁹³ Christof: i. m. 153.

³⁹⁴ Manfred Nebelin: *Deutsche Ungarnpolitik 1939–1941*. [A német Magyarország-politika 1939–1941.] Opladen, 1989, Leske + Budrich, 149.

³⁹⁵ Ormos Mária: *Magyarország a két világháború korában (1914–1945)*. Debrecen, 1998, Csokonai Kiadó (Történelmi Kézikönyvtár), 224.

kinti abszolúte véglegesnek. A háború befejeztével, nézetem szerint, az összkérdések rendezésénél szóba kerülhet ennek ésszerű revíziója.”⁴⁰¹ Ennek feltételét a követ szerint a Németország melletti „sziklaszilárd” helytállás képezte volna minden téren, akár áldozatvállalás útján is, megelőzve Romániát, „mely bizonyára minden áron meg fogja kísérelni a tengelyhatalmakat a maga részére megnyerni”.⁴⁰² Nem értünk egyet azzal a megállapítással, miszerint ehhez a „jelentéshez kapcsolható a végzetes kimenetelű versenyfutásnak a megindulása Romániával... a németek jóindulatának a megnyeréséért”,⁴⁰³ de az kétségtelen, hogy a berlini követ rendkívüli ügybuzgalma és a Románia mögötti lemaradás veszélyére állandóan figyelmeztető későbbi jelentései hozzájárultak e „versenyfutás” felgyorsulásához.

Német katonai misszió Romániában

Az újonnan hatalomra került román vezetést nem kellett figyelmeztetni a Németországhoz való feltétlen hűség szükségességére. Antonescu már szeptember 5-én, miniszterelnöki kinevezésének másnapján felújította II. Károly július eleji kérelmét egy német katonai misszió Romániába küldése ügyében. Kifejezte azon óhaját is, hogy amint rendeződik a román belpolitikai helyzet, látogatást szeretne tenni a Führernél.⁴⁰⁴ A szeptember 18-i, majd a 21-i kormányülésen, mint korábban már idéztük, kijelentette: Románia „100%-osan, a halálig” a tengelyhatal-

⁴⁰¹ DIMK, V. kötet, 352. sz. dokumentum, 577. A találkozásról készült német feljegyzés nem ad okot ilyen következtetés levonására. (Ránki: *Hitler hatvannyolc tárgyalása...* 1. kötet, 7. sz. irat. Lásd még *A Wilhelmstrasse és Magyarország...* 351. sz. dokumentum.)

⁴⁰² DIMK, V. kötet, 352. sz. dokumentum, 577. Lásd még Nebelin: i. m. 150.

⁴⁰³ Páva István: *Jelentések a Harmadik Birodalomból. A magyar diplomácia a második világháborúban*. Pécs, 2001, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 29.

⁴⁰⁴ Andreas Hillgruber: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române, 1938–1944*. [Hitler, Károly király és Antonescu marsall. A német–román kapcsolatok 1938–1944 között.] Editie de Stelian Neagoe. București, 1994, Humanitas (Seria Istorie), 132.

mak oldalán áll. „Vagy diadalmaskodunk a Tengellyel, vagy bukunk a Tengellyel.”

Berlin szeptember végén tudatta Bukaresttel, hogy jóváhagyta a katonai misszióra vonatkozó kérelmét, egyben a magyar kormány engedélyét kérte, hogy a német csapatokat Magyarország területén keresztül szállíthassa. A katonai misszió szárazföldi, légi és kiképző egységekből állt. Elsődleges, de német részről eltitkolt célját a Berlin számára rendkívül fontos román kőolajmezők védelme, továbbá egy esetleges német–szovjet háborúra való felkészülés jelentette.⁴⁰⁵ Az első német egységek október 10-én értek Magyarország felől román területre, és egy hónap leforgása alatt az ott állomásozó német katonák száma 22 ezerre nőtt.⁴⁰⁶ Ez gyakorlatilag egyenértékű volt Románia „barátságos megszállásával”.⁴⁰⁷

A Görögország ellen október 28-án indított olasz katonai támadás kudarca nyomán Románia stratégiai-katonai jelentősége (amely a kőolajmezők miatt, illetve a Szovjetunió ellen tervezett támadásban Bukarestnek szánt szereptől eddig is kiemelkedő volt a térségben) még inkább felértékelődött a német vezetés szemében. Hitler ugyanis „ugródesszakként” kívánta használni Romániát a Bulgárián át Görögország ellen tervezett támadásban.⁴⁰⁸ A folytatódó csapatszállítások következtében 1941. február végére a Romániában tartózkodó német katonák száma 367 ezerre emelkedett, többségüket azonban hamarosan Bul-

⁴⁰⁵ Uo. 134–135.

⁴⁰⁶ Simion: *Regimul politic din România...* 127–128. A német csapatok romániai jelenlétéről újabban Petre Otú: *Îmbrățișarea anacondei. Politica militară a României în perioada 1 septembrie 1939 – 22 iunie 1941*. [Az anakonda ölelése. Románia katonapolitikája 1939. szeptember 1 – 1941. június 22.] București, 2006, Editura Militară, 224–231. Lásd még Ottmar Trașcă: *Aderarea României la Pactul Tripartit*. [Románia csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez.] *Revista Arhivelor*, 1997. 1. sz. 140–147.

⁴⁰⁷ Ormos: *Magyarország a két világháború korában...* 225.

⁴⁰⁸ Dennis Deletant: *Aliatul uitat al lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său 1940–1944*. [Hitler elfelejtett szövetségese. Ion Antonescu és a rendszere 1940–1944.] București, 2008, Humanitas, 74.

gáriába irányították.⁴⁰⁹ A Görögországban elszenvedett olasz vereség ugyanakkor rendkívül hátrányosan érintette Magyarországot, amely a közeli, fenyegető hatalmú Németországgal szemben szívesen vette igénybe Olaszország és személy szerint Benito Mussolini pártfogását.⁴¹⁰ Ezt azonban egyre kevésbé tehette meg Róma erejének és presztízsének hanyatlása miatt. Tudomásul kellett venni, hogy Olaszország – Juhász Gyula szavaival – „a tengelypolitika színpadán csak a segédrendező feladatkörét tölti be”.⁴¹¹

Magyar és román csatlakozás a háromhatalmi egyezményhez

Az 1940. őszi magyar–román rivalizálás sajátos fejezetét képezi a Németország, Olaszország és Japán képviselői által Berlinben szeptember 27-én aláírt háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás kérdése. Az egyezményt aláíró felek kötelezték magukat arra, hogy katonai segítséget nyújtanak egymásnak, ha valamelyik, eddig nem hadviselő hatalom részéről bármelyiküket támadás érné. A kétes dicsőség, hogy Magyarország esetleges csatlakozása már a paktum aláírásának napján szóba került, ismét Sztójayt illette, aki már 27-én saját kezdeményezésére gyakorlatilag felajánlotta a német külügyminisztériumban országa csatlakozását.⁴¹² Úgy vélte, a csatlakozás elmulasztása ártana Magyarországnak érdekeinek, és előnytelen lenne, ha Románia előbb írná alá a paktumot. A tengelyhatalmak kormányai először kitérő választ adtak

⁴⁰⁹ Simion: *Regimul politic din România...* 130–131.

⁴¹⁰ Herczegh Géza: *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig: Magyarország a világháborús Európában 1914–1945.* H. n., 1999, Magyar Szemle Könyvek, 321.

⁴¹¹ Juhász Gyula: *A Teleki-kormány külpolitikája, 1939–1941.* Budapest, 1964, Akadémiai Kiadó, 241.

⁴¹² A paktumhoz való magyar csatlakozás kérdését részletesen tárgyalja Macartney: i. m. 164–173.; Juhász: *A Teleki-kormány külpolitikája...* 221–251.; Czettler: *Teleki Pál és a magyar külpolitika...* 195–214.; vö. Fülöp Mihály – Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században.* Budapest, 1998, Aula Kiadó, 225–226.

a 28-án, immár a kormány utasítására megismételt magyar tudakozódásra, majd október 9-én és 12-én Ribbentrop közölte Sztójayval, hogy Németország és a másik két nagyhatalom beleegyezett az aláírók körének kibővítésébe. 12-én azt is közölte, a birodalmi kormány Magyarországnak lehetőséget ad arra, hogy elsőként írhasa alá a csatlakozási nyilatkozatot.

A berlini politika kétszínűségére és manipulatív szándékaira vall, hogy – Aurică Simion szerint – október közepén a német kormány felajánlotta Romániának, hogy ő is lépjen be a háromhatalmi paktumba. Az indoklás szerint azért, mert Berlin nem kívánna Magyarországnak Romániához képest formailag előnyösebb helyzetet biztosítani.⁴¹³ Tény, hogy október 16-án a Berlinben tartózkodó Valeriu Pop utasítást kapott a román külügyminisztertől: tudassa a német kormánnyal, hogy Románia csatlakozni szeretne a háromhatalmi egyezményhez, és már is készen áll a szükséges formások teljesítésére. Sturdza felhívta Pop figyelmét, hogy a célt Magyarország csatlakozási elsőségének megakadályozása képezi. 18-án a német külügyminisztériumban közölték Poppal, hogy az aláírást illetően nem lehet elkerülni Magyarország elsőségét, „de Németország vigyázni fog, hogy az időbeni távolság ne legyen túl nagy”. Ráadásul az aláírásra Berlinben kerülne sor (a magyarra Bécsben), az államvezető ottani látogatása alkalmából.⁴¹⁴

Berlini útja előtt Antonescu és külügyminisztere november 14–16. között Rómában járt. Mussolinival és Cianoval folytatott megbeszéléseiken – amelyek tartalmáról csak közvetett források állnak rendelkezésünkre – az államvezető rendkívül hevesen támadta a második bécsi döntést és az észak-erdélyi atrocitások miatt Magyarországot. Ciano naplóbejegyzése szerint az államvezető „nem volt valami nagyon udvarias” a találkozájukon, és azzal vádolta a tengelyhatalmokat, hogy „a döntést egy Magyarországon készült színes nyomású papír alapján hozták meg. Ha azonban megfordították volna a színeket, az ítélet Románia javára esett volna”.

⁴¹³ Simion: *Regimul politic din România...* 142–143.

⁴¹⁴ Uo. 143–144.; Trașcă: *Aderarea României...* 148.

mániának kedvezett volna.”⁴¹⁵ Bár a napló szerint Ciano nem akart vitázni vele, a találkozáson jelen lévő Sturdza visszaemlékezései szerint éles vita volt köztük, amelynek hevében Antonescu állítólag a romániai magyarok „lemészárlásával” fenyegetőzött az észak-erdélyi magyar atrocitások folytatódása esetén.⁴¹⁶ A november 18-i minisztertanácson elhangzott beszámolója szerint Antonescu az alábbi főbb kérdéseket vetette fel Mussolini (és Ciano) előtt: 1) a magyar atrocitások beszüntetése és állandó német–olasz bizottság felállítása Észak-Erdélyben; 2) az ottani román lakosság kapjon hasonló státust, mint a magyarországi németek; 3) a magyar hatóságok kötelező módon fogadják vissza a kiutasított románokat, és szolgáltatassá vissza juttassák őket. Álláspontja szerint a magyarok már a bécsi döntés másnapján megszegtek vállalt kötelezettségeiket, és ezzel a tengelyhatalmakat is „megsértették”, semmibe vették őket. Kilátásba helyezte, hogy a háború végeztével kategorikusan követelni fogja a jogait, és „élet-halál harcát fog folytatni a közte és Magyarország közti alapok helyreállításáért”.⁴¹⁷

Milyen eredménnyel járt a román vezetők római útja? Az idevágó munkák többsége szerint sikertelen volt.⁴¹⁸ Rómában valóban rossz visszhangja lehetett Antonescu agresszivitásának és hevesességének, amellyel a bécsi döntést pont azok előtt bírálta, akik a németekkel együtt azt meghozták. Ciano szerint a román vezetők „egészen véve nem keltettek mély benyomást”,⁴¹⁹ és állítólag Mussolini sem ör-

⁴¹⁵ Ciano gróf naplója, 1939–1943. Az 1946-os magyar kiadást megigazította és az előszót írta Eszes Máté. H. n., 1999, Ármádia Kiadó, 260.

⁴¹⁶ Mihail Sturdza: *România și sfârșitul Europei. Amintiri din Țara pierdută*. [Románia és Európa vége. Emlékezések az elvesztett országból.] Alba Iulia – Paris, 1994, Fronde, 190., 192. Nemcsak Antonescu, de Sturdza szélsőséges magyarellenességére is jellemző, hogy az államvezetővel egyébként feszült viszonyban lévő külügyminiszter saját bevallása szerint sosem csodálta jobban a tábornokot, mint ezekben a pillanatokban. Uo. 190.

⁴¹⁷ *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri*... Vol. I. 1940. november 18., 479.

⁴¹⁸ Hillgruber: i. m. 150.; Simion: *Regimul politic din România*... 144–146.; Trașcă: *Relațiile româno–ungare (I)*... 330.

⁴¹⁹ Ciano: i. m. 1940. november 16., 261.

zött kellemes emlékeket Antonescuról.⁴²⁰ Véleményünk szerint azonban már maga az a tény, hogy a román vezetőket hivatalos látogatásra Rómába, majd Berlinbe hívták, jól jelzi, hogy Románia kitört abból a teljes nemzetközi elszigeteltségből, amelybe 1940 tavasza és főleg Franciaország leverése óta került. Ráadásul Antonescu komolyabb következmények nélkül bírálhatta Rómában a bécsi döntést, akárcsak az olasz vezetés által Romániánál sokkal inkább preferált Magyarországot. Ha igazak Antonescunak a már említett, november 18-i minisztertanácson elhangzott szavai, Mussolini egyetértett az államvezető által felsorolt három ponttal, de kijelentette, hogy még a Führernek is bele kell egyeznie.⁴²¹ Valójában a római útnál – a befolyásából egyre inkább vesztő Olaszország és az ereje teljében lévő Németország miatt – jóval nagyobb jelentősége volt a néhány nappal későbbi berlini látogatásnak, amelyet azonban megelőztek Teleki és Csáky bécsi megbeszélései Hitlerrel és Ribbentroppal.

A magyar miniszterelnök és a külügyminiszter ünnepélyes keretek között 1940. november 20-án Bécsben írta alá a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás okmányát.⁴²² Ezt követően Hitler még aznap Ribbentrop és Paul Schmidt tolmács jelenlétében fogadta őket. A megbeszélésről készült német feljegyzés⁴²³ tanúsága szerint a találkozó nagy részét Hitlernek a nemzetközi helyzetről és a háborúról szóló

⁴²⁰ Ezt Mussolini Villani magyar követnek részletezte. DIMK, V. kötet, 501. sz. dokumentum, 761. Az Antonescu iránt pozitívan elfogult Constantin Pantazi tábornok szerint viszont az államvezető és a Duce között gyorsan létrejött a megértés a kölcsönös szimpátia alapján. Constantin Pantazi: *Cu Mareșalul până la moarte. Memorii*. [A marsallal mindhalálig. Emlékiratok.] București, 1999, Editura Publiferom, 98.

⁴²¹ *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri*... Vol. I. 1940. november 18., 478.

⁴²² A csatlakozási jegyzőkönyvet közli Ungváry Krisztián (szerk.): *A második világháború*. Budapest, 2005, Osiris Kiadó, 57–58.

⁴²³ *A Wilhelmstrasse és Magyarország*... 366. sz. irat; Ránki: *Hitler hatvan-nyolc tárgyalása*... I. kötet, 8. sz. irat. Magyar jegyzőkönyv nem áll rendelkezésünkre.

fejtegetései töltötték ki.⁴²⁴ A magyar fél Antonescut támadta római kijelentései miatt, majd Teleki kényszerült magyarázkodásra az észak-erdélyi atrocitások miatt. „Némileg tekervényes” nyilatkozatban beismerte, hogy történtek bántalmazások a katonaság részéről, de már felszólították a csapatokat, hogy tanúsítsanak mértéktartást. Feltehetően Kolozsvár katonai parancsnokára, Beck Albertre célzott, amikor is „megemlégett Kolozsvárott egy »ügyetlen« ezredet, aki helytelen névjegyzék alapján éjnek idején kergetett ki románokat; többek között hetven éves asszonyokat is. Említett még olyan »atrocitásokat« is, mint bicskázás, verekedés és hasonló, amit azzal magyarázott, hogy egy igazi esküvőn mindig előfordulnak összetűzések és bicskázások.”⁴²⁵ Hitler megegyezően azt felelte, hogy a román vezetőkkel hamarosan sorra kerülő találkozóján „az Antonescutól érkező minden esetleges panaszt azzal a megjegyzéssel fogja kivédeni, hogy 20 éven keresztül a románok rosszul bántak a magyarokkal, és hogy végső fokon a magyarok jelenlegi viselkedése csak visszahatás azokra a sérelmekre, amelyeket nekik kellett sok éven keresztül elszenvedniük.”⁴²⁶

Antonescu november 22–24. között lezajlott berlini látogatása⁴²⁷ – amelynek során 23-án aláírta a háromhatalmi paktumhoz való csatlakozás dokumentumát is – döntőnek bizonyult az államvezető németországi megítélését illetően. A látogatás kedvezőtlen előjelek közepette indult, ugyanis a november 22-i Antonescu–Ribbentrop találkozáson⁴²⁸ a német külügyminiszter rögtön az elején kijelentette: nagy hiba

424. Ablonczy Balázs szerint „Teleki ismét depresszív hallgatásba burkolózott”. Ablonczy Balázs: *Teleki Pál...* 492.

425. *A Wilhelmstrasse és Magyarország...* 366. sz. irat, 552.

426. Uo.

427. Egy román rendőrségi jelentés szerint elindulása előtt Antonescu „fegyverszünetet” kötött Maniuval, akit arra kért, hogy várja ki látogatása vélhetően pozitív eredményét. (Egry Gábor szíves közlése.)

428. A találkozóról készült német feljegyzés román fordítását lásd Vasile Arimia et al. (ed.): *Antonescu–Hitler. Corespondență și întâlniri inedite (1940–1944)*. [Antonescu–Hitler. Kiadatlan levelezések és találkozások.] I. kötet; București, 1991, Cozia Ed.–Co., 3. sz. dokumentum.

volt Antonescu részéről, hogy Rómában a második bécsi döntést bírálta. Arra kérte az államvezetőt, a jövőben tartózkodjék a döntés bírálatától, „mivel azzal a kérdés egyszer és mindenkorra rendezve van”. Antonescu azt válaszolta, hogy az előző generáció hibái miatt túl szigorúan büntették az országát, „de most megjelent egy teljesen új Románia [...]. Románia jelenleg fenntartások nélkül a Tengellyel megy. Sokkal tovább megy a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásnál. Románia kész arra, hogy a harcmezőn a vérét is ontssa a Tengelyért.”⁴²⁹ Még aznap, 22-én sor került a Hitlerrel való találkozásra is: A rendelkezésünkre álló német feljegyzésből⁴³⁰ egyrészt kitűnik, hogy Antonescu mindvégig egyenrangú partnerként igyekezett tárgyalni Hitlerrel, másrészt viszont újból megerősítette, hogy a végsőig elkötelezett a tengelyhatalmak mellett, és kész fegyverrel is harcolni az oldalukon. A találkozó talán legszembetűnőbb aspektusa, hogy a háromórás,⁴³¹ más források szerint négyórás⁴³² találkozó jelentős részében Antonescué volt a főszerep, aki Schmidt szerint „többször roppant élénkséggel megismételte álláspontját és ugyanazokat az érveket”.⁴³³ Az államvezető hosszú monológjai során közvetlenül ugyan nem bírálta olyan élesen a második bécsi döntést, mint néhány nappal korábban Ciano előtt (a feljegyzésből legalábbis ez derül ki), viszont rámutatott annak Romániára gyakorolt negatív hatásaira, és véget nem érő fejtegetésekkel próbálta igazolni a románok Erdélyhez való történelmi jogait. Romantikus nacionalista történelemszemléletének megfelelően kétezer évre visszamenőleg érvelt a román nép „legdicsőbb” és „páratlan” múltja, térségbeli elsőbbsége mellett. Nem feledkezett meg az ország évszázadokon át betöltött állítólagos „védőbástya” szerepéről sem, és azt is kihangsúlyozta, hogy Románia „latin sziget a szláv tengerben”.

429. Uo. 31–32.

430. Uo. 4. sz. dokumentum; Calafeteanu, Ion: *Români la Hitler*. [Románok Hitlerrel.] București, 1999, Univers Enciclopedic, 10. sz. irat; Ránki: *Hitler hatvan-nyolc tárgyalása...* 1. kötet, 9. sz. irat.

431. Hillgruber: i. m. 151.

432. Réti: i. m. 799. sz. dokumentum.

433. Ránki: *Hitler hatvan-nyolc tárgyalása...* 1. kötet, 9. sz. irat, 181.

Magyarellenés kirohanásai során tényként beszélt arról, hogy Erdély mindössze ötven évig tartozott Magyarországhoz, közben vitatta a székeltek magyarságát, és azzal vádolta Budapestet, hogy az mindjárt a bécsi döntés után megszegte kötelezettségeit, kiűldözte és bántalmazta az észak-erdélyi románokat. Akárcsak Rómában, itt is kilátásba helyezte, hogy „az egész kérdést ismét asztalra terítik az általános békekötés során”.⁴³⁴ Ez utóbbi elhatározását, miszerint a román–magyar kérdés rendezése terén „Romániának még lesz egy szava az általános béke bekötésével”, megerősítette a Berlinből való távozás előtt Hitlernél tett búcsúlátogatásán is.⁴³⁵

Már az első megbeszélésen nyilvánvalóvá vált, hogy Hitlernek imponál tárgyalópartnere katonás magatartása, fanatikus nacionalizmusa, magyar- és szlávgyűlölete.⁴³⁶ Antonescu fentebb említett búcsúlátogatásán Hitler biztosította is a román vezetőt, hogy ő, mármint a Führer „fanatikus nacionalistaként nagyon jól megérti az érzéseket, a feladatokat és a célt, amelyről Antonescu tábornok beszélt”.⁴³⁷ Hitler azonban, bár „mélységesen átérezte” Románia helyzetének súlyosságát, mindvégig (1940 novemberében, de későbbi találkozók során is) következetesen igyekezett elkerülni a nyílt, egyértelmű állásfoglalást Antonescu érvelése mellett vagy ellen. „Nem terítette ki kártyáit”, és csak homályos, könnyen félreérthető célzásokat tett Erdély, illetve a magyar–román viszony jövőjét illetően. Schmidt feljegyzése szerint például elismerte, hogy a bécsi döntés alkalmával „nem találtak eszményi megoldást”, de „ígéretként” csak ennyit jegyzett meg: „a történelem nem áll meg az 1940-es esztendőben”.⁴³⁸ Antonescu e megjegyzésnek minden bizonynyal a valóságosnál nagyobb jelentőséget tulajdonított, félreérthette, és (akárcsak szeptember 10-én Sztójay) saját illúziói, vágyálmai rabja lett. Maga is elhitte, hogy csak idő kérdése Észak-Erdély visszacsato-

lása Romániához a náci Németországhoz való feltétlen hűségért cserében. Illúzióit jól jelzi, hogy a minisztertanács 1940. november 26-i ülésén konkrét ígéretként beszélt a német diktátor fentebb idézett homályos megjegyzéséről, „amely többet számít bármily irott okmányból”.⁴³⁹ Antonescu hazafelé vezető útja valóságos diadalmenetté változott. A vasútállomásokon tömegek köszöntötték, és elterjedt az a valótlan hír, hogy a tábornoknak sikerült kieszközölnie Hitlernél Észak-Erdély visszatérését.⁴⁴⁰ A tömegpszichózis terjedéséhez ő maga is hozzájárult. A Gyulafehérváron 1940. december 1-jén, az „egyesülés napja” alkalmából tartott beszédében sejtelmesen arra biztatta a románokat, hogy bízzanak, legyenek türelemmel, mert – most ennél nem tud többet mondani – Berlinben és Rómában megértésre talált, és Románia immár nincs egyedül.⁴⁴¹

Homályos megjegyzéseivel, kétértelmű magatartásával Hitler tehát mind a magyar, mind a román tárgyalópartnereit manipulálta: egymás ellen kijátszotta és ezáltal még inkább Németországhoz láncolta az egymással rivalizáló két országot. Kétségtelen azonban, hogy 1940 novemberétől kezdve Hitler legfőbb szövetségesévé fokozatosan Antonescu lépett elő, amit az is bizonyít, hogy (az egyazon látogatások során folytatott több tárgyalást külön-külön számítva) az államvezető összesen 20 alkalommal találkozott Hitlerrel. Így – Mussolinin is beleértve – egyetlen más államférfi sem volt, akivel a Führer ennyi időt töltött volna együtt a háború alatt.⁴⁴² Antonescuról szerzett igen pozitív benyomásait Hitler egyébként Mussolinival is megosztotta 1940. december 31-én kelt levelében: „Antonescu tábornok felismerte, hogy rendszerének jövője és személyes sorsa is a mi győzelmünktől függ. Ebből egyér-

⁴³⁹ Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri... Vol. I. 1940. november 26., 494.

⁴⁴⁰ Ion Gheorghe: *Un dictator nefericit. Mareşalul Antonescu. (Calea României spre Statul satelit.)* [Egy boldogtalan diktátor. Románia útja a szatellitállam felé.] Bucureşti, 1996, Editura Machiavelli, 151.

⁴⁴¹ Simion: *Regimul politic din România...* 154.

⁴⁴² Ránki: *Hitler tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal...* In *Hitler hatvan-nyolc tárgyalása...* 1. kötet, 17.

telmű és világos következtetést vont le, ami őt nagyon megemelte a szememben, mint katonát – miközben már korábban is egy fanatikus nacionalista harcos és határozott tiszt benyomását keltette bennem.”⁴⁴³

Budapestén nem örültek Románia és Németország látványos közeledésének, Sztójajt pedig (aki Berlinben olyan benyomást keltett Antonescu látogatása idején, „mint aki halszállkát nyelt”) mély aggodalom töltötte el. Nem kerülhette el ugyanis a fülét Ribbentrop november 23-i, románoknak szánt megjegyzése az Antonescu tiszteletére adott vacsorán: „ma reggel szövetségeseinké lettünk, estére már barátoknak érezzük egymást”.⁴⁴⁴ A müncheni magyar főkonzul november 29-i jelentése szerint ráadásul a német sajtóban rendkívül megnőtt az érdeklődés Románia iránt, és ez „messze felülmúlja azokat a baráti gesztusokat, amelyeket felénk tesznek”. „A hármaskör aláírásánál szintén szembetűnő volt az a fokozott lármá, amellyel Romániát üdvözölte a sajtó, a mi üdvözlésünkhöz képest” – írta némi irigykedéssel.⁴⁴⁵

Primus inter pares

A román–magyar rivalizálás 1940 őszén nemcsak Németország kegyeinek elnyeréséért folyt. A két ország abban is versengett, hogy – német támogatással – melyikük hivatott betölteni a térségben a „primus inter pares” szerepkört. Magyarország délkelet-európai szerepével Csáky november 13-án a külügyi költségvetés képviselőházi vitája során tartott expozéjában foglalkozott részletesen. Kődös frázisokban, konkrétumok nélkül fejtegette, hogy Magyarország teljes együttműködésre törekszik a tengelyhatalmakkal, részese lehet az európai újjárendezésnek, s lehetőséget nyerhet arra, hogy a háború végén „erős, ütőképes hadsereggel és amennyire lehet, gazdasági és pénzügyi erőforrásokkal felszerelve, gyakorolhassa... Délkelet-Európában a »primus inter pares« elgondolásból keletkező jogait, illetőleg betölthesse az ebből fakadó

⁴⁴³ Réti: i. m. 819. sz. dokumentum, 498.

⁴⁴⁴ Uo. 800. sz. irat, 489.

⁴⁴⁵ DIMK, V. kötet, 502. sz. dokumentum, 762.

kötelezettségeket”.⁴⁴⁶ Romániáról szólva egyebek mellett reményét fejezte ki, hogy a bukaresti vezetés felhagy a bécsi döntés megváltoztatására irányuló revizionista szándékaival, és elfogadja Magyarország kinyújtott kezét.⁴⁴⁷

November 21-i keltezésű, történelmi példázatokkal illusztrált terjedelmes választervezetében Antonescu pontról pontra reagált Csáky beszédének Romániát érintő részére. Szerinte Románia mindenkor „a rend oszlopa” volt a térségben. A románok évszázadokon át, megszakítás nélkül falat alkottak a hódító betörések ellen, s mint írta, ezért fejlődhettek történelmük során a magyarok is békében. Felróta a magyar kormánynak az észak-erdélyi atrocitásokat, leszögezve, hogy a dél-erdélyi magyarok ezzel szemben bántatlanul élnek. Nem hagyott kétséget afelől, hogy Románia nem nyugszik bele a második bécsi döntésbe. „Senki nem birtokolhatja már abban a században, amelyben élünk azt, amit jogtalanul birtokol” – utalt az észak-erdélyi magyar uralomra.⁴⁴⁸

Antonescu *primus inter pares* elképzeléseit részletesen tükrözi egy keltezés nélküli, nyolcoldalas gépelt feljegyzés,⁴⁴⁹ amely kijelöli Románia helyét az eljövendő német dominanciájú Európában: A jelent illetően a dokumentum leszögezi: Románia Berlin számára stratégiai centrumot, a kelet- és délkelet-európai német uralmi pozíciók bázisát jelenti. Ennek tudatában Antonescu teljes körű együttműködést ígér Berlinnek. A jövőre nézve felveti, hogy szükség esetén egy Németország mel-

⁴⁴⁶ Idézi Juhász: *A Teleki-kormány külpolitikája...* 244.

⁴⁴⁷ Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 42/1940., f. 12. A Rador hírigénység 1940. november 13-i, budapesti jelentése.

⁴⁴⁸ Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 42/1940., f. 5–6. Ion Antonescu válasza Csáky grófnak.

⁴⁴⁹ Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 55/1940., f. 1–8. A feljegyzés Ion Antonescu tábornok nevében íródott, tartalmából következtetve az 1940. novemberi és 1941. januári Antonescu–Hitler-találkozók között. Elképzelhető, hogy az 1941. január 14-i vizit alkalmával Joachim von Ribbentrop német külügyminiszternek átnyújtott jegyzékről vagy annak egy munkaváltozatáról van szó. Magának a jegyzéknek a rövid ismertetését lásd Hillgruber: i. m. 155–156.; Vö. L. Balogh: *Az Antonescu-rezsim békeelképzelései...* 6–7.

letti katonai akcióban is részt venne. „Egy esetleges déli akcióban [tehát a Görögország elleni hadjáratban – L. B. B.] Romániának a defenzív balszárnynak kell maradnia. Ha Oroszország támadna, Románia minden erejével részt kíván venni a katonai akcióban.” Románia azonban nem pusztán katonai-biztonsági megfontolásokból menetelne Németország mellett, hanem azért is, mert „határozottan tudatában van a Németországgal való jövőbeni szerves kapcsolatnak”. A dokumentum szerint gazdasági téren – a német „nagytergásházára” vonatkozó elképzelésekkel⁴⁵⁰ összhangban – az agrárjellegű Románia az iparosodott Németországhoz képest „komplementer” gazdasági rendszert képez, így a német ipar Romániában könnyen hozhat létre az egész térségre kiterjedő termelő és értékesítési bázisokat. Az államvezető meggyőződése az volt, hogy Németország a regionális hatalom szerepét szánja Romániának az új Európában; amire az országot gazdasági, stratégiai és etnikai helyzete („sziget a szláv tengerben”) is predestinálná. Érvként hozza föl a németek számára igen fontos román kőolajtartalékokat, valamint azt, hogy Németország biztonsága szempontjából Románia stratégiaiilag központi helyet foglal el az Adriai-térség, a Balkán, a tengeri szorosok és Oroszország felé.

Az elveszített területek visszaszerzése iránti vágya, továbbá elvakult magyar- és szlávellenessége Antonescut olyan messze vitte a Németországgal való „együtműködés” szándékában, ameddig a német megszállást megelőzően talán egyetlen magyar kormány sem ment el.

⁴⁵⁰ A nagynémet gazdasági térségen a birodalmi külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályának munkatársai – pl. Karl Ritter vagy Karl Clodius – a Norvégiától a dunai országokig terjedő, mintegy 200 millió lakosú területet értették. Felfogásuk szerint az érintett országokat – függetlenül attól, hogy azok megőriznék-e önálló államiságukat – gazdaságilag Németországnak kell alárendelni. (Pritz Pál: *Pax Germanica. Német elképzelések Európa jövőjéről a második világháborúban*. Budapest, 1999, Osiris, 96–104.)

10. ELTÉRŐ TAKTIKÁK, EGYMÁSSAL SZEMBENÁLLÓ NEMZETSTRATÉGIÁK

Tekintsük át röviden, milyen új törésvonalak állandósultak a román–magyar konfliktusban 1940 ősztől, milyen taktikai irányváltás következett be a Magyarországgal szemben követett román politikai vonalvezetésben.⁴⁵¹

A tengelyhatalmak képviselői által december 3-án átnyújtott szóbeli jegyzék felszólította a magyar és a román kormányt, hogy haladéktalanul kezdjék újra az októberben megszakított tárgyalásokat. Erre azonban egyelőre nem került sor. A román kormány ehelyett, mint láttuk, válaszjegyzékében feltételekhez kötötte a tárgyalásokat, és ismét felpanaszolta az észak-erdélyi románok súlyos helyzetét. Az 1940 őszen körvonalazódó, már említett új irányvonalnak megfelelően ugyanis Bukarest egyre nyilvánvalóbban annak igazolására törekedett, hogy a bécsi döntés lényegében érvénytelennek tekinthető, mivel a magyar fél folyamatosan megszegi az előírásokat. Ezzel összefüggésben lépten-nyomon érzékeltetni kellett a tengelyhatalmak előtt a bécsi döntés abszurditását. Sturdza 1940. december 14-én, egy belső tanácskozáson elhangzott szavaival: „*semmi ne kötéssék véglegesen Magyarországgal, hagyjunk minél több időt eltelni, hogy megmutathassuk a Bécsben előidézett helyzet gazdasági és földrajzi abszurditását.*”⁴⁵²

A gazdasági nyomásgyakorlás Magyarországgal szemben már közvetlenül a bécsi döntés után is a román politikai eszköztár részét képezte. Ennek lényegét 1940. október 4-én Crutcescu is felvázolta. Eszerint a kellő időben alkalmazott gazdasági nyomásgyakorlással Bukarest meg tudja akadályozni a magyarokat abban, hogy „románellenes akciójukban túllépjenek bizonyos határt”. „*Minden jövődöbéli egyezményt – javasolta Crutcescu –, amely megkönnyíti majd a magyaroknak az átmenő forgalmat a Kolozsvár–Marosvásárhely vasútvonalon, megkönnyíti*

⁴⁵¹ Áttekintésünk alapjául az alábbi munka szolgált: L. Balogh: Az „idegháború” kezdete... 116–117.

⁴⁵² Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 48., f. 103.

nyíti a városok és ipari üzemek ellátását román kőolajjal, Kolozsvár ellátását a mi földgázunkkal stb., természetesen rövid távra kell megkötönni, megadotva nekünk bármikor a visszavonás vagy a módosítás lehetőségét. Ugyanígy természetű [intézkedés – L. B. B.] például a Székelyföldre néző határok lezárása, amelynek következménye az egész térség megfojtása, stb.”⁴⁵³

Antonescu tábornok is tudatában volt a gazdasági nyomásgyakorlás fontosságának, és a kezdetektől fogva alkalmazta ezt az eszközt. Pop emlékezete szerint a likvidációs tárgyalások elején Antonescu úgy határozott, hogy „a politikai kérdések elsőbbségét élveznek az egyéb természetű kérdésekkel szemben, és addig, amíg a Magyarországon lakó románok nem kapnak státútumot, Magyarországnak nem adható semmiféle gazdasági vagy pénzügyi kedvezmény.”⁴⁵⁴

A magyar kormánynak azonban nem volt szándékában „státútumot” adni az észak-erdélyi románok számára, főleg olyant nem, mint amilyen az átnyújtott román tervezet lehetett – az ugyanis feltehetően politikai és területi autonómiát, valamint a magyarországi németekéhez hasonló státust követelt. Magyar szemszögből e román igény csupán „átlátszó taktika” volt, és – Csáky szavaival – a románok azért akartak kisebbségi szerződést kötni, hogy „ezzel konszolidálják 22 éven át elkövetett gáztetteiket (magyar egyházak, intézmények, városok stb. vagyonának román célokra való átírását stb.) és ilyen egyezmény megkötése után a többi, reájuk részben terhes tárgyalásokat kényelmesen végletekig kihúzni”.⁴⁵⁵ (Sic!) „Mi abból indulunk ki, hogy az 1918-i állapotot, és nem az 1940-ik évi helyzetet rögzítsük le” – összegezte néhány évvel később Ghyczy Jenő, a külügyminiszter akkori állandó helyettese.⁴⁵⁶

Bukarest legfőbb célját Észak-Erdély visszaszerzése képezte, ezt szolgálták nemzetiségpolitikai elképzelései is: az észak-erdélyi román-

⁴⁵³ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 47., f. 45–46. Crutcescu 1940. október 4-i jelentése a román külügyminiszternek.

⁴⁵⁴ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 48. Valeriu Pop 1940. december 2-i levele Ion Antonescu tábornoknak.

⁴⁵⁵ DIMK, V. kötet, 416. sz. irat.

⁴⁵⁶ MOL K 27 1943. április 6. I. rész. 4.

ság megtartása és lehetőség szerinti megerősítése, valamint Dél-Erdély megtisztítása a magyaroktól. A magyar kormányzat viszont a második bécsi döntést a trianoni békeszerződés részbeni orvoslásaként fogta föl, olyan végleges impériumváltásként, amelyet Románia is elfogadott és aláírt. Ebből következően feljogosítva érezte magát olyan intézkedések megtételére, amelyek az észak-erdélyi magyarság által korábban elszenvedett legkirívóbb igazságtalanságok és jogtalanságok „részbeni reparálására” adtak módot, helyreállítva a nemzetiségek közötti „igazságos egyensúlyi helyzetet”.⁴⁵⁷

Ebben a keretben, a fenti megszorítással kell értelmeznünk Teleki Pál miniszterelnök „Szent István-i” nemzetiségpolitikai elképzeléseit is, amelyek Észak-Erdély esetében az ottani románok jogait szűkítő, míg a magyar lakosság jogait kiterjesztő szándékot (is) takartak. Teleki többször kiemelte a bécsi döntés után, hogy „Magyarország olyan kisebbségi politikát fog folytatni, amely igazságon és méltányosságon fog alapulni, tehát ez a kisebbségi politika európai lesz és magyar”⁴⁵⁸ – de az elgondolása nem, vagy csak részben valósult meg. Őszinte szándékát keresztülhúzta a bécsi döntés utáni magyar–román szembenállás, akárcsak a katonai közigazgatás elhibázott lépései. Maga a miniszterelnök is nagyot hibázott 1940. október 4-én, amikor „elveszítette a türelmét” és a retorzió eszközéhez nyúlt, a nyers erő alkalmazását választva.

A magyar kormányzat a bécsi döntés után a románok elleni politikai és gazdasági nyomás gyakorlását folytatta, és a románok elleni politikai és gazdasági nyomás gyakorlását folytatta, és a románok elleni politikai és gazdasági nyomás gyakorlását folytatta.

A magyar kormányzat a bécsi döntés után a románok elleni politikai és gazdasági nyomás gyakorlását folytatta, és a románok elleni politikai és gazdasági nyomás gyakorlását folytatta, és a románok elleni politikai és gazdasági nyomás gyakorlását folytatta.

⁴⁵⁷ L. Balogh: A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés... 87.

⁴⁵⁸ Ellenzék, 1940. szeptember 18. „Gróf Teleki Pál miniszterelnök Kolozsvárról rádiószózatot intézett a tengerentúli magyarokhoz.”

The first of these is the fact that the
 government has been unable to
 maintain a stable exchange rate
 since the introduction of the
 new currency. This has led to
 a loss of confidence in the
 government and a consequent
 fall in the value of the
 currency. The second is the
 fact that the government has
 been unable to maintain a
 stable level of inflation. This
 has led to a loss of confidence
 in the government and a
 consequent fall in the value
 of the currency. The third is
 the fact that the government
 has been unable to maintain a
 stable level of unemployment.
 This has led to a loss of
 confidence in the government
 and a consequent fall in the
 value of the currency.

1. The following information was obtained from the report of the
2. The following information was obtained from the report of the
3. The following information was obtained from the report of the

¹⁰ 1967, 1977, 1982. See also Margaret Hutter, *et al.*, "Revised Recommendations for

III. Die Rolle der Medien

HOLTPONTON (1941-1942)

—*Содержание* — 1. Введение. 2. История развития теории вероятностей. 3. Основные понятия теории вероятностей. 4. Законы распределения вероятностей. 5. Методы оценки параметров. 6. Проверка гипотез. 7. Заключение.

1. TÁRGYALÁSOK, MEGÁLLAPODÁSOK 1941 ELSŐ FELÉBEN

Volt már szó róla, hogy a tengelyhatalmak képviselőinek címzett december 4-i jegyzékében a román fél két feltételhez kötötte a közvetlen tárgyalások újrafelvételét: egy német–olasz állandó bizottság észak-erdélyi jelenlétéhez, valamint a román menekültek és kiutasítottak otthonaikba való visszatéréséhez. A német és olasz kormány 1941. január 5-én átnyújtott közös válasza viszont az Altenburg–Roggeri bizottság ajánlásainak késlekedés nélküli teljesítését sürgette, egyben jelezte: a tengelyhatalmak megtették a szükséges intézkedéseket az állandó bizottságok Erdélybe küldésére. Másnap a román külügyminisztérium Berlinnel és Rómával közölte, elfogadja az ajánlásokat, a magyar kormánynak pedig egy jegyzékben azt javasolta, hogy az októberben félbeszakított tárgyalásokat január 12-én folytassák Sinaian vagy Bécsben.⁴⁵⁹ Szóban azonban azt is hozzáfűzték, hogy a román delegáció vezetője továbbra is Valeriu Pop lesz, akinek személyét a magyar fél már korábban is elutasította.⁴⁶⁰

Budapest válasz nélkül hagyta a jegyzéket, ugyanakkor január 13-án terjedelmes emlékiratban tájékoztatta a tengelyhatalmakat a „magyar-román függő kérdések rendezése” ügyében képviselt álláspontjáról. A római (és feltehetőleg a berlini) magyar követnek küldött leiratában a külügyminisztérium úgy összegezte álláspontját, hogy a tárgyalások-

⁴⁵⁹ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 49., f. 40–41.; Pușcaș: *Transilvania și aranjamentele europene...* LI.

⁴⁶⁰ DIMK, V. kötet, 547. sz. irat, 811.

nak – a román félnek a bécsi döntést illető „kétszínű” magatartása miatt – pillanatnyilag nincs értelmük, „mert azok eredményre amúgy sem vezetnének [...], a románokkal zöld asztalhoz ülni annyit jelent, mint hamis kártyákkal játszani”.⁴⁶¹ E sommás kijelentésen túl a magyar elutasítás valódi oka az lehetett, hogy Budapestnek nem állt érdekében az észak-erdélyi román menekültek és kiutasítottak visszafogadása, illetve kártalanítása, amely pedig román részről a tárgyalások újrakezdésének egyik feltétele volt, s az Altenburg–Roggeri bizottság ajánlásai között is szerepelt. Ezenkívül továbbra sem kívánta kollektív jogokkal felruházni a román kisebbséget, márpedig az ajánlások egy kisebbségi egyezmény megkötését is tartalmazták.

A tengelyhatalmak nyomására született konkrét román tárgyalási javaslat elutasítása ellenére Budapest elvi álláspontja 1940. ősztől lényegében változatlan maradt. A tárgyalások fokozatos elkezdésének híve volt, az inkább technikai, gazdasági jellegű kérdéseket részesítve előnyben a kisebbségi és menekültügyi problémákkal szemben. Ribbentropmal folytatott március 21-i megbeszélésén – Adenolfi Giuseppe Talamo budapesti olasz követ jelentése szerint – az akkor már külügyminiszter Bárdossy⁴⁶² így foglalta össze a magyar álláspontot: „a kérdések fokozatos megoldása, kezdve a kisebbekkel és a technikai jellegűekkel, amelyek megtárgyalása könnyebb – lehetővé tenné azt, hogy a terepet megtisztítsák a problémáktól, és a bizalom olyan légkörét hozzák létre, amely a későbbiekben lehetővé teszi az egész problémakör megoldását.”⁴⁶³ A román fél ezzel szemben a nagyobb horde rejű, és számára lényegesen fontosabb „politikai” kérdések megoldását helyezte volna előtérbe. „Nagy vonalakban rá kell mutatnia arra

⁴⁶¹ Uo. 810. A dokumentum mellékletét képezi a január 13-i emlékirat német nyelven.

⁴⁶² Az 1941. január 28-án elhunyt Csáky István helyébe Teleki másnap nevezte ki Bárdossyt külügyminiszterré. Pritz Pál: *A Bárdossy-per*. H. n., 2001, Kossuth Kiadó (Híres politikai perek), 12. Bárdossyról lásd még uő: *Bárdossy László*. Budapest, 2001, Elektra Kiadóház (Élet-Kép Sorozat). 1941. február 4-én foglalta el hivatalát.

⁴⁶³ Réti: i. m. 836. sz. irat, 505.

– hangzott Ion Antonescu 1940. február 7-i utasítása Crutzescunak –, miszerint a megegyezés mellett vagyunk, de azon feltételekkel, hogy a román kisebbségnek a magyar állammal való kapcsolatai során tartsák tiszteltben az emberiség elveit, tegyék jóvá az elkövetett tetteket, fogadják vissza a menekülteket, és biztosítsák [számukra] a szabadságot és vagyonukat.”⁴⁶⁴

Bárdossy és Crutzescu egyeztetései 1941 februárjában

Crutzescu 1941. február 5-én kormánya utasítására egy írásbeli jegyzéket juttatott el a magyar külügyminisztériumhoz a hónap végén lejárat hat hónapos optálási határidő meghosszabbításáról.⁴⁶⁵ A román javaslat áttanulmányozását követően, február 11-én Bárdossy magához kérére Crutzescut. Ezzel a bécsi döntés óta eltelt hónapok, de az egész 1940–1944 közötti időszak legintenzívebb (azonban viszonylag rövidnek bizonyult) egyeztetési időszaka kezdődött a magyar külügyminiszter és a román követ között.⁴⁶⁶

Mivel a február 11–25. között lezajlott, ismereteink szerint hét⁴⁶⁷ Bárdossy–Crutzescu találkozó többségéről mind a magyar,⁴⁶⁸ mind a román feljegyzések⁴⁶⁹ megmaradtak, viszonylag jól dokumentálható a

⁴⁶⁴ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 54.

⁴⁶⁵ MOL Külügyminisztérium, Berliini követség iratai (a továbbiakban: K 83), Romániával kapcsolatos ügyek (a továbbiakban: 1941-res.23), 10. csomó, 1028.

⁴⁶⁶ Csatári Dániel „1941. január végén kezdődő tárgyalásokat” említ (Csatári: i. m. 40.), a korabeli román és magyar külügyi iratanyag alapján viszont nagy bizonyossággal kijelenthető, hogy a diplomáciai egyeztetések kezdete február 11-e volt. Az egyeztetési folyamat részleteit Csatári nem követte nyomon.

⁴⁶⁷ Február 11., 20., 21., 22., 24., 25. Ez utóbbi napon kétszer találkoztak. Crutzescu 17-én és 18-án Ghyczy Jenővel, a magyar külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjével is találkozott.

⁴⁶⁸ MOL K 83-1941-res.23, 10. csomó, 1030–1055. A 20-i találkozóról nem találtunk magyar feljegyzést.

⁴⁶⁹ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 13., f. 94–159. A 22-i találkozó román feljegyzését nem találtuk.

február 26-án aláírt, a hat hónapos optálási időszak kitolásáról szóló román–magyar megállapodás aláírásához vezető út.

Az egyeztetési folyamat kedvező előjelekkel indult. Crutzescu február 8-án úgy értesült: a nemrég kinevezett magyar külügyminiszter határozott utasításokat adott a sajtónak, hogy tartózkodjék a Románia ellen irányuló mindenféle támadástól vagy kommentártól. „Újságírói körökben” úgy látták, hogy ezzel a románokkal való megegyezési szándékát nyilvánította ki, s a megegyezés az első nagy diplomáciai sikere lehetne Bárdossynak.⁴⁷⁰ Első, 11-i találkozásukat Bárdossy a román revizionista megnyilvánulások éles bírálatával nyitotta. A volt magyar követ emlékeztetett a Bukarestből való 1940. októberi hirtelen távozásának körülményeire, Horia Sima akkori vaskardista miniszterelnök-helyettes „példátlanul gyalázkodó” brassói beszédére,⁴⁷¹ ami miatt tiltakozásképpen hazautazott Budapestre. Kifejezte szimpátiáját a januári vaskardista puccsot⁴⁷² leverő Antonescu iránt, de neki is felrótta a bécsi döntést bíráló, azt „provizórikusnak” minősítő kijelentéseit. Amíg a román vezetők körében ez a felfogás uralkodik, figyelmeztette Crutzescut, „nem sok értelme van annak, hogy a döntés által előidézett helyzet rendezéséről beszéljünk. Előbb meggyőződést kellene szerezni arról, hogy a román kormány a bécsi döntést nem tekint ideiglenesnek.”⁴⁷³ A magyar kormány a bécsi döntés alapján akar Romániával tartós rendezést elérni, ezért a román vezetőktől és magától Antonescutól a döntést elismerő gesztusokat vár. Addig is, jó szándéka jeléül, elfogadja a február 5-i román javaslatot az optálási határidő meghosszabbításáról. Ezt követően leszögezte az optálás kérdésében

⁴⁷⁰ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 13., f. 84.

⁴⁷¹ Beszédében Sima a magyar hatóságok Észak-Erdélyben elkövetett „barbár tetteit” ecsetelte, kiemelve az ottani vaskardisták elleni magyar „terrorit”. *Universul*, 1940. október 11.

⁴⁷² Lásd például Simion: *Regimul politic din România...* 244–300.; Ottmar Traşcă – Ana-Maria Stan: *Rebeliunea legionară în documente străine* (germane, franceze, maghiare). [A vaskardista lázadás külföldi (német, francia, magyar) dokumentumokban.] Bucureşti, 2002, Editura Albatros.

⁴⁷³ MOL K 83-1941-res.23, 10. csomó, 1031.

elfoglalt elvi álláspontját. „Addig, amíg az optálás módozatai és az optációval kapcsolatos egyéb kérdések rendezésére nézve nem állapodtunk meg, nem lehet optálási határidőről beszélni. Olyan cselekményekre, amelyek nincsenek szabályozva, a dolog természete szerint határidőt sem lehet kitűzni. [...] A határidő csak akkor veheti kezdetét, ha a két kormány között az érdemi megállapodás létrejön.”⁴⁷⁴ Éppen ezért – mint mondta – hozzájárul ahhoz, hogy ezt közös jegyzőkönyvbe lefektessék, egyben át is adta annak magyar tervezetét.

Az optálás határidejének meghosszabbítását Bárdossy az ún. kisebb határszéli forgalom rendezésével szeretne volna egybekötni. (Az erre vonatkozó megállapodás tervezetét már az őszi likvidációs tárgyalások során kidolgozták, de a tárgyalások megszakadása miatt nem emelkedett érvényre.) Érvélese szerint ez mindkét állam érdeke, de még inkább a románoké, mivel a határ Románia felé eső részén több kettős birtokos élt, mint magyar oldalon. A magyar külügyminiszter így foglalta össze mondandója lényegét: „Azt remélem, hogy ha az optálás határidejének kérdésére nézve megállapodunk, és ha a határszéli forgalomra vonatkozó egyezményt is életbe léptetjük, azzal mindjárt javítani fogjuk a két ország viszonyát, és olyan atmoszférát teremtünk meg, amelyben könnyebb lesz a további lépéseket megtenni a közöttünk még fennálló kérdések rendezésének érdekében.”⁴⁷⁵ Azt szeretne volna, ha mindez a magyar–román viszony normalizálásának első lépése lenne.

Crutzescu ezt követően kifejtette a román álláspontot a menekültek és kiutasítottak visszafogadásának kérdésében, újból felhánytorgatva az észak-erdélyi románok elleni atrocitásokat. Véleménye szerint a dél-erdélyi magyarság sérelmei legfeljebb egy-egy „helyi közeg” személyes intézkedésének tudhatók be, míg Magyarországon a kormány által központilag szervezett, a román kisebbség megsemmisítésére irányuló akció folyik minden téren.⁴⁷⁶ Rátérve az optálás kérdésére, megköszönte a román javaslat elfogadását. Kormányának nevében végül megkérdezte,

⁴⁷⁴ MOL K 83-1941-res.23, 10. csomó, 1031.

⁴⁷⁵ MOL K 83-1941-res.23, 10. csomó, 1032.

⁴⁷⁶ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 13., f. 98–99.

nem lehetne-e a hamarosan lejáró magyar–román fizetési egyezmény megújítására vonatkozó tárgyalásokat is megkezdeni. Bárdossy élvilég erre is hajlandónak mutatkozott.⁴⁷⁷ A magyar–román hivatalos kapcsolatokat jellemző bizalmatlanságot (és persze Crutzescu személyes beállítottságát) jól jelzi, hogy a román követ nyomtatékosan felhívta aznap kormánya figyelmét: „némileg gyanús” az a sietség, amellyel Budapest elfogadta a román javaslatot, ezért mérlegelni kellene, melyik fél számára jelent nagyobb előnyt a megállapodás.⁴⁷⁸

Elképzelhető, hogy Crutzescu fenti figyelmeztetése is hozzájárult ahhoz, hogy az optálási ügy szempontjából jól induló egyeztetések számai az elkövetkező napokban összekuszálódtak, és a felek kölcsönös rosszhiszeműséggel vádolták egymást. Rényey Viktor ügyvivő ugyan is 15-én egy másik ügy kapcsán felkereste Alexandru Cretzianut, a román külügyminisztérium „vezértitkárát” (a külügyminiszter helyettesét), aki azt közölte, hogy az optálási határidő megállapításáról „még szó lehet”, a fizetési egyezményre vonatkozó tárgyalásokról és a határforgalmi egyezmény életbeléptetéséről azonban nem. Crutzescu emiatt később Ghyczy, majd Bárdossy előtt félreértésre hivatkozott, és magyarázkodásra kényszerült, a magyar külügyminiszter pedig (talán elhamarkodottan) utasította Rényeyt, jelentse ki, hogy ezek után nem érdekli az optálási határidő kitolásának az ügye.⁴⁷⁹ Legközelebbi találkozásukon⁴⁸⁰ Bárdossy indulatosan fejtegette, hogy félreértésről aligha lehet szó. „A román kormány kegyesen elfogadja azt a javaslatot, amit saját maga tett, [a másik] javaslatát az én kiegészítő javaslatommal együtt pedig elutasítja.”⁴⁸¹ A külügyminiszter Crutzescu szemére hányta, hogy a román kormány szabotálni kívánja a Romániához való közeledés politikáját, és „Magyarországgal szemben egy ellentmondásokkal teli politikai játszmát folytat”. Végül azt üzenté Antonescunak, ha alá-

⁴⁷⁷ MOL K 83-1941-res.23, 10. csomó, 1033.

⁴⁷⁸ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 13., f. 100.

⁴⁷⁹ MOL K 83-1941-res.23, 10. csomó, 1029.

⁴⁸⁰ Crutzescu feljegyzése szerint 20-án és 21-én is találkoztak, Bárdossy feljegyzése viszont a 21-i dátumot viseli.

⁴⁸¹ MOL K 83-1941-res.23, 10. csomó, 1040.

írnák az optálási, valamint a határforgalmi egyezményt, az államvezető tanúbizonyságát adná azon akaratának, hogy jó kapcsolatokat létesítsen Bukarest és Budapest között. Ezért kérte Crutzescut, lépjenek valamit ebben az irányban, „írjanak alá valamit”.⁴⁸²

Egy váratlan esemény 22-én újból kétségessé tette a megegyezést. Aznap ugyanis megjelent egy hivatalos román közlemény, amely egy oldalúan leszögezte, hogy az optálás határideje február 28-án végleg lejár.⁴⁸³ Bárdossy még aznap este magához kérte a román követet (aki nem ismerte a közlemény szövegét), és „a legnagyobb megütközéssel” kérte számon tőle kormánya eljárását. Megmondta neki, hogy „a Bukarestben kiadott hivatalos kommunikében foglaltaknak nemzetközi jogi szempontból semmi jelentősége nincs, és hogy ezzel a hivatalos közleménnyel a román kormány csak azt érte el, hogy az érdekeltek szárait hozta a legbizonytalanabb helyzetbe, és teremtett köztük nehezen lecsillapítható nyugtalanságot.”⁴⁸⁴ „Lojalitásból” előre tájékoztatta Crutzescut arról, hogy a történetek után a magyar kormány is kénytelen lesz az optálás kérdésében aznap egy tájékoztató közleményt kiadni. A következő, 24-i találkozójukon Crutzescu a román kommuniké kiadását „az események kronológiájával” magyarázta, és azzal, hogy korábban Rényey kijelentette (mint említettük, Bárdossy utasítására): a magyar kormányt nem érdekli az optálási határidő kérdésének rendezése. A külügyminiszter erre kifejtette, hogy ez a magyarázat „nem magyarázat”, majd arra biztatta a követet, térjenek rá a dolgok érdemi részére. A határforgalmi, illetve az optálási egyezmény aláírása között nincs „junktum”, hangsúlyozta, s neki elég, ha a román kormány kijelenti: hajlandó a már ősszel kidolgozott határforgalmi egyezménytervezetet vizsgálat alá venni.⁴⁸⁵ Crutzescu jelentése szerint e találkozó barátságos légkörben zajlott. Bárdossy megismételte, hogy a konstruktív együttműködés őszinte híve, és már másnap reggel aláírná az optálási

⁴⁸² Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 13., f. 145.

⁴⁸³ Új Magyarország, 1941. február 23., 7. o.

⁴⁸⁴ MOL K 83-1941-res.23, 10. csomó, 1043.

⁴⁸⁵ MOL K 83-1941-res.23, 10. csomó, 1047.

határidő kitolásáról szóló egyezményt, ha pozitív választ kapna a határforalmi megállapodás újratárgyalása ügyében.⁴⁸⁶

Az egyeztetések azonban másnap délelőtt – a már szinte szokásos „koreográfia” szerint – újból holtpontra jutottak. Crutzescu ugyanis 25-én délből közölte: a román kormány csak az optálás határidejére vonatkozó jegyzőkönyvet hajlandó aláírni, mivel felfogása szerint a határforalmi egyezmény az általános tárgyalások anyagába tartozik. „Bukarestben nem látnak okot arra, hogy a határforalmi egyezményre nézve más legyen az eljárás, mint a még közöttünk függőben lévő többi kérdésre nézve. Ehhez képest azt a kívánságomat, hogy ez az egyezmény diplomáciai úton külön tárgyalassék és külön emeltessék érvényre, a román kormány nem tudja teljesíteni” – olvasható Bárdossy feljegyzésében.⁴⁸⁷ A magyar külügyminiszter az elutasító válaszból annak bizonyítékát látta, hogy Bukarest „diszkussziót akar a diszkusszióért, vagy mondjuk meg világosan, vitát és veszekedést akar. A román kormány nem azért javasolja az általános tárgyalások megindítását, mert ezáltal pozitív eredményeket remél, hanem azért, hogy a tárgyalóasztalnál minden kérdéstről vitát provokálhasson, s a közöttünk lévő viszonyt – Isten tudja, milyen szándékokkal – még jobban kiélezzék.”⁴⁸⁸ Az általános tárgyalások megkezdésének viszont, folytatta, csak akkor van értelme, ha mindkét félben megvan a komoly megegyezési szándék. „Minden tárgyalás, amely nem ebben a szellemben kezdődik, sokkal veszedelemesebb annál, mintha egyáltalán nem tárgyalunk. Minthogy pedig mi nem akarjuk viszonyunkat Romániával szemben még jobban kiélelni, sőt ennek éppen az ellenkezőjére törekszünk [...], a román kormány mai üzenete után még világosabban látom, hogy a tárgyalások ideje nem érkezett el, s hogy erre a helyzet még nem érett meg.”⁴⁸⁹ Ismét kijelentette, hogy a két ország viszonyának kiélezésére ő nem kapható, és meg kell várni, „amíg Bukarestben más felfogásra jutnak”. Az optálás határide-

jére vonatkozó jegyzőkönyv aláírását a Telekivel való konzultáció eredményétől tette függővé.

A konzultációra – tekintettel Alekszander Cincar-Marković jugoszláv külügyminiszter másnap kezdődő, többnapos látogatására – még aznap délután sor került, így Bárdossy este magához kérette a román követet. Elmondta, hogy Teleki is osztja azt a felfogást, miszerint a románok nem akarnak megegyezni, és legfeljebb csak azért tárgyalnának, hogy a két ország közötti vitát újra kiélezzék, amire viszont a magyar kormány nem hajlandó. Budapest mindazonáltal „humanitárius” okok miatt, a határ mindkét oldalán észlelhető nyugtalanság és bizonytalanság megszüntetése érdekében, továbbá azért, hogy a Crutzescunak február 11-én tett ígéretét betartsa, mégis hajlandó késlekedés nélkül aláírni az optálás határidejére vonatkozó jegyzőkönyvet. Az optálással kapcsolatos tartalmi kérdéseket a majdani általános tárgyalások keretében lehet majd tisztázni,⁴⁹⁰ azonban határozottan leszögezte, hogy a mostani aláírással kormánya semmiféle „obligót” nem vállal a tárgyalások megindítására.⁴⁹¹

Az optálási határidő meghosszabbításáról szóló jegyzőkönyvet⁴⁹² végül 1941. február 26-án Budapesten írta alá Bárdossy és Crutzescu. Ez kimondta, hogy az optálásra nézve a bécsi döntőbírósi határozatban megállapított hat hónapos határidő „a két kormány által közös egyetértéssel megállapítandó későbbi időpontban fogja kezdetét venni,” akkor, amikor megállapodásra jutnak az optálási jog gyakorlásának részleteiről is. Erre vonatkozó megegyezés azonban a továbbiakban nem született, az optálás részletkérdései mindvégig tisztázatlanok maradtak. Az optálást mint jogforrást a magyar kormány így nem ismerte el.

Visszatekintve a magyar külügyminiszter és a román követ tárgyalásaira, véleményünk szerint Bárdossy – a romániai helyzet és a buka-

⁴⁸⁶ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 13., f. 156–157.

⁴⁸⁷ MOL K 83-1941-res.23, 10. csomó, 1048.

⁴⁸⁸ MOL K 83-1941-res.23, 10. csomó, 1049.

⁴⁸⁹ MOL K 83-1941-res.23, 10. csomó, 1049–1050.

⁴⁹⁰ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 13., f. 159.

⁴⁹¹ MOL K 83-1941-res.23, 10. csomó, 1055.

⁴⁹² MOL K 83-1941-res.23, 10. csomó, 1055/a. Vö. Csátári: i. m. 40.; *Ellenzék*, 1941. február 27.; *Külgügyi Szemle*, 1941. május, 264.

resti vezetők mentalitásának kiváló ismerője – hitelesebbnek, meggyőzőbbnek és bizonyos mértékig nagyvonalúbbnak bizonyult az állandóan gyanakvó, sokszor ravaszkodni próbáló, a vélt előnyöket vagy hátrányokat túlságosan is patikamérleglen vizsgáló Crutzeskunál. Hirtelen természete és lobbanékonyága azonban most is megmutatkozott, például akkor, amikor utasította Rényeyt: jelentse ki Bukarestben, hogy a magyar felet már nem érdekli az optálási határidő kitolásának az ügye. Elhamarkodott lépését azzal tetézte, hogy (elfoglaltságára hivatkozva) néhány napig nem volt hajlandó fogadni Crutzeskut; aki – mivel Vörösmarty sem akart találkozni vele – február 17-én és 18-án kénytelen volt Ghyczyvel beérni.⁴⁹³

Ion Antonescu az 1941. február 28-i kormányülésen némi elismeréssel és reménykedéssel szólt az új magyar külügyminiszterről, aki-ben talán a hozzá hasonlóan nyílt, egyenes habitust is értékelhette valamennyire. Megjegyezte róla: „lehet, hogy megértőbb ember”, ezért „megtörténhet”, hogy a kétoldalú kapcsolatok az enyhülés felé mutatnak. „*Ez feltételezés és az én kívánságom, amelyik nem tudom, meg-egyezik-e majd a valósággal.*”⁴⁹⁴ Nem hagyott azonban kétséget afelől, hogy a kapcsolatok javulásának feltétele továbbra is az észak-erdélyi románok autonómiája, továbbá a kiutasítottak és menekültek visszafogadása, illetve méltányos kárpótlása. A román követ viszont „veszélyes” tárgyalópartnert látott Bárdossyban, és február 17-én figyelmeztette feletteseit: nem akarja rosszhiszeműséggel vádolni, de szerinté az új magyar külügyminiszter tárgyalási módszerei nem a leglojálisabbak. Ezért nagyon oda kell figyelni rá, és óvatosságnak kell lenni vele szemben.⁴⁹⁵ A követ ravaszkodására jellemző, hogy egyik február 20-i jelentésében elismerte ugyan: az optálási és a határforgalmi egyezmények egyaránt szolgálnák mindkét ország érdekét, mégis – bonyolult okfej-

⁴⁹³ Crutzescu a kölcsönösség elve alapján rögtön hasonló eljárást javasolt feletteseinek Rényey esetében is. Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 13., f. 114.

⁴⁹⁴ *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri...* Vol. II. 1941. február 28., 436.

⁴⁹⁵ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 13., f. 112.

téssel – azt mérlegelte, hogy elfogadásuk esetén melyik fél pozíciója gyengülne vagy erősödne inkább.⁴⁹⁶ Crutzescu néha önhibáján kívül került kellemetlen helyzetbe Bárdossyval szemben, például akkor, amikor felettesei nem tájékoztatták a február 22-i román kommuniké kiadásának körülményeiről.

Összegezve, a két kormány elvi álláspontja a februári intenzív diplomáciai egyeztetés során sem közeledett egymáshoz, és mindkét fél megmaradt korábbi prioritásainál. Amíg Budapest a könnyebben megoldható technikai-gazdasági, addig Bukarest a politikai jellegű, kisebbségi és menekültügyi kérdéseket helyezte volna a tárgyalások homlokterébe. A vizsgált korszak egészére vonatkoztatva elmondható, hogy Budapest lényegében a második bécsi döntés után kialakult, a magyarság számára előnyössé változtatott észak-erdélyi állapotokat kívánta konzerválni, Bukarest viszont a döntést megelőző, a románoknak kedvező helyzetet tekintette kiindulópontnak. Az elkövetkezendő időszakban – 1944 augusztusáig előtekintve – egyik kormány megállapodási készsége sem fog annyira erősnek bizonyulni (bármennyire is igyekeztek hangoztatni azt a világ és főleg a tengelyhatalmak képviselői felé), hogy lényeges engedményt tegyen a másik félnek.

További magyar kezdeményezések

A nagy nehezen tető alá hozott 1941. február 26-i egyezmény volt az első nemzetközi megállapodás a két állam között a második bécsi döntés kihirdetése óta. Az aláírás alkalmával Bárdossy annak a reményének adott hangot Crutzescu előtt, hogy a megegyezés egy új éra kezdetét fogja jelenteni a magyar–román viszonyban.⁴⁹⁷ A kölcsönösségi nemzetiségi politikát megsínylő észak-erdélyi román és dél-erdélyi magyar kisebbség tagjai közül is nagyon sokan valószínűleg abban bíztak, hogy az egyezmény a feszültség enyhülése felé tett első lépés lesz.

⁴⁹⁶ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 13., f. 137.

⁴⁹⁷ Gyárfás Elemér: Első lépés a feszültség enyhülése felé. *Magyar Kisebbség*, 1941. március 16., 125.

A remények azonban nem váltak valóra. A március 7-i román kormányülésen Ion Antonescu intranszignans hangot ütött meg, és nyoma sem volt a február 28-i reménykedő, békülékeny hangulatának. Nichifor Crainic propagandaminiszter felvetésére, miszerint meg kellene egyezni a magyar kormánnyal abban, hogy kölcsönösen ellátják az egymás országaiban élő magyar, illetve román kisebbséget sajtótermékekkel és könyvekkel, az államvezető ingerülten, fellengzős szavakkal válaszolt: „*Nem tárgyalok egyetlen kérdést sem részlegesen. A magyar akció arra irányul, hogy egyenként ragadja ki a problémák megoldását, főleg a számukra előnyöket. Amíg a magyarok nem fognak Statútumot adni az Erdély átadott részében élő román kisebbségnek, addig soha nem fogok tárgyalni velük erről a kérdéstről. A magyarok torkát ma szorongatják, és nagy nehézségeik vannak gazdasági téren. Ez a dolog ismert Romániában és Berlinben is. Én szorongatni fogom őket, amennyire tudom, ameddig megoldják a náluk élő románok alapvető kérdését. Ezután fogok tárgyalni az összes többi problémáról. A magyarországi krízis nyomán természetesen a mi román tömegeink is szenvednek. Nincs mit tennem; ahhoz, hogy megvalósítsam a kiegyezült Romániát, szenvednünk kell. 2000 évig szenvedtünk, nincs már hátra sok szenvedés.*”⁴⁹⁸

A magyar külügyminiszter március elején egy Crutzescunak címzett levelében csalódottságát fejezte ki amiatt, hogy a román kormány magatartása a megállapodás aláírását követően sem változott meg. Kutasított dél-erdélyi magyar családokról írt, és arról, hogy Tordán a helyi hatóságok napi 80 lej fizettetnek a még ott tartózkodó optánsokkal, aki pedig nem fizet, azt átteszik a határon.⁴⁹⁹ Április 2-i személyes találkozájukon⁵⁰⁰ Bárdossy kategorikusan cáfolta, hogy a magyar kormány az utóbbi időben több mint 600 észak-erdélyi románt utasított volna ki az országból, és újból szóvá tette a tordai román hatóságok el-

⁴⁹⁸ Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri... Vol. II., 1941. március 7., 589–590.

⁴⁹⁹ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 13., f. 187.

⁵⁰⁰ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 13., f. 305.; Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 100., f. 149.

járását. „Kedvezőtlen” benyomást tettek rá – mint mondta – az államvezető március 25-i „revizionista” nyilatkozatai is,⁵⁰¹ továbbá az, hogy Antonescu „kihívó módon” románul szólt a magyar sajtóattaséhoz.

Bárdossy, aki Teleki Pál 1941. április 3-i halálát követően miniszterelnökként is megtartotta magának a külügyminiszteri tárcát, 1941 tavaszán kezdeményezőként lépett föl a magyar–román kapcsolatok fokozatos javítása érdekében. Mint már említettük, a Ribbentroppal folytatott március 21-i müncheni megbeszélésén (elkerülendő a Bukarest által szorgalmazott problémák megtárgyalását) a kisebb, technikai jellegű kérdések megoldását javasolta, hogy ezáltal megteremtse a „bizalom légkörét” Magyarország és Románia között. A német külügyminiszternek megtetszett az ötlet, és intézkedett, hogy a bukaresti német követ, Manfred von Killinger ilyen irányban hasson a román kormányra.⁵⁰² Ribbentrop azt javasolta, a tárgyalásokat kezdjék a „határkijelöléssel” – ami megfelelt volna a magyar fél szándékának –, Budapest pedig ígérje meg, hogy ezt követően a román kormány által szorgalmazott problémák felvetésével folytatják.⁵⁰³

A terv azonban Bukarest ellenzése miatt megghiúsult. Mivel a román vezetés elutasította a Bécsben kihirdetett határok végleges kijelölését, a magyar kormány 1941. április 5-én a további határincidensek megelőzése végett legalább a demarkációs vonal közös megegyezésen alapuló véglegesítését javasolta. Bukarest május 8-án beleegyező választ adott, ám ezt követően időhúzó taktikázásba kezdett, hogy végül 1942. március 9-i irányelveiben Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettes és

„*Sem én, sem a nép nem fogadtuk el és nem is fogadjuk el soha véglegesen azt a helyzetet, amelyet találtam, és amely előtt meg kellett hajolnom*” – jelentette ki Antonescu egy nyilvános beszédében. Új Magyarország, 1941. március 27. 5.

⁵⁰² MOL K 83-1941-res.23, 10. csomó, 234. Bárdossy 1941. szeptember 13-i megjegyzése szerint „Killinger ily irányú tevékenységének sem akkor, sem azóta semmi nyomát nem észleltük.” Uo. Killinger főbb életrajzi adatait közli Christof: i. m. 216.

⁵⁰³ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 49., f. 113.

külügyminiszter⁵⁰⁴ egyértelműen leszögezze: Bukarestnek nem érdeke a demarkációs vonal véglegesítése sem.⁵⁰⁵

Sikerült viszont megállapodásra jutni a határforgalmi egyezmény, valamint a vállalatokhoz kirendelt ellenőrző biztosok⁵⁰⁶ ügyében. Mindkét esetben a magyar fél kezdeményezte a megállapodást. A budapesti kormány március 10-i utasításainak megfelelően Gyárfás Elemér március 24-én felkereste Gheorghe Davidescu külügyi államtitkárt. Az ellenőrző biztosok kölcsönös visszahívását és a határforgalmi egyezmény megkötésére vonatkozó tárgyalások felvételét szorgalmazta.⁵⁰⁷ A román kormány egyelőre elzárkózott ezek teljesítése elől.⁵⁰⁸ Néhány hét elteltével Bárdossy ismét Gyárfás közvetítésével próbálta megegyezésre bírni a román kormányt. Ezúttal Hatjeganuhoz küldte bizalmas útra Kolozsvárra, azzal az üzenettel, hogy beszélni szeretne vele az ellenőrző biztosok („kurátorok”) ügyében. A megbeszélésre május 3-án került sor. Hatjeganu előtte tanácskozott az észak-erdélyi román vállalatvezetőkkel, akik egyhangúlag a kurátorok intézményének megszüntetését

⁵⁰⁴ Mihai Antonescu az államvezető névrokona, egyben legfőbb bizalmasa volt. Ion Antonescu első kormányában igazságügyi miniszter, később államminiszter és propagandaminiszter. Az államvezető állítólagos „titokzatos” (egyesek maláriát, mások szifiliszt emlegettek) betegsége miatt 1941. április 17-étől június második feléig többnyire ő elnökölt a minisztertanács ülésein. 1941. június 21-én miniszterelnök-helyettesé, június 29-én pedig külügyminiszterre is kinevezték. Románia hadba lépésétől a háborúból való kiugrásig az ország második számú vezetője volt. Amíg Ion Antonescu több hónapon át a keleti fronton tartózkodott, ő állt a kormány élén.

⁵⁰⁵ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 43–44.

⁵⁰⁶ A román pénzügyi, ipari és kereskedelmi vállalatokhoz a magyar kormány 1940. szeptember 15-én ellenőrző biztosokat rendelt ki. Válaszlépésként szeptember 30-án Bukarest hasonló intézkedést léptetett életbe a dél-erdélyi magyarok ellen. Vö. L. Balogh Béni: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944...* 1940. szeptember 30-a. (Letöltve: 2011. szeptember 1.)

⁵⁰⁷ Csátári: i. m. 46–47.

⁵⁰⁸ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 62.

szorgalmazták.⁵⁰⁹ A találkozón⁵¹⁰ Bárdossy elmondta: azért tartotta fontosnak a személyes kapcsolatfelvételt, hogy biztosítsa a román kisebbség iránti jóindulatáról és őszinte szándékairól. Az ellenőrző biztosok esetleges visszahívását a román kisebbséggel való viszonyban beálló enyhülés első lépésének nevezte, és ezért arra kérte Hatjeganut, járjon közbe Antonescunál ez ügyben. Az államvezető határozatában a kérdés tanulmányozására szólított föl, és kérte, tájékoztassák, ha valamilyen „hátrány” származna a kérés teljesítéséből.⁵¹¹

Gyárfás és Hatjeganu közvetítése mellett Bárdossy a szokványos diplomáciai csatornákat is igénybe vette a megállapodás tető alá hozásához. Vladár Ervin⁵¹² követségi titkár Bukarestben május 1-jén Davidescunál járt az ügy érdekében. Azt a választ kapta, hogy román részről is szeretnék normalizálni a helyzetet Magyarországgal, de addig nem lehet gazdasági problémákról tárgyalni, amíg a nagyszámú észak-erdélyi román menekült „egzisztenciális problémája rendezést nem nyer”. Követelte még, hogy a magyar kormány „engedjen a románoknak ugyanolyan szervezkedést, mint amilyen lehetőségük van a magyaroknak Dél-Erdélyben, engedélyezzék a románoknak az [állami – L. B. B.] iskolákat, és adják fel azt az igyekezetet, hogy a románokat vállalásuk elhagyására kényszerítsék.” „A románok csak azt akarják – fejtegette Davidescu –, hogy Magyarország az annak idején a bécsi döntésben elfogadott és később a tengelyhatalmak ajánlásaiban megismételt alapelveket betartsa.”⁵¹³

⁵⁰⁹ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 100., f. 163.

⁵¹⁰ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 100., f. 163., 173.; Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 14., f. 13.

⁵¹¹ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 100., f. 163.

⁵¹² Életrajzát lásd Pritz: *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez...* 482.

⁵¹³ MOL K 64 1941-27-3654., 91. csomó, 6.

A március 15-i hatállyal kinevezett új bukaresti magyar követ, Nagy László⁵¹⁴ (aki azonban csak május 6-án utazott el Bukarestbe),⁵¹⁵ május 2-án a magyar fővárosban felkereste Crutzescut. Elmondta, hamarosan Bukarestbe érkezik, ahol továbbítani szeretné Bárdossy üzenetét az államvezetőnek, miszerint a magyar kormány őszintén enyhülést kíván elérni a kétoldalú viszonyban. Első gesztusként az ellenőrző biztosok kölcsönös visszahívását javasolta.⁵¹⁶

Néhány nap elteltével, megváltoztatva kezdeti elutasító álláspontját, a román kormány is beleegyezését adta a kurátorok visszahívásának kérdésében. Minden bizonnyal Valeriu Pop e kérdéssel kapcsolatos memoranduma győzte meg a román külügyminisztériumot a magyar javaslat elfogadásának szükségességéről. (Popot pedig feltehetően Hatjeganu érvelése.) Cretzianu május 8-án kelt feljegyzésében ugyan is erre a (számunkra mindeddig ismeretlen) memorandumra hivatkozva adott igazat Valeriu Popnak, aki szerint „*Románia nagy sikert aratott ebben a kérdésben*”, és ezért értesíteni kellene a budapesti román követséget: közölje a magyar kormánnyal, hogy kölcsönösség esetén hajlandó megszüntetni az ellenőrző biztosi intézményt. Az államvezető szűkszavú „igen”-nel hagyta jóvá határozatában Pop és Cretzianu javaslatát.⁵¹⁷

Kérdéses, hogy a magyar felet mikor és ki értesítette a román kormány beleegyezéséről. Nagy László, akit május 17-i, I. Mihály királynál tett rövid bemutatkozó látogatása⁵¹⁸ után május 22-én Davidescu is fogadott, feltételezhetően már tudott a döntésről. A rendelkezésünkre

⁵¹⁴ Életrajzát lásd Pritz: *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez...* 457–458. Kinevezése után Rómában Nagy kijelentette Delfino Roggerinak: „azzal a határozott szándékkal megyek Bukarestbe, hogy ott – amennyire az tőlem függ –, a magyar–román viszony megjavítását előmozdítsam.” MOL K 28 9. cs., 29–1942-28.043.

⁵¹⁵ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 14., f. 23.

⁵¹⁶ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 100., f. 165.

⁵¹⁷ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 100., f. 166.

⁵¹⁸ *Curentul*, 1941. május 21., 1.

álló szűkszavú román forrásból⁵¹⁹ ez mindenestre nem derül ki egyértelműen. A követ szerint eljött az idő, hogy „kis egyezményeket” kössön a két állam a kereskedelmi kapcsolatok elmélyítése érdekében, mivel (talán nem is oly túlzó) hasonlata szerint „*a jelenlegi kapcsolatok lényegében Grönland és a Déli-sarkvidék közöttiekhez hasonlóak*”. Davidescu viszont ismét a Bukarest számára fontos kérdések megoldásának szükségességéről beszélt, és arról, hogy az egész kérdéskört egysegiesnek kell tekinteni.

A román és a magyar kormány végül május 28-án jegyzékváltás útján állapodott meg arról, hogy június 1-től kölcsönösen megszünteti a magyar, illetve a román vállalatokhoz kirendelt ellenőrző biztosok megbízatását.⁵²⁰ Ez mindkét esetben súlyos anyagi terhek alól mentesítette az érintett gazdasági vállalkozásokat (a legkisebb bolttól vagy gyógyszerértéktől a legnagyobb vállalatig); és mindkét kisebbség életében jelentős könnyebbéget hozott.⁵²¹ Könnyítést jelentett a kisebbségek számára – bár kisebb publicitást kapott, és kevesebb szó esett róla a kétoldalú tárgyalásokon is – az ugyancsak májusban megszületett határforgalom megállapodás a gazdasági jellegű határforgalom ügyében, amit majd 1942. március 1-jén hosszabbítanak meg.⁵²² Ennek értelmében a kettős birtokosok, illetve családtagjaik és munkásaik 5 km-es sávon belül akadálytalanul átléphetik a határt a gazdasági munkák elvégzése céljából.⁵²³

Még ezt megelőzően, 1941. május 11-én aláírták a bukovinai székek áttelepítéséről szóló magyar–román megállapodást, amelynek értelmében ugyanezen év május–júniusában összesen 3279 bukovinai székegy család, azaz 13 200 fő települt át a Bácskába, az onnan eltávo-

⁵¹⁹ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 280–281.

⁵²⁰ *Új Magyarorszag*, 1941. május 30., 5.

⁵²¹ A megállapodás magyar méltatását lásd Beteg Ernő: Újabb kölcsönös elhatárolást kérünk. *Magyar Kisebbség*, 1941. június 16. 285.; *Láthatár*, 1941. 8. sz. 199.

⁵²² Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 78.

⁵²³ MOL K 63. 1942-27, Bukarest I., 268. csomó, 321.; *Ellenzék*, 1941. május 24., 1.

lított szerb telepések, az ún. dobrovoljácok helyébe.⁵²⁴ Az egyezmény, ellentétben a magyar kormány eredeti elképzeléseivel, nyitva hagyta az áttelepülés vagyoni jogi kérdéseinek rendezését. Az áttelepülők eladott ingóságai közül kétezer lejt hozhattak magukkal, az ezt meghaladó összeget a bukaresti magyar követségnél helyezték letétbe. A megállapodás megtiltotta egyebek mellett a gazdasági felszerelések, a gabona, takarmány, az ígás- és haszonállatok, valamint a nagyobb mennyiségű élelmiszer kivitelét. Lehetővé tette viszont, hogy a magyar kormány megbízottai a helyszínen irányítsák a telepítés munkálatait.⁵²⁵ Hivatalos román adatok szerint az áttelepültek után több mint 12 ezer hektár föld és több mint kétezer ház maradt vissza, ami továbbra is az ő tulajdonukat képezte.⁵²⁶

Még kell említenünk, hogy a bukovinai székelyektől eltérően a moldvai csángó-magyarok⁵²⁷ nagy része helyben maradt, és 1942 tavaszáig „lassú beszüremkedéssel” csak mintegy 40 család költözött át Magyarországra.⁵²⁸ Bár szervezett áttelepítésük gondolata már 1941-ben is felmerült Budapesten, ezt csak a német megszállást követően megalakult Sztójay-kormány vetette fel hivatalosan 1944 nyarán. Németország ezzel kapcsolatos – mint később látni fogjuk – ambivalens magatartása,

⁵²⁴ MOL K 27 1941. október 8.

⁵²⁵ A. Sajti Enikő: *Délvidék, 1941–1944. (A magyar kormányok délszláv politikája.)* Budapest, 1987, Kossuth Könyvkiadó, 65.; vö. Vincze Gábor: A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángó-magyar csoportok áttelepedése Magyarországra (1940–1944). *Pro Minoritate*, 2001. 3. sz. 141–187.

⁵²⁶ Arh. N.I.C., fond Președinția Consiliului de Miniștri (a továbbiakban: fond PCM), dos. 573/1941., f. 10.

⁵²⁷ Az 1930-as román népszámlálás szerint mintegy 23 ezren voltak, magyar becslések szerint számuk a 45 ezret is elérhette. Vincze Gábor: A moldvai magyar etnikai csoport a román nemzetépítés árnyékában. In uő (szerk.): *Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához (1860–1989)*. Budapest, 2004, Teleki László Alapítvány (A Magyarságkutatás könyvtára XXVII.). http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf437.pdf, 10–11. (Letöltve: 2011. szeptember 1.)

⁵²⁸ Uo. 13.

továbbá az 1944. augusztus 23-i román átállás meghiúsította az áttelepítési terveket.⁵²⁹

2. A KÖVETEK KÖLCSONÖS „BOJKOTTJA”

Az ellenőrző biztosok visszahívásáról szóló megállapodás napján, 1941. május 28-án a magyar követet fogadta Antonescu államvezető is.⁵³⁰ Nagy László megköszönte Antonescunak a megegyezés jóváhagyását, egyben elmondta: kormánya felhatalmazása nyomán közös alapot keres a két ország közötti minél jobb kapcsolatok kialakítása érdekében. Az államvezető kertelés nélkül kijelentette: nem lát semmiféle megegyezési alapot addig, amíg a magyar kormány nem változtat radikálisan a hozzáállásán, és nem szünteti be észak-erdélyi „elnyomó akcióját”. Ezt követően felemlítette „a magyarok által elkövetett összes gyilkosságot, a magyarországi románok életére és javaira törő összes merényletet, az összes kiutasítást, minden zaklatást, amelyek arra kényszerítették a román kormányt, hogy hivatalos panaszokat küldjön mind Berlinbe, mind Rómába.”⁵³¹ Válaszképpen a követ utalt arra, hogy a dél-erdélyi magyaroknak is vannak panaszaik, majd Antonescu revizionista nyilatkozatait hozta szóba. Végül ismét szorgalmazta a két kormány megegyezését.⁵³² Az államvezető erre azt válaszolta, hogy őt a részletek nem érdeklik. Nagy László kérdésére, hogy akkor mire lehet-

⁵²⁹ Lásd Meinolf Arens: Egy etnikus csoport a totalitárius népességgazdálkodás feszültségmezejében. A moldvai magyarok/csángók a román-magyar-német kapcsolatok tükrében (1944). *Erdélyi társadalom*, 2007. 2. sz. 71–104.; vö. R. Chris Davis: Restocking the Ethnic Homeland: Ideological and Strategic Motives behind Hungary's „Hazatelepítés”. *Schemes during WWII (and the Unintended Consequences)*. *Regio* (angol nyelvű kiadás), 2007, 155–174.; Horváth Sz. Ferenc: Népcsoortpolitika, szociális kompenzáció és gazdasági jóvátétel. A holokauszt Észak-Erdélyben. *Múltunk*, 2006. 3. sz. 137–139.

⁵³⁰ A találkozásiról készült román feljegyzés: Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 265–268.

⁵³¹ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 265.

⁵³² A feljegyzés nem részletezi, mely kérdésekben javasolt megegyezést a követ.

ne alapozni a tárgyalások újrafelvételét, a következőket mondta: „*Ha Magyarország úgy dönt, hogy lojálisan és őszintén alkalmazza azt, amit a bécsi döntőbíróság előír, Románia megértésével fog találkozni. Ha nem, akkor soha nem fogunk tudni megegyezni.*”⁵³³

Antonescu merev, elutasító magatartása jól jelzi, hogy a román kormány 1941 derekán még a korábbiaknál is kevésbé volt érdekelt a Magyarországgal való megegyezésben, és ekkor már a második bécsi döntés érvénytelenségét kimondó szeptember 15-i nyilatkozata diplomáciai előkészítésén munkálkodott. Ennek során, amint azt látni fogjuk, azt próbálta bizonyítani a tengelyhatalmak képviselői előtt, hogy Magyarország az első pillanattól kezdve megszegte a bécsi döntés előírásait, ami által állandó konfliktusforrást teremtett a két ország között; és mély bizonytalanságba taszította a térséget. A román vezetés a fentiekén túl azért sem volt érdekelt a helyzet „pacifikálásában”, a kétoldalú viszony normalizálásában, mivel azzal – szerinte – Magyarország pozícióit erősítette volna, a bécsi döntés által létrehozott új, Románia számára minden szempontból hátrányos helyzet véglegesítésének látszatát keltve.

Nincs kizárva, hogy a budapesti román követ, Crutzescu leváltása is az új irányvonallal függött össze. (Meg talán részben azzal is, hogy Nagy László személyében a magyar kormány is új követet küldött Bukarestbe.) Tény, hogy 1941. május 7-én Cretianu kész tények elé állította a követet: táviratilag közölte vele, hogy Ion Antonescu utasítására visszarendelik a külügyminisztérium központi állományába, és a leendő új követ, Eugen Filotti kinevezéséhez már meg is kérték a magyar külügyminisztérium engedélyét.⁵³⁴ Május 30-án a másnap távozó követ búcsúlátogatást tett Horthynál. A kormányzó sajnálkozását fejezte ki a „nagyon rossz” kétoldalú viszony miatt. Elmondta: a két országnak a földrajzi helyzetéből adódóan is meg kellene egyeznie, hogy „együtt küzdjenek a közös ellenség, a bolsevizmus ellen”.⁵³⁵

⁵³³ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 268.

⁵³⁴ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 14., f. 14.

⁵³⁵ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 14., f. 129.

Filotti június 21-i, tehát Romániának a szovjetellenes háborúba való belépését megelőző napon lezajlott bemutatkozó látogatása a magyar miniszterelnöknél rossz „belépőnek” bizonyult a kétoldalú viszony további alakulása szempontjából. Habár a találkozóról készült feljegyzésében⁵³⁶ a követ kihangsúlyozta, hogy nem kívánt konkrét kérdéseket feszegetni a bemutatkozó látogatás során, úgy tűnik, hogy mégis ezt tette. Akárcsak korábban Antonescu, ő is felrótta, hogy Magyarország nem tartja be a döntőbírósági határozatból fakadó kötelezettségeit, és „ez a tény nehézségeket okoz”. Majd miután Bárdossy a dél-erdélyi magyarság nehéz helyzetét említette, Filotti – valótlanságot állítva – azzal vágott vissza, hogy kormánya az utolsó hónapokban egyetlen olyan intézkedést sem hozott, amely a magyar kisebbség jogait sértette volna.

Bárdossyt minden jel szerint feldühítette Filotti magatartása.⁵³⁷ E találkozót követően ugyanis közel fél évig nem volt hajlandó őt fogadni, arra hivatkozva (egy román forrás szerint),⁵³⁸ hogy a követ „szokatlan módon” viselkedett a bemutatkozó látogatáson, „Egyéb elfoglaltságaira” hivatkozva Bárdossy nem vett részt Filotti Horthynál tett protokolláris vizitjén sem.⁵³⁹ A „bojkott” július közepén vált kölcsönössé, amikor is Mihai Antonescu megüzente Nagy Lászlónak, hogy válaszlépésként ezentúl ő sem fogadja a magyar követet.⁵⁴⁰

Ezzel a két kormány egymás közötti, politikai jellegű kapcsolataiban 1942. január közepéig gyakorlatilag szünet állt be, s a követek csak szolgálati ügyekben, valamint kisebbségi panaszok kapcsán érintkeztek (a legtöbbszor eredménytelenül) a magyar, illetve a román külügyminisztérium tisztviselőivel.

Az 1942. január közepéig gyakorlatilag szünet állt be, s a követek csak szolgálati ügyekben, valamint kisebbségi panaszok kapcsán érintkeztek (a legtöbbszor eredménytelenül) a magyar, illetve a román külügyminisztérium tisztviselőivel.

⁵³⁶ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 232–233. Magyar forrás nem áll rendelkezésünkre.

⁵³⁷ Ghyczy feljegyzése szerint Filotti a bemutatkozó látogatáson „nyeglén és elutasítóan” viselkedett, „kínos benyomást” keltve. Csátári: i. m. 116.

⁵³⁸ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 63.

⁵³⁹ Uo.

⁵⁴⁰ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 14., f. 302.; Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 64.

3. A MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉS ÉRVÉNYTELENSÉGÉT KIMONDÓ ROMÁN NYILATKOZAT

A likvidációs tárgyalások 1940. októberi megszakadása után, mint látuk, irányváltás kezdődött a román kormány Magyarországgal szembeni politikájában: a kétoldalú tárgyalások helyett immár Berlin és Róma közvetlen beavatkozását szorgalmazta. Az irányváltásban burkoltan benne rejtett az 1941 tavaszán már nyíltan is megfogalmazott célkitűzés: az ugyanis, hogy a tengelyhatalmak előtt rá kell mutatni a bécsi „diktátum” minden téren abszurd következményeire és arra, miszerint a döntést valójában a magyar fél érvényteleníti azzal, hogy az észak-erdélyi románok üldözésével megszegi annak előírásait. Igaz, a tengelyhatalmak nyomására Bukarest 1941 januárjától készséget mutatott a magyar–román tárgyalások újrafelvételére, de csak a menekültek és kiutasítottak, illetve egy kisebbségi szerződés ügyében, amire viszont a magyar kormány nem volt hajlandó. A vascárdista lázadás levetését követően, a romániai belső helyzet megszilárdulásával egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Bukarest nem a bécsi döntés által teremtett helyzet konszolidálásában, hanem a döntőbírói határozat felülvizsgálatát célzó diplomáciai akció módszeres előkészítésében érdekelt.

Ennek főbb állomásait a román kormány által 1941 első felében Berlinbe és Rómába eljuttatott számos memorandum, levél jelzi.⁵⁴¹ A sort a bukaresti német és olasz követségeknek átnyújtott, 1941. március 10-i emlékeztető nyitotta meg; ezt az államvezető Ribbentropnak és Cianónak címzett, március 31-i levele követte, egy memorandummal kiegészítve. A levélben Antonescu arra kérte a tengelyhatalmak kormányait, lépjenek fel sürgősen és határozottan a magyar vezetésnél, hogy Magyarország fogadja vissza a román menekülteket és kiutasítottakat, érvénytelenítse az összes olyan rendelkezést, amely ellentmond a dön-

⁵⁴¹ Ezek felsorolását és rövid ismertetését lásd Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 80–83.

tőbírósi határozat 5. pontjának,⁵⁴² engedélyezze a román etnikai csoport megszervezését, azonnal nyisson román felekezeti iskolákat, és tartsa tiszteletben a vallásszabadságot. „Szükségessnek tartom már most észrevételezni – írta Antonescu –, hogy ezen jogos kérések Magyarországi általi megtagadása annak végleges bizonyítéka lenne, hogy a budapesti kormány elutasítja a döntőbírói határozatot, amely ezáltal érvénytelené válna az ő hibájából. Egy ilyen visszautasítás arra kényszerítené a román kormányt, hogy gyökeresen újragondolja a Magyarországgal szembeni magatartását.”⁵⁴³ A Ribbentropnak szánt példányt Raoul Bossy berlini román követ nyújtotta át április 4-én a német külügyminiszternek.⁵⁴⁴ Ribbentrop – a jugoszláv válságra hivatkozva – elhárította a magyar–román kérdés megvitatását, annyit azonban megjegyzett, hogy a magyaroknak szintén vannak kisebbségi sérelmeik. Felemlítette a Bárdossyval való március 21-i müncheni megbeszélését, amelyen (lényegében a magyar álláspontot támogatva) azt javasolta, a kétoldalú tárgyalásokat kezdjék a határkijelöléssel.

Egy másik, hasonló tartalmú, április 18-án kelt memorandum kísérelésében Antonescu újból meglebegettette a döntőbírói ítélet érvénytelenítésének lehetőségét, egyben választ kért március 31-i levelére.⁵⁴⁵ Májusban újabb memorandum született a döntőbírói határozat Magyarország általi „megsértéséről”, egy június 11-i keltezésű emlékirat pedig egyenesen a bécsi döntés újragondolására kérte Hitlert és Mussolinét.⁵⁴⁶

A Magyarországgal szemben követendő új román politikai stratégiát és ezzel összefüggésben a második bécsi döntés érvénytelenítésének

⁵⁴² A döntőbírói határozat 5. pontja kimondta, hogy a magyar, illetve a román kormány „minden tekintetben egyenlőknek veszi” a területén élő román, illetve román nemzetiségű állampolgárait. L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok...* 10. melléklet, 389–390.

⁵⁴³ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 82.

⁵⁴⁴ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 49., f. 112–114.; Raoul Bossy: *Jurnal* (2 noiembrie 1940 – 9 iulie 1969). [Napló, 1940. november 2 – 1969. július 9.] București, 2001, Editura Enciclopedică, 34–35.

⁵⁴⁵ Bossy: i. m. 41.

⁵⁴⁶ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 83.

szándékát a legvilágosabban talán Valeriu Pop 1941. július 3-i (mivel Ion Antonescu ekkor már a fronton volt, ezért minden bizonnyal Mihai Antonescunak szánt) bizalmas memoranduma körvonalazta.⁵⁴⁷ Ez azt a feltételezést erősíti, hogy az államvezető bizalmasa, Valeriu Pop (1942 derekáig a román külügyminisztérium beosztottja) lehetett az a „szürke eminenciás”, aki a háttérből ténylegesen megszabta – legalábbis Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettesi kinevezéséig – a Magyarországgal szemben követett bukaresti irányvonalat. Pop szerint azzal, hogy a magyar kormány nem tartotta tiszteletben a döntőbírói határozatban vállalt kötelezettségeit, Románia kénytelen gyökeresen átértékelni a Magyarországhoz fűződő kapcsolatait, ami azt jelenti, feloldva érzi magát a második bécsi döntés előírásainak betartása alól. Ezt követően nem az a feladata, hogy a döntőbírói határozat végrehajtására irányuló tárgyalásokat folytasson Magyarországgal, hanem az, hogy a határozat revízióját előkészítse, ami ténylegesen „az első pillanattól kezdve a román politika célkitűzése volt. A revízió előkészítésének azonban nem egy improvizált vagy következtelen akciónak kell lennie, hanem rendszeresnek, állhatatosnak és egyre fokozódóbbnak.”⁵⁴⁸

Pop meggyőződése volt, hogy a Szovjetunió elleni hadjárat és ezzel az európai háború „villámgyorsan” véget érhet, így még 1941 folyamán létrejöhet az „új európai rend”. Ezért arra figyelmeztetett: nem szabad, hogy az eljövendő események váratlanul érjék Romániát, és mindent időben meg kell tenni, hogy az új európai rendet a román nemzeti érdekek figyelembevételével alkossák meg. Egy sor intézkedést javasolt, amelyek lényege dinamikus, meggyőző diplomáciai akciók végrehajtása a tengelyhatalmak fővárosaiban, főleg Berlinben, a román álláspont megismertetésére és elfogadtatására. Etnikai, történelmi és geopolitikai szempontból is be kell mutatni a „román igazságot”, Erdély gazdasági, történelmi, „stratégiai” egységét. Rá kell bizonyítani Magyarországra egyrészt azt, hogy az észak-erdélyi románok és németek üldözésével, elnemzetietlenítésével a magyar kor-

⁵⁴⁷ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 43., f. 144–150.

⁵⁴⁸ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 43., f. 145.

mány megszegi a második bécsi döntés előírásait, másrészt, hogy nem lojális a tengelyhatalmakkal szemben, így nem lesz képes beilleszkedni az új európai rendbe.⁵⁴⁹

A román vezetés csak a megfelelő pillanatra várt, hogy elindíthassa a döntőbírói határozat felülvizsgálatát célzó diplomáciai kezdeményezését. 1941 tavaszán úgy vélték, hogy a balkáni események (a Jugoszlávia és Görögország elleni német támadás) jelentik a legjobb alkalmat erre, később Mihai Antonescu a keleti hadjárat kezdetére tervezte az akciót. 1941. augusztus 1-jén a román miniszterelnök-helyettes közölte von Killingerrel, hogy „új diplomáciai akciót” kíván kezdeményezni Magyarország ellen.⁵⁵⁰ Augusztus végén és szeptemberben több nyilatkozatban is felhívta a figyelmet, hogy amennyiben Magyarország nem változtat a magatartásán, kénytelen lesz „más módszerekhez folyamodni”. Mivel sem Berlin, sem Róma nem reagált a nyilatkozataira, úgy döntött, szeptember közepén formálisan közli a tengelyhatalmak képviselőivel, hogy a román kormány érvénytelennek tekinti a második bécsi döntést.⁵⁵¹

Mihai Antonescu 1941. szeptember 23-án a maga öntömjező, felengzős stílusában a következőképpen összegezte egy szűk körű megbeszélésen a bécsi döntés érvénytelenítését előkészítő diplomáciai erőfeszítéseit: „Ennek az akciónak az előkészítése hosszadalmas tájékoztatást és akciók egész sorát jelentette a Birodalom és Olaszország kormányai, valamint a francia kormány felé [...]. Anélkül hajtottam végre ezt a dolgot, hogy közöltem volna önökkel, de megnyugtatom önöket, hogy a Balti-tengertől Ankaráig, Pozsonyon és Zágrábon át Szófiáig és Rómáig mentem, bizonyos árnyalatokkal.”⁵⁵²

*

⁵⁴⁹ L. Balogh: Az Antonescu-rezsim békeelképzelései... 16–17.

⁵⁵⁰ Pușcaș: *Transilvania și aranjamentele europene*... LII.

⁵⁵¹ Uo. LIII.

⁵⁵² Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 507., f. 847.

A második bécsi döntés érvénytelenségét kimondó, 1941. szeptember 15-i román nyilatkozat egy Berlinnek és Rómának címzett jegyzék volt, amelyet egy memorandumhoz csatoltak.⁵⁵³ Ez utóbbi részletesen felsorolta az észak-erdélyi románok élete és vagyona ellen magyar részről elkövetett erőszakos cselekedeteket, a románok ellen irányuló közigazgatási, jogi és kulturális lépéseket. E lépések célja – a memorandum szerint – a román lakosság üldözése, a velük szembeni állandó uszítás, ellenségeskedés légkörének fenntartása volt. A csatolt jegyzék megállapította: „Mindezen cselekedetek által a magyar kormány a bécsi határozat érvénybe lépésének első napjaitól mostanáig ismételtén és nyilvánvalóan elvetette a bécsi döntést, így az érvénytelenné vált az ő egyoldalú akarata révén. A román királyi kormány fenntartja magára nézve az ebből a megállapításból fakadó következményeket.”⁵⁵⁴

Berlinben Bossy szeptember 19-én nyújtotta át a memorandumot a jegyzéket Weizsäckernek. Külügyminisztere utasításainak megfelelően kifejtette, hogy soha egyetlen román sem ismerte el véglegesnek a bécsi döntést. „Hasonló igazságtalanságok – fűzte hozzá – vesztett háborúk után fordulnak elő néha [...]. A román kormány csak az európai szolidaritási érzékből kifolyólag tartózkodott attól, hogy a jelenlegi körülmények közepette az elkövetett igazságtalanság helyrehozatalát kérje. Annál érthetetlenebb, hogy a budapesti kormány helyesnek tartja visszautasítani cselekedetei révén a [döntőbírói] határozatokat, amelynek haszonélvezője volt.”⁵⁵⁵ Weizsäcker azzal szakította félbe a követ mondanóját, hogy egyik fél részéről sem tud a bécsi döntés semmissé tételére irányuló nyilatkozatokat elfogadni, mivel a döntést mindkét kormány kérte, kényszerítés nélkül elfogadta, ezért azt kölcsönösen be kell tartani. Figyelmeztette Bossyt: tudja, hogy Romániában hivatalos nyi-

⁵⁵³ A memorandum és a jegyzék szövegét röviden ismerteti: Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 88–89. Vö. Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 507., f. 844–851.

⁵⁵⁴ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 88–89.; Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 507., f. 845.

⁵⁵⁵ Bossy: i. m. 72–73.

latkozatokat tesznek a döntőbírói határozat be nem tartásáról, de őt „süketségi roham” fogja el, amikor ilyeneket mondanak neki.

A követ ezután bejelentette, hogy válaszként Budapest lépéseire, a román kormány kész egy sor megtorló intézkedést hozni a dél-erdélyi magyarok ellen. Weizsäcker ingerülten azt válaszolta, sajnálja, hogy átnyújtották neki a jegyzéket, amely az ellentétek elsímítása helyett veszélyes lejtőre csúszik. A megtorlásokat helytelenítette, majd megkérdezte, hogy Románia háborúzni akar-e Magyarországgal. Bossy ezt tagadta, és a magyar kormányt vádolta hasonló szándékkal. A követ beszámolója szerint az államtitkár elgondolkodott, és azt mondta, nem kívánja bagatellizálni Erdély ügyét, ez azonban megoldhatatlannak tűnik. A német kormány vizsgálja a kérdést, de nem talál olyan megoldást, amelyet mindkét fél elfogadna. A találkozó végül békésen zárult, mivel Weizsäcker biztosította a Magyarország és Románia által egyaránt megszerezni kívánt jugoszláv Bánság miatt aggódó Bossyt, hogy – a követ szavai szerint – „katonailag, a szoros együttműködésünk miatt, semmitől sem kell tartanunk”.⁵⁵⁶

Rómában szeptember 29-én⁵⁵⁷ adta át Ciano-nak a nyilatkozatot – a követ távollétében – Mihai Cămărășescu román követségi tanácsos. Kihangsúlyozta, hogy Magyarország egyoldalú akarata miatt a román kormány kénytelen megállapítani a bécsi döntés érvénytelenné válását, amit Ciano „látható elégedetlenséggel” fogadott. Cămărășescu megkérdezte, mi a külügyminiszter véleménye a döntés érvénytelenségéről, mire Ciano így válaszolt: „Y penser seulement cela veut dire mettre la charru devant les boeufs.”⁵⁵⁸ Kifejtette, hogy a döntőbírói határozatot érvényesnek és véglegesnek gondolja.

A második bécsi döntés érvénytelenségét kimondó román nyilatkozatot tehát Berlinben és különösen Rómában elutasítóan fogadták.

⁵⁵⁶ Uo. 74.

⁵⁵⁷ Ciano naplóbejegyzése erre a napra: „Semmi nem történt.” Ciano: i. m. 320. A találkozón elhangzottakat csak közvetett forrásból ismerjük: Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 507., f. 847–850.

⁵⁵⁸ Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 507., f. 847.; Pușcaș: *Transilvania si aranjamentele europene...* LIV.

Ez lényegében kudarcot jelentett a román külpolitika, személy szerint a magát rendszeresen „Erdély védelmezőjeként” feltüntető⁵⁵⁹ Mihai Antonescu számára. Igaz, neki sem lehettek illúziói akciója azonnali sikeréről, hiszen a Gazdasági Tanács⁵⁶⁰ 1941. szeptember 12-i ülésén elmondta: a bécsi döntés semmisségét kimondó jegyzéke révén „a román kormány fenntartja magának a jogot, hogy ezekből a megállapításokból, amikor úgy látja, majd levonja [kiemelés – L. B. B.] a következtetéseket.”⁵⁶¹ Mindezt bővebben, már a kudarc ismeretében a bukaresti olasz követnek, Renato Bova Scoppának is kifejtette szeptember 30-án. Annak ellenére, hogy a bécsi döntést a történelemben és a külpolitikájában is semmisnek tekinti – magyarázta Antonescu –, Románia nem tudja levonni belőle a politikai és katonai következményeket, mivel „a jelenlegi körülmények között nem okozhatunk nehézségeket, és el vagyunk kötelezve a keleti fronton”.⁵⁶²

A miniszterelnök-helyettes a kudarcért nem vállalta a felelősséget. A római sikertelenséget Cămărășescu helytelen eljárására hárította, és azzal vádolta a diplomatát, hogy túllépte a hatáskörét.⁵⁶³ A balul elsült akciónak személyi következményei is lettek: ez is hozzájárult ugyanis ahhoz, hogy 1941. október 6-án beadja lemondását az egyik legtapasztaltabb és letehetségesebb román diplomata, a külügyminiszter helyettese, Alexandru Cretzianu.⁵⁶⁴ Memorandumában,⁵⁶⁵ amit a miniszterelnök-helyetteshez címzett leveléhez csatolt, elhatárolta magát mind

⁵⁵⁹ Pușcaș: *Transilvania si aranjamentele europene...* LIII.

⁵⁶⁰ A Gazdasági Tanács ülésein a gazdasági-pénzügyi kérdésekért felelős miniszterek, államtitkárok vettek részt.

⁵⁶¹ *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri...* Vol. IV. 1941. szeptember 12., 720.

⁵⁶² Pușcaș: *Transilvania si aranjamentele europene...* LV–LVI.

⁵⁶³ Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 507., f. 848.

⁵⁶⁴ Cretzianu 1943 szeptemberében ankarai követ lett, és kormánya megbízásából jelentős szerepet játszott a román béketapogatózásokban. Visszaemlékezéseit lásd Alexandru Cretzianu: *Ocazia pierdută*. [Az elszalasztott alkalom.] Iași, 1995, Institutul European.

⁵⁶⁵ Memorandumának kivonatát lásd Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 507., f. 844–851.; vö. Pușcaș: *Transilvania si aranjamentele europene...* LIV–LV.

a bécsi döntés érvénytelenségét deklaráló diplomáciai akciótól, mind pedig a magyarok elleni megtorló intézkedések konkrét tartalmától és azok bevezetési formájától. Kifogásolta, hogy lépései megtétele előtt Mihai Antonescu nem konzultált vele, rosszul időzítette és nem készítette elő kellőképpen a diplomáciai akciót, ugyanakkor megvédte a külügyminiszterrel szemben Cămărășescu római eljárását.

Összegezve elmondható, hogy a bejelentésnek nem lett ugyan semmilyen közvetlen következménye (a magyar vezetés például nem is tudott róla 1943 júniusáig), a román diplomácia lehetőségeit mégis jócskán leszűkítette. Ezt követően ugyanis Bukarest – ha következetes akart maradni az álláspontjához – nem bocsátkozhatott sikeres tárgyalásokba a magyar kormánnyal a bécsi döntés alapján, és mindössze a határok megváltoztatásának a lehetősége érdekelhette. Valójában ezzel (is) magyarázható a román kormány későbbi elutasító magatartása szinte minden magyar kezdeményezéssel szemben, amely a kétoldalú viszony megjavítására irányult.

4. FOLYTATÓDÓ VERSENYFUTÁS BERLIN KEGYEIÉRT

A náci Németország támogatásáért 1941-ben folytatódott a magyar–román versengés. Magyar részről ennek tétje továbbra is Észak-Erdély megtartása és az esetleges további területszerzés volt, Bukarest pedig elsősorban a bécsi döntés revízióját szerette volna elérni. Amint Holly Case írja, a két fél érvelésének feltűnő hasonlósága és a másik államnak a tengelyhatalmak előtti lejáratai kísérletei jellemezték leginkább Románia és Magyarország propagandáját az erdélyi kérdésben. Mindkét kormány arra törekedett, hogy Erdély ügyét ne csupán regionális, hanem összeurópai kérdésként jelenítse meg.⁵⁶⁶

Hitler saját háborús tervei érdekében kihasználta és egyben manipulálta a két ország vezetését. Mussolininak írott, egyszerű már idézett 1940. december 31-i levelében elégedetten állapította meg: „Kétségtelen az, hogy a jelenlegi konfliktusban Magyarország és Románia

⁵⁶⁶ Case: i. m. 53., 158.

tanúsítja a legvilágosabb magatartást.”⁵⁶⁷ Egyre nyilvánvalóbbá vált ugyanakkor, hogy számára Románia kiemelkedő fontosságra tett szert 1940 ősze óta: nem csupán addigi gabona- és kőolaj-szállítói minőségében, hanem – Ion Antonescu személyének és politikájának köszönhetően – megbízható stratégiai, katonai szövetségesként is.

A román katonai és politikai vezetés berkeiben ennek ellenére időnként aggódva mérlegelték, hogy Berlinben a két ország közül melyik megítélése a jobb. Nemegyszer arra az eltúlzott következtetésre jutottak – mint például 1941. január 20-i hosszú jelentésében⁵⁶⁸ a berlini román katonai attasé, Ion Gheorghe⁵⁶⁹ –, hogy a német fővárosban Magyarország még mindig egyfajta „elsőbbségi jogot” élvez Romániával szemben. Gheorghe ezt részben érzelmi tényezőkkel magyarázta, mivel szerinte mind a berlini vezetés, mind a német nép meg van győződve arról, hogy a bécsi döntés révén igazságot szolgáltatott Magyarországnak. Másrészt arra figyelmeztetett, hogy „csikorgó fogakkal” ugyan, de a magyar vezetés „tökéletes pontossággal és korrektséggel” teljesíti a németekkel szemben vállalt kötelezettségeit. Kiemelte még a Németországban kifejtett „óriási” budapesti propagandát és a legfelsőbb magyar „nemesség” kiváló személyes kapcsolatait a hasonló német körökkel. Románia „szerencséje” azonban – írta – Magyarország leggyengébb pontjában rejlik: a társadalom „feudális” szerkezetében⁵⁷⁰ és a „zsidók” gazdasági uralmában, amelyek anakronizmust jelentenek a Németország által irányított „politikai és szociális forradalom” közepette. Ezt

⁵⁶⁷ Réti: i. m. 819. sz. dokumentum, 498.

⁵⁶⁸ Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 373/1941., f. 2–9.

⁵⁶⁹ Ion Gheorghe 1940 szeptemberétől 1943 júniusáig berlini katonai attasé, ezt követően – Raoul Bossy helyett – berlini követ volt 1944 októberéig. Nyugat-németországi emigrációja során íródott, első ízben 1952-ben megjelent visszaemlékezéseit lásd Gheorghe: i. m.

⁵⁷⁰ A román külpolitikai gondolkodás magyarságképének már a két világháború közötti időszakban is egyik meghatározó eleme volt az a gondolkör, amely szerint „a magyarok, illetve uralkodó elitjük oligarchikus, feudális csoport”. Egry Gábor: Sérelmek, félelmek, kisállami szuverenitás-dogma. A román külpolitikai gondolkodás magyarságképe a két világháború között. *Limes*, 2008. 2. sz. 89–90.

az ellentmondást véleménye szerint román részről ki kell használni, sőt „táplálni” kell. Gheorghe végül annak a véleményének adott hangot, hogy Románia egyedül a német nemzetiszocializmus „tisztá idealizmusától” várhat igazságtételt, és annak kell alárendelnie magát.⁵⁷¹ Akárcsak magyar részről Sztójay,⁵⁷² ügybuzgalmával és a német nemzetiszocializmusba vetett hitével a Ion Antonescu hívének számító Gheorghe berlini tevékenysége is hozzájárulhatott a magyar–román versengés felgyorsulásához.⁵⁷³

Tény, hogy Hitlernek a magyarokról alkotott képe 1938-tól kezdve fokról fokra romlott, különösen azóta, hogy a magyar tárgyalódelegáció visszautasította Kielben a Führer javaslatát, miszerint Magyarország vállalja el az „agent provocateur” szerepét, és támadja meg Csehszlovákiát.⁵⁷⁴ A magyar vezető réteget Berlinben (Gheorghe véleményét igazolva) egyébként is „feudálisnak” és „anglománnak” tartották, a „tipikus magyar” pedig többek között azt jelentette, hogy az illető személy fennhéjázó, beképzelt, kioktató, miközben borzalmas állapotban tartja saját népét.⁵⁷⁵ Mindazonáltal 1941–1942 folyamán Hitler még viszonylag barátságos és türelmes volt a magyarokkal és a magyar vezetőkkel, bár szavaiba mindig vegyült kétkedés, gúny és bírálat. Annyi bi-

⁵⁷¹ Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 373/1941., f. 6.

⁵⁷² 1941. június 13-i jelentésében Sztójay is a Nemzetiszocialista Német Munkáspárthoz való kapcsolatok szorosabbá tételét javasolta, különösen, hogy „szomszédaink, a szlovákok, az oláhok és a horvátok talán már a mienknél is közelebbi nexusokat teremtettek” e párthoz. DIMK, V. kötet, 831. sz. irat, 1167.

⁵⁷³ Bossy szerint a berlini követségen ironikusan „Moszkva szemének” (értsd: a német vezérkar „szemének”) nevezték Gheorghét, aki – amint azt állítólag Sztójayról is megjegyezték annak idején – inkább Berlin érdekeit képviselte, mint hazáját. Stelian Neagoe történész, Gheorghe visszaemlékezéseinek román kiadója azonban nem ért egyet Bossy megjegyzésével. Stelian Neagoe: Cazul generalului Ion Gheorghe. [Ion Gheorghe tábornok esete.] In Gheorghe: i. m. 43–44.

⁵⁷⁴ Bővebben Pritz Pál: A kieli találkozó (Forráskritikai tanulmány). In uő: *Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok*. Budapest, 1995, Magyar Történelmi Társulat, 291–333.

⁵⁷⁵ Ormos Mária: Adolf Hitler. In Ormos Mária – Krausz Tamás: *Hitler – Sztálin*. H. n., 1999, Pannonica Kiadó (fekete-fehér), 103.

zonyos, hogy a német nemzetiszocialisták szemében, amint azt Ormos Mária írja, „olyan megbecsüléshez, mint Antonescu marsall, egyetlen magyar vezető sem jutott”.⁵⁷⁶

A jugoszláv válság

Magyarország jelentősége 1941. március végén–április elején átméreteleg megnőtt Hitler számára, aki a március 27-i belgrádi hatalomváltás miatt veszélyeztetve látta a Barbarossa-, illetve a Görögország ellen irányuló Mária-terv megvalósítását, ezért Jugoszlávia lerohanása mellett döntött. A gyors katonai siker viszont megkövetelte, hogy a honvédség is vegyen részt a hadműveletben. Ezzel magyarázható, hogy – Romsics Ignácot idézve – „*olyan megértő és meleg szavak Magyarországról, s egyben a magyarság jövőbeli vezető szerepéről a Duna-medencében, mint ekkor, [...] még sohasem hangzottak el Berlinben. Még maga Hitler is dicséretekre ragadtatta magát.*”⁵⁷⁷ A birodalmi kancellár kétszínűségére (és az időközben megváltozott helyzetre) jellemző volt, hogy alig több mint két hónappal korábban, január 14-én Hitler Ion Antonescu előtt még szinte mentegetőzött, amiért Németország „rászorul” Magyarország támogatására, és nincs lehetősége nyomást gyakorolnia rá.⁵⁷⁸ Sztójaynak viszont március 28-án hízelegve már azt mondta, hogy „*van a Balkánon két barátunk, Magyarország és Bulgá-*

⁵⁷⁶ Uő: Magyarok – nemzetiszocialista szemmel. *Limes*, 2002. 1. sz. 26., 28.; vö. uő: Magyarok – német „népi” és nemzetiszocialista szemmel. In uő: *A történelem vonátán. Európa és Magyarország a 20. században*. Budapest, 2005, Múlt és Jövő Könyvkiadó, 107–129. Lásd még uő: Magyarország szövetségei szemében, 1939–1945. In Markó György (szerk.): *Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban*. Budapest, 2005, Zrínyi Kiadó, 49–54.

⁵⁷⁷ Romsics Ignác: Magyarország helye a német Délkelet-Európa-politikában... 220.

⁵⁷⁸ Ránki: *Hitler hatvannyolc tárgyalása...* 1. kötet, 15. sz. irat, 240–241.; Arimia: *Antonescu–Hitler...* I. kötet, 9. sz. dokumentum, 73.; Calafeteanu: *Rómánia Hitler...* 11/b. sz. irat, 80.

ria [...], ha harcra kerül a sor, a revíziók ügyében Magyarország nem fog német részről ellenállásba ütközni. [...] Történelmileg Magyarország és Németország együvé tartozik. Mindketten egy hatalmas szláv hullámmal állnak szemben.”⁵⁷⁹

Teleki figyelmeztetésnek szánt öngyilkossága sem tartotta vissza a magyar politikai és katonai vezetést attól, hogy miután az előző nap Zágrábban kikiáltották az önálló Horvátországot, április 11-én elrendelje a Jugoszlávia elleni támadást.⁵⁸⁰ Sipos Péter értékelése szerint a magyar igény a délkelet-európai *primus inter pares* szerepre eddig csak a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás elsőbbségén alapult. A németek oldalán megvívott olyan háború azonban, „*amelyben Románia részvételére Berlin eleve nem tartott igényt, új, fegyverrel és véráldozattal megpecsételt jogcímet jelenthetett a kiváltságos helyzetre a tengely szövetségeseinek sorában.*”⁵⁸¹

A számítás azonban nem vált be, mivel Jugoszlávia április 17-i kapitulációja után Berlinben ismét visszaállt a korábbi „rangsor”: Hitler változatlanul Antonescut tekintette legmegbízhatóbb délkelet-európai szövetségeseének, Romániát pedig gazdasági, stratégiai szempontból is Magyarország elé sorolta. Ennek kétségtelen jelét adta a Sztójayval folytatott április 19-i megbeszélésen,⁵⁸² amelyen a magyar állam barátságának fontosságát éppen csak megemlítette, viszont véget nem érő listániákat zengett Antonescuról. „*Csodálatra méltó, milyen bátran megy Antonescu a maga útján*” – áradozott róla. A belpolitikában „magányos, keserves harcot” vívó államférfinak nevezte, aki „halálra dolgoz-

⁵⁷⁹ Ránki: *Hitler hatvannyolc tárgyalása...* 1. kötet, 21. sz. irat, 274.; Romsics Ignác: Magyarország helye a német Délkelet-Európa-politikában... 220–221.

⁵⁸⁰ A Jugoszlávia elleni magyar támadás értékeléséhez újabban lásd Romsics Ignác: Magyarország a II. világháborúban. *História*, 2009. 4. sz. 18–19.; Sipos Péter: A magyar katonai elit és a rehabilitáció. *História*, 2009. 4. sz. 28. Az 1941–1944 közötti délvidéki eseményekről és az ezeket követő megtorlásokról a *Rubicon* c. folyóirat 2009. 5. számában jelent meg tartalmas összeállítás.

⁵⁸¹ Sipos Péter: Magyarország szerepe a második világháborúban. In Markó: i. m. 19.

⁵⁸² Ránki: *Hitler hatvannyolc tárgyalása...* 1. kötet, 21. sz. irat.

za magát”, és akit segíteni kell abban, hogy sikereket elérve megerősítse pozícióját. Nincs senki, aki pótolhatná Antonescut a Balkánon, jelentette ki: „*Valahogy úgy érzi – folytatta –, hogy Romániát kárpótolni kell. Nem lehet csak diktálni, kényszeríteni. [...] Majd törődik vele, hol kínálkozik egyenérték.*”⁵⁸³

„Kárpótlást” egyelőre nem adott Romániának, bár Antonescunak szóló fontos német gesztusnak tekinthető, hogy az április elején Magyarországnak ígért⁵⁸⁴ „jugoszláv” Bánságba (a hátrázott román ellenzés miatt) végül nem vonulhatott be a honvédség.⁵⁸⁵ A tartomány ehelyett közvetlen német katonai közigazgatás alá került. A Sztójaynak és Bartha Károly honvédelmi miniszternek tett ígéretét Hitler nem vonta ugyan vissza, és április 19-én a magyar követ előtt mindössze néhány hónap késedelemről beszélt,⁵⁸⁶ a Bánság jövőjét firtató román kérdésre azonban a német külügyminisztérium válasza az volt, hogy a „Jugoszláviához tartozó területek” végleges sorsáról nem hoznak döntést a béke megkötéséig.⁵⁸⁷

A jugoszláv konfliktusban Hitler azért nem számolt Románia részvételével, mivel annak szerepét elsősorban az esetleges szovjet veszély elhárításában látta, és így mindössze a szovjet–román határ megerősített védelmét kérte Bukaresttől.⁵⁸⁸ Ion Antonescut hivatalosan csak április 5-én, egy nappal a német támadás előtt tájékoztatta erről – Manfred von Killinger bukaresti német követ távollétében – Hermann Neubacher, a Harmadik Birodalom gazdasági megbízottja. Az államvezető közölte vele, hogy országának semmiféle követelése nincs Ju-

⁵⁸³ Uo. 279–280.

⁵⁸⁴ Lásd Sztójay 1941. április 6-i jelentését Bárdossy miniszterelnöknek. Ungváry: *A második világháború...* 73.; DIMK, V. kötet, 705. sz. irat, 1014.

⁵⁸⁵ Lásd *A Wilhelmstrasse és Magyarország...* 393. sz. dokumentum; DIMK, V. kötet, 749., 750. sz. iratok.

⁵⁸⁶ Ránki: *Hitler hatvannyolc tárgyalása...* 1. kötet, 22. sz. irat, 277–283.

⁵⁸⁷ Deletant: i. m. 89.

⁵⁸⁸ Hillgruber: i. m. 161.

goszláviával szemben, viszont ha a magyar csapatok bevonulnának a Nyugat-Bánságba, parancsot ad hadseregének a kiűzésükre.⁵⁸⁹

A területi követeléseket tagadó kezdeti román álláspont azonban gyorsan változott. Sztójay már április 4-én felhívta a német külügyi államtitkár figyelmét arra, hogy a berlini román követségen „*erősen hangsúlyozzák Románia állítólagos jogos igényeit a Bánátra, valamint a Timok-völgyi románlakta területekre.*”⁵⁹⁰ Bárdossy néhány nap múlva Erdmannsdorff tudomására hozta, hogy a román magatartás nyugtalanító, mivel „*Románia teljesen indokolatlan igényeket emel mostani jugoszláv, korábban magyar területre, amely sohasem volt a románoké.*”⁵⁹¹

Néhány héttel később a román álláspont hivatalosan is megváltozott. Időközben ugyanis Bukarest olyan – utóbb valótlannak bizonyult – információk birtokába jutott, miszerint Bécsben, egy nemzetközi Balkán-konferencia keretében rövidesen újrarajzolják a térség határait.⁵⁹² Ezért 1941. április 23-án a román vezetés egy memorandumot intézett a német és az olasz kormányhoz, amelyben javaslatokat tett a balkáni határokra vonatkozólag. A memorandum,⁵⁹³ amelyet az akkor államminiszteri tisztséget viselő Mihai Antonescu állított össze, leszögezte: Romániának mindeddig nem voltak területi követelései Jugoszláviával szemben, Magyarország és Bulgária területi nyereségei azonban új helyzetet teremtettek. E két ország 1940–1941-ben végrehajtott annexiói megbontják a regionális egyensúlyt, és „eltávolodnak a biztonság és az etnikai egység elvétől”. A memorandum szerint 1940–1941-ben több mint 1,3 millió erdélyi és számos, a Dunától délre lakó román került idegen uralom alá; ez Romániának súlyos hátrányt okozott, és nem

⁵⁸⁹ Uo. 162.

⁵⁹⁰ Sztójay 1941. április 6-i jelentése Bárdossy miniszterelnöknek. Ungváry: *A második világháború...* 75.; DIMK, V. kötet, 705. sz. irat, 1016.

⁵⁹¹ Erdmannsdorff 1941. április 9-i távirata a német külügyminisztériumnak. Ungváry: *A második világháború...* 77.; *A Wilhelmstrasse és Magyarország...* 388. sz. irat, 573.

⁵⁹² Arh. N.I.C., fond PCM., dos. 309/1942. f. 11.

⁵⁹³ Arh. N.I.C., fond personal Vasile Stoica, dos. I/95., f. 24–29. Ismerteti L. Balogh: Az Antonescu-rezim békeelképzelései... 8.

áll „az új európai rend érdekében”. Ezért a délkelet-európai határok általános felülvizsgálatán kívül a jugoszláv Bánság Romániához csatlakozását kérte, független macedón állam létrehozását javasolta, autonóm közigazgatást kért a Timok és Vardar folyók völgyében lakó románok részére és/vagy ugyanott egy német–román kondomínium létrehozását indítványozta, melynek egyik fő célja a két nagy balkáni szláv tömb, a szerbek és a bolgárok egymástól való elválasztása lett volna. Az ábrándos tervek, amelyekből semmi sem valósult meg, a román vezetés – személy szerint Mihai Antonescu – mértéktelenségét tükrözték.⁵⁹⁴

A Szovjetunió elleni hadba lépés

Romániának Magyarországhoz képest nagyobb stratégiai fontosságát (is) jelezte, hogy a német diktátor által 1940. december 18-án aláírt, a Szovjetunió elleni támadás előkészítésére vonatkozó 21. sz. utasítás⁵⁹⁵ (az ún. „Barbarossa-terv”) Finnország mellett csak Románia aktív közreműködésével számolt a Szovjetunió ellen tervezett háborúban. Az utasítás szerint „*Románia feladata az lesz, hogy az ott felvonuló német hadseregcsoporthal együtt a szemben álló ellenfelet lekösse, és egyébként a mögöttes területen segédszolgálatot teljesítsen.*”⁵⁹⁶ Mivel Magyarországnak – az előbbi két országtól eltérően – nem voltak területi követeléseai a Szovjetunióval szemben, a magyar közreműködésért Hitler legfeljebb Románia terhére nyújthatott volna ellenszolgáltatást, erre azonban a balkáni ország megnövekedett értéke miatt nem gondolt. A magyar vezetést (Antonescutól eltérően) nem avatta be előzetesen a támadás tervébe sem, mivel attól tartott, hogy a haditűtök könnyen kiszivárognak Budapestről Londonba, a gyenge harcértékű honvédség bevonása pedig nem ért volna ennyit.⁵⁹⁷ Igaz, Hitlerrel szemben, aki

⁵⁹⁴ Dinu C. Giurescu (coord.): *Istoria Românilor*. Vol. IX. *România în anii 1940–1947*. [Románia története. IX. kötet. Románia 1940–1947 között.] București, 2008, Editura Enciclopedică, 188.

⁵⁹⁵ Az utasításból részletet közöl Ungváry: *A második világháború...* 34–35.

⁵⁹⁶ Uo. 35.

⁵⁹⁷ Fülöp – Sipos: i. m. 237.

Magyarországot elsősorban mint felvonulási és gazdasági bázist vette számításba, a német *katonai* vezetés a magyar hadsereg felhasználását sem hagyta teljesen figyelmen kívül.⁵⁹⁸

Mint említettük, a román államvezető már 1940. november 22-én, a Hitlerrel való első találkozásán kinyilvánította, hogy kész akár fegyverrel is harcolni a tengelyhatalmak oldalán. 1941. január 14-én ismét kihangsúlyozta, konkrét célzást téve „Oroszországra”, hogy országa kész hadereje segítségével támogatni a tengelyhatalmakat. „*Harminc, jól felszerelt és jól harcoló katonából álló hadosztályt képes a közös ügyért rendelkezésre bocsátani*”⁵⁹⁹ – közölte Hitlerrel. *Hivatalos* tájékoztatást a küszöbön álló szovjetellenes támadásról azonban ő is csak 1941. június 12-én, a Führerrel folytatott müncheni megbeszélése során kapott,⁶⁰⁰ igaz, így is elsőként Hitler szövetségesei közül.

Antonescunak már ezt megelőzően is voltak azonban információi az elkerülhetetlennek tűnő német–szovjet katonai összecsapásról. A Romániában tartózkodó német egységek felkészítése a keleti hadjáratra nem kerülhette el az államvezető figyelmét, de egy „hallgatólagos megegyezés” alapján a két fél erről nem beszélt.⁶⁰¹ Állítólag az 1941. március 5-i bécsi találkozásukon Hermann Göring birodalmi marsall említést tett Antonescunak a készülő szovjetellenes támadásról,⁶⁰² és nem tudni, mikor, de a romániai német katonai misszió vezetője, Erik Hansen tábornok is tájékoztatta a tervezett katonai akcióról.⁶⁰³ Maga

⁵⁹⁸ Juhász: *Magyarország külpolitikája...* 248.

⁵⁹⁹ Ránki: *Hitler hatvanynyal tárgyalása...* 1. kötet, 15. sz. irat, 239.; Arimias: *Antonescu–Hitler...* 1. kötet, 9. sz. dokumentum, 72. Románia hadba lépésének előzményeit röviden ismerteti Vargyai Gyula: *Tengelytörés. „Szövetség” államok a keleti fronton 1941–1944*. Budapest, 1985, Kozmosz Könyvek, 35–39.

⁶⁰⁰ Deletant: i. m. 92–93.; Hillgruber: i. m. 169.; Dinu C. Giurescu: *România în al doilea război mondial, 1939–1945*. [Románia a második világháborúban, 1939–1945.] București, 1999, Editura All Educational, 94. o.; Uő: *Istoria Românilor*. Vol. IX... 189.

⁶⁰¹ Uő: *Istoria Românilor*. Vol. IX... 189.; Constantiniu: i. m. 371.

⁶⁰² Constantiniu: i. m. 371–372.

⁶⁰³ Bossy: i. m. 52.

Antonescu az 1946. májusi népbíróági tárgyalása során azt vallotta, hogy a bukaresti német követ, von Killinger nem hivatalosan június 9-én vagy 10-én tudatta vele a támadás pontos időpontját.⁶⁰⁴

Tény, hogy Bossy naplójának tanúsága szerint a június 11-én Münchenbe érkező Antonescu már napra és órára pontosan tudta, mikor indul a német támadás. Még a Hitlerrel való másnapi tárgyalása előtt tájékoztatta a követet: „a győzelem biztos, és nemcsak azt kapjuk meg, amit elvesztettünk (Besszarábia, Észak-Bukovina és a Dorohoi megyei rész), hanem a transznisztriai románokat is. Akármilyen messze mehetünk Kelet felé.” Bossy kérdésére, nem arról van-e szó, miszerint a románokat Kelet felé „tolják”, hogy ezáltal Észak-Erdélyt és a Nyugat-Bánságot „elfelejtsek”, Antonescu azt válaszolta, nem hagyja magát becsapni. Kelet felé csak a Bug folyóig fog menni, „de a Bug kell a határ legyen”, hogy megmentse a transznisztriai románokat, és megszerezze Odessza kikötőjét. „De e területnek a zsidóktól és oroszoktól való megtisztítása után intenzív diplomáciai akció fog kezdődni az elvesztett Erdély visszaszerzésére”, és a Nyugat-Bánságért is küzdeni fog – mondta Bossynak.⁶⁰⁵ Hitlernek másnap újból megerősítette, hogy „a román nép kész mindhalálig együtt menetelni a tengellyel”. „Azért jött, hogy [...] a Führer rendelkezésére bocsássa Románia egész katonai, politikai és szociális segéderejét. [...] Mindez azonban nem jelenti azt, hogy jogai-

⁶⁰⁴ Marcel-Dumitru Ciucă (ed.): *Procesul Mareşalului Antonescu. Documente.* [Antonescu marsall pere. Dokumentumok.] vol. I. Bucureşti, 1997, Editura Saeculum I.O. – Editura Europa Nova, 238–239. Killinger akcióját dr. Gerhard Stelzer egykori bukaresti német követségi tanácsos is említi visszaemlékezéseiben, dátum nélkül. Lásd Cristian Scarlat (ed.): *Diplomaţi germani la Bucureşti 1937–1944. Din memoriile dr. Rolf Pusch, ataşat de legatie şi dr. Gerhard Stelzer, consilier de legatie.* [Német diplomaták Bukarestben 1937–1944. Dr. Rolf Pusch követségi attasé és dr. Gerhard Stelzer követségi tanácsos visszaemlékezéseiből.] Bucureşti, 2001, Editura All Educational, 150.

⁶⁰⁵ Bossy: i. m. 52.

ból bármit is feladna.” Azt is közölte, országa már az első naptól fogva aktívan részt kíván venni a harcban.⁶⁰⁶

A találkozó után Antonescu megemléltette Bossynak, hogy Hitlerrel sokkal jobban szót értett, mint az előző nap Ribbentroppal, akit „magyarbarátnak” tartott. A maga részéről Hitler is teljes mértékben elégedett lehetett Antonescu háborús felajánkozásával; összehasonlítás-képpen, a német megszállásig például egyetlen magyar miniszterelnök sem tett hasonló súlyú felajánlást. Azt is megnyugvással hallhatta, hogy az államvezető a magyar–román konfliktus megoldását hajlandó volt elnapolni a háború befejezéséig, és az utóbbit nevezte a „legsürgőbb feladatnak”.⁶⁰⁷ Nem hiába jelentette ki állítólag aznap a Führer – Bossy szerint az Antonescut kísérő Davidescu fültanúja volt az esetnek –, hogy „Európában csupán két igazi embert ismer: Mussolinit és Antonescu tábornokot”.⁶⁰⁸

A történészek által később sokat idézett napiparancsában Antonescu 1941. június 22-én hajnalban felszólította hadseregét a szovjet–román határt képező Prut folyó átlépésére, a „keleti és északi ellenség” megsemmisítésére, a besszarábiai és észak-bukovinai román „testvérek” felszabadítására „a bolsevizmus vörös igája” alól. Az országhoz intézett szintén aznapi kiáltványában – Besszarábia és Észak-Bukovina 1940. júniusi, a szovjeteknek harc nélküli átadására utalva – arra buzdított, hogy az ország véráldozattal érdemelje ki „a becsülethez való jogát”.⁶⁰⁹ Antonescut – nemzete „becsületének” helyreállítása, az elvesz-

⁶⁰⁶ Ránki: *Hitler hatvannyolc tárgyalása...* I. kötet, 24. sz. irat, 293., 295–296., 307.; Arimia: *Antonescu–Hitler...* I. kötet, 15. sz. dokumentum, 93., 95., 103.; Calafeteanu: *Români la Hitler...* 12. sz. irat, 82–83., 91.

⁶⁰⁷ Antonescu Bossynak azt mondta, hogy közölte Hitlerrel: ha (nyilván a szovjetellenes háború végeztével) nem sikerül a magyarokkal fennálló viszályt békésen rendezni, „harcolni” fog Erdélyért, továbbá „addig nem hagyja békén Hitlert”, amíg meg nem győzi Nyugat-Bánság ügyében. (Bossy: i. m. 54.) A találkozóról felvett hivatalos német jegyzőkönyvben e passzusok nem szerepelnek.

⁶⁰⁸ Uo.

⁶⁰⁹ A napiparancsot és a kiáltványt közli Jipa Rotaru – Octavian Burcin (et al.): *Mareşalul Antonescu la Odessa. Grandoarea şi amărăciunea unei victorii.*

tett keleti területek visszafoglalása, új tartományok meghódítása, valamint közvetett, távlati célként Észak-Erdély Hitler segítségével való visszaszerzése mellett – egyfajta messianisztikus hit⁶¹⁰ is vezérelte háborús szerepvállalása során. Akárcsak Horthy, aki a német támadás hírére kijelentette Erdmannsdorffnak, hogy „22 éve sóvárogva várta ezt a napot, és most boldognak érzi magát”,⁶¹¹ Antonescu is őszintén gondolta, hogy a pogány bolsevizmus ellen egyfajta – indokolt és jogos – „keresztés hadjárat” indult.⁶¹² Ezt vallhatta a román lakosság túlnyomó többsége is: a maga szemszögéből igazságosnak vélte az előző évben elvesztett területek visszaszerzését egy rövid, győzedelmesnek gondolt „szent háború” révén, amely egyszer és mindenkorra eltávolíthatja az ország keleti határáról az évszázados orosz veszélyt.⁶¹³ Ezzel magyarázható, hogy a hagyományosan francia(- és angol)barát, részben a második bécsi döntés miatt is inkább németellenes román közvélemény döntő többsége a szovjetellenes háború kitörésének pillanatában Németország mellé állt.⁶¹⁴

A kommunistákat leszámítva szinte az összes román politikai irányzat képviselői üdvözltek Besszarábia és Észak-Bukovina fegyveres visszafoglalását. Antonescu későbbi, 1941. július végi döntése viszont,

[Antonescu marsall. Egy győzelem nagysága és keserősége.] București, 1999, Editura Paideia, 2. sz. dokumentum.

⁶¹⁰ Deletant: i. m. 94–95.

⁶¹¹ Vö. A *Wilhelmstrasse és Magyarország...* 412. sz. irat; Ungváry: *A második világháború...* 96.

⁶¹² E gondolat egyébként teljes összhangban volt Németország és szövetségesei hivatalos háborús propagandaszövegeivel. Vö. Mioara Anton: *Propagandă și război. Campania din est 1941–1944.* [Propaganda és háború. A keleti hadjárat 1941–1944.] București, 2007, Tritonic, 28. o.; DIMK, V. kötet, 888. sz. irat, 1239.

⁶¹³ Keith Hitchins: *România 1866–1947.* [Románia 1866–1947 között.] București, 1994, Humanitas, 501.

⁶¹⁴ Gheorghe Barbul, Mihai Antonescu titkáranak visszaemlékezései szerint a szovjetellenes háború kitörését ünneplő román tömeg láttán von Killinger állítólag megjegyezte: nincsenek illúziói, ismeri a románok titkos vágyát, miszerint a németek győzzék le az oroszokat, majd szenvedjenek vereséget az angoloktól. Idézi Deletant: i. m. 96.

hogy folytatja Németország oldalán a háborút a Dnyeszteren túli területeken is, végtelenen megosztotta a politikusokat, és kiváltotta az ellenzék – elsősorban Iuliu Maniu és C. I. C. Brătianu – heves bírálatát.

Mivel Magyarországnak nem voltak területi követelései a Szovjetunióval szemben, a magyar politikai elit és a közvélemény megosztottabb volt a szovjetellenes háborút illetően, mint kezdetben a román. Juhász Gyula szerint „az országban egyáltalán nem fogadta valamiféle lelkesedés a hadbalépést, mert arra a kassai bombázásra való hivatkozáson kívül semmiféle indok nem volt.” A politikai vezetés is ideológiai okokra hivatkozott. A lelkesedés hiánya a legtöbbször persze nem jelentett ellenállást sem.⁶¹⁵ A köztisztviselők és a tisztikar nagy része a német orientációt képviselte, az angolbarátság nem volt általános, a francia még kevésbé.⁶¹⁶ Mindettől függetlenül eléggé elterjedt felfogás volt Magyarországon is, hogy a németek néhány hét alatt Moszkvában lesznek, és a náci Németország európai egyeduralma jó ideig tartósan fog bizonyulni.⁶¹⁷

Németország európai szövetségesei közül – Bulgáriát leszámítva, amely nem vett részt a keleti hadjáratban – Magyarország lépett be utolsóként a szovjetellenes háborúba: Olaszország és Románia 22-én, Szlovákia, Horvátország és Finnország pedig rövid időn belül csatlakozott a német agresszióhoz.⁶¹⁸ Magyarország június 23-án ugyan meg-

⁶¹⁵ Juhász Gyula: Az út vége. Magyarország nemzetközi helyzete és a magyar szellemi élet, 1938–1944. In uő: *A történetész józansága.* H. n. [Budapest], é. n., Országos Széchényi Könyvtár, 112.

⁶¹⁶ Uo. 108.

⁶¹⁷ Visszaemlékezve, Németh László azt írta, akkortájt úgy volt németellenes, hogy azt hitte, a németek fognak győzni. „Nem örökre, azt nem hittem; de hogy tíz évre kezükbe veszik Európát és tönkreteszik belsőleg is az ellenállási góccokat, akörül sok kétségem [nem] volt.” Idézi uo. 122.

⁶¹⁸ A magyar hadba lépés gazdag irodalmából lásd pl. Dombrády Lóránd: A magyar katonai vezetés szerepe a Szovjetunió elleni hadba lépésben. In uő: *Katonapolitika és hadsereg 1920–1944.* Budapest, 2000, Ister Kiadó, 98–127.; uő: A hadba lépés felelősségéről. In uo. 128–173.; Szakály Sándor: A „hadüzenet”. Egy minisztertanácsi jegyzőkönyv margójára. In uő: *Hadsereg, politika, társadalom. Válogatott írások.* Budapest, 1991, Lánchíd Kiadó, 66–75.; Czettler Antal: *A mi*

szakította a diplomáciai kapcsolatait Moszkvával, de egyelőre nem lépett hadba. Annak ellenére sem, hogy a németbarát Werth Henrik⁶¹⁹ már korábban egy sor memorandum révén próbálta meggyőzni a kormányt, miszerint egy esetleges szovjetellenes hadjáratban Magyarországnak is részt kellene vállalni a további országgyarapodás (Nyugat-Bánság, Dél-Erdély) érdekében. Sztójay június 7-i jelentésében⁶²⁰ szintén azt szorgalmazta, hogy a magyar kormány mielőbb ajánlja föl az esetleges szovjetellenes akcióban való konkrét katonai részvételt, „esetleg egy vér- és dacsövetség formájában is”. Érvelése hasonló volt a vezérkari főnökhöz: „érdemeket kell szerezni” Berlinben a további területgyarapodások érdekében. Amiatt aggodalmaskodott, hogy „Románia érdemeket fog szerezni, Magyarország pedig nem”.

Június 14-i válaszában Bárdossy leszögezte, nem hiszi, hogy szükség lenne újabb érdemeket szerezni a Führer előtt, és logikailag is megcáfolta Sztójay (valamint Werth) legfőbb érvét. „Meggyőződésém szerint – írta – teljesen lehetetlen feltételezni azt, hogy ha [a] birodalmi kormány Románia katonai közreműködését [az] oroszok ellen igénybe veszi, ezután [a] bécsi döntés megváltoztatásával nekünk új területeket juttathatna Dél-Erdélyben, akkor, ha [a] Szovjet elleni háborúban mi is részt veszünk.”⁶²¹ Ugyanaznap a vezérkari főnök átíratának⁶²² megtárgyalása céljából összehívott rendkívüli minisztertanácsi ülésen Bárdossy újból kihangsúlyozta: mivel Németország garantálta Romá-

kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig. Budapest, 2000, Magvető Kiadó, 16–77. Újabban Romsics Ignác: 1941. Belepás a háborúba. In uő: *Magyar sorsfordulók 1920–1989*. Budapest, 2012, Osiris Kiadó, 129–145.

⁶¹⁹ A magyar katonai vezetés számára már 1941 elejétől nyilvánvaló volt, hogy a német–szovjet háború kirobbanása csupán rövid idő kérdése. Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, 2005, Osiris Kiadó, 17.

⁶²⁰ DIMK, V. kötet, 816. sz. irat.

⁶²¹ Uo. 836. sz. irat, 1174. o.; Pritz: *A Bárdossy-per...* 30–31.

⁶²² DIMK, V. kötet, 839. sz. irat.

nia területi épségét, ezért aligha valószínű, hogy elvonná Romániától Dél-Erdélyt egy közösen, Moszkva ellen viselt háború után.⁶²³

A diplomáciai kapcsolatok megszakításának napján, június 23-án Vjacseszlav Molotov szovjet külügyi népbiztos az alábbiakat közölte Kristóffy József moszkvai követtel: a szovjet kormánynak egyrészt nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben, másrészt Moszkvának nem volt s a jövőben sem lesz észrevétele a tekintetben, hogy a magyar követelések Románia kárára megvalósuljanak.⁶²⁴ Molotov politikai naplójában ugyanez a részlet így szerepel: „A Szovjetuniónak Magyarország Románia rovására megvalósult területi növekedésével szemben nincs ellenvetése.”⁶²⁵ Nem tudjuk eldönteni, melyik változat a hiteles. Ha az utóbbit tekintjük annak, úgy Molotov megállapítása a múltra és nem a jövőbeni lehetséges szovjet magatartásra utalt. Az események menetére azonban mindez már nem volt hatással. A magyar döntéshozók szemszögéből ugyanis nem Molotov kijelentésének volt jelentősége, hanem annak, hogy a diadalmasnak tűnő szovjetellenes háborúban „ott masírozott az egész – immáron német égisz alatt – újjászerveződött kisantant.”⁶²⁶

Tény, hogy az 1941. június 26-án, a valószínűleg a szovjet légierő által végrehajtott⁶²⁷ támadásokat követően Horthy – akinek Werth számolt be a provokációról – még aznap délután deklarálta a hadiállapot beálltát a Szovjetunióval, s parancsot adott a megtorlásra. Ezt közölte Bárdossyval is, aki ellenvetés nélkül tudomásul vette a döntést, majd ezt követően összehívta a minisztertanács rendkívüli ülését. A minisztertanács úgy határozott, hogy Magyarország „limitált erővel” részt

⁶²³ Uo. 840. sz. irat, 1181. o.; Pritz: *A Bárdossy-per...* 32–33.

⁶²⁴ DIMK, V. kötet, 867. sz. irat; Romsics Ignác: (főszerk.): *Magyar történeti szövegyűjtemény, 1914–1999*. I. kötet. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 68. sz. dokumentum.

⁶²⁵ Kolontári: i. m. 343.

⁶²⁶ Gergely–Pritz: i. m. 143.

⁶²⁷ Zeidler Miklós: Mozgástér a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai” a két háború között. In Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 196.

vesz a Szovjetunió elleni hadjáratban. Másnap, 27-én a magyar rádió bejelentette a hadiállapotot, Bárdossy pedig ugyanezt tette a Képviselőház ülésén.

A háborús részvétel mértéke és a két ország berlini megítélése

Mind a magyar, mind a román csatlakozás mögött az a feltevés húzódott meg, hogy Németország rövid időn belül megnyeri a szovjetellenes háborút, így katonai szempontból nem tartották kockázatosnak az akciót. Ezzel is magyarázható, hogy sem a magyar, sem a román vezetés nem kötött semmiféle katonai egyezményt Berlinnel, és nem szabályozták a katonai együttműködés feltételeit. A kezdeti korlátozott magyar katonai részvétellel szemben – a szovjet–magyar határt július 1-jén átlépő Kárpát-csoportnak nevezett seregtest létszáma mintegy 70 ezer volt – Antonescu kezdetől fogva bevetette a hadsereg jelentős részét.⁶²⁸ A több mint egymillió mozgósítható személyből 325 ezer katona a frontra küldött egységekhez (3. és 4. hadsereg, 2. hadtest) tartozott.⁶²⁹ Az ország belsejében maradt csapatok létszáma 314 ezer volt.⁶³⁰ A háború kezdetén a 3. és 4. román hadsereg a 11. német hadsereggel együtt Hitler javaslatára az „Antonescu tábornok” hadsergecsoport nevet viselte, parancsnoka maga az államvezető volt. A *Patria* („Haza”) nevű különvonatán, ahol a román nagyvezérkar és a német katonai

⁶²⁸ Románia szovjetellenes háborújáról 1945. december 20-i keltezéssel – Gyöngyösi János magyar külügyminiszter felkérésére – Gáspár László részletes összeállítást készített a korabeli román sajtó alapján. Az irat lelőhelye: HL, Hadügyminisztérium Béke-előkészítő Bizottsága (a továbbiakban: HM, Béke-előkészítő biz.) 1. doboz, A/21. sz. 306–319.

⁶²⁹ Giurescu: *Istoria Românilor*. Vol. IX... 226.

⁶³⁰ Șuța Ion: *România la cumpăna istoriei. August '44*. [Románia a történelem válaszútján. '44 augusztusa.] București, 1991, Editura Științifică, 120. A magyar katonai hírszerzés adatai szerint 1941. május elején a román hadsereg létszáma 750–800 ezer fő volt. HL, VKF, 5100/el.n.1.–1941. sz. 51. A VKF. 2. osztályának Romániát érintő jelentéseiről lásd Vargyai: *Tengelytörés...* 33–35.

misszió parancsnoka is székel, Antonescu 1941. október végéig tartózkodott a fronton.⁶³¹

A román csapatok 1940. július 27-ig visszafoglalták Besszarábiát és Észak-Bukovinát, majd október közepéig súlyos veszteségek árán elfoglalták Odessza városát. 1941–1942-ben többek között részt vettek a Krím félszigetért folytatott csatában, később a sztálingrádi ütközetben, 1943-ban a Kubán környéki harcokban. A visszavonulás során pedig a Krím félszigeten, majd a moldvai fronton küzdöttek.⁶³² A németek oldalán folytatott háborúban, tehát 1944. augusztus 23-ig – a párizsi békekonferencián bemutatott hivatalos román adatok szerint – a román hadsereg vesztesége közel 624 ezer katona volt: 71 ezer halott, 243 ezer sebesült, 309 ezer „eltűnt”.⁶³³ Ehhez képest a magyar hadsereg háborús vesztesége 1944. október 31-ig (szintén a párizsi béketárgyalásokra összeállított hivatalos adatok szerint) ennek kevesebb mint fele, mintegy 256 ezer fő: 37 ezer „elcsúszott”, 88 ezer sebesült, több mint ötezer hadifogoly és kb. 124 ezer eltűnt személy.⁶³⁴ Különösen szembetűnő a

⁶³¹ Hillgruber: i. m. 171.

⁶³² A „keleti hadjáratban” való román részvétel egyik legújabb, részletes összefoglalóját lásd Giurescu: *Istoria Românilor*. Vol. IX... 219–297. Vázlatosan ugyanerről Vlad Georgescu: *Istoria Românilor. De la origini pînă în zilele noastre*. [A románok története. A kezdetektől napjainkig.] Ediția a IV-a, București, 1995, Humanitas (Seria Istorie), 236–237. A már megszűnt *Dosarele Istoriei* c. színvonalas román ismeretterjesztő történelmi folyóirat 1999. 7. számát teljes egészében a keleti hadjáratban való román részvételnek szentelte.

⁶³³ Giurescu: *Istoria Românilor*. Vol. IX... 296.; Uő: *România în al' doilea război mondial...* 107.; Vlad Georgescu – forrásmegjelölés nélkül – ettől teljesen eltérő adatokat említ: közel 150 ezer halott és 180 ezer hadifogoly. (Georgescu: i. m. 237.)

⁶³⁴ Stark Tamás: Magyarország háborús embervesztesége. *Rubicon*, 2000, 9. sz. 44. Ha az 1944 novemberétől 1945 áprilisáig tartó öt hónap (becsült) emberveszteségeit is figyelembe vesszük, a magyar honvédség háborús összvesztesége több mint 300 ezer fő. (Uo. 46.) Ungváry Krisztián összesen 340–360 ezer magyar katonai áldozatot említ (*A második világháború...* 476.), akárcsak Romsics Ignác (*Magyarország története...* 268.) Ha Románia háborús veszteségei közé az 1944. augusztus 23–1945. május 9. közötti, a szövetségesek oldalán folytatott „nyugati” hadjáratát is beszámítjuk, akkor az ország katonai összvesztesége 794 ezer főre

román és a magyar veszteségek közötti különbség a szovjetellenes háború első heteiben-hónapjaiban. 1942. június végéig a magyar veszteséglistán „mindössze” 4200 személy szerepelt,⁶³⁵ míg a román hadsereg már 1941. július 31-ig 24 ezer embert veszített. Néhány hónappal később, csak az Odesszáért vívott harcokban 340 ezer román katona vett részt. A veszteségük 94 ezer fő, köztük több mint 17 ezer halott.⁶³⁶ 1942 novemberében a Dnyesztertől keletre több mint 460 ezer román katona tartózkodott, közülük 380 ezren a fronton, a többiek Ukrajnában és Transzniszftriában. A megsemmisítő erejű november 19-i szovjet ellentámadás napjától 1942. december 31-ig 166 ezren közülük meghaltak; megsebesültek vagy eltűntek.⁶³⁷ A magyar emberveszteség az 1942 első felében frontra küldött mintegy 200 ezer főnyi 2. hadsereg doni katasztrófája következtében ugrott meg drámai módon. Az 1943. január 12-én kezdődött szovjet támadás következtében kevesebb mint három hét alatt mintegy 40 ezer magyar katona halt meg, 35 ezren megsebesültek, sokan eltűntek, és nagyjából 60 ezren fogságba estek. A hadsereg fegyverzetének és felszerelésének jó része, kb. 80%-a ugyancsak odaveszett.⁶³⁸ A háború utolsó 12 hónapja szintén igen pusztítónak bizonyult Magyarország számára: a polgári veszteségek több mint 90%-át és a katonai veszteségek mintegy kétharmadát ekkor szenvedte el.⁶³⁹

emelkedik. (Giurescu: *Istoria Românilor. Vol. IX...* 373.) Magyarország lakossága 1941 végén 14,6 millió, míg Romániáé 1941 áprilisában – tehát még az 1941. június 22-ét követő területi nyereségek előtt – 13,5 millió volt.

⁶³⁵ Stark: i. m. 44.

⁶³⁶ Giurescu: *România în al doilea război mondial...* 96., 99.

⁶³⁷ Uo. 102–103. A román hadsereg szétlángolva veszteségeit illetően különböző szám adatok láttak napvilágot, ezek mindegyike meghaladja a 150 ezret (uo.).

⁶³⁸ Romsics Ignác: *Magyarország története...* 255–256. Vargyai Gyula 120 ezer főre teszi azoknak a honvédeknek és munkaszolgálatosoknak a számát; akik áldozatul estek, az anyagi veszteségek kapcsán 70%-ot említ (Vargyai: *Magyarország a második világháborúban...* 252.). Gosztanyi Péter szerint az 1943-as doni csatákban elesettek száma mintegy 100 ezer. Gosztanyi Péter: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, 1995, Európa Könyvkiadó, 104.

⁶³⁹ Ungváry: *A második világháború...* 478.

Az ország erejéhez mérten már a szovjetellenes háború legelején jelentősnek számító, komoly emberi és anyagi áldozatokkal járó román katonai részvételt Hitler nagyra értékelte. Ennek már 1941. augusztus 6-án látványos jelét adta azzal, hogy Antonescu tábornok (1941. augusztus 22-étől marsall) első külföldiként kapta meg tőle a német Vas-kereszt lovagkeresztjét.⁶⁴⁰ Az államvezető berlini presztízse nem csak Budapesten, de úgy tűnik, Rómában is aggodalmat okozott: Ciano 1941. október 17-i naplóbejegyzése szerint „*Odessza bevétele elszomorította Mussolinit, úgy látja, a második helyre szorult Románia mögött.*”⁶⁴¹ Magyarország Hitler általi megítélése viszont több mint három héttel az ország háborúba lépését követően sem javult alapvetően. 1941. július 21-én a Führer Szladko Kvaternik horvát tábornagy előtt szóvá tette a zsidókkal kapcsolatos, engedékenynek vélt magyar politikát, majd „*éles szavakkal ostorozta a magyarországi feudális rendszert, megjegyezve, hogy emiatt rokonszenveznek a magyarok annyi-
ra Lengyelországgal és Angliával.*” Meggyőződését fejezte ki, hogy „*Magyarország tönkre fog menni e miatt a feudális rendszer miatt.*”⁶⁴² Emellett nyilvánvaló kontrasztot láthattak Berlinben a nagyarányú román háborús felajánkozás, valamint a szeptember első felében Hitler főhadiszállásán tárgyaló, Horthy által vezetett magyar küldöttség arra irányuló „bágyadt kísérlete”⁶⁴³ között, hogy elérje a keleti fronton bevetett magyar csapatok kivonását. Ribbentrop megdöbbenve hallgatta Bárdossy érvelését. Úgy vélte, morális szempontból aggályos, ha Magyarország kivonul a bolsevizmus elleni háborúból.⁶⁴⁴

⁶⁴⁰ Lásd Ránki: *Hitler hatvannyolc tárgyalása...* 1. kötet, 26. sz. irat. A román hadisikerekről a magyar sajtó csak elvétve számolt be, de ugyanez fordítva is igaz volt. Antonescu kitüntetéséről az *Új Magyarország* c. napilap olvasói egymondatos hírt olvashattak. *Új Magyarország*, 1941. augusztus 12., 5.

⁶⁴¹ Ciano: i. m. 327.

⁶⁴² Ránki: *Hitler hatvannyolc tárgyalása...* 1. kötet, 25. sz. irat, 319.

⁶⁴³ Fülöp-Sipos: i. m. 241. Vargyai Gyula szerint a németbarát magyar tisztikar valósággal szégyenkezett, amikor a gyors hadtest ideiglenes kivonása napirendre került, s az ország német megítélése miatt aggódott. Vargyai: *Tengelytörés...* 53.

⁶⁴⁴ Czettler: *A mi kis élethalál kérdéseink...* 86.

Magyarország előnyére vált viszont az 1941. november végén, az antikomintern paktum öt éves évfordulója⁶⁴⁵ alkalmából – több más tengelybarát kormány képviselőjével együtt – Berlinben tartózkodó Bárdossy és a második számú román vezető, Mihai Antonescu összehasonlítása. Gerhard Stelzer bukaresti német követségi tanácsos visszaemlékezései szerint „kompetens német kormányzati körökben” az volt a vélemény, hogy az elegáns és magabiztos magyar kormányfő mellett „Mihai Antonescu egyenesen cigányos benyomást keltett”.⁶⁴⁶ Stelzer ebből véleményünk szerint túlzó következtetést von le: szerinte ugyanis a fenti értékelés később állandóan befolyásolta a két országgal szemben követett berlini politikát annak ellenére is, hogy Románia jóval nagyobb háborús áldozatokat hozott Magyarországnál.⁶⁴⁷ Tény azonban – más forrás is utal rá –, hogy a román miniszterelnök-helyettes (bár ő maga állítólag ennek pont az ellenkezőjéről volt meggyőződve)⁶⁴⁸ nem keltett jó benyomást Berlinben. Bossy is kitért erre két alkalommal november 25-i naplóbejegyzésében,⁶⁴⁹ és Ciano sem volt tőle túlságosan elragadtatva.⁶⁵⁰ Ribbentrop ráadásul rossz néven vette, hogy az egyez-

⁶⁴⁵ Az antikomintern paktum 1936. november 25-én jött létre Berlin és Tokió között. 1937-ben Olaszország, 1939 januárjában Magyarország is csatlakozott az egyezményhez. 1941. november 25-én Bárdossy aláírta a paktum öt évre szóló meghosszabbítását előírányzó okmányt, Mihai Antonescu pedig a Románia csatlakozásáról szólót.

⁶⁴⁶ Scarlat: i. m. 156.

⁶⁴⁷ Uo.

⁶⁴⁸ Gheorghe: i. m. 223.

⁶⁴⁹ „Sajnos [Mihai Antonescu] »il marque mal« [azaz: rossz benyomást kelt – L. B. B.]. És túl sok ajándékot hoz – mint a keletiek: kaviárt, cukorkákat a Capşából [Capşa = híres bukaresti kávézó]..., orosz ikonokat. Egyébként kedves, de tapasztalatlan és veszélyesen optimista.” (Bossy: i. m. 88.) „Ică [Ică = Mihai Antonescu beceneve] Antonescu, amint mondtam, nem kelt túl jó benyomást. Másfajta emberek képviselték a kongresszusokon Romániát a múltban.” (Uo. 89.)

⁶⁵⁰ „Mihai Antonescu újonc a külpolitikában. Röviddel ezelőtt még ismeretlen ügyvéd volt Bukarestben; most hazáját képviseli és alapos munkát végez. De mégiscsak román marad és arkiféjezése elárulja, szívesen csűr-csavar.” (Ciano: i. m. 342–343.) Bárdossyról megjegyezte, hogy lerí róla a rezignáltság, „és valahányszor csak módját ejtheti, szerényen és óvatosan beledőf a németekbe.” (Uo. 342.)

mény ünnepélyes aláírásának pillanataiban Antonescu „megzavarta” a Berlin szövetségesei közötti „összhangot”. Bárdossy korábban elhangzott szavaival közvetett módon polemizálva a miniszterelnök-helyettes élesen megjegyezte ugyanis, hogy az 1919-es magyarországi kommunista uralom leverésében játszott szerepük miatt a románok az antikommunista küzdelem élharcosai.⁶⁵¹

Amit a német vezetés Ion Antonescunak megeengedett – a második bécsi döntés nyílt bírálatát –, azt, úgy látszik, Mihai Antonescunak már nem. Stelzer szerint Berlin azért is orrolt Mihai Antonescunak, mivel novemberi látogatása során a román vezető a „háború idejéig tartó intermezzo”-ként értékelte a német–olasz döntőbírárságot.⁶⁵² Az 1941. november 26-i találkozásán Ribbentrop – saját feljegyzései⁶⁵³ szerint – Antonescu nyíltan bírálta a második bécsi döntést. Ha lehet hinni e feljegyzéseknek,⁶⁵⁴ a miniszterelnök-helyettes „halva született” iratnak nevezte a második bécsi döntést, amely nem a magyar és a román nép közötti „békészerződés”, hanem „háborús aktus”, és inkább „a vezérkar műve”. Beszélt a döntés érvénytelenségét kimondó 1941. szeptember 15-i nyilatkozatáról, majd egyebek mellett azzal vádolta Magyarországot, hogy az meg akarja őrizni a haderejét Románia ellen, valamint Németország vereségével számol. A bécsi döntés bírálatá során a feljegyzés szerint Ribbentrop „értetlenséget” mutatott, majd nyomatékosan arra kérte tárgyalópartnerét, legyenek tekintettel a Németországgal együtt vívott nehéz háború érdekeire, „egy darabig legalább-

⁶⁵¹ Giurescu: *Istoria Românilor*. Vol. IX.: 193.; Gheorghe: i. m. 222–223. (Visszaemlékezéseiben Gheorghe tévesen 1942 novemberét említi 1941 helyett.); Bossy: 89.

⁶⁵² Scarlat: i. m. 156.

⁶⁵³ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 49., f. 428–434.; Arimia: *Antonescu–Hitler...* I. kötet, 31. sz. dokumentum, 140–147.

⁶⁵⁴ Gheorghe Duca, Románia finnországi és svédországi követe szerint a „kis Metternich” (Mihai Antonescu) állítólag utasításokat adott a jegyzetei, beszédei és feljegyzései átírására, hogy a történelem felé ne a németek irányában tanúsított „szolgalelkűséget”, hanem a velük szembeni függetlenséget és „hősi ellenállást” közvetítse. Idézi Anton: *Propagandă și război...* 418., 1064. sz. jegyzet.

is” őrizték meg a térség nyugalma, és ne keltsék a tengely gyengeségének látszatát. Megígérte, közbenjár Budapesten az észak-erdélyi románság érdekében, de a román kormánytól is azt várja, a továbbiakban ne folytasson olyan „heves” propagandát Magyarország ellen, mert ezt az angolok kihasználják, és „állandó bizonytalansági állapotot okozhat ebben a térségben”.⁶⁵⁵

A Hitlerrel folytatott másnapi, november 27-i megbeszélésén⁶⁵⁶ Mihai Antonescu már tartózkodott a bécsi döntés nyílt bírálatától; helyette a „Magyarország által okozott szakadatlan incidenseket” tette szóvá. A találkozóról készült egyik román összefoglaló⁶⁵⁷ szerint az Erdélyre vonatkozó román igényre utalva Hitler egyértelműen kijelentette: nem lehet egy terület elcsatolását csak azért kérni, mert ott „vértességek” laknak. „*En sem tartok igényt Besszarabia birtoklására azért, mert ott németek élnek.*” Arra biztatta a románokat, hogy terjeszkedjenek kelet felé; Odessza is az övék lehet, de a területeket be kell népesíteniük. „*Helyezzék tehát Erdély kérdését is e széles európai keretbe*” – tanácsolta. A dél-tiroli németek Németországba telepítését (tehát a lakosságcserét) említette példaként arra, hogy áldozatokat is kell hozni a határvonalak véglegesítéséért.⁶⁵⁸ Azaz le kell mondani az Észak-Erdélyre vonatkozó román területi igényről.

Hitler ötlete, hogy a románok korlátlanul terjeszkedjenek kelet felé, az erdélyi románsággal népesítve be a területek egy részét, nem

⁶⁵⁵ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 49., f. 434.; Arimia: *Antonescu–Hitler*... I. kötet, 31. sz. dokumentum, 146. Ion Gheorghe szerint Mihai Antonescu azzal dicsekedett neki, hogy a megbeszélés során ököllel verte Ribbentrop asztalát. Gheorghe ezt kétségbe vonja, mivel, mint írja, gyakran látta Mihai Antonescunak a németekkel szembeni „alázatos magatartását”. L. Gheorghe: i. m. 223–224.

⁶⁵⁶ A találkozóra feltehetően 27-én került sor, nem pedig 28-án, amint az Schmidt feljegyzéseiben szerepel.

⁶⁵⁷ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 49., 458–460. f.

⁶⁵⁸ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 49., 460. f. E fejtegetései nem szerepelnek sem a Schmidt-féle (Ránki: *Hitler hatvannyolc tárgyalása*... I. kötet, 30. sz. irat.), sem pedig a Mihai Antonescu által diktált jegyzőkönyvben (Arimia: *Antonescu–Hitler*... I. kötet, 32. sz. dokumentum; Calafeteanu: i. m. 14/a irat.).

volt új keletű, bizonyos német körökben már korábban is felmerült.⁶⁵⁹ Mivel azonban a terv elfogadása gyakorlatilag Erdély feladását jelentette volna, a bukaresti vezetés ezt következetesen elutasította. Igaz, Mihai Antonescu a szovjetellenes háború első heteinek felbuzdulásában még a Bug folyót sem tartotta a román terjeszkedés végső határának. Úgy vélte, ki kell használni a soha vissza nem térő, különösen kedvező körülményeket a román területi igények megvalósítására.⁶⁶⁰ Hamarosan azonban jóval óvatosabbá vált, mivel berlini követé révén tudomására jutott a szóban forgó német elképzelés, miszerint Romániát kelet felé kell területileg kompenzálni Erdélyért cserében.⁶⁶¹ Az új román irányelv így az lett, hogy Románia nem foglal véglegesen állást a Dnyeszteren túli területi kérdésekben, csak az „orosz kérdés” végleges megoldását követően. A német vezetés viszont nem mondott le az elképzeléséről, és Hitler, mint láttuk, 1941. november 27-én ezzel próbálta semlegesíteni Bukarest Észak-Erdélyre támasztott igényét.⁶⁶²

⁶⁵⁹ Hillgruber szerint Hitler már 1940. december 5-én említette ezt a tervét bizalmasai előtt. Lásd Hillgruber: i. m. 176.

⁶⁶⁰ Ezt Grigore Gafencu volt román külügyminiszternek, majd moszkvai követnek mondta el 1941. augusztus elején. Grigore Gafencu: *Jurnal, iunie 1940–iulie 1942*. [Napló, 1940. június–1942. július.] București, é. n. [1991], Globus, 186–188.; L. Balogh: *Az Antonescu-rezsim*... 18.

⁶⁶¹ Bossy véleménye az volt, hogy a magyarok eszelték ki a tervet, akik állítólag azt is szorgalmazták, hogy az erdélyi románságot telepítsék át az újonnan megszerzett területekre. Szerinte a terv német támogatói – kitelepítés nélkül – a román állam súlypontját keletre tolnák, Erdélyt és a Bánságot pedig autonóm vagy független állammá alakítanák a német elem dominanciájával, hogy majd tíz év múlva népszavazás döntson a terület hovatartozásáról. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 49., 370–373. f.

⁶⁶² Ormos Mária szerint Hitler alig több mint egy évvel a második bécsi döntés után annak érvényét máris relativizálta. Ezt a találkozóról készült Schmidt-féle jegyzőkönyv azon kitételére alapozza, amely szerint Hitler „nagyon jól megértette, ha Románia régi határainak visszaállításán túl még megfelelő, biztonságához szükséges erőtre és Odesszára is igényt formálna.” [Kiemelés – L. B. B.] (Ormos: *Magyarok – nemzetiszocialista szemmel*... 28.) A kiemelt szövegrész nem szerepel a találkozóról készült két román feljegyzésben, közülük pedig az általunk idézett

Hitler elzárkózása a román revíziós követelések elől és Mihai Antonescu rossz berlini megítélése – amely a későbbi román béképogatózások miatt idővel még inkább fokozódott – alapvetően mégsem változtatott azon a tényen, hogy a német diktátor Romániát továbbra is megbízhatóbb szövetségesének tekintette Magyarországnál, a marsall személyét pedig változatlanul a legnagyobb megbecsülés övezte Berlinben.

A maga részéről a marsall is kitartott eredeti elképzelése mellett, miszerint a Hitlerhez való feltétlen hűsége és a minél nagyobb román részvétel a szövjetellenes háborúban végül meghozza a kívánt eredményt, és a Führer „halából” visszajuttatja Romániának Észak-Erdélyt. Történeti távlatból ez ugyanolyan illuzórikus elképzelésnek bizonyult, mint Werth,⁶⁶³ Sztójay vagy a magyar katonai és politikai elit számos – nemcsak szélsőséges – képviselőjének azon meggyőződése, hogy az addigi revíziós eredmények megtartása, valamint Dél-Erdély (és a Nyugat-Bánság) megszerzése csak a feltétlen németbarátsággal, illetve Magyarország jóval nagyobb háborús szerepvállalásával érhető el.

Elődjétől, Telekitől eltérően Bárdossy is abban bízott, hogy a háború német győzelemmel, vagy legalábbis olyan kiegyezéssel békével zárul, amelynek következtében Közép-Európát biztosan Németország fogja uralni.⁶⁶⁴ Ugyanakkor kezdetben igyekezett elkerülni a hadba lépést, majd arra törekedett – Antonescuval ellentétben –, hogy a minimálisra korlátozza a magyar részvételt. Úgy gondolkodott, hogy a németeknek „*adjunk egy minimumot, de minél gyorsabban, nehogy nekik módjukban legyen mást kérni, mert akkor többet kérnek*”. A tények

összefoglaló (Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 49., 458–460. f.), mint láttuk, egyenesen ezzel ellentétes színben tünteti fel a Hitler által elmondottak értelmét.

⁶⁶³ Pályafutásáról lásd Dombrády Lóránd: *Werth Henrik, akiről nem beszélünk*. H. n., 2005, Argumentum Kiadó. 1941 szeptemberében Werth lemondott vezérkari főnöki tisztségéről, helyébe a mérsékeltnek tűnő Szombathelyi Ferencet nevezte ki Horthy.

⁶⁶⁴ Barcza: i. m. 2. kötet, 11.

azonban nem igazolták a „kétszer ad, ki gyorsan ad” taktika sikerét, mivel nem sikerült leállítani a további német követeléseket.⁶⁶⁵

Ez már 1942. január elején nyilvánvalóvá vált, amikor a Budapestre látogató Ribbentrop az egész magyar haderő (tehát mintegy 28 hadosztály) bevételét követelte. Fenyegetéssel és ígéretéssel végül eredményt ért el, mivel a magyar kormány hosszas alkudozás után végül hajlandónak mutatkozott a jóval nagyobb mértékű szerepvállalásra. A részletek megbeszélése végett január 20-án Budapestre érkezett Wilhelm Keitel tábornok, a Wehrmacht főparancsnokságának főnöke. A Szombathelyi Ferenc magyar vezérkari főnökkel folytatott tárgyalásai egyre emeltebb hangnemben, asztalcsapkodással és kiabálással körítve zajlottak, és már-már a zátonyra futással fenyegettek.⁶⁶⁶ A tárgyalások során Keitel állítólag azt is kilátásba helyezte, ha a kért katonai segítséget nem kapják meg, Erdély kérdésében Romániát fogják előnyben részesíteni.⁶⁶⁷ Végül megállapodás született arról, hogy Magyarország kilenc gyalogos és egy páncélos dandárt küld ki tavasszal a keleti frontra, a megszálló erőkhöz felül.

Az ezt követő bukaresti látogatásán Keitelnek ennél jóval könnyebb dolga akadt, mivel Antonescu marsall korábban már jelezte Berlin felé: a Führer annál inkább számíthat a román hadseregre, „minél nagyobb a nehézségek”.⁶⁶⁸ Az államvezető a német tábornok várakozásait is felülmúlóan⁶⁶⁹ ígéretet tett arra, hogy 1942 szeptemberéig összesen 26 román hadosztály lesz majd a keleti fronton.⁶⁷⁰ Ez Románia katonai ere-

⁶⁶⁵ Sipos Péter: Bárdossy László pályája. „...adjunk egy minimumot...”. *História*, 2001. 3. sz. <http://www.historia.hu/> (Letöltve: 2011. szeptember 1.); Bárdossy érvelését lásd Pritz: *A Bárdossy-per...* 153.

⁶⁶⁶ Ungváry: *A második világháború...* 157.

⁶⁶⁷ Csatári: i. m. 98.

⁶⁶⁸ Arimia: *Antonescu–Hitler...* I. kötet, 34. sz. irat, 158–159.

⁶⁶⁹ Hillgruber: i. m. 182.

⁶⁷⁰ Traşcă: *Relațiile româno-ungare...* 386. Más források 30 hadosztályt említene (uo. 386–387.), Gheorghe 27-et (Gheorghe: i. m. 226–227.). Vargyai szerint 1942 folyamán 26 román hadosztályt rendeltek a frontra. Vargyai: *Tengelytér...* 66.

jéhez képest igen nagymértékű felajánlás volt, és Iosif Iacobici román vezérkari főnök lemondásához vezetett, aki szerint Antonescu ígérete felemészti az ország teljes katonai potenciálját. Mi motiválta a marsallt a felajánlás során? Katonaként, a győzelembe vetett hite mellett elsősorban azon igyekezete, hogy a háborús részvétel kérdésében túllícitálja a nagyrészt szintén revíziós célok által vezérelt magyar vezetést, és a maga oldalára állítsa Hitlert Erdély kérdésében. Felfogásával ellentétes volt a lemondott vezérkari főnök, Iacobici véleménye, miszerint Romániának tartalékolnia kellene katonai erejét egy Magyarországgal szembeni esetleges háborúra.⁶⁷¹ Ez pontosan a tükörképe volt a magyar politikai és katonai vezetés elképzelésének, amely szerint egy Románia elleni háború esetére kell megőrizni az ország haderejét.

A csekélyebb magyar háborús részvételt és annak Romániára nézve esetleges hátrányos következményeit a román fél egyre gyakrabban panaszkolta Berlinnek. Egy Romániában szolgálatot teljesítő magas rangú német tisztnek küldött 1941. decemberi levelében a marsall élesen bírálta Magyarországot a Románia ellen folytatott „lejárató kampánya”, ellenséges magatartása, továbbá „intenzív katonai készülődése” miatt, s azért, hogy az csak „szimbolikusan” vesz részt a háborúban. „Tény, hogy ez a helyzet olyan megoldásra kényszeríti Németországot, amely észre téríti Magyarországot” – fogalmazott.⁶⁷² Hitlernek⁶⁷³ írott 1942. január 5-i válaszelevelében⁶⁷⁴ megismételte a magyarelles vádakat, és közölte, egyáltalán nem bízik meg a szomszédos országban.

Bukarest árgus szemekkel figyelte Ribbentrop 1942. januári budapesti látogatásának eseményeit. A román fővárosban felháborodást váltott ki a német külügyminiszter január 8-i állítólagos kijelentése, miszerint a magyar–román határkérdést véglegesen megoldották a máso-

⁶⁷¹ Trașcă: *Relațiile româno-ungare...* 387.

⁶⁷² Arimia: *Antonescu–Hitler...* I. kötet, 34. sz. irat, 159.

⁶⁷³ Hitler Antonescunak (1941. december 29-én), Mussolininak és Horthynak (1942. január 1-jén) írott leveleiben Románia, Olaszország és Magyarország fokozottabb háborús részvételét kérte.

⁶⁷⁴ Arimia: *Antonescu–Hitler...* I. kötet, 37. sz. irat.

dik bécsi döntéssel.⁶⁷⁵ Másnap Budapesten Ribbentrop fogadta Filottit, és megnyugtatta, hogy Magyarország nem fogja megtámadni Romániát, továbbá jelentős erőkkkel fog részt venni a keleti hadjáratban.⁶⁷⁶ Két nappal később Mihai Antonescu arra kérte országa bukaresti követét, informálódjon, milyen ígéretet tett a magyar vezetés a háborús részvételről.⁶⁷⁷

A szövjetellenes háború és az abban való román részvétel mellett Magyarország magatartása, valamint Erdély kérdése volt az egyik fő témája az 1942. február 11-i Ion Antonescu–Hitler-megbeszéléseknek is. A kelet-poroszországi német főhadiszálláson sorra került két találkozáson,⁶⁷⁸ majd a Ribbentroppal és Göringgel folytatott megbeszélésein a marsall – amint azt Bossynak maga mondta hazafelé menet – „teljes erejéből küzdött” Erdélyért, de nem sikerült „kipréselnie” a német vezetőkől semmiféle ígéretet.⁶⁷⁹ Antonescu viszont félreérthetetlenül Hitler tudomására hozta: az oroszokkal való háború végeztével a magyar–román konfliktust fegyveresen fogják megoldani. Ha viszont „mi le vagyunk gyengülve és a magyarok meg vannak erősödve, nem tudnánk visszavenni a jogainkat”⁶⁸⁰ – érvelt, újra és újra Magyarország nagyobb háborús szerepvállalását követelve. A marsall egy terjedelmes, Mihai Antonescu által megfogalmazott memorandumot is átnyújtott Hitlernek, amely részletesen ecsetelte Románia addigi háborús szerepvállalását, majd durva támadásokat intézett Magyarország ellen. A memorandum felhívta a Führer figyelmét „erre a valóságos törté-

⁶⁷⁵ Hillgruber: i. m. 183.

⁶⁷⁶ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 16., 97–98. f.

⁶⁷⁷ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 16., 156. f.

⁶⁷⁸ Ránki: *Hitler hatvannyolc tárgyalása...* 1. kötet, 31., 32. sz. iratok; Arimia: *Antonescu–Hitler...* I. kötet, 40., 41. sz. dokumentumok; Calafeteanu: *Români la Hitler...* 15., 15/b, 15/c sz. iratok. Vö. Joó András: *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944.* Budapest, 2008, Napvilág Kiadó (Politikatörténeti Füzetek XXVII.), 78–79.

⁶⁷⁹ Bossy: i. m. 104.

⁶⁸⁰ Arimia: *Antonescu–Hitler...* I. kötet, 40. sz. irat, 183.; Calafeteanu: *Români la Hitler...* 15. sz. irat, 110.

nelmi balszerencsére, amit a Duna-medencében a magyar kétértelműség képvisel. [...] Az egész magyar lét és hagyomány a kétértelműségre van építve.”⁶⁸¹

A marsall látogatása kapcsán kiadott német kommuniké, amely szerint „a megbeszélések a hű barátság és a szétszakíthatatlan fegyverbarátság jegyében folytak le”, a magyar követ szerint Bukarestben nagy reményeket ébresztett a román „nemzeti aspirációk” tekintetében. A megbeszélések közvetlen hatásaként azt tapasztalta, hogy „a románok velünk szemben, szinte máról holnapra, ismét felültek a magas lóra”.⁶⁸²

A találkozót követően Hitler feltehetően belátta (kérdés, eddig voltak-e illúziói ezzel kapcsolatban), hogy a magyar–román ellentétek kibékíthetetlenek, és a románok nem nyugszanak bele a második bécsi döntésbe. Számára pillanatnyilag egyetlen megoldás adódott: függőben hagyni a kérdést a háború végéig, hiszen mindkét ország katonai közreműködésére szüksége volt. Ezért (is) rendelkezett úgy 1942. április 1-jén, hogy a szövetségeseivel való megbeszélések során óvatosnak kell lenni, a nyilvánosság előtt pedig maximális kíméletességet kell tanúsítani irántuk.⁶⁸³

5. AZ ELLENTÉTEK ELMÉRGESEDÉSE

Kállay Miklós miniszterelnöki kinevezését⁶⁸⁴ követően, 1942 márciusában a kibékíthetetlen – de a tengelyhatalmak nyomása folytán addig többnyire lappangó – magyar–román ellentétek egy időre hirtelen felszínre törtek, és az ezt követő hónapok során fokozatosan egyre inkább elmérgesedtek. E folyamat 1942 derekán érte el a tetőpontját (amikor

⁶⁸¹ Arimia: *Antonescu–Hitler...* I. kötet, 39. sz. irat, 173.

⁶⁸² MOL K 63 1942-27, 268. cs., 27/1942. pol. sz.

⁶⁸³ Hillgruber: i. m. 184.

⁶⁸⁴ 1942. március 7-én a kormányzó felmentette tisztségéből Bárdossyt, és két nap múlva Kállay Miklóst nevezte ki a helyébe, aki elődjéhez hasonlóan a külügyminiszteri tárcát is megtartotta. 1943. július 24-én Ghyczy Jenő, a külügyminiszter addigi általános helyettese vette át a külügyminiszteri teendőket.

is egy magyar–román fegyveres konfliktus kirobbanásával is számolni kellett), majd az év végén átmeneti enyhülés következett be a kétoldalú viszonyban.

Mihai Antonescu 1942. március 19-i beszéde

A súlyos magyar–román ellentétek Mihai Antonescu 1942. március 19-én, Kállay parlamenti bemutatkozásának napján a bukaresti jogi egyetem aulájában, az egyház képviselői és a tanárok előtt elhangzott, élesen magyarellenes beszéde⁶⁸⁵ nyomán kerültek nyíltan felszínre. A nagy nyilvánosságot kapott, demagóg frázisokkal tarkított szónoklatban Antonescu Észak-Erdélyt a román nép „ősi bölcsőjének” nevezte. Élénk színekkel ecsetelte az ottani románság súlyos elnyomását, és visszautasította a magyar sajtónak a román hadsereg és Románia elleni állítólagos támadásait. Kijelentette, hogy a román nép „tud szeretni, de gyűlölni is”. Szembeszállt a Duna-medence uralmát célzó magyar hatalmi törekvéssel, kijelentve: „nem vagyunk szolganép, és nem tűrjük, hogy vezessenek”. Románia geopolitikai helyét ellentmondásosan határozta meg: „A Duna révén Közép-Európához tartozunk, a Balkán koronája vagyunk.”⁶⁸⁶ Az agresszív magyarellenes hangnem különösen diszsonáns volt, mivel Kállay aznap parlamenti bemutatkozó beszédei igen visszafogott, békülékeny hangnemet ütöttek meg, és Romániára nem is tettek konkrét célzást. A Képviselőházban Kállay kijelentette,⁶⁸⁷ a „magyar orientáció” békét jelent. „Békét és megértést Duna-völgyi szomszédainkkal, hogy a Kárpátok medencéjének minden népe megtalálja nyugalma, megélhetését és békés fejlődését.”⁶⁸⁸ A nemzetiségek jogos igényeinek a kielégítéséről is beszélt, egyben leszögezte, hogy

⁶⁸⁵ *Universul*, 1942. március 21., 1., 3. Rövid összefoglalóit lásd M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 67.; MOL K 63 1943-27, 271. cs., 298–299.

⁶⁸⁶ *Universul*, 1942. március 21., 3.

⁶⁸⁷ Filotti szerint Kállay „halk hangon” mondta el beszédét, a szavait „elég közömbösen” fogadták. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 17., f. 417.

⁶⁸⁸ KN, 1939, XIII. kötet. Kállay Miklós miniszterelnök bemutatkozó beszéde, 1942. március 19., 91.; Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam*

a nemzetiségeknek a magyar állameszme alapjára kell helyezkedniük. Mindezt szó szerint a felsőházban is megismételte.⁶⁸⁹

Antonescu beszéde élénk visszhangot váltott ki mind Romániában, mind külföldön. A román újságok több napig visszhangozták a miniszterelnök-helyettes tételeit, az országban erősödött a revizionista hangulat.⁶⁹⁰ Egy román jelentés szerint a *The Times* megállapította, hogy Románia fellépése agresszív lett Magyarországgal szemben, ami azt jelzi, hogy a németek által óhajtott új európai egyensúlyi helyzetben a dolgok nem éppen tökéletesek.⁶⁹¹ A tengelyhatalmak körében a visszhang negatív volt. Ribbentrop helytelenítette Magyarország bírálát, mivel az nem egyezik a „szolidaritás szellemével”.⁶⁹² A német kormány tiltakozó jegyzékét március 25-én nyújtották át Bossynak Berlinben.⁶⁹³ A német fővárosban azonban igyekeztek nem dramatizálni a „családi perpatvarnak” minősített, hirtelen felszínre tört román–magyar ellentétet.⁶⁹⁴ Olasz újságírói körökben viszont attól tartottak, hogy Horvátország és Szlovákia is felbuzdul, területi követeléseket támaszt, vagy sajátóvitákba keveredik Magyarországgal.⁶⁹⁵

Magyar részről hivatalosan nem reagáltak Antonescu beszédére, és Kállay utasítására a magyar sajtó sem kommentálta.⁶⁹⁶ Filotti másna-

1942–1944. *Egy nemzet küzdelme a második világháborúban*. 1. kötet. Budapest, 1991, Európa–História (Extra Hungariam), 107.

⁶⁸⁹ FN, 1939, III. kötet. Kállay Miklós miniszterelnök bemutatkozó beszéde, 1942. március 19., 9.

⁶⁹⁰ MOL K 63 1942-27, 268. cs., 88/1942. pol. sz., 110/1942. pol. sz.

⁶⁹¹ Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 11., f. 194. A további sajtóvisszhangokra lásd MOL Keleti Actio (a továbbiakban: P 1077) 25. kötet.

⁶⁹² Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 11., f. 231.

⁶⁹³ Bossy: i. m. 110.

⁶⁹⁴ Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 11., f. 242. Ez általános német vélemény lehetett. Egy nagyváradai rendőrségi helyzetjelentés szerint például a helyi németiség vezetője Antonescu beszéde kapcsán kifejtette: „Ez olyan dolog, mint amikor egy családban torzsalkodnak a gyermekek, a végén a nagyok intézik el az ügyet.” MOL K 28 450/I-1942-0-19.492. sz.

⁶⁹⁵ Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 11., f. 203.

⁶⁹⁶ Kállay: i. m. 1. kötet, 110.; Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 11., f. 239.

pi bemutatkozó látogatásán Kállay rosszallását fejezte ki a beszéd miatt. Nagy propagandamegnyilvánulásnak tartotta, amelyet hangszórókon keresztül is terjesztettek. Aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy nyugtalanságot idéz elő Észak-Erdélyben, amiért a magyar kormány nem vonható majd felelősségre. Megismételte előző napi békülékeny szavait, kifejtve, hogy a környező államokkal való együttélést a földrajzi helyzet írja elő, „mivel népeinket a sors helyezte egymás mellé, és nem költözhetnek el más földrészre”.

Mivel Antonescu beszéde csak Kállay parlamenti bemutatkozása után került nyilvánosságra, így azt a látszatot keltette, hogy a románok visszautasítják békülékeny politikáját, és „új agressziót” hirdetnek meg – írja visszaemlékezéseiben az egykori miniszterelnök.⁶⁹⁷ Mi állt Mihai Antonescu beszédének a hátterében, mivel magyarázható agresszív hangneme? A kérdések megválaszolásánál tekintetbe kell vennünk, hogy – amint azt részben már bemutattuk – a kétoldalú kapcsolatok a második bécsi döntés óta szinte folyamatosan romló tendenciát mutattak mindkét fél többé-kevésbé burkolt területi követelése, illetve a kisebbségek kölcsönösen rossz helyzete miatt. 1941. nyarától, a követek kölcsönös „bojkottjának” kezdetétől közel fél évig a két kormány egymás közötti, politikai jellegű kapcsolataiban gyakorlatilag szünet állt be, s a követek csak szolgálati ügyekben, valamint kisebbségi panaszok kapcsán érintkeztek az illetékes külügyminisztériumi tisztviselővel. 1941. szeptember 15-én a román kormány érvénytelennek nyilvánította a második bécsi döntést, amivel saját mozgásterét szűkítette le. Az észak-erdélyi románok védelme során ezentúl ugyanis már nem hivatkozhatott – jelentős presztízsveszteség nélkül – a bécsi döntés előírásaira, így egy esetleges kisebbségi szerződés megkötéséig Bukarest számára a legkézenfekvőbb megoldásnak a már korábban is alkalmazott retorziós politika fokozott mértékű alkalmazása tűnt.⁶⁹⁸

Ennek következtében 1942 februárjában jelentősen megszorodtak a dél-erdélyi magyarság elleni megtorló intézkedések, amit Bárdossy

⁶⁹⁷ Kállay: i. m. 1. kötet, 109–110.

⁶⁹⁸ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 72.

sem hagyott szó nélkül. 1942. március 2-án Filottinak szegezte a kérdést, miszerint „*a román kormány a talió-jogot⁶⁹⁹ akarja-e gyakorolni és ezt akarja-e a magyar–román viszony alapelveként bevezetni.*”⁷⁰⁰ Megfenyegette Bukarestet, hogy ilyen körülmények között nincs értelme a diplomáciai viszony fenntartásának, és felvetette a bukaresti követ visszahívásának lehetőségét. Szerinte Bukarestben valaki „elvesztette a fejét”, holott nagy türelemre lenne szükség mindkét fél részéről.

Március 19-i beszédével Mihai Antonescu lényegében Bárdossy március 2-i, Filottinak négy szemközt feltett kérdéseire és felvetéseire kívánt választ adni – a diplomáciában szokatlan módon – a nagy nyilvánosság előtt.⁷⁰¹ Filotti megpróbálta óvatosságra inteni hivatali főnökét, valamint arra kérte, a tervezett beszédben csak Bárdossy nyilvános nyilatkozataira hivatkozzon.⁷⁰² A miniszterelnök-helyettes zokon vette a figyelmeztetést, a rendreutasított Filotti pedig többszöri magyarázkodásra kényszerült.⁷⁰³

A bukaresti magyar követ is igyekezett utána járni a beszéd háttérének. Olasz kollégájától megtudta: Filotti néhány hete Bukarestben járt, és a marsallnak „*könnyezve ecsetelte az észak-erdélyi románság tűrhetetlen helyzetét*”, a jelenlévő Mihai Antonescunak pedig „egyenésen könyörgött”, emelje fel a szavát a nagy nyilvánosság előtt, hogy öntsön „új lelket” az észak-erdélyi románokba.⁷⁰⁴ Később viszont Filotti – a magyar követ szerint – úgy értesült, hogy Kállay megértő magatartást igyekszik tanúsítani,⁷⁰⁵ és emiatt most már arra kérte Mihai Antonescut, hogy egyelőre helyezkedjék várakozó álláspontra. Nagy László tehát

⁶⁹⁹ Azaz „a szemet szemért, fogat fogért” elvet.

⁷⁰⁰ MOL K 63 1942-27/7, 267. cs., 362. o.; Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 17., f. 222.

⁷⁰¹ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 17., f. 253.; Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 291.

⁷⁰² Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 17., f. 258–259.

⁷⁰³ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 17., f. 298., 332–333.

⁷⁰⁴ MOL K 63 1942-27, 268. cs., 74/1942. pol. sz.

⁷⁰⁵ Nagy ezt rosszul tudta Filottiról, mivel a román követ valójában hiába érdeklődött, nem tudott meg semmit Kállay várható beszédének tartalmáról.

sok mindent megtudott a beszéd háttéréről, az viszont előtte is rejtve maradt, hogy Antonescu nyilvános megszólalása egyfajta „válasz” volt Bárdossy 1942. március 2-án Filottihoz intézett szavaira.⁷⁰⁶

A beszéd agresszív hangnemével kapcsolatban Mihai Antonescu azt közölte Filottival, hogy annak egyes részeinél Bárdossy egyik 1941. novemberi nyilatkozatát vette alapul, csak a „magyarok” szót helyettesítette be a „románok”-kal. Ezzel mentegetőzött a követ is március 21-én Kállay előtt.⁷⁰⁷ Az általánosan elterjedt (de csak részben igaz) „háttérmagyarázat” az volt, hogy a román kormány az Észak-Erdély visszaszerzését követelő és igen népszerű Maniu-féle ellenzék „semlegesítése” végett kénytelen maga is élesen magyarellenes, sőt revizionista hangnemet megütni.⁷⁰⁸ A marsall is arra panaszkodott Hitlernek 1942. februárjában, hogy az ellenzék összefogott ellene, és „Románia árulójának” nevezi őt.⁷⁰⁹ Killinger a Vladár Ervin ügyvivővel folytatott 1942. június 5-i megbeszélésén szintén azt hozta föl a román kormány védelmében, hogy annak Maniu miatt kell „*az erdélyi kérdést állandóan nyitva tartani, [Maniu] követőinek száma pedig túlságosan nagy ahhoz, hogy ellene fel lehessen lépni*”.⁷¹⁰

Kétségtelen, hogy a román közhangulat az 1941 második felében elért román hadisikerek nyomán (is) radikalizálódott, és egyre többen voltak meggyőződve arról, hogy az eljövendő Nagy-Románia Odesszától a Tiszáig fog terjedni.⁷¹¹ Azonban nemcsak az ellenzéknek, hanem

⁷⁰⁶ Kállay visszaemlékezései szerint jóval később Mihai Antonescu azt üzenté neki, hogy ő német forrásból úgy értesült, miszerint a magyar miniszterelnök éles románellenes kirohanást tervez a parlamenti beszédében, és ennek akart elébe vágni. (Kállay: i. m. 1. kötet, 110.) Az általunk ismert román külügyi források nem erősítik meg Mihai Antonescunak ezt az állítólagos verzióját.

⁷⁰⁷ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 300.

⁷⁰⁸ A bukaresti magyar követség is ezt a magyarázatot adja az 1942. évi román politikai eseményeket összefoglaló jelentésében. MOL K 63 1943-27, 271. cs.

⁷⁰⁹ Ránki: *Hitler hatvannyolc tárgyalása...* 1. kötet, 31. sz. irat, 354.

⁷¹⁰ MOL K 63 1942-27, 268. cs., 137/1942. pol. sz.

⁷¹¹ Lásd erre vonatkozóan a belügyminisztériumba érkezett 1942-es bizalmas romániai jelentéseket. MOL K 28 450/I-1942-0-25.645. sz.

a kormánynak is érdekében állt az erdélyi kérdés állandó napirenden tartása: az észak-erdélyi románok elnyomásának hangoztatásával és a két ország közötti feszült viszony fenntartásával, sőt élezésével a bécsi döntés tarthatatlanságát igyekezett bizonyítani a tengelyhatalmak előtt. Ezzel viszont maga is hozzájárult a közvélemény radikalizálódásához.

A beszédet a bécsi döntés 1941. szeptember 15-i érvénytelenítésével leszűkült román politikai mozgástérrel is összefüggésbe lehet hozni. Az érvénytelenítéstől ugyanis már csak egy lépés az abból adódó következmények levonása, ami nem lehet más, mint az ország 1940 előtti határai helyreállításának szükségessége. 1941 szeptemberében e következményeket – a tengelyhatalmak határozott ellenzése miatt – nem tudta levonni a kormány, ezért feltételezhetően azt az utat választotta, hogy folyamatosan „teszteli” Berlin és Róma ellenállását, ugyanakkor „kitapogatja” saját mozgásterét. Mihai Antonescu március 19-i beszéde – véleményünk szerint – ebbe a tágabb kontextusba illeszkedik. Saját maga így indokolta később a beszéd elmondásának szükségességét az akcióval kapcsolatos kétségeit⁷¹² kifejező marsallnak: az, hogy a „keleti hősiesség közben” Nyugaton „gyávák” maradnak, nem használ a román nemzetnek, ráadásul bátorítja Magyarországot, és súlyosan befolyásolja Németország jövőbeli döntését Erdélyről.⁷¹³

Emlékirataiban Kállay Miklós kitér a beszéd következményeire, megemlítve a román félhez intézett azon kérését, hogy a háború végéig tekintsék a bécsi döntést *status quo*-nak, és igyekezzenek olyan légkört teremteni, amelyben lehetséges a megegyezés. Mihai Antonescu kitért a javaslatok elől, viszont kijelentette: hajlandó a külpolitikai értesülések kicserélésére és az egymás terveit illető kölcsönös tájékoztatásra. Erre viszont Kállay nem volt hajlandó, mivel nem bízott a román vezetésben, és attól tartott, hogy az így megszerzett információ-

⁷¹² Mihai Antonescu 1942. május 13-án egy zártkörű megbeszélésen mondta el – kidomborítva ezzel saját érdemeit –, hogy a beszéd elhangzása előtt az államvezetőnek kétségei voltak. Arh. N.I.C., fond PCM, dos. 139/1942., f. 11.

⁷¹³ Arh. N.I.C., fond PCM, dos. 139/1942., f. 12.

kat Antonescuék átadják Berlinnek.⁷¹⁴ Nem tudjuk, mennyire helytállóak Kállay fenti állításai,⁷¹⁵ az viszont tény, hogy a magyar–román viszony tovább romlott, és 1942 derekán a fegyveres konfliktus veszélye is fennállt.

A fegyveres konfliktus lehetősége

Az 1940–1944 közötti időszakban mind a magyar, mind a román vezetés számolt azzal a lehetőséggel is, hogy vitás kérdéseiket, egymással szembeni revíziós igényeiket előbb vagy utóbb háborús úton rendezik. A második bécsi döntést meghozó tengelyhatalmak azonban kezdetől fogva méréven elutasítottak minden olyan kísérletet, amely a térség stabilitását veszélyeztette volna. 1941. június 22-ét követően pedig Berlin érdeke az volt, hogy a csatlósállamok ne egymás ellen, hanem a szovjetellenes háborúban használják katonai erejüket, lehetőleg minél nagyobb mértékben. Magyar részről azért sem volt reális lehetőség a szomszédos ország megtámadására, mivel a bécsi döntés kihirdetésének napján a tengelyhatalmak garantálták Románia megmaradt határait.

Az 1940 nyarán elszenvedett területi veszteségei, illetve Magyarország revíziós sikerei következtében az addig jóval nagyobb és erősebb Románia 1940 őszére demográfiailag, gazdaságilag és katonailag is valamivel gyengébb lett Magyarországnál. Ráadásul az új, igen hosszú magyar–román határ stratégiaiailag is előnytelen volt Románia számára, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy akkor még kelet felől a vele ellenséges Szovjetunióval is határos volt.⁷¹⁶ Nem véletlen, hogy a román minisztertanács 1940. szeptember 18-i ülésén Ion Antonescu kifejtette:

⁷¹⁴ Kállay: i. m. 1. kötet, 110–112.; vö. Czettler: i. m. 141–142.

⁷¹⁵ A román és a magyar külügyi iratanyagban egyelőre nem leltük nyomát Kállay állítólagos kezdeményezésének; de az említett román válasznak sem. A kérdés további kutatást igényelne.

⁷¹⁶ A.M.R., fond M.St.M., dosar 552., f. 88–99.

egy Románia ellen irányuló katonai támadás esetén⁷¹⁷ az ország becsülettel védekezne, de kizártnak tartja a győzelmet. Éppen ezért úgy vélte, el kell kerülni a háborút, és újra kell szervezni a hadsereget. Kisebb létszámú, de ütőképesebb haderő létrehozását tervezte.⁷¹⁸ A jövőt illetően mindenképpen számolt a fegyverek erejével. 1941 januárjában, német-országi útját követően a későbbi hadügyminisztere, Constantin Pantazi szerint kijelentette, hogy ha nem tudja diplomáciai úton visszavenni Erdélyt, akkor a megfelelő pillanatban megtámadja Magyarországot. Biztosra vélte, hogy a Führer beleegyezik majd egy magyar–román fegyveres leszámolásba.⁷¹⁹

Odessza 1941. októberi bevételét követően a keleti fronton lévő román csapatok jelentős részét hazahozták, és olyan kijelentések hangzottak el, hogy az ország számára véget ért a háború.⁷²⁰ A román nagyvezérkar ezt követően, 1941 őszén a Magyarország megtámadására és Észak-Erdély visszaszerzésére vonatkozó katonai tervek kidolgozásába kezdett.⁷²¹ Az egyik operatív terv⁷²² például, amely valószínűleg 1941 decemberében készült, egy feltételezett magyar agresszió megelőzését célzó gyors és meglepetésszerű román betöréssel számolt Észak-Erdélybe. Az I. román hadsereg Torda–Dés irányában támadott volna.

⁷¹⁷ A lehetséges agresszort nem nevezte meg, ez lehetett Magyarország és/vagy a Szovjetunió is.

⁷¹⁸ *Stenograma ședințelor Consiliului de Miniștri...* Vol. I: 1940. szeptember 18., 25–26. A román hadsereg újjászervezésére lásd Otur: *Îmbrățișarea anacondei...* 244–258.

⁷¹⁹ Pantazi: i. m. 116.

⁷²⁰ Șuța: i. m. 132. Simion: *Preliminarii politico-diplomatice...* 146. A november 8-i bukaresti katonai parádé alkalmat adott a revizionista és magyarellenes közhangulat megnyilvánulására, amit az „Odessza–Budapest” feliratok is jeleztek. Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 373/1941., f. 125.; vö. Romsics Ignác: *Magyarok kisebbségben és szórányban...* II. 44. sz. írat.

⁷²¹ Șuța: i. m. 134–135.; *Istoria militară a poporului român*. Vol. VI. *Evoluția sistemului militar național în anii 1919–1944*. [A román nép hadtörténelme. VI. kötet. A nemzeti katonai rendszer fejlődése 1919–1944 között.] Coord. principal: Ilie Ceaușescu. București, Editura Militară, 1989, 647.

⁷²² Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 143/1941., f. 6–23.

Tőle nyugatra a III. hadsereg a Körösök és a Maros völgyébe irányuló magyar behatolást akadályozta volna meg, míg a IV. hadseregnek Beszterce-Bethlen vidékét kellett elfoglalnia.

Ezzel párhuzamosan, még 1941 novemberében Ion Antonescu megbízta Zaharescu tábornokot, készítsen tanulmányt Románia védelméről. Munkájában a tábornok az alábbi fontossági sorrendet állította föl katonai szempontból: keleti, nyugati, déli irány.⁷²³ Iacobici vezérkari főnök azonban fölülírta a prioritásokat, és azzal a megjegyzéssel terjesztette föl a tanulmányt a marsallhoz, hogy a „nyugati frontnak” (Magyarország) kell abszolút elsőbbséget adni, ezt kövesse a déli (Bulgária), majd a keleti. November 30-i utasításában az államvezető elrendelte a Magyarország elleni hadműveletek tervének elkészítését.⁷²⁴ Az 1942. január 15-i keltezésű hadműveleti terv szerint az európai háború még legalább két évig fog tartani, addig egy Magyarországgal való fegyveres konfliktus „kevésbé valószínű, de nem kizárható”. A magyar erőfölény miatt egyelőre nem kivitelezhető a támadó háború, ezért Dél-Erdély védelmére kell felkészülni. A terv javasolta egy különleges iroda létrehozását a román nagyvezérkar 2. osztályán belül, amely az észak-erdélyi románság „szabotázs- és terrorista akciókra való felhasználásával” foglalkozna.⁷²⁵ Mivel időközben újabb román egységeket küldtek a keleti frontra, a magyar erőfölény még nagyobb lett. Ezért 1942 márciusában újabb defenzív terv készült, amely már csak Dél-Erdély egy részének a megtartását célozta meg, a Vaskapu–Déva–Alvinc–Szeben vonaltól északra eső részt pedig ideiglenes jelleggel feladta volna.⁷²⁶

Egy feltehetően 1942. áprilisában készült előzetes vezérkari tanulmány⁷²⁷ három hipotézist állított föl. 1) A magyar–román fegyveres konfliktus még az európai háború idején tör ki, amely esetben túlnyomó magyar fölényrel (3:1 arányban) kell számolni. Ezt az eshetősé-

⁷²³ A.M.R., fond M.St.M., dosar 651., f. 28.

⁷²⁴ A.M.R., fond M.St.M., dosar 657., f. 124.

⁷²⁵ A.M.R., fond M.St.M., dosar 657., f. 128.; A.M.R., fond M.St.M., dosar 651., f. 32.

⁷²⁶ A.M.R., fond M.St.M., dosar 651., f. 36–38.

⁷²⁷ A.M.R., fond M.St.M., dosar 948., f. 69–86.

get szinte teljesen valószínűtlennek tartotta Németország ellenzése miatt. 2) A konfliktus a szovjetellenes háború végeztével robban ki, ami még mindig nem valószínű, mivel a győztes Németországnak az újjáépítés ideje alatt égetően szüksége lesz a román nyersanyagokra. A román erők egy részét ekkorra már hazahozzák, de még enyhe magyar fölény mutatkozik. 3) Az általános háború végét követő években kerül sor az összetűzésre, addigra minden román csapat itthon lesz. Román erőfölényre lehet számítani, de a minőséget és a harcocsik számát illetően a magyar fél lesz előnyben. E változat szerint Románia már támadólag lép föl Észak-Erdély visszaszerzése érdekében.

A román nagyvezérkar további konkrét hadműveleti terveken is munkálkodott. 1943-ban dolgozták ki az úgynevezett „U» hipotézist”,⁷²⁸ amelynek különböző változatai voltak. A terv kiindulópontja az volt, hogy amíg Németország uralja a térséget, nagyon kicsi a valószínűsége egy magyar–román háborúnak. De ismerve az „egyre intenzívebb” magyar revizionista törekvéseket és Magyarország „kétszínű” politikáját, nincs kizárva, hogy az első adandó alkalommal sor kerül egy magyar támadásra. A magyar erőfölény miatt ebben az esetben első lépésként egy minél előnyösebb védelmi vonal kialakítására kell törekedni, lehetőleg a Maros mentén, később pedig döntő ütközetbe kell bocsátkozni a magyar sereg zömével.

A háború alatti román haditerveket illetően tehát elmondható: Odessza bevétele után, 1941 őszén születtek ugyan Magyarország megtámadására irányuló hadműveleti tervek, de 1942-től kezdve – a nagyobb román háborús részvétel okozta magyar erőfölény miatt – a román vezérkar inkább defenzív terveken dolgozott. Észak-Erdély visszaszerzéséről természetesen nem mondott le, de egy támadó hadműveletet csak néhány évvel a szovjetellenes hadjárat végét követően tartott reális opciónak.

⁷²⁸ A.M.R., fond M.St.M., dosar 758.; A.M.R., fond M.St.M., dosar 794., f. 1–7. Vö. *Istoria militară a poporului român...* 651–652.

Milyen javaslatok, döntések születtek a tervezett szabotázsakciók terén? Egy 1942. január 14-i feljegyzés⁷²⁹ szerint a nagyvezérkar 2. osztálya „már rég intézkedett” olyan „sejtek” létrehozásáról az észak-erdélyi románok körében, amelyek feladata a szabotázs lesz, akár a fegyveres konfliktus idején, akár azt megelőzően. A „partizánháborúba” a katonai vezetés az észak-erdélyi román menekülteket is be kívánta vonni. A nagyvezérkar 2. osztálya 1944 januárjában azt javasolta, hogy a menekült tartalékos tiszteket és altiszteket külön képezzék ki erre a feladatra, továbbá az összes menekültet tömörítsék ún. „kulturális” vagy „segélyező” szervezetekbe, ahol „megfelelő neveléssel” kimondatlanul is felkészítenék őket egy partizánháborúra.⁷³⁰ 1944. február 10-én döntés született arról, hogy megalakítják a partizánegységet, annak parancsnokságát és vezérkarát. A különítményeket Tordán szervezik meg, a parancsnokságokat pedig ezt követően a határhoz közeli városokba (pl. Segesvár, Brassó, Piatra Neamț) helyezik át. Közülük mindegyikből egy-egy sejtet átdobnak Észak-Erdélybe, hogy ott is kezdjék el a szervezést.⁷³¹

Ami a magyar elgondolásokat illeti, eddigi levéltári kutatásaink során nem találkoztunk a vizsgált időszakban Románia ellen irányuló magyar haditervekkel. Feltételezhető azonban, hogy Budapesten is készültek ilyenek, akár az 1940. augusztus 28-ára előirányzott támadás⁷³² tervét véve alapul, akár – és ez a valószínűbb – teljesen új, az időközben bekövetkezett területi, demográfiai, katonai-stratégiai változásokból kiindulva.

Annny bizonyos, hogy 1942 nyarán a magyar kormány komoly előkészületeket tett egy Románia elleni háború megindításához. Erről 1942. július 18-i táviratában Dietrich von Jagow budapesti német kö-

⁷²⁹ A.M.R., fond M.St.M., dosar 657., f. 69.

⁷³⁰ A.M.R., fond M.St.M., dosar 812., f. 3.

⁷³¹ A.M.R., fond M.St.M., dosar 812., f. 7.

⁷³² A vezérkar főnökének 1940. augusztus 23-i „Irányelveit” ismerteti Csima: i. m. 35–37., vö. Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938–1944*. Budapest, 1986, Kossuth Könyvkiadó, 139–140.

vet is beszámolt Berlinnek.⁷³³ Azt írta, hogy információi szerint „a hét elején” (mivel július 18-a szombatra esett, a hét eleje július 13-a: hétfő vagy 14-e: kedd lehetett) „a kormányzó elnökletével korona- illetve minisztertanácsot tartottak, amelyen kizárólag a magyar–román kérdésről foglalkoztak”. Kállay ezen kifejtette, hogy Románia kihívó magatartása miatt „olyan helyzet állhat elő, amely Magyarország szempontjából elviselhetetlen, és gyors beavatkozást igényel. Szükséges tehát, hogy Magyarország erre az esetre már most felkészüljön.”⁷³⁴

A Németország által határozottan ellenzett román–magyar fegyveres összecsapás gondolatának, akárcsak Romániában, Magyarországon is számos híve volt. A magyar vezérkari főnök is számolt egy Románia elleni háborúval, ez kiderül az 1943. február 12-i, Horthynak is megküldött emlékiratából.⁷³⁵ Szombathelyi kiindulópontja az volt, hogy az angolszász hatalmak a tavasz folyamán valószínűleg partraszállást kísérelnek meg a Balkánon, ezt követően a románok átállnak, és megtámadják Magyarországot. Ezért a magyar erőket a keleti frontról a Balkánra kellene küldeni, hogy kivédjék a támadást, majd megtorlásként erőlyesen visszavágjanak, és elfoglalják egész Erdélyt.

Kállay Erdéllyel kapcsolatos reményeiről Rugonfalvi Kiss István történész, debreceni egyetemi tanár Csík vármegye főispánjához címzett, 1942. május 30-i leveléből is értesülünk. Rugonfalvi az előző nap járt a miniszterelnöknél az „ösi székely szervezet” visszaállítása ügyében. Kállaynak e tervvel kapcsolatban külpolitikai aggályai voltak: „Attól tart – írta Rugonfalvi a miniszterelnökről –, hogy az oláhok (akik hallatlan nagy propagandát fejtenek ki Németországban) a székelyek autonómiáját felhasználnák olyan irányban, amely Erdély déli részének visszanyerésére kellemetlenül hatna. Reméli, hogy egy éven belül rendeződik a magyar–román viszony. Legyen tehát egy évig türelmünk.”⁷³⁶

⁷³³ A Wilhelmstrasse és Magyarország... 497. sz. irat, 671. o. 2. táblázat.

⁷³⁴ Uo.

⁷³⁵ Horthy Miklós titkos iratai... 67. sz. irat; vö. Dömbrády Lóránd: A magyar elszakadási törekvések és a hadsereg 1943-ban. In uő: *Katonapolitika és hadsereg*... 191–193.

⁷³⁶ ANDJH, PJC, PCS, ad 47/1941. főisp. biz. sz. 4. o. 1941. július 13. napján.

A levélből nem derül ki, hogy békés vagy fegyveres megoldásra gondolt-e Kállay. Más források azonban egyértelműsítik, hogy a márciusban még inkább békülékeny,⁷³⁷ az együttélést hangoztató miniszterelnök májusban már elkerülhetetlennek vélte a magyar–román háborút,⁷³⁸ a képviselőház külügyi bizottságának június 11-i ülésén pedig „teljesen reménytelennek” tartotta a magyar–román viszonyt.⁷³⁹ Több mint egy hónappal később Carl von Clodiusnak, Hitler gazdasági megbízottjának is nyíltan megmondta, hogy szerinte Magyarország „előbb vagy utóbb” háborúba keveredik Romániával.⁷⁴⁰

A kapcsolatok ilyen mértékű elmérgesedését Mihai Antonescu már elemzett március 19-i beszéde, az ezt követő további irredenta jellegű román megnyilatkozások és nem utolsósorban a dél-erdélyi magyarság elleni súlyos diszkriminatív intézkedések idézték elő. Amint azt a kötet *Bevezetőjében* részletesen is taglaltuk, nagy visszhangot váltottak ki bel- és külföldön is a május 10-i román nemzeti ünnep alkalmából elmondott beszédek. A marsall például – talán emlékszünk rá – azt hangoztatta, hogy minden románnak egy országban kell élnie, és az útjában álló akadályokat „olyan darabokra fogja zúzni, mint amilyen darabokban vette át az országot, amikor uralomra került.” Egy némileg bonyolult hangzó, de áthallással teli szójátékot is használt, Románia háborús szerepére, illetve Erdélyre utalva: „Kelet felé fordítottuk az ország Nyugatát, s Keletről fogjuk uralni a Nyugatot”. Kifejtette, szeretné, ha szavait a határokon túl élő románok is meghallanák.⁷⁴¹ Magyar rendőr-

⁷³⁷ Filotti még 1942. június elején is úgy érezte, hogy a „Kállay úrral való kapcsolatok könnyebbek, mint Bárdossyval”. Igaz, hozzátette: a kérdések megoldásáig nem jutnak el. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 18., f. 188.

⁷³⁸ Jagow 1942. május 22-i jelentését idézi Gosztonyi: i. m. 77.

⁷³⁹ A Wilhelmstrasse és Magyarország... 491. sz. irat, 664. o.

⁷⁴⁰ Uo. 495. sz. irat, 669. o.

⁷⁴¹ MOL K 28 450/I-1942-0-21.067. sz. Vö. MOL K 63 1942-27, 268. cs., 124/1942. pol. sz. A május 15-i hősök ünnepe alkalmából megtartott, szóvirágokkal tarkított újabb beszédében az államvezető megfogadta, hogy „homlokunkról nemcsak a keleti foltokat, de a nyugati árnyékokat is le fogjuk törölni”. MOL K 63 1943-27, 271. cs., 299. o. Vö. Scarlat: i. m. 163–164.

ségi jelentés szerint a bukaresti felvonulás során hangosan követelték Erdély visszaadását is. Tordán pedig egy szónok állítólag kijelentette: az orosz háború befejeztével közép-európai háború lesz, és fegyverrel veszik vissza az elszakított részeket.⁷⁴²

Május 19-én a magyar követ tiltakozó jegyzéket nyújtott Mihai Antonescunak a marsall 10-i beszéde miatt, mire a miniszterelnök-helyettes kijelentette: megengedhetetlen, hogy az államfő nyilatkozatait bárki is cenzúrázza.⁷⁴³ Ezt követően a magyar kormány visszarendelte bukaresti követét, amire a román kormány hasonlóan válaszolt. Olyan valótlan hírek terjedtek el Bukarestben, hogy mindez a diplomáciai viszony megszakításának az előszele lenne.⁷⁴⁴

A magyar–román viszony romlását Berlinben is aggódva figyelték, és május 24-én Bossy révén fel is hívták a román vezetés figyelmét a Németországban üzőtt és Berlin által „elítélendőnek talált” román propagandára.⁷⁴⁵ Ernst Woermann külügyminisztériumi osztályvezető⁷⁴⁶ június 1-jei feljegyzésében megállapította, hogy „Románia Erdély miatt széles körű propagandát fejt ki Magyarország ellen [...]. A magyarok propagandája ezzel szemben jelenleg háttérbe szorult. [...] Míg kb. egy éve nem tűnt kizárva annak a lehetősége, hogy a magyarokat és románokat rávegyük a bécsi döntés megoldatlan kérdéseinek általános tárgyalására – összegezte –, erre jelenleg nincs kilátás. Most nem maradt más hátra, mint mindkét félre mérséklőleg hatni [...]”.⁷⁴⁷

A június 7-i Hitler–Kállay megbeszélésen – Kállay visszaemlékezései szerint – Hitler figyelmeztette a magyar miniszterelnököt: nem

⁷⁴² MOL K 28 450/I-1942. Másolat a 14.771/1942. VII-res. B. M. sz. iratról.

⁷⁴³ Nagy közbevetette, hogy a király az államfő. A követ szerint Mihai Antonescu erre udvariatlanul viselkedett vele szemben. (Antonescu viszont azt állította, ő csak annyit tett, hogy felállt, és a követet az ajtóhoz kísérte.) MOL K 63 1942-27, 268. cs., 139/1942. pol. sz.; Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 69–70.

⁷⁴⁴ MOL K 63 1942-27, 268. cs., 139/1942. pol. sz.

⁷⁴⁵ *A Wilhelmstrasse és Magyarország...* 485. sz. irat, 655.; Bossy: 115–116.

⁷⁴⁶ Főbb életrajzi adatait lásd Christof: i. m. 220.

⁷⁴⁷ *A Wilhelmstrasse és Magyarország...* 485. sz. irat, 655.

bánja, ha a két ország fegyverrel intézi el az egymás közti nézeteltéréseit, „azt azonban nem tűrheti, hogy míg be nem fejeződött az orosz háború”, keresztezzék a terveit.⁷⁴⁸ Kállay ezt később úgy értelmezte – Jagow fentebb már említett július 18-i távirata szerint –, hogy a Führer azt nyilatkozta: a háború befejeztével fegyveresen rendezheti ügyét Romániával.⁷⁴⁹ Ebből kisebb diplomáciai bonyodalom származott, és Ribbentrop megüzente Budapestre Hitler szavainak „helyes” értelmezését: „Ha a háború befejezése után bárkinek még kedve lenne, hogy Európában újabb háborút kezdjen, azon nem lehet segíteni.” Ribbentrop egyben emlékeztetett saját, június 8-án elhangzott szavaira is: „a bécsi döntés mellett sziklaszilárdan ki kell tartani. Románia, birtokállományát tekintve, német garanciát kapott. De nem támadhatja meg Románia sem Magyarországot minden további nélkül, mert abba természetesen Németország hathatósan közbeszól.”⁷⁵⁰

Elsősorban Németország határozott ellenzése miatt nem tört ki a magyar–román háború 1942 nyarán. Amint látni fogjuk, a júliusban Romániába érkezett és egyebek mellett a dél-erdélyi magyarokat sújtó gabonaelkobzásokat vizsgáló ún. Hencke–Roggeri különbizottságnak is szerepe lehetett abban, hogy a két ország közötti igen nagy feszültség átmenetileg valamelyest enyhült.

Határincidensek

Az 1940–1944 közötti feszült magyar–román viszony az igen sok, nemegyszer halálos kimenetelű határincidensben is megnyilvánult. Megbízható adatok híján nehéz ezek számát pontosan megállapítani: Illésfalvi Péter becslése szerint 1940. szeptember 5. és 1944. augusz-

⁷⁴⁸ Kállay: i. m. 1. kötet, 118.

⁷⁴⁹ *A Wilhelmstrasse és Magyarország...* 497. sz. irat, 671.

⁷⁵⁰ Uo. 498–1. sz. irat, 673. Lásd még Juhász: *Magyarország külpolitikája...* 276–277.; Dombrády: *Hadsereg és politika Magyarországon...* 285–286.; Czettler: *A mi kis élethálal kérdéseink...* 147–149.

tus 25. között akár kétszáznál is több volt.⁷⁵¹ Máshol azt olvashatjuk, hogy az 1940. szeptember 5. és 1943. november 20. közötti időszakban 74 incidensre került sor; 17–17 fő volt a román halottak és sebesültek, 41 pedig a román elfogottak száma. Nyolc magyar személy vesztette életét, heten megsebesültek, negyvenen a román határőrök fogságába kerültek.⁷⁵²

A témára vonatkozó magyar feldolgozások többsége azt hangsúlyozza, hogy a határincidensek kialakulásában „többnyire mindkét fél egyaránt hibás volt”.⁷⁵³ A magyar határvadászok csakúgy, mint a román „granicásrok”, gyakran hatoltak be egymás területére felderítési vagy egyszerűen csak provokációs céllal, de előfordult, hogy véletlenül tévedtek át.⁷⁵⁴ Gidó Csaba megemlíti, hogy az eltérő léptékű térképek használata, a helyi érdekek ütközése, valamint a megszálló és az átadó csapatok parancsnokai közt 1940 szeptemberében létrejött egyezségek be nem tartása vezetett a határkonfliktusokhoz.⁷⁵⁵

Mindezek mellett azonban fontos kiemelni, hogy a határincidensek egyik legfontosabb oka a magyar és a román határőrizeti szervek által elismert határvonalak közötti eltérés volt, ezért pedig elsősorban a román felet terhelte a felelősség.⁷⁵⁶ Az előzményeket illetően vissza kell utalnunk arra, hogy a román–magyar katonai bizottság 1940. szeptember 2-i ülésén a két fél még abban állapodott meg, hogy az ún. Náday–Dragalina térképen meghúzott határ lesz a katonai demarkációs vonal a végleges határmegállapításig, és ezt a vonalat ideiglenes jelekkel fog-

⁷⁵¹ Illésfalvi: A román–magyar kapcsolatok katonai vonatkozásai... 101. Gidó Csaba „több száz határsértést” említ. Gidó: i. m. 185.

⁷⁵² Illésfalvi: *Erdély a hadak útján*... 45.

⁷⁵³ Uo. Vö. uő: A román–magyar kapcsolatok katonai vonatkozásai... 101.; Nagy József: *Magyar határvadászok–román határőrök. Határincidensek Székelyföld határain a második világháború idején*. 10. Kézirat a szerző tulajdonában.

⁷⁵⁴ Illésfalvi: *Erdély a hadak útján*... 45.

⁷⁵⁵ Gidó: i. m. 185.

⁷⁵⁶ Csatári Dániel is a „demarkációs vonal bizonytalanságával” magyarázza a legtöbb határincidenst, ennek kapcsán azonban mindkét felet egyformán hibáztatja. Csatári: i. m. 113–114.

ják jelölni a terepen. Nem sokkal ezután, az 1940. októberi likvidációs tárgyalások során igen közel jutottak a végleges határmegállapodáshoz. Az egyezményt azonban nem véglegesítették, a román fél pedig később már a Náday–Dragalina térkép érvényességét sem ismerte el. Láttuk, hogy a tengelyhatalmak 1940 végén átnyújtott ajánlásainak 5. pontja előírta a bécsi döntés határainak a kataszteri elv szerinti végleges meghúzását. Az időközben megváltozott taktikája miatt a román fél 1941 első felében ezt azonban vonakodott végrehajtani, a második bécsi döntés érvénytelenségét kimondó nyilatkozata után pedig már következetesen került minden olyan lépést, amely az általa ideiglenesnek tekintett határok véglegesítését jelenthette volna. A magyar kormány 1941. április 5-én a további határincidensek megelőzése végett – amint már ezt is említettük – legalább a demarkációs vonal közös megegyezésen alapuló véglegesítését javasolta. Bukarest május 8-án beleegyező választ adott, ám ezt követően időhúzó taktikázásba kezdett, hogy végül 1942. március 9-i utasításában Mihai Antonescu egyértelműen leszögezze: Bukarestnek nem érdeke a demarkációs vonal véglegesítése sem.⁷⁵⁷ A két ország között tehát még a demarkációs vonal sem volt egységesen kitűzve a terepen, a magyar és a román határőrizeti szervek térképei pedig egymástól eltérőek voltak. 1942. január 3-ig a magyar honvédelmi minisztérium az összes határvadász század parancsnokának megküldte a Náday–Dragalina-féle térképet,⁷⁵⁸ a románok viszont nem ezt a térképet használták.

A határincidensek azonnali és helyszíni kivizsgálására – Bukarest 1941. február 20-i javaslatának megfelelően – három román–magyar vegyes bizottság alakult. Az első hatásköre az ezeréves határtól a Marosig terjedt, a másodiké a Marostól Nagyváradig, a harmadiké pedig Nagyváradtól a jugoszláv határig.⁷⁵⁹ A március elején felállt vegyes

⁷⁵⁷ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 43–44.

⁷⁵⁸ MOL K 28 21. tétel, 7. cs., Másolat a M. Kir. Honvédelmi Miniszter 110.230/1942. eln. 19. sz. iratról, 29.

⁷⁵⁹ Bonhardt: *A Hadtörténelmi Levéltár*... I. kötet, 98. A VKF. átirata a Honv. Min. 19. (határőrizeti) osztályának. 1941. február 21.; Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 46–47.

bizottságok működésének szabályozása azonban elmaradt,⁷⁶⁰ így ezek – Budapest szerint – nem segítették elő a sérelmek gyors orvoslását, hanem ellenkezőleg, a helyzet elmérgesedéséhez vezettek. A magyar vézerkar 2. osztálya ezért a vegyes bizottságok megszüntetése mellett foglalt állást, a VKF. 1. és a HM 19. (határőrizeti) osztálya viszont megtartotta volna azokat. Végül közös határozat született arról, hogy az 1941 januárjában létrehozott brassói és kolozsvári német–olasz tiszti bizottságok (amelyek tevékenységéről a későbbiekben még szó lesz) kapcsolódjanak be a határincidensek kivizsgálásába.⁷⁶¹ A román kormány elfogadta a javaslatot.⁷⁶² A határsértések ügyei így 1941 novemberétől a tiszti bizottságok hatáskörébe tartoztak, amelyek a tengelyhatalmak követségeinek előzetes hozzájárulása nélkül, a sürgős esetekre előírt eljárás értelmében intézkedhettek.⁷⁶³

A tengelyhatalmak 1942. január 13-i jegyzékükben ajánlást tettek a két kormánynak, hogy az összes határparancsnokságot lássák el a Náday–Drăgalina térképpel, „és ennek alapján aztán kölcsönös egyezséggel a határt állapítsák meg, hogy a határsértések lehetőségeit kizárják”. A határincidensek kezelésére vonatkozóan azt ajánlották, hogy a „kisebb eseteket” a helyszínen rendezzék el, és csak a „súlyosabb jellegűeket”, valamint azokat terjesszék a német–olasz tiszti bizottságok elé, amelyekről nem tudnak megegyezni.⁷⁶⁴

A brassói német–olasz tiszti bizottság vezetője, Hans Dehmel alezredes (1941-ben még őrnagy) kezdeményezésére és meghívására a három magyar–román vegyes bizottság 1942. február 9–12. között

⁷⁶⁰ MOL K 28 21. tétel, 7. cs., Másolat a M. Kir. Honvédelmi Miniszter 110.230/1942. eln. 19. sz. iratról, 30.

⁷⁶¹ Bonhardt: *A Hadtörténelmi Levéltár...* I. kötet, 33. HM. 66.952/78.711/Elms.B-1941. sz.

⁷⁶² Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 45–48.

⁷⁶³ MOL K 28 21. tétel, 7. cs., Másolat a M. Kir. Honvédelmi Miniszter 110.230/1942. eln. 19. sz. iratról, 27.

⁷⁶⁴ MOL K 28 21. tétel, 7. cs., Másolat a M. Kir. Honvédelmi Miniszter 110.230/1942. eln. 19. sz. iratról, 28.

Kolozsváron bizottságközi értekezletet tartott.⁷⁶⁵ Ennek célja az volt, hogy a két német–olasz és a három magyar–román bizottság együttműködésével megteremtsék a határincidensek zavartalan „elintézésének” feltételeit. Dunst László századosnak, a kolozsvári olasz–német bizottság magyar összekötő tisztjének jelentése szerint a román küldöttek „komolyan magukba zárkóztak, egyébként azonban igen szívélyesen viselkedtek”, azonban „látszólag sejtelmük sem volt arról, hogy mit is akarnak itt ezen az értekezleten megtárgyalni”. Mivel Dunst úgy látta, hogy Dehmel sem „dolgozta föl” az értekezlet anyagát, a tanácskozás eredményessége érdekében németre fordíttatta a HM 19. (határőrizeti) osztályának szabályzattervezetét, hogy azt Dehmel saját elgondolásaként terjessze az értekezlet elé. Ezzel persze annak is elejét kívánta venni, hogy a „magyar részről hozott javaslattal szemben a románok már eleve állást foglaljanak”.⁷⁶⁶ Dunst szerint Dehmel „mesteri módon” tárta az értekezlet elé a dokumentumot, mintha az a saját munkája lett volna, a román tisztok pedig „európai” módon viselkedtek. „A románok komoly és határozottan békét akaró megnyilatkozásai az egész tárgyalás menetét nyugodt mederben tartották. [...] Semmi rávaszkodás vagy félrevezetési szándék a románok megnyilatkozásaiban felfedezhető nem volt” – írta jelentésében Dunst.⁷⁶⁷

Az értekezleten elfogadott dokumentumok a határincidensek kivizsgálásának részletes menetén kívül szabályozták a bizottságok együttműködésének technikai részleteit is.⁷⁶⁸ Ezenkívül összefoglalták mindazokat a megállapodásokat és ajánlásokat, amelyek addig születtek a határkérdéssel, illetve a határincidensek megelőzésével kapcsolatban,

⁷⁶⁵ Az értekezlet anyagát lásd MOL K 28 21. tétel, 7. cs., Másolat a M. Kir. Honvédelmi Miniszter 110.230/1942. eln. 19. sz. iratról, 15–31. Lásd még Csátri: i. m. 114–115.

⁷⁶⁶ MOL K 28 21. tétel, 7. cs., Másolat a M. Kir. Honvédelmi Miniszter 110.230/1942. eln. 19. sz. iratról, 18–19.

⁷⁶⁷ MOL K 28 21. tétel, 7. cs., Másolat a M. Kir. Honvédelmi Miniszter 110.230/1942. eln. 19. sz. iratról, 21.

⁷⁶⁸ Bonhardt: *A Hadtörténelmi Levéltár...* I. kötet, 108. Összefoglaló jelentés... 1942. február 16.

így az 1940. szeptember 2-i román–magyar megállapodást és a tengelyhatalmak 1942. január 13-i jegyzékét is. A megbeszélés „záró jegyzete” egyebek mellett kimondta, hogy 1942. március 15-ig jegyzékbe kell foglalni mindazokat a határsértési eseteket, amelyek a bizottságok tudomására jutottak; le kell zárni a még el nem intézett incidenseket, a már elintéztetkekre pedig nem szabad visszatérni. A résztvevők úgy tervezték, hogy a megállapodást (mindkét fél kormányának jóváhagyása után) március 21-én léptetik életbe. Magyar részről Náday István altábornagy március 4-én jelentette a külügyminiszternek: jóváhagyta a dokumentumokat, és intézkedett, hogy valamennyi érdekelt honvéd határőrizeti parancsnokság megkapja azokat.⁷⁶⁹

Kézetben és elvben a román kormány is támogatta a megállapodást,⁷⁷⁰ de nincs tudomásunk arról, hogy végül jóváhagyta volna. Sőt a már említett 1942. március 9-i, a nagyvezérkarhoz címzett utasításában Mihai Antonescu egyértelműen leszögezte: a bécsi döntés érvénytelenítését kimondó nyilatkozata után szóba sem jöhet a határok végleges megállapításának vagy a demarkációs vonal kijelölésének a kérdése. Ez lényegében a kolozsvári megállapodás elutasítását jelentette, de ellentmondott a nagyvezérkar azon korábbi szándékának is, amely szerint a grancsár zászlóaljparancsnokok még 1942 januárjában magyar kollégáikkal közösen kitűzték volna a terepen a határt. Március 13-án a román kormány még tovább ment, és kijelentette: nem ismeri el a Náday–Dragalina térkép érvényességét, és annak alkalmazása „új incidensekhez vezetne”.⁷⁷¹

Az incidensek azonban enélkül is szaporodtak. A magyar vezérkari főnökhöz áprilisban olyan jelentések érkeztek, amelyek szerint a románok több ízben megkísérelték a határszolgálatot végző magyar járőr törbe csalását. A helyzet súlyosbodásának megelőzésére a vezérkari főnök arra kérte a külügyminisztériumot, járjon közbe Rómában és Ber-

⁷⁶⁹ MOL K 28 21. tétel, 7. cs., Másolat a M. Kir. Honvédelmi Miniszter 110.230/1942. eln. 19. sz. iratról, 15–16.

⁷⁷⁰ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 49.

⁷⁷¹ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 44.

linben a román támadások megszüntetése érdekében.⁷⁷² A német–olasz tiszti bizottságok magyar javaslatra erre újra felvetették a korábbi határincidensek lezárásának gondolatát, július 1-jét szabva meg határidőnek. A román nagyvezérkar – nincs kizárva, hogy a kormány javaslatára – ezt azonban elutasította azzal az indoklással, hogy minden incidensért a magyarok a felelősek. Az 1942. június 27-én kelt átirat szerint „nem lehet könnyűszerrel eltekinteni a magyarok által előre megfontolt szándékkal, számtalan alkalommal elkövetett támadásoktól, határsértésektől, emberölésektől és -rablásoktól.”⁷⁷³

Az egyik legnagyobb visszhangot kiváltó határincidens Ioan Caragea román határőr százados elrablása volt 1942. június 5-én Mezösámsondnál. A tiszt szabadon bocsátása érdekében a román diplomácia is közbenjárt, a magyar fél pedig Schmidt József csendőrmester visszaadását követelte cserébe.⁷⁷⁴ Ennél is jóval súlyosabb volt az 1942. október 24–25-i, a Kolozs vármegyei Viságon történt fegyveres összecsapás, amelynek hét magyar (egy halott, hat sebesült) és kilenc román (két halott, hét sebesült) áldozata volt.⁷⁷⁵ Az esetet a német–olasz tiszti bizottság megvizsgálta, azonban a felek merőben ellentétes álláspontja miatt a történeteket nem tudta tisztázni. Filottinak Ghyczy úgy magyarázta az incidenst, hogy (nem a határőrség, hanem) a román hadsereg egyik egysége három kilométer mélységben magyar területre hatolt be, és ott zajlott le az összecsapás. Filotti ezt tagadta.⁷⁷⁶ A magyar vezérkar azt a következtetést vonta le az ügyből, hogy a román határőrök nincsenek pontos térképekkel ellátva. Ezért további román határsértések várhatók, a német–olasz tiszti bizottságok „passzív viselkedése” ugyanis nem nyújt biztosítékot azok megelőzésére. A vezérkar utasítást adott ki a támadások leg-

⁷⁷² Bonhardt: *A Hadtörténelmi Levéltár*. I. kötet, 112. A Vezérkar Főnökének átirata... 1942. május 15.

⁷⁷³ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 49–50.

⁷⁷⁴ Gidó: i. m. 186.

⁷⁷⁵ HL, VKF. 5730/el. 1-1942.; Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 20., f. 80–81.

⁷⁷⁶ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 20., f. 89.

szigorúbb megtorlására, a támadók „megsemmisítésére”. Ugyanakkor megtiltotta magyar részről a határ átlépését és „a román fél bármilyen módon történő provokálását”.⁷⁷⁷

Az incidens közvetlen következményei is súlyosak voltak. Az összecsapásban elhunyt magyar tiszt temetését követően ugyanis október 27-én románellenes tüntetés volt Kolozsváron, amelynek során betörték az ottani román konzulátus és a görög katolikus püspökség épületeinek ablakait. Bukarest a „legenergikusabb módon” tiltakozott a „sértő és ellenséges megnyilvánulások miatt, amelyek komoly károkat okozhatnak a két ország viszonyában.” A magyar kormány sajnálatát fejezte ki az ügy kapcsán, elítélte azt, és ígéretet tett a felbujtók letartóztatására, illetve az anyagi kár megtérítésére.⁷⁷⁸

Mihai Antonescu a kolozsvári tüntetés ürügyét is felhasználta arra, hogy újból visszautasítsa a demarkációs vonal terepen történő kijelölésére vonatkozó javaslatot, amit ezúttal a Hencke–Roggeri különbizottság tett a viságihoz hasonló incidensek megelőzése végett. A román miniszterelnök-helyettes már október 27-én Killinger tudomására hozta, hogy most, amikor „a román állam becsületét és a román zászlót megsértették”, teljesen alkalmatlan az időpont a határkijelöléssel kapcsolatos tárgyalások megkezdésére. Különben is, folytatta, 1941. szeptember 15-e óta a román kormány következetesen visszautasít minden olyan tényállást, ami a bécsi döntésen alapul, ezért az 1940-es határok rögzítésébe sem egyezik bele.⁷⁷⁹ Néhány nappal később, november 5-én Hencke és Roggeri különmegbízottak személyesen próbálták rávenni Mihai Antonescut arra, hogy valamilyen technikai eljárás segítségével szüntessék meg azt a „fantasztikus összeviaskodást”, ami a román–magyar határzónában van. Nem jártak sikerrel. A román miniszterelnök-helyettes a ködös általánosságok szintjén maradt: Erdély kapcsán „román Gdańsk”-ról beszélt, és arról, hogy „Európa legigazságtal-

⁷⁷⁷ HL, VKF. 5730/eln. 1-1942.

⁷⁷⁸ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 20., f. 84–85.

⁷⁷⁹ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 49., f. 347.; vö. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 49., f. 352–355.

lanabb” határát akarják éppen akkor rögzíteni, amikor az összes európai határ változik.⁷⁸⁰

6. A KISEBBSÉGI KÉRDÉS

A tengelyhatalmak 1940. őszi közvetítésének (Altenburg–Roggeri bizottság), valamint az észak-erdélyi polgári közigazgatás bevezetésének köszönhetően 1940. november végétől megszűntek a kisebbségek ellen irányuló kirívó atrocitások mind Észak-, mind pedig Dél-Erdélyben. Ami ezután következett 1944 őszi Erdély mindkét felében, az a román, illetve a magyar kisebbség szempontjából „csupán hideg terror volt kifejezett atrocitások nélkül”.⁷⁸¹ Mindkét kormány lényegében tovább folytatta a kölcsönösségen alapuló nemzetiségpolitikáját, amely szinte elviselhetetlenné tette a kisebbségi létet a határ mindkét oldalán.

Az észak-erdélyi romániai kisebbségek helyzetéről a magyar kormány a következőképpen foglalt állást: „Magyar nemzetiségpolitikai célkitűzések”

A Teleki-, illetve az ezt követő Bárdossy- és Kállay-kormány az ún. Szent István-i nemzetiségpolitikát követte. Ennek lényegét Teleki így foglalta össze: „mindenfélre olyan jogot, amely az állam egységét nem sérti, [...] megadunk mindenkinek”.⁷⁸² Az egyéni nyelvhasználati jogok biztosítása, az anyanyelven folyó szakszerű közigazgatás révén⁷⁸³ kívánták kezelni a nemzetiségi kérdést. Telekit idézve: „a régi magyar hagyomány szerint nem brutális, hanem jóságos vezetésre” gondoltak, amelynek egyik legfőbb követelménye a „türelem érzése és gyakorlata a nemzetiségek felé”.⁷⁸⁴ Ezt az elvárást jogszabályokban is megfogal-

⁷⁸⁰ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 49., f. 357–361.

⁷⁸¹ Macartney: i. m. 152.

⁷⁸² MOL K 28 267. cs., g: dosszié, Erdélyi Értekezlet jegyzőkönyve, 10.

⁷⁸³ Bárdi Nándor: A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944 között. *Limes*, 2006. 2. sz. 49.

⁷⁸⁴ Teleki Pál: Szent István birodalma 1941-ben. In uő: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerkesztette és az utószót írta Ablonczy Balázs. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 516.

mazták, így például a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről szóló, 1941. április 24-én hatályba lépett 1941:V. törvénycikkben.⁷⁸⁵ A térségben szinte egyedülálló törvény hat hónapig terjedhető fogházbüntetést helyezett kilátásba, ha valakit nemzetiségi érzületében megsértettek, és egy évig terjedhető fogházbüntetést akkor, ha azt nyilvánosan követték el. Szintén a Szent István-i nemzetiségpolitika jegyében, nem sokkal a bécsi döntés után az észak-erdélyi magyar tannyelvű gimnáziumok tanulói számára heti két órában kötelezővé tették a román nyelv oktatását.⁷⁸⁶

Feltehetően 1943. novemberi keltezésű az a bizalmas miniszterelnöki rendelet,⁷⁸⁷ amely a nemzetiségi kérdés helyes kezeléséről szolt, különös tekintettel a román nemzetiségre. Mivel a hatoldalas dokumentum hűen tükrözte a magyar kormány Észak-Erdélyben követett nemzetiségpolitikai célkitűzéseit, egyben összefoglalta a Szent István-i eszmerendszer lényegét, részletesebben is kitérünk rá. A rendelet a legfőbb szempontnak a magyarság szellemi, gazdasági, erkölcsi megerősítését tekintette, azoknak a hátrányoknak a megszüntetését, amelyeket a román uralom alatt szenvedett el. Ennek azonban „*semmi körülmények között nem szabad úgy történnie, hogy ebből a nemzetiségekhez tartozók magukra nézve sérelmet, hátraállítást láthassanak.*”⁷⁸⁸ A nemzetiségi kérdésben ettől függetlenül is meg kell maradni az „ezeréves elvi alapon”. Semmiféle „nemzeti partikularizmusnak, közjogi szeparatiz-

⁷⁸⁵ Közli Balogh Sándor: i. m. 68. sz. irat.

⁷⁸⁶ Benkő: i. m. 22. Az 1940. október 18-i Erdélyi Értekezlet résztvevői között éles vita folyt a tervezett intézkedésről. Lásd MOL K 28 267. cs., g. dosszié, Erdélyi Értekezlet jegyzőkönyve. A vitát összefoglalja Bárdi: A múlt, mint tapasztalat... 50–52., valamint Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”*. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944. Budapest, 2008. Napvilág Kiadó (Politikatörténeti Füzetek XXV), 138–141.

⁷⁸⁷ Másolatát 1943. december 21-én adta ki a vezérkar főnöke egy tiszti parancs mellékleteként „kihirdetés és foganatosítás végett”. HL HM 3/szárnysegéd-1944. 55.205/el.4.vkf.-1943. sz. Vkf. Tiszti parancs és Melléklete.

⁷⁸⁸ HL HM 3/szárnysegéd-1944. 55.205/el.4.vkf.-1943. sz. Vkf. Tiszti parancs Melléklete, 1.

musnak helye nem lehet”, ugyanakkor a „szerető, gondos apa, az erét érző, de azzal soha vissza nem élő apa atyai érzésével” az alábbi jogokat kell biztosítani a nemzetiségeknek: a) teljes jogi és tényleges egyenlőség; b) a nemzetiségi nyelv szabad használata a hatóságokkal való érintkezésben is; c) „a szellemi és gazdasági kultúra” szabad kifejlésztése, egyesületek, intézmények szabad alapítása.⁷⁸⁹ A rendelet előírta a szigorú és pártatlan közigazgatás követelményét, ahol mindenkit egyenlő bánásmódban kell részesíteni. A tisztviselőktől az emberséges, szeretetteljes viselkedést várta el, „még az olyan nemzetiséggel szemben is, aki lelkében nincsen velünk”. Az egész dokumentumot az ezeréves magyar államiság jövőjébe vetett rendületlen hit hatotta át, és az a meggyőződés, hogy a románsággal szemben tanúsított türelmes politika révén „leszünk politikailag nagykorúak, leszünk európaiak, leszünk igazán magyarok, leszünk a történeti Magyarország megvalósítói és megtartói.”⁷⁹⁰

A toleráns, megértő nemzetiségpolitika szándékának őszinteségéhez nem férhet kétség; még akkor sem, ha e szándék a gyakorlatban sokszor csorbult. Azt azonban már a rendelet kiindulópontja is jelezte, hogy a Szent István-i elvek észak-erdélyi átültetése elsősorban azt jelenti, hogy a magyarokat jóvátétel illeti. Ez pedig – még ha a rendelet tiltotta is – óhatatlanul a románok (elő)jogainak sérelmével járt. Erre utalt Bárdossy, amikor a nemzetiségek jogai elismerésének és az egymás iránti megértés fontosságának hangsúlyozása mellett kiemelte: „*az idegen impériumok alatt jogtalanul, sokszor erőszakkal szerzett javak, hasznok és előnyök sohasem lehetnek a kisebbségi jogvédelem tárgyai.*”⁷⁹¹

Az őt követő miniszterelnök, Kállay megnyilatkozásai a nemzetiségi kérdésben többnyire visszafogott, békülékeny hangnemet ütöt-

⁷⁸⁹ HL HM 3/szárnysegéd-1944. 55.205/el.4.vkf.-1943. sz. Vkf. Tiszti parancs Melléklete, 1–2.

⁷⁹⁰ HL HM 3/szárnysegéd-1944. 55.205/el.4.vkf.-1943. sz. Vkf. Tiszti parancs Melléklete, 3–4.

⁷⁹¹ Bárdossy László: *Magyarságunk és a nemzetiségek. Láthatár*, 1942. 1. sz. 1.

tek meg: 1942. november 20-i parlamenti hozzászólásában kijelentette: „*Hajlandók vagyunk nagyon messzire menni nemzetiségeinkkel kapcsolatosan, mert igenis, az a célunk, hogy megnyerjük őket a magyar eszmének. Nem akarjuk belekényszeríteni őket a magyar állami életbe, hanem okossággal és jó szívvel vonzani akarjuk őket a magyar élet teljességébe.*”⁷⁹² A türelmes, megértő Szent István-i nemzetiségpolitika távlati célja a magyarság Kárpát-medencei primátusának az önkéntes elismertetése volt. Ezt Hóman Bálint vallási- és közoktatásügyi miniszter is egyértelművé tette Kolozsváron 1941. júniusában elmondott egyik beszédében: „*A nemzetiségekkel szemben türelemmel és megértéssel viseltessének, a sovén álláspont a gyakorlatban nem szolgálja a nemzet érdekeit, viszont meg kell követelnünk mindenkitől, aki a Kárpátok medencéjében él, a teljes lojalitást, a magyar állameszme megértését és elfogadását.*”⁷⁹³

A magyarság Duna-medencei „ezeréves” küldetésének gondolata (amely mellett Teleki is oly lelkesen érvelt az 1940. október 18-i Erdélyi Értekezleten)⁷⁹⁴ képezte tehát a „hivatalos” magyar nemzetiségpolitika egyik legfőbb pillérét. Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár előadása az 1942-es Debreceni Nyári Egyetemen a magyar társadalom és a politikai elit egy jelentős részének illúzióit, vágyait is kifejezte: „*tudjuk, hogy nemzetiségeink tömege, nemzetiségi népeink nagy többsége szíve mélyén szeretettel ragaszkodik a magyar államhoz.*” Annak, aki magát nemzetiséginek vallja – folytatta –, fel kell ismernie, hogy ha „*a Duna völgyében élni akar, nyugodt, biztos otthonot akar tudni magának, nem lehet más, csak magyar patrióta.*”⁷⁹⁵ Makkai László történész

⁷⁹² Kolozsvári Estilap, 1942. november 21., 2.

⁷⁹³ Új Magyarország, 1941. június 7., 4.

⁷⁹⁴ MOL K 28 267. cs., g. dosszié, Erdélyi Értekezlet jegyzőkönyve, 57–58.; vö. Bárdi: A múlt, mint tapasztalat... 51–52.

⁷⁹⁵ Dr. Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár: Nemzetiségi politikánk alapjai. (Elhangzott 1942. augusztus 1-jén.) Láthatár, 1942. október, 222–223. o. A Debreceni Nyári Egyetem előadásairól lásd még Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944.* Budapest, 1983, Kossuth Könyvkiadó, 169–171. o.; Bárdi: A múlt, mint tapasztalat... 53–54. o.

ennél realistább volt, bár az ő nézetei sem nélkülözték az illúziókat. Makkai tudta, hogy „*míg 1918 előtt a román nemzetiségi törekvések csak egy vékony középosztályi rétegben éltek, ma már ezek az eszmék elhatoltak a legkisebb hegyi falu népéhez is.*” A „mai román nemzedék” a magyarságban évezredes elnyomóját és természetes ellenségét látja, a magyar kultúrát nem ismeri és lenézi. Ennek ellenére úgy gondolta: a magyarság elsődleges feladata az, hogy „*megteremtse a két nép békés együttélésének kereteit s bebizonyítsa, hogy az erdélyi román-ság igazi érdeke családok álmok kergetése helyett együttműködni a szentistváni Magyarország újjáépítésén, mely minden gyermekének egyformán édesanyja.*” Ennek előfeltétele a „megingott bizalom” helyreállítása, amit elsősorban egy pártatlan, magas színvonalú közigazgatás biztosíthat.⁷⁹⁶

Voltak azonban a fentiekől eltérő elképzelések is, amelyek elvetették a Szent István-i nemzetiségpolitikát, és a kisebbségeket vagy „kirekesztették” volna az országból, vagy önkéntes beolvasásra kényszerítették volna őket. Ezt vallotta például – másokkal együtt – a szélsőjobboldali nézeteiről elhíresült kolozsvári történészprofesszor, Baráth Tibor is.⁷⁹⁷ Wild József nyugállományú vezérkari százados az egykori székely határőrvidéket kiterjesztette volna Beszterce-Naszód vármegye területére is, telepítésekkel szorítva ki az ottani román lakosságot.⁷⁹⁸ Boér György, a „törzsökös magyarság” mozgalom főszóvivője szintén a Székelyföld „kibővítését” javasolta a honvédelmi minisztériumnak. A Beszterce-Naszód vármegyei „idegeneket mint kevésbé megbízhatókat” az Alföldre telepítette volna, mivel ott „úgy sincs elég

⁷⁹⁶ Dr. Makkai László, az Erdélyi Tudományos Intézet tanára: A magyarországi románok. (Elhangzott a debreceni nemzetiségi előadássorozaton 1942. augusztus 8-án.) Láthatár, 1942. november, 340.

⁷⁹⁷ Juhász: *Uralkodó eszmék Magyarországon...* 171–173.; Baráth életútjáról lásd Paksa Rudolf: A történetírás mint propaganda. Baráth Tibor útja a szaktörténetírástól a mítoszgyártásig. *Kommentár*, 2006. 5. sz. http://www.kommentar.info.hu/paksa_rudolf_a_tortenetiras_mint_propaganda.pdf (Letöltve: 2011. szeptember 1.); vö. Romsics Gergely: *Nép, nemzet, birodalom...* 319–324.

⁷⁹⁸ HL HM 17.205/el.1.a-1941.

munkaerő a futóhomok lekötésére”. „Összegezve az egészet – írta –, székely lakta vármegyékkel akarjuk körülvenni egész Erdélyt.”⁷⁹⁹

Az erdélyi magyar elit megosztott volt a kérdés kapcsán. A véglegesen 1941. májusában Kolozsváron megalakult Erdélyi Párt a nyilvánosság előtt viszonylag toleráns nézeteket hangoztatott a kisebbségekkel szemben, a háttérben azonban már korántsem voltak ennyire türelmesek a vezetői.⁸⁰⁰ A kisebbségből többségi helyzetbe került észak-erdélyi magyar politikusok egy jelentős része a korábbi kisebbségvédelmi értékek helyett a „nemzetépítő” szemlélet híve lett,⁸⁰¹ a háború utáni telepítések lehetőségét sem zárva ki. Paál Árpád 1941-es feljegyzése szerint például a kisebbségi lét kiküszöbölése „emberies” módozatának egyik útja az „átköltöztetés” lenne.⁸⁰² A Dél-Erdélyben maradt Szász Pál viszont éppen ellenkezőleg, elítélte a nemzetállami törekvéseket, és a Szent István-i, több nemzetiségű birodalomban gondolkodott; úgy vélte, a népcserével nem oldhatók meg Erdély problémái.⁸⁰³

A Szent István-i nemzetiségpolitikát valló magyar kormányok (a román vezetéstől eltérően) a háború ideje alatt nem számoltak kitelepítéssel vagy lakosságcserével az erdélyi kérdés megoldásaként. Amidőn Werth 1941. augusztus 19-én egy memorandumában azt javasolta: az ezeréves magyar határokon belül élő összes szláv és román lakost telepítsék ki, hogy a Kárpát-medence kizárólag a magyarság élettere

⁷⁹⁹ HL HM 56.963/eln.1.a-1940. Egy belső honvédelmi minisztériumi feljegyzés szerint Boér György gondolatai „végeredményben egy lelkes, izzó hazafiasságról tanúskodó magyarnak a legszentebb álmaival azonosak”. Katonai tanácsaiból „azonban erősen kicseng a szakszerűtlen honpolgár kontárkodása”. Uo.

⁸⁰⁰ Egry: *Az erdélyiség „színeváltozása”*... 138.

⁸⁰¹ Teleki Béla, az Erdélyi Párt és az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület vezetője szerint „a magyar elemek előtérbe juttatása minden vonalon a legfontosabb, legsürgősebb feladatunk.” Teleki Béla: *Mit vár Erdély magyarsága a közeljövőtől?* *Ellenzék*, 1941. május 24.

⁸⁰² Horváth Sz. Ferenc: *Határon innen és határon túl. Népeségcsere és áttelepítés, mint az erdélyi kérdés megoldási lehetősége (1937–1942)*. *Limes*, 2006. 2. sz. 11.

⁸⁰³ Uo. 12.

gyen, Bárdossy ezt határozottan elvetette, kivihetetlennek és károsnak minősítve az ötletet.⁸⁰⁴

Román lakosságcsere-tervek

Az etnikai homogenizálódás gondolatát Romániában elsőként a neves román demográfus, Sabin Manuilă vetette föl az 1920-as évek végén.⁸⁰⁵ Kormányzati szinten azonban a két világháború közötti bukaresti kisebbségpolitikát – elnyomó jellege ellenére – még nem hatotta át az etnikai tisztogatás szándéka. 1940 nyarán, Nagy-Románia szétesésével, valamint a hitleri eszmékkel összefüggésben ez megváltozott, majd az Antonescu-rezsim egyik legfőbb távlati célkitűzése éppen a homogén nemzeti állam létrehozása, az összes nem román lakosnak az országból való eltávolítása lett.⁸⁰⁶

Etnokratikus szemléletmódjának megfelelően az államvezető úgy vélte, a román állam a többségi nemzet kizárólagos uralmának az eszéköze, ezért a román társadalom minden területét meg kell „tisztítani” a kisebbségektől. Az Ellátási Tanács 1941. október 6-i ülésén kijelentette: „a törekvésem az, hogy a román faj megtisztításának politikáját kövessem, és egyetlen akadály sem fog eltántorítani attól, hogy megvalósítsam a román faj eme történelmi kíváncalmát. Ha nem használjuk ki a mai nemzetközi és európai helyzetet a román faj megtisztítására, elszalasztjuk a történelem kínálta utolsó lehetőséget.”⁸⁰⁷

Hasonlóan nyilatkozott az 1943. november 16-i minisztertanácsi ülésen, ahol kilátásba helyezte, hogy a háború megnyerése esetén nincs más megoldás, mint a kisebbségek „elmozdítása” egy „reform” keretében, „ezen kisebbségi tömegek kiiktatása a román elem köréből”.⁸⁰⁸ Mihai Antonescu is et-

⁸⁰⁴ Horthy Miklós titkos iratai... 59. sz. dokumentum, 306–307.

⁸⁰⁵ Viorel Achim: *A második világháború éve alatti román lakosságcsere-tervekről*. *Múltunk*, 2007. 4. sz. 6.; L. Balogh – Olti: i. m. 14.

⁸⁰⁶ Erről újabban Egry Gábor: *Az Antonescu-korszak nemzetiségpolitikája Romániában*. *Limes*, 2011. 2. sz. 11–27.

⁸⁰⁷ Idézi L. Balogh: *Az Antonescu-rezsim*... 12.

⁸⁰⁸ Uo. 12–13.

nikai tisztogatásról vizionált a minisztertanács 1941. június 17-i ülésén: „...nem csak a zsidókat, de az összes nemzetiséget illetően, az idegen elemek teljes és erőszakos eltávolításának politikáját fogjuk követni”. Kiemelte, hogy a lakosságcsere a békemegoldások és a holnap Európa etnikai, faji „megnyugtatása” szempontjából fontos szerepet fog betölteni a jövőben.⁸⁰⁹

A fenti célokat szolgáló „nemzetpolitikai” nézetek talán legteljesebb összefoglalóját Sabin Manuilă 1941. őszi lakosságcsere-tervében találhatjuk meg.⁸¹⁰ A demográfus egy részletes tervezetet állított össze a magyar–román viszály végleges rendezéséről, a lakosságcsere romániai alkalmazási lehetőségeiről, amelyet 1941. október 15-én megküldött Ion Antonescunak. Mivel Manuilă a tervezetet az államvezetővel folytatott találkozóját követően állította össze, az fő vonásaiban bizonyára Antonescu nézeteit is tükrözte. A dokumentum az 1940 előtti román határokból indult ki, s az elérendő fő célt az etnikailag homogén Románia létrehozása képezte. Ennek érdekében „az összes centrifugális szándékú kisebbséget a jövő román Romániájából át kell helyezni a határokon túlra, s az országba hozni az összes vér szerinti románokat; legyenek azok bárhol, s meg kell húzni a román Románia, az örök Románia új határait, hogy a politikai határok pontosan megfeleljenek az etnikai határoknak.”⁸¹¹ „Ideális” megoldásnak a lakosságcserét tartotta. A „cent-

⁸⁰⁹ Uo. 19.
⁸¹⁰ Közli Sorina Bolovan – Ioan Bolovan: Problemele demografice ale Transilvaniei între știință și politică. Studiu de caz (1920–1945). [Erdélyi demográfiai kérdései a tudomány és a politika között. Esettanulmány, 1920–1945.] In Camil Mureșanu (coord.): *Transilvania între medieval și modern*. Cluj-Napoca, 1996, 119–131.; angol fordítását lásd Viorel Achim: The Romanian Population Exchange Project Elaborated by Sabin Manuilă in October 1941. [A Sabin Manuilă által 1941. októberben kidolgozott román lakosságcsere-tervezet.] In *Jahrbuch des italienisch-deutschen historischen Instituts in Trient*, XXVII. Bologna 2002, 609–617.; A tervezetet ismerteti L. Balogh – Olti: i. m. 24–25.; Achim: A második világháború éveit alatti román lakosságcsere-tervekről... 11–12.; Szász Zoltán: Tévtutak keresése. Áttelepítési tervek a magyar–román konfliktus feloldására 1940 táján. *História*, 1999. 8. sz. 17–19.

⁸¹¹ Idézi Szász: i. m. 18.

rifugális” kisebbségektől (magyarok, oroszok, ukránok, bolgárok, szerbek) a több lépcsőben végrehajtandó, „teljes és kötelező lakosságcsere” révén szabadult volna meg. Ennek során Nagy-Románia területéről 3,5 millió lélek távozott, és mintegy 1,6 millió román érkezett volna. Ami az erdélyi magyarokat illeti, a tervezet szerint ők részben a Bácskába és a szerb Bánságba (az utóbbi terület Magyarországhoz kerülne), részben a Nagyszalonta–Nagyvárad–Szatmárnémeti sávba (a mintegy 5800 km²-nyi területet Románia átengedné Magyarországnak), a székelemek pedig Kárpátaljára költöznének a rutének helyébe, akiket viszont Ukrajnába telepítenének. Ezzel, illetve a többi kisebbség áttelepítésével egy 91%-os román nemzetállam jött volna létre, amelynek területe nagyjából 5000 km²-rel kisebb az 1939-es Nagy-Románia területénél.

Manuilă tervezete elsősorban a kedvezőtlen külső körülmények (a háborús fejlemények, a szomszédos országok egyetértésének és – feltevezésünk szerint – Németország jóváhagyásának hiánya) miatt nem valósulhatott meg. Bár a tervezet nem vált a kormány hivatalos programjává, az Antonescu-rezsim népeségpolitikája mindvégig jórészt Manuilă eszméivel összhangban alakult.⁸¹² Meg kell említenünk, hogy Vasile Stoica, a háború alatti román béke-előkészítést a háttérből irányító tapasztalt diplomata is összeállított 1941-ben egy lakosságcsere-tervet,⁸¹³ amelynek főbb pontjai igen hasonlítottak Manuilă elképzeléseihez. Stoica a magyar–román konfliktus egyetlen megoldásának az etnikai határok kialakítását tekintette, és Manuilához hasonlóan ő is egy kisebb határmódosítással összekapcsolt népeségcserét javasolt.

Nehéz megállapítani, hogy a társadalom egyes csoportjai miként viszonyultak Dél-Erdélyben a lakosságcsere kérdéséhez. Feltehetően mind román, mind magyar részről volt egy-egy réteg, amely szívesen áttelepült volna, a legtöbben azonban (talán) a másik népcsoporthoz tartozó személyek távozását kívánták. Sztankay Zoltán brassói magyar

⁸¹² Achim: The Romanian Population Exchange Project... 607.

⁸¹³ Lásd L. Balogh – Olti: i. m. 33–34. Feltehetően ugyanezt ismerteti Achim: A második világháború éveit alatti román lakosságcsere-tervekről... 10., 12. Achim szerint a tervezet végső változata 1942. május 1-jén készült el. Uo. 10.

kir. konzul 1941. október 30-i jelentése szerint Dél-Erdélyben a „három erdélyi nemzet” (magyar, szász, román) fiatalsága a „koreszmék”, a túrelmetlen nacionalizmus hatása alatt áll, és „át nem hidalható úr tátong” közöttük. Szerinte a nemzetiszocialista hatás alatt álló szász fiatalság kitelepítené Dél-Erdélyből a románokat, ugyanezt tennék a dél-erdélyi magyarok közül is sokan, ha Dél-Erdély visszakerülne Magyarországhoz, míg a vascárdista befolyás alatt álló román fiatalok „lemészárolnák” a magyarokat ugyanúgy, mint sok zsidót Romániában.⁸¹⁴

Az észak-erdélyi román kisebbség

A magyar kormányzat a második bécsi döntést a trianoni békeszerződés részbeni orvoslásaként fogta föl. Ezt Teleki szavai fejezték ki talán a legjobban: „*mi ezt a területet [azaz Észak-Erdélyt – L. B. B.] nem egy hozzánk ítélt, vagy csatolt területnek, hanem egy visszatért területnek tekintjük.*”⁸¹⁵ Ebből következett, hogy a kormány feljogosítva érezte magát olyan intézkedések megtételére, amelyek az észak-erdélyi magyarság által korábban elszenvedett legkirívóbb igazságtalanságok és jogtalanságok „részbeni reparálására” adtak módot, helyreállítva úgymond a nemzetiségek közötti „igazságos egyensúlyi helyzetet”.⁸¹⁶ Az észak-erdélyi románság szemszögéből ez azt jelentette, hogy az amúgy is kisebbségbe került népcsoport helyzete – a második bécsi döntés előtti állapotokhoz viszonyítva – számottevő romlást mutatott minden téren.⁸¹⁷ Azt, hogy a saját jövőjét mennyire kilátástalannak ítélt-

⁸¹⁴ MOL K 28 40-0-25.339/1941. Besztercén egy 1941 novemberében keltezett bizalmas magyar rendőrségi jelentés szerint a német és a román lakosság körében is azt híresztelték, hogy a szovjetellenes háború végeztével az erdélyi románságot „részint Besszarábiába, részben pedig a Dnyeszteren túlra” fogják áttelepíteni. (MOL K 28 372/I-25.840/1941.)

⁸¹⁵ MOL K 28 267. cs., g. dosszié, Erdélyi Értekezlet jegyzőkönyve; vö. Case: i. m. 111.

⁸¹⁶ L. Balogh: A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés... 87.

⁸¹⁷ Az észak-erdélyi román kisebbség helyzetéről lásd Romsics Ignác: *Magyarok kisebbségben és szórványban...* II. 55., 56. sz. iratok.

te meg e közösség, jól tükrözte a Romániába menekültek kirívóan magas száma is: a korabeli román statisztikák szerint a második bécsi döntéstől 1944 márciusáig 221 ezer román távozott Észak-Erdélyből, igaz, közülük 28 ezren nem onnan származtak.⁸¹⁸

A magyar kormány intézkedései különösen súlyosan érintették az észak-erdélyi románság gazdasági pozícióit. Az 1941. februárban megjelent 1440/1941. M.E. sz. rendelet egyik pontja szerint, aki „hatósági kényszer” miatt adta el ingatlanát a román uralom alatt, az visszaperelhetette. Egy másik paragrafus kimondta, hogy mindenki eljárást indíthat kárenyhítés miatt, ha az ingatlanát a bécsi döntés előtt „értéken alul” adta el Erdélyben, és emiatt súlyos károsodást szenvedett.⁸¹⁹ A rendelet nem tett különbséget a különböző nemzetiségű magyar állampolgárok között, mégis elsősorban a románok ellen irányult, és leginkább őket sújtotta. Más, hasonló célú jogszabályok is születtek. Az 1890/1941. és 2790/1941. M.E. sz. rendeletek lehetőséget nyújtottak a román földreform által elkobzott községi legelők visszaszolgáltatására az eredeti tulajdonosoknak, az 1630/1941., valamint az 3400/1942. M.E. sz. rendeletek pedig a román uralom alatt megszerzett bányaeengedélyekre vonatkoztak.⁸²⁰ A 2540/1941. M.E. sz. rendelet a román tulajdonban álló vagy elhagyott fogadók, panziók kényszerbérletbe adását írta elő.⁸²¹

A román nemzetiségű tisztviselők, kereskedők, kisiparosok, vendéglő- vagy üzlettulajdonosok igen sok esetben hátrányos megkülönböztetésben részesültek. Míg 1940 augusztusában 877 román ügyvéd volt nyilvántartva Észak-Erdélyben, addig 1942 októberére 161-re csökkent

⁸¹⁸ Arh. N.I.C., fond PCM, dos. 677/1943–1944., f. 65.

⁸¹⁹ A rendeletnek ezt a pontját később Mester Miklós bírálta a képviselőházban, mivel időközben „a perek lavínája indult meg”, és „magyar perli a magyart”. KN, 1939, XIII. kötet. Mester Miklós interpellációja, 1942. június 10., 479–480.

⁸²⁰ Pușcaș: *Transilvania si aranjamentele europene...* 4. sz. dokumentum, 71.; Trașcă: *Relațiile româno-ungare...* 335. A román földreform revíziójáról részletebben lásd Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély...* 97–99.

⁸²¹ Ablonczy Balázs: Védkunyhó. Idegenforgalmi fejlesztés és nemzetépítés Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között. *Történelmi Szemle*, 2008. 4. sz. 529.

a számuk: Igaz, volt közöttük, aki önként távozott Romániába.⁸²² Jelen-tősen lecsökkent a román orvosok száma is, 1943-ban pedig egyes ada-tok szerint már csak 12 gyógyszerár volt román kézben.⁸²³ Sok román ügyvédet, kereskedőt, kisiparost aránytalanul nagy adókkal terheltek, és különböző ürügyekkel rendszeresen zaklattak a hatóságok.⁸²⁴

Ami az észak-erdélyi román oktatásügyet illeti, Budapest nem tit-kolt szándéka az volt, hogy az iskolákban az erdélyi románság Ma-gyarországhoz hű generációit nevelje fel, és így vegye elejét bármifé-le irredenta mozgolódásnak.⁸²⁵ Ezért a magyar kultusztárcának meg-felelt az 1940. augusztus 30-i állapot (amely 1918-at követően alakult ki annak nyomán, hogy a román egyházak önként lemondtak iskoláik többségéről az állam javára), és a román nyelvű oktatást állami kézben hagyta. 1943-as adat szerint Észak-Erdélyben 692 román nyelvű vagy román tagozattal is rendelkező állami népiskola működött,⁸²⁶ ezenkí-vül volt egy román tanítási nyelvű gimnázium (Naszódon), négy román gimnáziumi tagozat és két polgári iskola.⁸²⁷ Mindez igen kevés volt a több mint egymillió román létszámához képest. A helyzetet még in-kább súlyosbította a többségükben elmenekült román nemzetiségű ta-nítók, tanárok hiánya. Az írott sajtó terén sem volt jobb a helyzet: 1942 nyarán mindössze három román nyelvű lap jelent meg Észak-Erdély-ben: egy napilap és egy havilap Kolozsváron (*Tribuna Ardealului, Viața Ilustrată*), valamint egy hetilap Besztercén (*Săptămâna*).⁸²⁸ A népes ró-mán közösség általános kulturális helyzete nagyjából a századforduló szintjére esett vissza.

⁸²² Pușcas: *Transilvania si aranjamentele europene...* 4. sz. dokumentum, 67.

⁸²³ Uo. 68.

⁸²⁴ A román nemzetiségű vállalkozók hátrányos helyzetére az idegenforgalom terén lásd Ablonczy Balázs: *Védkunyhó...* 530–531.

⁸²⁵ Bénkő: i. m. 22.

⁸²⁶ Pușcas: *Transilvania si aranjamentele europene...* 4. sz. dokumentum, 75.

⁸²⁷ Bénkő: i. m. 22.

⁸²⁸ Trașcă: *Relațiile româno-ungare...* 341.; Pusztai-Popovics József: *Magyar sajtó Romániában – román sajtó Magyarországon. Erdélyi Szemle, 1941. február 22.*; Csátári: i. m. 47.

A román egyházak helyzete is romlott. A második bécsi döntés után Észak-Erdélyben három görög katolikus⁸²⁹ és három görögkeleti püs-pökség maradt, de ezek közül Budapest hivatalosan nem ismerte el azo-kat, amelyeket 1918 után hoztak létre. A görögkeleti egyház tevékeny-ségére a magyar lakosság nagy része mint a román megszállás egyik szimbólumára tekintett, és sok helyen lerombolta vagy megszenstég-telenítette templomaikat. 1941 tavaszáig a Székelyföldön – azzal az ürüggyel, hogy az 1940. novemberi földrengés során megrongálódtak – hat ortodox templomot lebontottak, ötöt kifosztottak, és hármat raktárrá alakítottak át.⁸³⁰ A hatóságok gyakran a görög katolikus vallású szemé-lyekre is – függetlenül attól, hogy azok románoknak vagy magyaroknak vallották magukat – potenciális ellenségként tekintettek.⁸³¹

Állandó panasz volt, hogy a román hadköteleseket (akiknek több-ségét 1942-től munkaszázadokba osztották) a magyar hadseregben különféle módon diszkriminálják, brutális bánásmódban részesítik, és megalázzák őket nemzetiségük miatt. Lehet, hogy megkésétt Szom-bathelyi: 1943. december 21-i tisztii parancsa, amelyben a román nem-zetiségi kérdés helyes kezeléséről szóló, már ismertett bizalmas mi-niszterelnöki rendeletet továbbította a hadseregnek. A vezérkari főnök a rendelet irányelveinek legszigorúbb betartását követelte meg, majd felszólította a parancsnokokat: „*Ne tűrjék el, hogy különösen a fiatalabb tisztikar, tiszthelyettesek és altisztek durván és lealázóan bánja-nak valakivel csak azért, mert az román, ruszin stb. E tekintetben őket állandóan ellenőrizték, s minden túlkapást azonnal a legszigorúbban toroljanak meg.*”⁸³²

A románok mozgásszabadságát, valamint szabad nyelvhasználatát semmiféle előírás vagy jogszabály nem korlátozta. Ha igaz volt a bu-

⁸²⁹ Az észak-erdélyi görög katolikus egyházszervezetre és a sérelmekre lásd Gergely Jenő: *Az észak-erdélyi görög katolikus román egyházmegyei jogállása és sérelmeik, 1940–1944. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1993. 3–4. sz. 83–93.*

⁸³⁰ Trașcă: *Relațiile româno-ungare...* 339.

⁸³¹ A székelyföldi görög katolikusok 1940 utáni kálváriájáról lásd Hámori Péter: *Székely-oláh katolikus sorstörténet. Regio, 2007. 2. sz. 189–222.*

⁸³² HL HM 3/származéka-1944. 55.205/eln.4.vkf.-1943. sz. Vkf. Tisztii parancs.

karesti magyar követ 1941. júliusi értesülése, akkor észak-erdélyi útja során dr. Petru Groza, a későbbi miniszterelnök is „*nagyon kellemesen meg volt lepődve afelett, hogy ott mindenki kénye-kedve szerint, sőt feltűnő módon is használhatja a román nyelvet.*”⁸³³ Mégis egyre gyakrabban voltak a panaszok, miszerint egyes alsóbb fokú magyar hatóságok „rossz bánásmódban” részesítik a magyarul nem beszélő ügyfeleket.⁸³⁴ Ez félreérthetetlenül jelezte, hogy milyen mély ellentmondás feszült a hivatalos, „deklaratív” magyar nemzetiségpolitika viszonylagos nagyvonalúsága és a tényleges közigazgatási gyakorlat között: a helyi hatóságok igen gyakran a felülről meghirdetett tolerancia helyett a kölcsönösségen alapuló „szemet szemért, fogat fogért” elvet alkalmazták. Ráadásul még a legmegértőbb magyar elképzelések is többnyire csak a nyelvhasználati jogokra és a szakszerű közigazgatásra koncentráltak, miközben a románságot igyekeztek megfosztani tulajdonától és kiszorítani Észak-Erdély szimbolikus tereiből. A helyzetet súlyosbította a türelmetlen, sokszor intoleráns magyar közhangulat, valamint az észak-erdélyi magyarok egy részénél a románokkal szemben megnyilvánuló revánsvágy. A mindennapok során ez olyan konfliktushelyzeteket teremtett, mint amilyenről Illyés Gyula 1942. januári naplójegyzeteiben olvashatunk.⁸³⁵ A kirekesztő magatartás eluralkodása folytán Erdély már nem a hagyományos transzilvanista történelemértelmezésből ismert együttélés mitikus helyszíne volt, hanem inkább bezárkózó közösségek világa, ahol magyar állt szemben románnal, azaz „mi” a „másik”-kal.⁸³⁶

⁸³³ Romsics Ignác: *Magyarok kisebbségben és szórványban...* II. 41. sz. irat, 307.

⁸³⁴ Pușcaș: *Transilvania si aranjamentele europene...* 4. sz. dokumentum, 78.

⁸³⁵ Az autóbuszra Gyergyószentmiklóson felszálló, hangosan beszélő román csoportnak egy magyar rikkancs azt kiáltotta: „*beszéljen mindenki magyarul, magyar világ van már!*” Az ugyanazon a buszon Tamási Áronnal együtt utazó Illyés rendreutasította a rikkancsot. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*. 1942. január. *Erdélyi Helikon*, 1942. 8. sz. 511–512. Az esetet Csátári is megemlíti. Csátári: i. m. 208.

⁸³⁶ Egry: *Az erdélyiség „színeváltozása”...* 156.

Az észak-erdélyi románság vezetője a Iuliu Maniuhoz közel álló Emil Hățieganu volt,⁸³⁷ de igen nagy tekintélynek örvendett a kőlozsvár–számoșújvári görög katolikus püspök, Iuliu Hoșu is. A román kormány utasítására Hățieganu gazdasági és kulturális téren igyekezett megszervezni a románságot. Hitelszervezetek és szövetkezetek alakultak, ez utóbbiak egységes központja a *Plugarul* lett. Különféle műkedvelő gárdákat, énekkarokat, színjátszó csoportokat, iskolai kulturális csoportokat hoztak létre, amelyek megkezdték a románok szervezését és tömörítését.⁸³⁸

A román lakosság érdekeinek védelmét igen megnehezítette a parlamenti képviselő hiánya és az a körülmény, hogy nem rendelkezett politikai jellegű szervezettel. A magyar törvények értelmében alapíthatnak volna politikai pártot,⁸³⁹ ezzel a lehetőséggel azonban – feltehetően bukaresti javaslatra – nem éltek. Indoklásuk szerint az addigi rossz bánásmód miatt olyannyira csálódott a román lakosság, hogy új szervezetek létrehozásától már nem remélik életkörülményeik javulását.⁸⁴⁰ A valódi ok azonban minden bizonnyal abban rejlett, hogy miután 1940 őszén Bukarest nem tudta kivívni az észak-erdélyi románok autonómiáját, a magyarországi németek jogállásához hasonló státusz elnyerését, a román kormány immár annak megakadályozására törekedett, hogy az észak-erdélyi románok úgymond legalizálják a bécsi döntés nyomán kialakult helyzetet.

Úgy tűnt, 1941 márciusában megoldást nyerhet a román parlamenti képviselő hiánya. A magyar kormány ugyanis – 1940 őszén – ismét felfeltette annak gondolatát, hogy román képviselőket is behív a parlamentbe, ha cserébe Bukarest a magyar népközösség, az egyházak és a gazdasági szervek vezetőit hivatalosan is elismerné a magyarság képviselői.

⁸³⁷ Valeriu Pop szerint Ion Antonescu nem bízott még Hățieganuban, és a leváltását szorgalmazta. 1940 szeptemberében állítólag Pop beszélt le erről. Pop: i. m. 139.

⁸³⁸ Csátári: i. m. 48.

⁸³⁹ Romsics Ignác: *Magyarok kisebbségben és szórványban...* II. 55. sz. irat, 353.

⁸⁴⁰ Pușcaș: *Transilvania si aranjamentele europene...* 4. sz. dokumentum, 55.

lőinek, és biztosítaná a szervezetek akadálytalan működését.⁸⁴¹ Azt nem tudjuk, ekkor miért hiúsult meg a terv, ismerjük viszont a román kormány későbbi álláspontját. 1942 folyamán Bukarestbe olyan hírek érkeztek, hogy a magyar kormány néhány román képviselő behívását tervezi.⁸⁴² Mihai Antonescu áprilisban ennek kapcsán több üzenetet is küldött Hatjéganunak. 20-án nyomatékosan felhívta a figyelmét: „minden áron meg kell akadályozni, hogy az észak-erdélyi románok a jelenlegi észak-erdélyi jogállást formálisan elismerő lépést tegyenek, miután a román kormány 1941. szeptember 15-én megállapította a második bécsi döntés érvénytelenségét. [...] Tehát semmi elismerése a jogállásnak, [...] hanem halasztó magatartás, amely révén [...] időt nyerünk és méltó választ adunk a javaslatra.”⁸⁴³ 24-én megismételte az álláspontját, azzal egészítve ki, hogy „nemcsak megalázó, hanem valóságos árulás” lenne elfogadni néhány képviselői helyet, ráadásul az ottani románság is a „szent román ügy árulóinak, a zsarnokság eszközeinek” tekintendő azokat, akik elfogadnák a magyar ajánlatot.⁸⁴⁴

A dél-erdélyi magyar kisebbség „második Trianon”-ként élte meg a bécsi döntést. A reménytelenség érzése, a román sajtó és az észak-erdélyi román menekültek által is gerjesztett magyarellenes közhangulat, továbbá a bukaresti és a helyi hatóságok diszkriminatív intézkedései miatt 1940 augusztusától 1944 februárjáig mintegy 200 ezer romániai magyar menekült el vagy települt át Magyarországra.⁸⁴⁵ 1941. január végétől megszűnt a magyarok életét és testi épségét is nemegyszer veszélyeztető vasgárdista terror, ettől kezdve elsősorban a

dél-erdélyi magyarság vagyoni biztonsága forgott a legnagyobb veszélyben.⁸⁴⁶

A román kormányzat a magyar lakosság módszeres anyagi tönkretételét tűzte ki célul. Ezt szolgálta a magyar iparosok, kereskedők, ügyvédek, orvosok túladóztatása, az önkényesen megállapított bírságok, az ún. újjáépítési vagy visszacsatolási kölcsönök erőszakolása, a gazdasági szabotázs ürügyén indított eljárások, a közszükségleti cikkek elosztásánál érvényesített hátrányos megkülönböztetés, a közmunkáknál való túlzott igénybevétel vagy a határ menti ingatlanforgalom korlátozása. Az ipari üzemek és a közhivatalok magyar alkalmazottait jórészt elbocsátották, a gazdákat pedig a sorozatos termény- és állatrekvirálásokkal próbálták meg tönkretenni. Az egyik legsúlyosabb intézkedést a román közellátási államtitkár 1942. június 7-i (megkülönböztető módon csak a magyarokra vonatkozó) 1460-as számú bizalmas körrendelete jelentette, melynek alapján a magyar lakosság összes búza- és kukoricakészletét el kellett kobozni.⁸⁴⁷ A rendelet az 1942 májusában Mihai Antonescu által meghirdetett program részét képezte. Ez a dél-erdélyi magyar falvak kiéheztetését és a magyar tulajdon teljes felszámolását tűzte ki célul – az észak-erdélyi románok üldöztetésére hivatkozva –, fegyveres erőszak alkalmazását helyezve kilátásba ellenállás esetén.⁸⁴⁸ A terv a tengelyhatalmak beavatkozása, az ún. Hencke–Roggeri különbizottság vizsgálódásai folytán hiúsult meg.

A kiszolgáltatottság és a jogfosztottság érzését elsősorban az anyanyelv használatának korlátozása és a mozgásszabadság hiánya keltette a romániai magyarságban. 1941. június elején egy bizalmas kormányrendelet megtiltotta a magyar nyelv nyilvános használatát, majd a postai levél- és táviratforgalomban korlátozták a nyelvhasználatot. Az in-

⁸⁴⁶ A dél-erdélyi magyarság 1940–1944 közötti helyzetére lásd MOL K 610 Délerdélyi Adattár, 91. cs., I–XVIII.; vö. Romsics Ignác: *Magyarok kisebbségben és szórványban...* II. 41., 49., 50–54., 59., 60., 63. sz. iratok.

⁸⁴⁷ L. Balogh Béni: A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete... 48.; vö. L. Balogh: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia...* 1942. június 7., 9–25., 15., 23.; Csátári: i. m. 139–140.

⁸⁴⁸ Arh. N.I.C., fond PCM, dos. 139/1942, f. 4–7.

⁸⁴¹ MOL K 64/1941–27; 92/Res. pol.

⁸⁴² Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 17., f. 43., 48.

⁸⁴³ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 23., f. 76–77.

⁸⁴⁴ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 23., f. 78–79.

⁸⁴⁵ Az összes távozó fele, mintegy 100 ezer magyar a bécsi döntést követő fél évben hagyta el Romániát. (A romániai menekültek főbb adatai az 1944. februári összeírás szerint: *Statistikai Szemle*, 1944. 9–12. sz. 410.)

tézkedések egy részét később hivatalosan visszavonták,⁸⁴⁹ de a hadtestparancsnokságok útján bizonyos körzetekben 1942-ben újabb tiltások léptek életbe.

Az utazási korlátozások – kisebb-nagyobb megszakításokkal – mindvégig érvényben voltak. A 20 km-es határ menti zónában még az egyik faluból a másikba való közlekedéshez is a csendőrség engedélye kellett. Az erre vonatkozó rendszabályok – általános érvényük ellenére – különösen a magyarokat érintették érzékenyen az engedélyek kiállításánál tapasztalható önkényeskedések miatt. Súlyos sérelemnek számított még a magyar férfiakkal szembeni embertelen bánásmód a katonai és munkaszolgálat során, a román menekültek jogtalan beszélgetése magyar családokhoz vagy a legtöbbször megalapozatlan hadbíróági eljárások.⁸⁵⁰

A román hatóságok a szigorúan vett, templomban zajló vallási életet viszonylag békében hagyták; ellenben minden eszközzel akadályozták a magyar egyházak karitatív és iskolán kívüli népnévelő tevékenységét. A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek tevékenységét teljesen megbénította a gyülekezési tilalom, a magyar nyelvű egyházi lapok megjelenését a cenzúra fokozatosan beszüntette, a helyi hatóságok és a csendőrség túlkapásai mindennaposak voltak. Az irredentagyanús elemként számon tartott magyar papság a legkülönbözőbb ürügyekkel folytonos zaklatásnak volt kitéve a gyakori házkutatások, a megalapozatlan hadbíróági eljárások vagy az utazási engedélyek önkényes megtagadása révén.⁸⁵¹

⁸⁴⁹ Romsics Ignác: *Magyarok kisebbségben és szóróványban...* II. 41. sz. irat.

⁸⁵⁰ L. Balogh: A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete... 46–47., vö. L. Balogh Béni – Bárdi Nándor: A dél-erdélyi magyarság jogi és politikai helyzete a második bécsi döntést követően. In Bárdi Nándor et al. (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, 2008, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 165.

⁸⁵¹ Vö. Nagy Alpár-Csaba: A Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész rövid története (1940–1944). *Limes*, 2011. 2. sz. 45–58.; Pál János: A dél-erdélyi unitárius egyház helyzete és önszerveződési stratégiái 1940–1944 között. *Limes*, 2011. 2. sz. 59–73.

A magyar nyelvű állami oktatás szinte teljesen ellehetetlenült: az iskolák magyar nyelvű tagozatainak többségét vagy bezárták, vagy románul folyt ott is a tanítás. Magyarul elsősorban a hitvallásos iskolákban tanítottak; a magyar diákoknak azonban kevesebb mint fele járt oda. A romániai magyar egyházak 1942 decemberében összesen 7 kisdé-óvót, 179 általános iskolát, 15 középiskolát, 1 teológiai akadémiát, 2 gazdasági, 3 kereskedelmi és 4 tanonciskolát működtettek.⁸⁵² A felekezeti iskolák többsége nehéz körülmények közepette működött. Egyházi adóból tartották fenn őket, melynek összege állandóan csökkent. Segített volna a dél-erdélyi magyar oktatás helyzetén, ha a budapesti vezetés – Gyárfás Elemér javaslatának megfelelően – engedélyezi román felekezeti iskolák létesítését Észak-Erdélyben, ez azonban nem történt meg.⁸⁵³

A kulturális központjától, Kolozsvártól elszakított dél-erdélyi magyarság szellemi élete összezsugorodott, a cenzúra, az utazás korlátozása, a gyülekezési tilalom pedig teljesen lebénította. Szinte minden társadalmi-kulturális célú összejövetel lehetetlenné vált. Az egyesületek jó részét a hatóságok feloszlatták, vagyonukat elkobozták, épületeiket lefoglalták. A magyar kaszinók és kultúrházak bezártak, a dalárdák működése szünetelt, színházi előadások, kultúrestek megtartása szóba sem jöhetett. Mindössze a három nagyvárosban, Aradon, Brassóban és Temesvárott nyílt némi csekély lehetőség közművelődési munkára, főleg a könyvtárak révén. A magyar szellemi élet folytonosságát elsősorban az írott szó: a könyv, a naptárak, a sajtó biztosította.⁸⁵⁴

⁸⁵² L. Balogh – Bárdi: i. m. 163. Vö. Juhász István: Dél-erdélyi iskoláink és a románság. In Záhony Éva (szerk.): *Hitel. Kolozsvár 1935–1944. Tanulmányok*. I. kötet. 1991, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 309–315.

⁸⁵³ Gyárfással ellentétben Márton Áron püspök az észak-erdélyi románság vezetőivel szembeni erőlyes magyar retorziós politika híve volt. Ezért Ghyzcyvel való 1942. szeptember 19-i találkozásán ellenzte, hogy „a magyar kormány román felekezeti iskolák engedélyezésével vásároljon koncessziókat a dél-erdélyi magyar felekezeti oktatás érdekében.” HL HM 67.158/el.15-1942. sz.

⁸⁵⁴ Bővebben Tinódi Gábor: A dél-erdélyi magyarság szellemi élete. In Záhony: i. m. I. kötet, 295–308.

A bécsi döntést követő hónapokban a román kormány fokozatosan az összes dél-erdélyi magyar nyelvű napilapot betiltotta, majd 1941 márciusától – a Romániai Magyar Népközség orgánusaként – újra engedélyezte a temesvári *Déli Hírlapot*.⁸⁵⁵ 1942 őszén betiltották az összes magyar nyelvű időszakos lapot, így a lugosi *Magyar Kisebbséget* és az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) hivatalos lapját, a Nagyenyeden megjelenő *Erdélyi Gazdát*. Ez utóbbit 1943 áprilisában – korlátozott terjedelemben – újra engedélyezték. Ugyanazon év júniusában indult útjára az aradi *Havi Szemle* című folyóirat.⁸⁵⁶

A Romániában rekedt magyarság életképességét mutatta, hogy a gyökeresen megváltozott körülmények ellenére, a vele szemben még a korábbiakhoz képest is ellenségesebb társadalmi-politikai közegben is képes volt az alapoktól újra kezdeni a kisebbségi életforma felépítését. 1940. november 4-én Gyárfás Elemér vezetésével Nagyenyeden újjalakult a Romániai Magyar Népközség.⁸⁵⁷ A szervezetet Bukarest is elismerte ugyan, de a tevékenységét gyakorlatilag megbénította a gyűlekezési tilalommal, az utazási korlátozásokkal és az igen szigorú levél- és sajtócenzúrával. A Népközség főleg a jogvédelem terén fejtett ki aktivitást, és rendszeresen informálta az aradi és a brassói magyar konzulátusot, segítve működésüket. A magyar külügyminisztérium 1943 júniusában egyébként rendeletileg is szabályozta a romániai magyar külképviseltek és a Népközség együttműködését, hangsúlyozva az utóbbi autonómiáját.⁸⁵⁸ A nagyenyedi székhelyű, Szász Pál által irányított EMGE a magyar gazdák érdekeit védte, és – minden hatósági korlátozó intézkedés ellenére – különféle akciókkal, illetve oktató- és szervező tevékenységével eredményesen támogatta azok munká-

⁸⁵⁵ Kuszálík Péter: *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989*. Budapest, 1996, Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet (Kisebbségi adattár VI.), 66–67.; A Dél-Erdélyben 1941-ben megjelent magyar nyelvű sajtótermékekről Romsics Ignác: *Magyarok kisebbségben és szóróanyagban...* II. 52. sz. irat.

⁸⁵⁶ Kuszálík: i. m. 100.

⁸⁵⁷ L. Balogh Béni: A Romániai Magyar Népközség 1940–1944 között. *Limes*, 2011. 2. sz. 32.

⁸⁵⁸ MOL K 28 280-1943-0-25.840.

ját. Viszonylag erős volt a gr. Haller István vezetése alatt álló szövetkezeti mozgalom is. Az észak-erdélyi román és a dél-erdélyi magyar szövetkezetek között 1941. szeptember 12-én létrejött, a két ország kormánya által is elfogadott egyezmény lehetővé tette ugyanis az összes magyar szövetkezetet tömörítő Hangya Szövetkezeti Szövetség megalkotását. A történelmi egyházak szerepe igen felértékelődött. Márton Áron római katolikus püspök, aki a második bécsi döntést követően sem hagyta el gyulafehérvári székhelyét, a dél-erdélyi magyarság nem hivatalos erkölcsi-szellemi vezetőjének számított, és szavának mind a magyar, mind a román fővárosban súlya volt.⁸⁵⁹

Német–olasz tisztí bizottságok

Emlékeztet, hogy a tengelyhatalmak 1940. december 3-i szóbeli jegyzékének 7. pontja azt az ajánlást foglalta magában, hogy a magyar–román kisebbségi egyezmény megkötéséig „egy német–olasz bizottság állna az érintett országok rendelkezésére a kiutasítások és brutalitások elkerülése és kivizsgálása céljából”. A német és az olasz kormány 1941. január 5-én jelezte: a tengelyhatalmak megtették a szükséges intézkedéseket két állandó bizottság Erdélybe küldésére. A bizottságok hatáskörét és működési rendjét egy január 4-i, feltehetően mindkét fővárosban átnyújtott német szóbeli jegyzék tartalmazta.⁸⁶⁰ Eszerint a Kolozsváron, illetve Brassóban székelő két bizottság célja a kiutasítások és az erőszakos cselekedetek kivizsgálása volt. Mindkettő egy-egy német és olasz tisztből állt, akik területen kívüliséget élveztek, és bármi-
kor, bárhol átlépheték a határt.⁸⁶¹ A bizottságok feladatát alapvetően a túlkapások kivizsgálása, a tények megállapítása képezte, döntési joguk nem volt. Ahol emberéletről volt szó, ott öntevékenyen, egyébként csak

⁸⁵⁹ Vincze Gábor: A kisebbségpolitikus Márton Áron. *Magyar Kisebbség*, 1995. 1. sz. 93. Márton Áron 1940–1944 közötti szerepéről lásd Seres Attila: Márton Áron és a kisebbségi reciprocitás kérdése a magyar–román kapcsolatokban. *Magyar diplomáciai iratok 1940–1943. Limes*, 2011. 2. sz. 75–95.

⁸⁶⁰ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 49., f. 25–26.

⁸⁶¹ ANDJH, PJC, 128/1941. főisp. sz.

a német és az olasz külügyminisztériumok előzetes hozzájárulásával ügködhetek.⁸⁶² Jelentéseiket a német és az olasz kormánynak küldték meg: a kolozsvári bizottság a tengelyhatalmak budapesti, míg a brassói a bukaresti követségein keresztül. „Sürgős” esetekben „tanácsokat adhattak” a helyi hatóságoknak. Működésük hatásosságát elemezve Holly Case kiemeli, hogy a bizottságoknak volt egy nyíltan vállalt, és volt egy hallgatólagos céljuk. Az első a kisebbségek védelmét, míg a második a két ország közötti, a tengelyhatalmak érdekei által megkívánt béke megőrzését képezte.⁸⁶³ A bizottságok előtt álló kihívás nagy volt, mivel jobban kellett teljesíteniük, mint – Case szavaival – elődjük a közvetítésben: a Nemzetek Szövetsége.⁸⁶⁴

Működésük kezdeti szabályozása hiányos volt, ezért később mind a román, mind a magyar kormány javaslatokkal állt elő. A magyar külügyminisztérium például azt szerette volna, ha a bizottságok nem csak a magyar, illetve a román konzulátusoktól szerzik be értesítéseiket, hanem a polgári hatóságokkal és a magánszemélyekkel közvetlenül is érintkezhetnének. A bizottságok hatásköre idővel kibővült: mint említettük, 1941 novemberétől a határsértések ügyei is a tisztí bizottságokhoz tartoztak, és az ilyen kérdésekben kormányaik előzetes hozzájárulása nélkül, a sürgős esetekre előírt eljárás értelmében intézkedhettek.

Területi kompetenciájukat tekintve nagyrészt a brassói bizottsághoz tartozott a dél-erdélyi magyarság panaszainak kivizsgálása, míg az észak-erdélyi románság többségének panaszait a kolozsvári vizsgálta. A brassói bizottságot illette ezenkívül a magyarországi három – de románok által csak szórványosan lakott – székely vármegye is, 1942. december 1-jétől pedig a szintén magyarországi Maros-Torda vármegye. A kolozsvári bizottsághoz tartozott – az észak-erdélyi vármegyék

⁸⁶² Bonhardt: *A Hadtörténelmi Levéltár...* I. kötet, 30. A vkf. 2. osztályának közlése... 1941. február 15.

⁸⁶³ Case: i. m. 157–158.

⁸⁶⁴ Uo. 160.

többségén kívül – a dél-erdélyi Bihar, Torda és Arad is, ez utóbbit 1942. december 1-jén átvette a brassói bizottság.⁸⁶⁵

A brassói bizottság élén több mint két évig a német Hans Dehmel őrnagy (1942-ben már alezredes) állt. Ion Antonescu szorgalmazására a német kormány visszahívta, és 1943. május 22-én Kenschitzky ezredessel váltotta föl.⁸⁶⁶ A kolozsvári bizottságot kezdetben az olasz Carmello Sigliuzzo őrnagy vezette, de Bárdossy 1941. augusztus 4-én arra kérte a budapesti olasz követet, hogy cinikusnak minősített megjegyzése miatt az olasz kormány hívja őt vissza.⁸⁶⁷ Valószínűleg ennek tulajdonítható, hogy 1941 novemberében a kolozsvári bizottság élén már Leone Sircana őrnagy állt.⁸⁶⁸ Olaszország háborúból való kiválását követően, 1943 szeptemberétől az olasz tagok elhagyták a bizottságokat, így azok már csak egy-egy német taggal működtek tovább.

A brassói bizottság tagjai 1941. január 29-én érkeztek meg a dél-erdélyi városba, és másnap már jelentkeztek Csopey Dénesnél, a brassói magyar konzulátus vezetőjénél. Februárban a magyar panaszok miatt Dél-Erdély különböző helyszíneit keresték fel, Bukarestben is jártak, majd a magyarországi székely megyékben vizsgálták ki az ottani román panaszokat. Mivel a román rendőrség 1941. január 24-én lepecsételte

⁸⁶⁵ Arh. N.I.C., fond Delegatul Marelui Stat Major pe lângă Comisia Generală de Ofițeri (a továbbiakban: fond DMSM), dos. 32/1942., f. 82.

⁸⁶⁶ Petre Otu: Comisia Roggeri–Altenburg. *Magazin Istoric*, 2001. 8. sz. www.itcnet.ro/history/archive (Letöltve: 2006. 05. 06.), 2. Otu szerint az államvezető tudomására jutott, hogy Dehmel két évtizeden át a német hírszerző szolgálat képviselőjeként működött Romániában. Ráadásul a vaspárdával szimpatizált, brassói szász lányt vett feleségül, és háttérből ő irányította a romániai német népcsoportot (uo.). Ottmar Trașcă szíves közlése szerint – a tisztí bizottságok német tagjainak többségéhez hasonlóan – Dehmel valóban az Abwehr tisztje volt.

⁸⁶⁷ Csatári: i. m. 122.; Sigliuzzóval a románok sem voltak elégedettek. Crutzescu 1941. februári bizalmas értesülései szerint, míg a kolozsvári német százados „figyelmet és megértést” tanúsít a román panaszok iránt, addig az olasz őrnagy „a lehető legtávolságtartóbb és közömbös”. Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 100., f. 84.

⁸⁶⁸ HL, német–olasz tisztí bizottság magyar összekötő tiszt, Kolozsvár 1941–1944, 704/klv. öti. sz.

a Magyar Népközösség nagyenyedi központi irodáját, a bizottság arra az álláspontra helyezkedett, hogy népközösségi szervekkel hivatalosan egyelőre nem érintkezik. Így kezdetben csak az aradi és brassói magyar konzulokkal tartotta a kapcsolatot, Gyárfást csupán „magáninformátor-ként” hallgatta meg. Dehmel mindjárt az elején leszögezte, hogy „feladatát mintegy nemzetközi rendőri funkciónak fogja fel, és főleg a szó-nak szoros értelmében vett »esetekkel« kíván foglalkozni, amelyeknek elintézésével véli pacifikáló szerepét legjobban betölteni” – számolt be 1941. március 11-én a külügyminisztériumnak Csopey.⁸⁶⁹ Mivel a bizottság nem tanúsított különösebb érdeklődést a dél-erdélyi „magyarüldözést” ismertető, Csopey által készített átfogó helyzetjelentések iránt, a konzul egy idő után kénytelen volt konkrét eseteket „prezentálni”.

Bár a román kormány azt szerette volna elérni, hogy 1940. november 1-ig visszamenőleg vizsgálják ki az eseteket,⁸⁷⁰ a két bizottságnak arra volt felhatalmazása, hogy csak az 1941. január 28-a után történetekkel foglalkozzon. Csopey ezt „honorálandónak” tartotta, mivel „a magyar–román atrocitási mérleget nézve, kétségtelen, hogy a legutóbbi időben a románok vezettek a magyarüldözésben.”⁸⁷¹ Mindezek ellenére – amint ez 1941. március 11-i jelentéséből kiderült – aggódott, mert értesülései szerint a brassói bizottságot nem sikerült meggyőznie a dél-erdélyi magyarság nehéz helyzetéről, és annak tagjai „a legutóbbi alakulást sem látják olyan súlyosnak, mint amilyen az a valóságban”⁸⁷² Ebben szerinte az is közrejátszott, hogy Dehmel, aki jól ismerte az észak-erdélyi románok 1940. őszi helyzetét, „unos-untalan összehasonlításokat tesz az észak-erdélyi románok akkori helyzete és a magyarság itteni helyzete között.”⁸⁷³ Ezt állítólag a brassói román összekötő tiszt, Popescu vezérkari százados is állandóan hangsúlyozta. A bizottság hajlik azon román állítás elfogadására – írta Csopey –,

hogy „a legsúlyosabb brutalitásokat végeredményben vasmárványkő-kövekre építik, akik nemcsak a magyarsággal, hanem a románokkal szemben is terrorisztikusan léptek föl.”⁸⁷⁴

A konzul ennek ellenére elismerte, hogy Dehmel az objektivitásra törekszik. „Szorgalmas és tipikus részletmunkás, aki nem szeret túl messzire nézni. [...] Jóhiszeműnek mondható, de épp ez a baj, mert elhiszi ugyanazt, amit mi mondunk neki, mint amit a románok állítanak az itteni helyzetre vonatkozóan. Míg mi a valóságot prezentáljuk, addig a románok össze-vissza hazudoznak neki, amit nem, vagy csak későn vesz észre, ezért kompromisszumokat keres, mégpedig olyan formában, hogy elintézi a mi irányunkban több esetet, hogy másik irányban is hasonló elintézéseket tudjon elérni. [...] Egyes ügyek útján akar pacifikálni, és nem veszi észre, hogy itt köröskörül minden el van rohadva, amelyben ő hiába gyógyít meg egy-két gócot, az egészen nem fog segíteni.”⁸⁷⁵

A bizottság addigi működésének mérlegét Csopey úgy vonta meg, hogy szerinte annak „leglényegesebb pozitívuma az, hogy van. Vagyis bizonyos mértékben a románokkal szemben mint *mumius* felhasználható, és egy-két esetben a legkörülményesebb diplomáciai út kikerülésével közbenjárásra igénybe vehető. Ettől eltekintve más pluszt eddig javukra írni nem tudok.”⁸⁷⁶ Bárdossy is elégedetlen volt a bizottságokkal, és főlegesenek, sőt bizonyos esetekben károsnak ítélte a tevékenységüket.⁸⁷⁷ Bukarest határozottan visszautasította ezt az állítást. Az volt az álláspontja, hogy a bizottságok működése következtében nem javult ugyan az észak-erdélyi románság helyzete, de állandó jelenlétük „meggátolta a magyar nép és a magyar hatóságok barbár indulatainak

⁸⁷⁴ MOL K 28 69. cs. 117-1941-C-17.141., 10.

⁸⁷⁵ MOL K 28 69. cs. 117-1941-C-17.141., 10–11. Passanizzi „carabinieri kapitányról” Csopey azt írta, hogy csendőrnék képzele magát, és csak „véres eseteket” akar látni. „Különben a románok gondoskodtak róla, hogy legyen egy román barátnője, akivel állandóan együtt van, és csak a legrikább esetekben kapható arra, hogy dolgozzék.” (MOL K 28 69. cs. 117-1941-C-17.141., 11.) A konzul úgy értesült, hogy Passanizzi és Dehmel viszonya feszült.

⁸⁷⁶ MOL K 28 69. cs. 117-1941-C-17.141., 11.

⁸⁷⁷ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 39–40.; Csátári: i. m. 122.

kitörését”. A bizottságok által összegyűjtött, majd a tengelyhatalmak kormányainak átadott sérelmi anyagot is hasznosnak találta.⁸⁷⁸ Magyar részről Kertész István követségi titkár (akit a magyar kormány 1942 júniusában küldött Bukarestbe a sérelmi anyag feldolgozására)⁸⁷⁹ szintén úgy látta, hogy a brassói bizottságnak már önmagában a léte, illetőleg az a lehetőség, hogy a jogsérelmek előadhatók, megkönnyíti az ottani magyarság helyzetét. Sok esetben ráadásul a helyi román hatóságok arra a „fenyegetésre”, hogy a bizottság elé kerül az ügy, orvosolták a sérelmet. Brassó vármegyében ezenkívül „a magyarokkal komiszul bánd csendőrmestereket az ellenük emelt panaszok folytán jóformán mind leváltatta a vármegyei csendőrpáncsnok.”⁸⁸⁰

Münchenben 1941. május 16-án értekezletet tartottak a két bizottság tagjainak, valamint a bukaresti és budapesti német, illetve olasz követségek illetékes referenseinek részvételével. Ott arról határoztak, hogy a bizottságok igyekezzenek sürgősen levezetni a két ország közötti feszültséget. Dehmelt ezt a gyakorlatban úgy képzelte el, hogy „a mindennapi életben nehézséget előidéző intézkedéseket” próbálják megváltoztatni.⁸⁸¹ Lörx Tibor,⁸⁸² az aradi magyar konzulátus vezetője 1942 novemberében arról értesült, hogy Berlinben nemrég úgy határoztak: a két tiszti bizottság a jövőben nem lesz köteles válaszolni a konzulátusoknak vagy (Dél-Erdélyben) a Magyar Népközösségnek a panaszbeadványok ügyében, hanem saját belátásuk szerint járhatnak el. Azt is maguk döntik el, hogy valamely ügyet a hatóságok révén vagy pedig saját hatáskörben, közvetlenül fogják-e kivizsgálni. Lörx szerint az „újítások” nem teszik eredményesebbé a munkát, ellenkezőleg, „a bizottságok tulajdonképpeni feladatuktól eltávolodnak”. A konzul személyes

⁸⁷⁸ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 39.

⁸⁷⁹ Csatári: i. m. 123.; Kertész István: *Magyar békeillúziók, 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között*. Budapest, 1995, Európa–História (Extra Hungariam), 206.

⁸⁸⁰ MOL K 610 Délerdélyi Adattár, 91. cs., VII/2., 161–162.

⁸⁸¹ MOL K 28 69. cs. 117-1941-C-17.141., 49.

⁸⁸² Lörx Tibor 1941. március 1-től 1943. március 22-ig vezette az aradi konzulátust. Életrajzát lásd Pritz: *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez...* 477.

véleménye szerint az újítások gondolata Dehmeltől származhatott. Mivel Passanizzi „csak kis érdeklődést mutat a felhozott sérelmi esetekkel kapcsolatban”, az adminisztratív munka nagy része Dehmeltre hárul, aki viszont képtelen egyedül elintézni az összes panaszt.⁸⁸³

A dél-erdélyi magyar panaszesetek számát illetően a két bizottsághoz különböző utakon (magyar összekötő tisztek, brassói konzulátus, népközösség) 1941-ben 320, 1942-ben 1198, két év alatt összesen tehát 1518 panaszügy érkezett, egy-egy panaszos több panaszát külön-külön számolva 2798 panaszeset. A bizottságok megítélése szerint az 1518 panaszügyből mindössze 242 (16%) volt indokolt, az esetek 70%-ában kiterő válasz született, vagy elintézetlen maradt az ügy.⁸⁸⁴ Az egyéni panaszügyek majdnem felére a különféle bántalmazások adtak okot; a földdel, a közellátással és a kultúrával kapcsolatos panaszok pedig egyaránt 11-11%-os arányt képviseltek. A földrajzi megoszlást tekintve – paradox módon – Brassó vármegyéből érkezett a legtöbb panasz: itt érvényesültek ugyanis a legkevésbé az utazási korlátozások, továbbá (akárcsak Aradon) panasszal lehetett fordulni a magyar konzulátushoz is, amely azt továbbította a bizottsághoz. Magas volt a panaszosok száma az észak-erdélyi román menekültek első „szűrőjének” és részben letelepedési helyének számító Torda-Aranyos vármegyében, valamint a helyi román hatóságok túlkapasai következtében Kis- és Nagy-Küküllő vármegyékben.⁸⁸⁵

A kolozsvári bizottsághoz 1942-től beérkezett román és magyar panaszok statisztikája az alábbiak szerint alakult. 1942: 159 román panasz, köztük 52 elintézett; 151 magyar panasz, mind elintézve. 1943: 341 román (30 elintézett), 23 magyar (21 elintézett). 1944 első öt hónapjában a 97 román panaszból állítólag 15 volt az elintézettek száma, magyar panaszokról nem tesz említést a szerző.⁸⁸⁶ Petre Otu román történész a fenti adatokkal azon állítását kívánja alátámasztani, hogy a

⁸⁸³ MOL K 63 1942-27/7-V., 267. cs., 86/1942. pol. sz.

⁸⁸⁴ MOL K 610 Délerdélyi Adattár, 91. cs., XII/8., 61–63.

⁸⁸⁵ MOL K 610 Délerdélyi Adattár, 91. cs., XII/8., 63.

⁸⁸⁶ Otu: Comisia Roggeri–Altenburg... 2. Forrásmegjelölés nélkül.

bizottságok részrehajlóak voltak, és működésük csak a magyar panaszok elintézésére nézve nevezhető „hatékonyak”. Véleményünk szerint azonban az a tény, hogy a két bizottság által 1941–1942-ben elintézt összes magyar panaszügy aránya kirívóan alacsony, 16%-os volt, nem igazolja az Otu által hangoztatott részrehajlás vádját.

Összegzésként elmondható, hogy 1941. februárjától a dél-erdélyi magyar és az észak-erdélyi román kisebbség jogvédelmének állandó jelleggel működő szervei a brassói, illetve a kolozsvári székhelyű német–olasz tiszti bizottságok voltak. Ezek alacsony hatékonysággal működtek, ami azonban nem (kizárólag) a bizottság tagjainak a felelőssége. A román–magyar feszültség „levezetése”, a két kisebbség helyzetének számottevő javítása ugyanis eleve irreális elvárás volt a két, szűkös eszköztárral rendelkező bizottsággal szemben. Még akkor is, ha tagjaik közül pl. Hans Dehmél alezredes viszonylagos tárgyilagossággal és az ügyhöz illő komolysággal próbálta kivizsgálni a panaszeseteket.

A Hencke–Roggeri különbizottság

Magyar–román viszonylatban Németország „balkáni békéltető politikájának” újabb állomását – a második bécsi döntés, az 1940. őszi Altenburg–Roggeri bizottság, valamint a német–olasz tiszti bizottságok után – az ún. Hencke–Roggeri különbizottság megalakítása jelentette 1942 júniusában. Ennek közvetlen előzményét a dél-erdélyi magyarokat sújtó gabonarekvirálási akció képezte az 1942 májusában Mihai Antonescu által meghirdetett magyarellen program részeként. A terv részleteiről a miniszterelnök-helyettes az észak-erdélyi román menekültek kérdésével foglalkozó megbeszélésen, 1942. május 13-án számolt be néhány magas rangú hivatalnok előtt. Kijelentette: figyelmeztetni fogja a magyar kormányt, ha legkésőbb két héten belül nem szünteti meg az észak-erdélyi románok elűldözését és a románlakta területek kiéheztetését,⁸⁸⁷ akkor rátér a megtorlások politikájára. „Az utolsó szem

⁸⁸⁷ Bukarest vádját, miszerint a magyar kormány módszeresen kiéhezteti a román lakosságot, a Hencke–Roggeri bizottság helyszíni vizsgálatai nem igazolták.

kukoricáig, búzáig vagy élelemig mindent elrekvirálunk, és hagyni fogjuk, hogy a nálunk lévő magyar falvak éhen haljanak” – hangsúlyozta.⁸⁸⁸ Ahol ez a radikális megoldás nem alkalmazható, ott más módszerek alkalmazását helyezte kilátásba, így az észak-erdélyi román menekültek beültetését a magyar gazdaságokba és a magyar tulajdonban lévő házak lefoglalását. Egyéb intézkedéseket is tervezett. „Értesíteni fogom a magyar kormányt, hogy minden gyilkosságért a fogva tartott túsok közül néhányat kivégezek. Minden Erdélyben meggyilkolt románért cserében tíz itteni magyart fogunk felakasztani.”⁸⁸⁹ Ha pedig lázadás törne ki: „Géppuska, röviden és egyszerűen”⁸⁹⁰ – jelentette ki.

A román közellátási államtitkár már említett, 1942. június 7-i bizalmas körrendelete alapján elkezdődött rekvirálási akciót a polgármesterekből, jegyzőkből, csendőrökből és a hadkiegészítő parancsnokságok képviselőiből alakult helyi bizottságok⁸⁹¹ sok esetben igen brutális módon hajtották végre. Házról házra járva gyakran az összes élelmiszerüktől megfosztották a magyar lakosságot, anélkül hogy bármilyen elismervényt adtak volna. Egyes helyeken a hatóságok megtiltották a pékeknek, hogy magyarok részére kenyeret süssenek,⁸⁹² máskor pedig közönséges rablássá fajult a rekvirálás, mivel nemcsak gabonát és élelmiszereket, hanem egyéb ingóságokat is elvittek.⁸⁹³ Román forrásból vett korabeli német értesülés szerint június 20-ig 71 vagon búzát, 94 vagon kukoricát és 27 vagon búzalisztet rekviráltak.⁸⁹⁴

Bizonyos román vidékek (Máramaros, Beszterce-Naszód) ellátási helyzete valóban súlyos volt, de ennek legfőbb okát a rossz kukoricatermés, a lakosság pénztelensége és egyes helyi szervek hanyagsága képezte. Lásd Puscaş: *Transilvania si aranjamentele europene...* 4. sz. irat, 63–66.

⁸⁸⁸ Arh. N.I.C., fond PCM, dos. 139/1942, f. 4.

⁸⁸⁹ Arh. N.I.C., fond PCM, dos. 139/1942, f. 6.

⁸⁹⁰ Arh. N.I.C., fond PCM, dos. 139/1942, f. 7.

⁸⁹¹ Traşcă: *Relațiile româno-ungare...* 347.

⁸⁹² MOL K 63 1942-27-I., 268. cs., 153/1942. pol. sz., 700., 703.

⁸⁹³ MOL K 63 1942-27/7., 263. cs., 3773/1942. pol. sz., 336–338.

⁸⁹⁴ Szász Zoltán: Válság-monitoring Erdélyben 1940–1942. A német–olasz külön megbízottak vizsgálódásai. In Krausz Tamás (szerk.): *Kelet-Európa: történelem és sorsközösség*. Budapest, 2006, 275.

A kiszolgáltatottság mértéke valósággal „megdermesztette” a dél-erdélyi magyarságot,⁸⁹⁵ Budapest pedig diplomáciai akcióba kezdett a rekvirálások beszüntetése, az elkobzott gabona és élelmiszer visszaszolgáltatása, valamint az okozott károk jóvátétele érdekében. Ghyczy többször is nyomatékosan felhívta Filotti figyelmét a román eljárás diszkriminatív jellegére, egyben cáfolta az észak-erdélyi románság éheztetésére vonatkozó vádakat.⁸⁹⁶ Bukarestben Vladár június 13-án és 15-én élesen tiltakozott Davidescunál az intézkedések, valamint azok végrehajtási módja ellen, és felhívta az ottani német követség figyelmét is a „tarthatatlan helyzetre”.⁸⁹⁷ Kállay „nagyon ingerült” volt a rekvirálások miatt,⁸⁹⁸ a budapesti német követ pedig június 17-én közölte Filottival: a Dél-Erdélyből érkező hírek kezdenek igen „riasztóvá” válni, és az ügy „súlyos fordulatot” vett.⁸⁹⁹ Mindkét kormány a tengelyhatalmakhoz fordult: Ghyczy a rekvirálások azonnali beszüntetését kérte, Mihai Antonescu pedig az észak-erdélyi románok sérelmeinek orvoslását sürgette.⁹⁰⁰

Június 19-én keltezett válaszukban a tengelyhatalmak az alábbi elvárásokat fogalmazták meg. 1) A román kormány azonnali hatállyal szüntesse be a rekvirálásokat, és lehetőség szerint szolgáltatssa vissza, amit elvett. 2) Mindkét kormány a lehető leggyorsabban vessen véget a kölcsönös menekülthullámnak. Ha az észak-erdélyi román panaszok bebizonyosodnának, Budapest sürgősen orvosolja a helyzetet. 3) Mindkét ország egyezzen bele egy újabb nemzetközi ellenőrzésbe, különmegbízottak kiküldésébe. A különmegbízottak a tiszti bizottságok munkáját segítenék, az általuk összeállított jelentés alapján pedig Berlin és Róma ajánlásokat tenne a magyar és a román kormányoknak.⁹⁰¹

⁸⁹⁵ MOL K 610 Délerdélyi Adattár, 91. cs., VII/1., 216., vö. Kertész: i. m. 206.

⁸⁹⁶ Arh. M.A.E., fond 71/ Ungaria, vol. 18., f. 307–309., 378–379., 468–469.

⁸⁹⁷ MOL K 63 1942-27-I., 268. cs., 153/1942. pol. sz., 700–710.

⁸⁹⁸ Filotti jelentése szerint ezt Hatjeganunak mondták Budapesten. Arh. M.A.E., fond 71/ Ungaria, vol. 18., f. 437–438.

⁸⁹⁹ Arh. M.A.E., fond 71/ Ungaria, vol. 18., f. 430.

⁹⁰⁰ Csátári: i. m. 124.

⁹⁰¹ Arh. M.A.E., fond 71/ Transilvania, vol. 370., f. 104.

A magyar kormány azonnal beleegyezéséről biztosította a tengelyhatalmakat,⁹⁰² a két Antonescut azonban meglepte, sőt fel is háborította a válasz.⁹⁰³ Stelzer visszaemlékezései szerint a tengelyhatalmak válaszában ismeretében a marsall csak nagy nehezen volt hajlandó fogadni a német és az olasz követet, a félórás kihallgatás végül állva zajlott le. Ennek során kijelentette nekik, hogy ő nem Hitler vazallusa, majd Románia háborús erőfeszítéseit hangsúlyozta.⁹⁰⁴ A Killingernek június 24-én átadott hivatalos bukaresti válasz felrőta a tengelyhatalmaknak, hogy javaslataik azt a látszatot keltik, miszerint a román lojalitás és áldozatkészség ellenére Magyarország továbbra is előnyt élvez Romániával szemben. A német–olasz javaslatban szereplőnél a román kormány sokkal átfogóbb vizsgálatot szorgalmazott Erdélyben, amely elsősorban arra irányult volna, hogy miként tartják be a magyarok az 1940 őszén vállalt kötelezettségeiket, és milyen az észak-erdélyi románok helyzete. Végeredményben azonban a bukaresti jegyzék, ha erős fenntartásokkal és kritikával is, de jóváhagyó válasz volt a különmegbízottakra vonatkozó nagyhatalmi javaslatra.⁹⁰⁵

A különbizottság 1942. július 4-én Bécsben alakult meg Andor Hencke⁹⁰⁶ és Delfino Roggeri vezetésével. Tagja volt még három német, valamint két olasz követségi tanácsos és egy olasz konzul. Munkájában részt vettek a kolozsvári és a brassói német–olasz tiszti bizottságok is.⁹⁰⁷ Első magyarországi és romániai útja 1942. július 5-étől szeptember 5-ig, a második pedig ugyanazon év október 20-ától november 20-ig tartott. Elvileg ugyan a kisebbségekkel kapcsolatos összes kérdésre kiterjedt a bizottság vizsgálata,⁹⁰⁸ Dél-Erdélyben mégis főleg a

⁹⁰² Scarlat: i. m. 164.

⁹⁰³ Pușcaș: *Transilvania si aranjamentele europene...* LXI.

⁹⁰⁴ Scarlat: i. m. 164–165.

⁹⁰⁵ Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 104–106.; Pușcaș: *Transilvania si aranjamentele europene...* LXII–LXIV.

⁹⁰⁶ Korábbi tevékenységéről lásd Case: i. m. 156.

⁹⁰⁷ Szász: *Válság-monitoring Erdélyben...* 276.

⁹⁰⁸ Pușcaș: *Transilvania si aranjamentele europene...* 4. sz. irat, 30.

gabona- és élelmiszer-rekvirálásokat, Észak-Erdélyben pedig a románok kiutasításának, elmenekülésének okait vette szemügyre.⁹⁰⁹

Érkezése előtt mindkét ország vezetése jónak látta, hogy néhány sürgős intézkedést hozzon a kisebbségek helyzetével kapcsolatosan. A magyar kormány 1942. június 23-i ülésén elhatározta, Miniszterközi Bizottságot hoz létre Vladár Ervin vezetésével azzal a céllal, hogy Kolozsváron július 1-jétől, két hónap alatt (szándékai szerint) gyorsan, objektív módon és eredményesen kivizsgálja az észak-erdélyi román panaszokat.⁹¹⁰ Ami Bukarestét illeti, az ottani vezetést kétségkívül „impreszionálta” a közelgő vizsgálat híre,⁹¹¹ mivel elrendelte az elkobzott gabonakészletek azonnali visszaadását. A végrehajtás azonban igencsak felemásra sikerült, mivel valójában a helyi hatóságok döntöttek el – önkényesen –, hogy hol és mennyit adnak vissza. A különmegbízottak félrevezetése céljából a román hatóságok 1942. július 11-étől elkezdtek ún. megaláztatási nyilatkozatokat gyűjteni a magyar lakosságtól, az egyházak és a népközség egyes helyi vezetőitől.⁹¹² Sokan nem tudtak ellenállni az ígéretéseknek vagy a fenyegetésnek, és aláírták a nyilatkozatot, de olyan is előfordult, hogy egyes falvak kollektív módon tagadták meg az aláírást.⁹¹³ A népközség vezetősége tiltakozott az eljárás ellen, amely végül Bukarest szémszögéből a vártnál eredményesebb lett. Egy korabeli magyar beszámoló szerint „míg július 13-án, Brassóban a különmegbízottak még mosolyogtak a trükkön, két hét múlva Déván szemrehányóan mutatták e nyilatkozatok százai-

⁹⁰⁹ MOL K 63 1942-27/7., 263. cs., 4671/1942. pol. sz.

⁹¹⁰ MOL K 27 1942. június 23. I. rész. 3. napirendi pont; Csatári: i. m. 125.

⁹¹¹ MOL K 610 Délerdélyi Adattár, 91. cs., VII/1., 217: A különmegbízottak augusztusi bukaresti látogatása előtt néhány nappal Mihai Antonescu intézkedett, hogy a „legfényűzőbb” és a legjobb vonatot küldjék elébük a határra, egyben ajánlotta saját gépkocsiját is. (Arh. N.I.C., fond PCM, dos. 43/1942., f. 126.) Ez is jelzi, a román vezetés milyen nagy fontosságot tulajdonított Hencke és Roggeri missziójának.

⁹¹² MOL K 610 Délerdélyi Adattár, 91. cs., VII/1., 217–218.

⁹¹³ MOL K 28 450/I-1942, 202. cs., 4955/1942. pol. sz.

nak megynként összekötött példányait.”⁹¹⁴ Igaz, még így sem győzte meg őket a román akció, és Hencke „a lehető legnaivabb” porhintési kísérletnek minősítette, amelyre számítani lehetett.⁹¹⁵

Hencke és Roggeri Dél-Erdélyben folytatta le az első vizsgálatait, ahonnan július végén Észak-Erdélybe távoztak.⁹¹⁶ Áttanulmányozták a két állandó tiszt bizottságnál összegyűjtött panaszokat, emlékiratokat, továbbá kérdőíveket küldtek a magyar és a román kormánynak, amelyet azok megválasztak.⁹¹⁷ A helyszíni vizsgálatok általában úgy zajlottak le, hogy a bizottság beült a községi jegyző irodájába, és tolmács segítségével kihallgatta az ott megjelent panaszosokat s az általuk beidézt személyeket. A dél-erdélyi Kiskapuson például a bizottság először a helyi lutheránus papot kérte, majd a község háza előtt összegyűlt nagyszámú magyar panaszos egyenként szállingózott be az irodába. A kihallgatások végén a falu lakossága a bizottság autóját virágokkal díszítette fel, mivel „olyan nagy lelkesedésben voltak” amiatt, hogy „hivatalos emberekkel magyarul beszélhettek”.⁹¹⁸ Hasonló jelenetek Észak-Erdélyben is lejátszódtak: Szamosdobon az összegyűlt román parasztok valósággal megrohamozták a megjelent bizottsági gépkocsikat, és csókjaikkal árasztották el azokat.⁹¹⁹

A dél-erdélyi román, illetve az észak-erdélyi magyar hatóságok magatartását illetően kölcsönös panaszok merültek föl. Vladár úgy tapasztalta – és a bizottság előtt célzott is erre –, hogy a román hatóságok be-

⁹¹⁴ MOL K 610 Délerdélyi Adattár, 91. cs., VII/1., 218. Márton Áron szerint a dél-erdélyi magyarság azon vezetői, akik aláírták a nyilatkozatot, „erkölcsi bizonyítványt” állítottak ki a román kormánynak, és nagyon sokat ártottak a „magyar ügynek”. HL HM 67.158/el.15-1942. sz.

⁹¹⁵ Trașcă: *Relațiile româno-ungare (I)*... 348.

⁹¹⁶ A különbizottság tevékenységéről és ajánlásairól részletesen beszámol Csatári: i. m. 124–132.; Pușcas: LXI–LXXXVI. Vö. Szász: Válság-monitoring Erdélyben... 276–282.; Trașcă: *Relațiile româno-ungare (I)*... 347–348.; Scarlat: i. m. 165–166.; Kertész: i. m. 207.

⁹¹⁷ Szász: Válság-monitoring Erdélyben... 276.

⁹¹⁸ Romsics Ignác: *Magyarok kisebbségben és szóróványban*... II. 48. sz. irat, 335.

⁹¹⁹ Csatári: i. m. 132.

tanították a román menekülteket, akik menekülésük okaként sztereotip módon az éheztetést és a verést hozták fel. Szerinte azonban „*talán túl jól be lettek tanítva ahhoz, hogy két olyan tapasztalt diplomata, mint a bizottság vezetői, ne vegyék észre a »színházat«*.”⁹²⁰ Bukaresti vádak szerint a magyar hatóságok viszont módszeresen megfélemlítették az észak-erdélyi román panaszosokat, és ez be is bizonyosodott az egyik község esetében.⁹²¹

Második, 1942. október–novembéri útjukat követően a különmegbízottak még abban az évben összeállították jelentésüket.⁹²² Ennek egy-egy összefoglalóját 1943. február 8-i keltezéssel – a magyar és a román félnek szóló ajánlásokkal együtt – mindkét kormánynak átadták.⁹²³ Az összefoglaló kiindulópontja az a tétel volt, miszerint sem a román, sem a magyar kormány nem teljesítette a második bécsi döntés során vállalt kötelezettségeit. A döntés „szelleme és szövege” ugyanis nemcsak az észak-erdélyi románság szociális, kulturális és gazdasági színvonalának megőrzését írta elő a magyar kormánynak, hanem azt is, hogy fel-emelje az ottani magyarság számára kívánt szintre.⁹²⁴ Ugyanakkor – olvasható a dokumentumban –, 1940. augusztus 30-a után Bukarestnek is javítania kellett volna a romániai magyarság politikai, gazdasági, kulturális, szociális állapotán mindaddig, amíg az a románság helyzetével azonos nem lesz.

⁹²⁰ Romsics Ignác: *Magyarok kisebbségben és szórványban...* II. 48. sz. irat, 335.

⁹²¹ Pușcaș: *Transilvania si aranjamentele europene...* LXV.

⁹²² Trașcă: *Relațiile româno-ungare...* 347–348.

⁹²³ A jelentés összefoglalóját és a két ajánlást románul lásd Pușcaș: *Transilvania si aranjamentele europene...* 4., 5. és 6. sz. iratok. A magyar kormánynak szóló ajánlást magyarul közli Romsics Ignác: *Magyarok kisebbségben és szórványban...* II. 55. sz. irat.

⁹²⁴ A döntőbírói határozat 5. pontja valójában azt írta elő, hogy a magyar kormány a román nemzetiségűeket „minden tekintetben egyenlőknek” tekintse. A román kormány hasonló kötelezettséget vállalt a magyar nemzetiségű román állampolgárokkal szemben. L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok...* 10. sz. irat, 389–390.

A dokumentum a továbbiakban a dél-erdélyi magyarság, majd az észak-erdélyi románság helyzetét részletezte nyolc-nyolc pontban: a) politikai és jogi helyzet; b) katonai szolgálat; c) határkérdés; d) élelmezés; e) gazdaság; f) bántalmazások; g) kultúra; h) menekültkérdés. A dél-erdélyi magyarságról az összefoglaló megállapította, hogy helyzetük az elmúlt két évben állandóan romlott. Ezt egyebek mellett a román revizionista propagandával, a Bukarest által követett „romanizálási politikával” és a magyarokkal szembeni megkülönböztető intézkedésekkel magyarázta. Az 1942 nyarán elrendelt gabona- és élelmiszer-rekvirálásokat is diszkriminatív jellegűnek minősítette, amelyeket ráadásul brutális módon hajtottak végre, jelentős gazdasági és erkölcsi kárt okozva a dél-erdélyi magyar lakosságnak.⁹²⁵ Az észak-erdélyi románokról szólva az összefoglaló kiemelte, hogy – főleg a katonai közigazgatás ideje alatt – egy sor intézkedéssel hátrányos helyzetbe hozták őket a magyarokkal szemben, és lényeges javulás a polgári közigazgatás bevezetése után sem következett be. A különmegbízottak a magyar hatóságoknak is felróták a revizionista propagandát, a magyarosító politikát és azt, hogy nem cáfolják a magyar lakosság körében elterjedt véleményt, miszerint Észak-Erdélyben anyagi és erkölcsi „jótételre” van szükség.⁹²⁶ Az összefoglaló szigorú kritikával illette ugyan a magyar hatóságok számos románellenes intézkedését, köztük az 1440/1941. M.E. sz. rendeletet, de – mint már említettük – megcáfolta Bukarest azon vádját, miszerint a magyar kormány módszeresen kiéhezteti a román lakosságot.⁹²⁷

Mind a román, mind a magyar kormány elégedetlen volt a különmegbízottak összefoglalójával és az azzal együtt átadott, szintén nyolc-nyolc pontból álló ajánlással. Az 1943. március 29-i bukaresti átadás alkalmával Mihai Antonescu egyebek mellett azt mondta a tengelyhatalmak követeinek, hogy a tartós magyar–román béke érdekében

⁹²⁵ Pușcaș: *Transilvania si aranjamentele europene...* 4. sz. irat, 40.

⁹²⁶ Valójában a hivatalos magyar kormánypolitika is a román uralom alatt elszenvedett károk „jótételének” szükségességét hirdette.

⁹²⁷ Pușcaș: *Transilvania si aranjamentele europene...* 4. sz. irat, 63–66.

„valódi” megoldásokat kellene keresni. Feltehetően a bécsi döntés revíziójára gondolhatott, mivel nyíltan zsarolta a követeket azzal, hogy Anglia már semmisnek tekinti a döntést.⁹²⁸ A magyar kormány véleménye az volt, hogy az összefoglaló a „Romániát előnyben részesítő egyoldalú egyensúly-politika újabb megnyilvánulását” képezi. 1943. május 28-i, Berlinnek és Rómának szánt szóbeli jegyzékében kifejezte elvi fenntartásait, és azt próbálta bizonyítani, hogy „a követi bizottság mennyire különböző mértéket alkalmazott az észak-erdélyi román és a dél-erdélyi magyar sérelmek elbírálásánál.”⁹²⁹ A budapesti vezetés elégedetlenségének hátterében elsősorban az állt, hogy a Hencke-Roggeri-féle összegzés alapjaiban rendítette meg azt a hivatalos magyar tézist, miszerint a második bécsi döntés az igazságtalan trianoni béke részbeni reparációját képezi, amely feljogosítja a magyar kormányt a román uralom alatt elszenvedett károk „jóvátételére”.⁹³⁰ Azáltal pedig, hogy a különmegbízottak a Dél-Erdélyt érintő magyar revizionista propagandát is élesen elítélték,⁹³¹ lényegében a Kárpát-medence egységéről vallott magyar felfogással kerültek szembe. Ez nem érthette váratlanul a budapesti vezetést, mivel Kállay és Ghyczy már a különmegbízottakkal folytatott 1942. októberi megbeszéléseken arra kényszerült, hogy a Szent István-i gondolatot magyarázzák, amikor szembeállították őket a Kárpát-medencére kiterjedő magyar „Lebensraum-igény” román bírálatával.⁹³² Akárcsak az Altenburg-Roggeri bizottság esetében, az 1942-es különmegbízottak tevékenységét illetően sem egységes a román történetírás álláspontja. Az iratot közlő Vasile Pușcaș úgy véli, hogy Hencke és Roggeri a „diszkrimináció kölcsönösségének” tézisért kívánta mind-

⁹²⁸ Uo. LXXIII.
⁹²⁹ MOL K 84 1942-28.d., 7/a.
⁹³⁰ A minisztertanács 1943. április 6-i ülésén Ghyczy éppen emiatt a magyarok irányában tanúsított „rosszindulattal” vádolta meg a különmegbízottak jelentését. MOL K 27 1943. április 6. I. rész. 4.
⁹³¹ Vö. Romsics Ignác: *Magyarok kisebbségben és szóróványban...* II. 55. sz. irat, 352.
⁹³² MOL K 63 1940-27/7.1.a., 254. cs. Feljegyzés... 3.

végig bizonyítani. A különmegbízottak ráadásul csak a tengelyhatalmak érdekeit képviselték, ajánlásaik pedig „mind tartalmukban, mind nyelvezetükben” magyarpártiak voltak.⁹³³ Németországi levéltári kutatásai alapján Ottmar Trașcă megcáfolja ezt a véleményt. Szerinte a különmegbízottak célja az észak-erdélyi román menekülthullám okainak felderítése és a dél-erdélyi magyarok elleni bukaresti intézkedések kivizsgálása volt. A bizottság nem a kölcsönösség tézisért akarta fölállítani, hanem megoldásokat próbált felkínálni.⁹³⁴ Ami a magyar történetírást illeti, 1968-as monográfiájában Csátári Dániel úgy véli, „a különmegbízottak tevékenységének egyetlen célja nem a helyzet rendezése, hanem kormányaik politikai befolyásának megerősítése volt.”⁹³⁵ Tovább folytatva a gondolatmenetet, szerinte a bizottság megjelenése nem a feszültség csillapításának, hanem ellenkezőleg, annak növelése irányában hatott, és a nacionalista politikai légkört táplálta.⁹³⁶ Legújabbban viszont Szász Zoltán a német Bundesarchiv iratainak tanulmányozása nyomán arra a következtetésre jutott, hogy a különmegbízottak alapos munkát végeztek. Működésük és a tengelyhatalmak ajánlásaai ugyanakkor mégsem vittek közelebb a nemzetiségi kérdés megoldásához – igaz, maguk sem tápláltak ilyen reményt.⁹³⁷

Csátári véleményét vitatjuk, annyi azonban valóban feltételezhető, hogy az összefoglaló és a két ajánlás megszerkesztése során bizonyos mértékig érvényesült a tengelyhatalmak kiegyensúlyozó törekvése. Berlin és Róma regionális érdekei és főleg Németországnak a szövetségeseit minél nagyobb háborús erőfeszítésre készítő szándéka ugyanis megkívánta annak elkerülését, hogy a két fél közül bármelyiket is aránytalanul nagyobb mértékben elmarasztalják a másiknál. Ez persze nem azt jelenti, hogy a különmegbízottak csak a nagyhatalmi érdekeket

⁹³³ Pușcaș: *Transilvania si aranjamentele europene...* LXXIV.

⁹³⁴ Trașcă: *Relațiile româno-ungare (I)*... 347–348.

⁹³⁵ Csátári: i. m. 131.

⁹³⁶ Uo. 131–132.

⁹³⁷ Szász: *Válság-monitoring Erdélyben...* 277., 281.

képviselték volna, és Trașcănak minden bizonnyal igaza van a bizottság céljait és őszinte szándékait illetően.

A „magyarpártiság” vádja könnyen cáfolható. Stelzer személyes tapasztalatai szerint Hencke „rendkívüli megértést” tanúsított Románia nehéz helyzete iránt, amelybe az ország a második bécsi döntés nyomán került.⁹³⁸ Ezt alátámasztja több kijelentése,⁹³⁹ továbbá az is, hogy a Roggerivel együtt írt jelentés nem fogadta el a „jóvátételre” és a Kárpát-medencei magyar szuverenitásra vonatkozó budapesti téziseket. A tények rácsafolnak Csatári állítására is, miszerint a bizottság tevékenysége csak növelte a feszültséget. Éppen ellenkezőleg, a német–olasz békítési törekvések Erdélyben csillapítólag hatottak,⁹⁴⁰ és a határ mindkét oldalán visszatartó erőt jelentettek a nemzetiségekkel szembeni hatósági bánásmód terén. A Hencke–Roggeri bizottság dél-erdélyi vizsgálatai ráadásul nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy végül megghiúsult Mihai Antonescu 1942 májusában meghirdetett terve a dél-erdélyi magyarság módszeres kiéheztetéséről.

⁹³⁸ Scarlat: i. m. 166.

⁹³⁹ 1942. augusztus 28-án Nagy László követnek kijelentette, hogy a románok érzékenysége érthető, hiszen a bécsi döntés őket fosztotta meg nagy területektől. Megjegyezte, hogy „az észak-erdélyi románság száma úgy aránylik a dél-erdélyi magyarság számához, mint 1:3 [értelemszerűen 3:1 – L. B. B.], és amerre csak jártak, mindenhol inkább csak román szót hallottak.” MOL K 28 9. cs., 29-1942-28.043.

⁹⁴⁰ Kertész: i. m. 209.

IV.

„FORDÍTOTT” VERSENGÉS (1943–1944)

1. MAGYAR ÉS ROMÁN BÉKETAPOGATÓZÁSOK,
BÉKEELKÉPZELÉSEK

A háború menetében fordulat állt be 1942 végén, 1943 elején. 1942. november 8-án angol–amerikai csapatok szálltak partra Észak-Afrikában, november 19-én pedig megindult a Vörös Hadsereg bekerítő támadása Sztálingrádnál. A német győzelem egyre kevésbé látszott valószínűnek. Németország szövetségeseinek komolyan számolni kellett azzal a lehetőséggel, hogy a háború utáni rendezés kereteit nem Berlinben fogják megszabni.⁹⁴¹ A színpalak mögött a korábbihoz képest egyfajta „fordított versengés” indult meg Románia és Magyarország között.⁹⁴² Ennek tétje az volt, hogy melyikük tud jobb békefeltételeket elérni a nyugati nagyhatalmaknál, majd melyikük tudja előbb végrehajtani a szövetségeseihez való átállást.

A későbbi győztes nagyhatalmak – saját háborús céljaik érdekében – igyekeztek minél jobban kiaknázni ezt az új, számukra kedvezőbb helyzetet. A Foreign Office berkein belül például időnként felmerült az ötlet, hogy a béketapogatózások felgyorsítása érdekében egymással zsarolják meg a két államot. F. K. Roberts, a brit külügyminisztérium központi osztályának vezetője 1943 októberében még „kissé szerencsétlennek” tartotta Owen O'Malley erre vonatkozó ja-

⁹⁴¹ Romsics Ignác: A német- és nyilasellenes magyar politikai elit helyzetértékelése és jövőképe 1943-ban. In uő: *Műltről a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Budapest, 2004, Osiris Kiadó, 283.

⁹⁴² Vö. Case: i. m. 95–96.

vaslatát,⁹⁴³ de másfél hónappal későbbi feljegyzésében már ő maga is a következőket írta: „Ha, amint az valószínű, a magyar kormány tud a románok béketapogatózásairól, ez hathatós érv lenne ahhoz, hogy rábeszéljük őket: még bizonyos kockázatokat is vállalva, keressék velünk az összeköttetést.”⁹⁴⁴

E sajátos „versenyfutást” illetően – Londonból nézve – 1943-ban Magyarország „lépéselőnyben” volt Romániával szemben. Eden külügyminiszter ugyanazon év március 10-én megjegyezte: „Őfelsége kormányja a román kormány részéről nem találkozott olyan közeledéssel, amelyet valóban béketapogatózásnak lehetne nevezni.” Hozzáfűzte: ha erre sor kerülne, a brit kormány „azt az irányzatot képviselné, hogy ebben a kérdésben a Szovjetunió az elsősorban érdekelt fél, [...] ezért elsősorban hozzá kell fordulni.”⁹⁴⁵ A magyar „előny” még az év második felében is fennállt: F. K. Roberts az O'Malley javaslataira reagáló, 1943. október 5-i keltezésű feljegyzéseiben kiemelte: a magyarok „tudják, hogy sokkal közelebb jutottak hozzánk, mint a románok.”⁹⁴⁶ Az 1944. március 19-i német megszállás azonban hosszú időre véget vetett a magyar béketapogatózásoknak, a hasonló román próbálkozások viszont ugyanazon év tavaszán felgyorsultak.

A britekhez képest a szovjeteknél még egyértelműbb volt a szándék Románia és Magyarország „versenyeztetésére”. Az 1943 szeptemberében megalakított, a békeszerződésekkel és a háború utáni rendezés kérdéseivel foglalkozó, Maxim Litvinov. külügyi népbiztoshelyettes által irányított bizottság⁹⁴⁷ dokumentumaiból kiderül: Moszkva a szovjet érdekek nyers érvényesítését kívánta előmozdítani az erdélyi kérdés rendezésével. A fő szempont a Románia és Magyarország feletti ellenőr-

⁹⁴³ Juhász Gyula (összeáll.): *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Kosuth Könyvkiadó, 1978, MTA Történettudományi Intézete, 73/a, illetve 73/b sz. iratok, 254. és 256.

⁹⁴⁴ Uo. 95/c sz. irat, 295.

⁹⁴⁵ Uo. 14. sz. irat, 101.

⁹⁴⁶ Uo. 73/b sz. irat, 256.

⁹⁴⁷ Lásd Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, 2006, Osiris Kiadó, 68–70.

zés gyakorlása, a két ország Szovjetunióval való szoros és hosszú távú együttműködésének biztosítása volt.⁹⁴⁸

Erdély jövőbeni hovatartozása 1944 nyaráig nyitott kérdésnek számított a szövetségesek körében. Az 1944. augusztus 23-i sikeres román átállás külpolitikailag kedvezőbb helyzetbe hozta Romániát Magyarországnál, és komoly szerepet játszott abban, hogy a győztes nagyhatalmak Erdély kérdésében alapvetően Románia javára döntöttek. Az új határ nyomvonala azonban még nem dőlt el végérvényesen. A Szovjetunió egész Erdély Romániához csatolását szorgalmazta, de az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország egy etnikailag igazságosabb határ meghúzására törekedett. A második világháborút lezáró párizsi békekonferencián végül Moszkva álláspontja érvényesült, és az 1947. február 10-én aláírt békeszerződés a trianoni határok helyreállításáról rendelkezett.

Titkos magyar kapcsolatfelvételi kísérletek és az előzetes fegyverszüneti egyezmény

A Kállay-kormány legfontosabb feladata a háborúból kivezető út megtalálása, a németektől való eltávolodás és a Nyugattal megszakadt kapcsolatok újrafelvétele volt.⁹⁴⁹ Horthy visszaemlékezése szerint közte és a miniszterelnök között hallgatólagos egyetértés állt fenn a tekintetben, hogy Kállaynak szabad keze legyen az angolszász hatalmak felé, a Németországgal való addigi viszony látszólagos fenntartása mellett.⁹⁵⁰

⁹⁴⁸ Vö. Zeidler Miklós – L. Balogh Béni: Az „Erdély-kérdés” a magyar–szovjet külkapcsolatokban. 2000. *Irodalmi és társadalmi havi lap*, 2002. április. Dokumentumok, 54–68.

⁹⁴⁹ Romsics Ignác: *Bethlen István*. 416. Nagy-Britannia 1941. április 7-én megszakította diplomáciai kapcsolatait Magyarországgal (Romániával már 1941. február 10-én), december 6-án pedig jegyzékben tudatta a magyar, valamint a román és a finn kormányokkal, hogy országaik között beállt a hadiállapot. December 12-én Magyarország és Románia is hadat üzent az Egyesült Államoknak.

⁹⁵⁰ Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, 1990, Európa-História (Extra Hungariam), 268.

Kállay és vele együtt számos más konzervatív politikus abból a (később irreálisnak bizonyult) feltételezésből indult ki, hogy az Egyesült Államok és Nagy Britannia nem fogja a Duna völgyét és a Balkánt átengedni a Szovjetuniónak, hiszen ez úgymond az ő érdekükkel sem áll összhangban.⁹⁵¹ A béketaogatózások során – legalábbis 1943 végéig – a feltételezés szellemében cselekedtek.

A Miniszterelnöksége első hónapjaiban Kállay „Janus-arcú” külpolitikát⁹⁵² folytatott, mivel akkoriban kétesélyesnek ítélte a katonai helyzetet, és másokkal együtt egy kompromisszumos, „kiegyezéses” békében hitt.⁹⁵³ 1942 tavaszán még azzal számolt, hogy a németek politikailag jól kiaknázható sikert érhetnek el a keleti fronton. A miniszterelnöknek ez a nézete augusztusra gyökeresen megváltozott. Kállay 1942 nyarának végén jutott azokra a következtetésekre, amelyekre további politikáját építette, a nem sokkal később bekövetkezett háborús fordulat pedig határozottabb lendületet adott a kezdeti lépéseknek.⁹⁵⁴

A nyugati hatalmak felé irányuló első magyar béketaogatózásokra már 1942 nyarán sor került Törökországban, Svájcban és Svédországban. Leszámítva Gellért Andor stockholmi tevékenységét, akit Ullein-Reviczky Antal külügyi sajtófőnök küldött ki a svéd fővárosba sajtótájékoztatóra.

⁹⁵¹ Ormos Mária: A konzervativizmus és a Horthy-korszak. In uő: *A történelem vonatán. Európa és Magyarország a 20. században*. Budapest, 2005, Múlt és Jövő Könyvkiadó, 151–152.; vö. Borhi László: Akár német megszállás árán is: Magyarország szerepe az Egyesült Államok külpolitikájában, 1942–1944. In *Századok Füzetek* 2. Szerkesztette Pál Lajos. Budapest, 2009, Magyar Történelmi Társulat, 11–13.

⁹⁵² Ormos Mária: Kállay Miklós (1887–1967). *Korunk*, 2004. 3. sz. 78.

⁹⁵³ Bärzsa: i. m. 2. kötet, 60–61.

⁹⁵⁴ Joó: *Kállay Miklós külpolitikája...* 47–48. A második világháború alatti magyar béketaogatózásokra részletesen lásd Juhász: *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban...*; uő: *Magyarország külpolitikája...* 281–348.; Fülöp – Sipos: i. m. 249–261.; Czettler: *A mi kis élethalál kérdéseink...* 319–416.; Joó: *Kállay Miklós külpolitikája...* 50–244.; uő: Világháborús intrikák. A magyar béketaogatózások és az isztambuli színtér fontos mozzanatai, 1942–1944. *Századok*, 2008. 6. sz. 1421–1464. Az újabb amerikai források alapján és a nagyhatalmak nézőpontját figyelembe véve von le újszerű következtetéseket Borhi: i. m.

attasénak, ezek az akciók esetlegesek és alkalomhoz kötöttek voltak. 1943 elején élénkültek meg a kapcsolatkeresési kísérletek. Márciusban diplomáciai futárként Stockholmba érkezett Szegedy-Maszák Aladár, a Külügyminisztérium politikai osztályának helyettes vezetője (néhány hónappal később már annak vezetője), és közvetett úton tájékoztatta Londont a magyar kormány külpolitikai szándékairól.⁹⁵⁵

Az első próbálkozások hűvös fogadtatásra találtak. Eden brit külügyminiszter 1943. januárban leszögezte, hogy Londont nem érdeklik a magyar kapcsolatteremtési kísérletek, „és amíg Magyarország folytatja harcát szövetségeseink ellen és a tengelyt támogatja, nem számíthat sem rokonszenvre, sem kíméletre.”⁹⁵⁶ Az amerikaiak még a briteknél is merevebb álláspontot képviseltek. Elzárkózásuk fő oka az a félelem volt, hogy az angolszász különalku lehetősége miatt a szovjetek kiléphetnek a háborús koalícióból.⁹⁵⁷ Az angol álláspont merevsége 1943 februárjától kezdett oldódni. London nem sokkal később kilátásba helyezte, hogy „állásfoglalását elkerülhetetlenül befolyásolják majd azok a gyakorlati lépések, amelyekre a magyarok elszánják magukat, hogy kiszabaduljanak a tengely uralma alól, siettetve a szövetségesek győzelmét és azzal együtt saját felszabadulásukat.”⁹⁵⁸

A szicíliai partraszállással és Mussolini bukásával egyidejűleg a britek megüzenték a magyar kormánynak, hogy immár aktív lépéseket kellene tennie a tengely uralmának lerázására. 1943 augusztusában, a küszöbön álló olasz fegyverszünet bejelentése előtt a Kállay-kormány úgy döntött, a béketaogatózásokat hivatalos útra tereli. Veress Lászlót, aki kapcsolatban állt a brit titkosszolgálattal, Kállay és hívei Isztambulba küldték, hogy közölje a brit diplomácia képviselőivel: Magyarország kész elfogadni a feltétel nélküli megadás elvét, amelyről Casab-

⁹⁵⁵ Juhász: *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban...* 16. sz. irat.; vö. Szegedy-Maszák: i. m. 2. kötet, 220–222.; Pritz Pál: Magyar külpolitika 1941–1945. In *Századok Füzetek* 2. Szerkesztette Pál Lajos. Budapest, 2009, Magyar Történelmi Társulat, 57.

⁹⁵⁶ Juhász: *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban...* 5. sz. irat, 84.

⁹⁵⁷ Borhi: i. m. 14.

⁹⁵⁸ Juhász: *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban...* 14. sz. irat, 102.

lancában 1943. január közepén döntött Roosevelt és Churchill. A britek ezt megelőzően megüzenték Budapestnek, hogy szó lehet a „titkos” feltétel nélküli megadásról, vagyis arról, hogy a megállapodás nyilvánosságra hozatalára és végrehajtására csak akkor kerüljön sor, ha a szövetséges hatalmak hadereje eléri Magyarországot.

London 1943. szeptember elején Moszkvával és Washingtonnal is egyeztetett a Veressnek átnyújtandó válaszról. Rooseveltnek nem volt érdemleges hozzáfűznivalója,⁹⁵⁹ Moszkva viszont azonnali magyar akciót szeretett volna, amely Magyarország német megszállásához vezet, „szétforgácsolva” ezzel Németország tartalékait.⁹⁶⁰ Churchill azt ajánlotta, nem szabad „türelmetlenkedni”,⁹⁶¹ és végül az ő javaslatára került be a Veressnek szeptember 9-éről 10-re virradó éjszaka átadott előzetes fegyverszüneti feltételek közé az a megfogalmazás, miszerint a magyar kormány a „megfelelő pillanatban” fogja nyilvánosan bejelenteni a feltétel nélküli megadás elfogadását.⁹⁶² Az előzetes titkos fegyverszüneti megállapodás a magyar külpolitika egyik legfontosabb eredménye volt a második világháború idején, és Teleki 1941. április elejéig követett vonalvezetésének folytatását jelentette.⁹⁶³

A magyar kormány 1944 elején ismerte fel, hogy korábbi reményeitől eltérően nem az angolszász, hanem „az orosz politika *pénetrál* Kélt- és Közép-Európa felé; [...] így ma az oroszkérdés jelentkezik egzisztenciális súllyal.”⁹⁶⁴ Ennek folytán olyan következtetésre jutott, hogy

⁹⁵⁹ Uo. 61. sz. irat.

⁹⁶⁰ Uo. 59. sz. irat.

⁹⁶¹ Uo. 58. sz. irat.

⁹⁶² Uo. 60., 61. sz. iratok.

⁹⁶³ Fülöp – Sipos: i. m. 255–256.

⁹⁶⁴ Ullein-Reviczky Antal: *Német háború – orosz béke. Magyarország drámája*. Budapest, 1993, Európa-História (Extra Hungariam), 130. (Kállay Miklós 1944. március 1-jei levele.) 1944 elején Bethlen és legszűkebb köre a derekegyházi tanácskozáson azon a véleményen volt, hogy az angolszászok a térséget átengedik a szovjeteknek, a kommunizmus ezért – időlegesen – ismét hatalomra jut Magyarországon. Romsics Ignác: *Bethlen István...* 426–427.

„*sürgősen meg kell állapodniuk az oroszokkal*”.⁹⁶⁵ 1944. február végén Kállay ezért újból Isztambulba küldte Veress Lászlót az alábbi megbízatással: 1) lépjen kapcsolatba a Szovjetunióval, és ajánlja föl a keleti fronton levő magyar csapatok kapitulációját; 2) közölje, Magyarország hajlandó Tito haderejének támogatására.⁹⁶⁶ Veress a közvetlen kapcsolatfelvétel helyett angol közvetítést vett igénybe. A Foreign Office üdvözölte a magyar ajánlatokat, és az első pontot illetően javasolta Moszkva haladéktalan tájékoztatását. Kállay szándéka a Szovjetunió és Magyarország közötti hadiállapot befejezésének előkészítése volt: egy katonai alapon nyugvó semlegességi megállapodást kívánt kötni.⁹⁶⁷ Magyarország 1944. március 19-i német megszállása ezt azonban megakadályozta, a néhány nappal később kinevezett Sztójay-kormány pedig az országot teljes mértékben kiszolgáltatta a német háborús érdeknek.

Magyar béke-előkészítés, béketervek

A Kállay-kormány 1943 nyarán kezdte meg a háború utáni békekonferenciára való felkészülést.⁹⁶⁸ Teleki Pál azonban már jóval ezt megelőzően, 1941-ben megbízta az Államtudományi Intézetet a magyar béke-előkészítés tudományos munkáinak elvégzésével. Emlékirataiban Rónai András, az intézet vezetője, így indokolta az előkészületek szükségességét: „A háború végén számolni kell azzal, hogy érdekeinket csak nagyon alapos előkészítéssel és tárgyilagos bizonyítékokkal lehet majd megvédeni. [...] Kicsinek csak az objektív érvelés marad. Bármily gyenge fegyver ez, kézben kell tartani. Számunkra újra csak az a feladat, hogy ismereteink mindenki másénál pontosabbak, megbízhatóbbak, tárgyilagosan bizonyíthatók legyenek.”⁹⁶⁹ Teleki halála után

⁹⁶⁵ Juhász: *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban...* 99/b sz. irat, 313.

⁹⁶⁶ Uo. 99/a sz. irat.

⁹⁶⁷ Joó: *Kállay Miklós külpolitikája...* 240–242.

⁹⁶⁸ Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés...* 32.

⁹⁶⁹ Rónai András: *Térképezett történelem*. Budapest, 1989, Magvető Könyvkiadó, 275.

Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter fejlesztette tovább az intézményt, amely 1941 decemberében az újonnan alapított Történettudományi Intézettel, valamint az Erdélyi Tudományos Intézettel együtt a Teleki Pál Tudományos Intézet közös nevet kapta. Hóman megerősítette Rónait a béke-előkészítés tudományos munkálatainak vezetésében.⁹⁷⁰ A Kállay-kormánytól a Teleki Pál Tudományos Intézet a Statisztikai Hivatallal együtt arra kapott megbízást, hogy a rendelkezésre álló adatbázisok alapján készítsenek áttekintéseket a Trianon által előidézett helyzetről, a két világháború közötti magyar külpolitikáról, a magyar kisebbségek helyzetéről és minden olyan kérdéstről, amely közvetve vagy közvetlenül a békekonferencián felmerülhet. A munkába más szakemberek, sőt politikusok is bekapcsolódtak, mint például Bajcsy-Zsilinszky Endre, Varga Béla vagy Kovács Imre.⁹⁷¹

A béke-előkészítés irányítását 1943-ban a külügyminisztérium politikai osztálya kapta feladatul, amelyet júliustól a külügyminiszter általános helyettesének kinevezett Szentmiklósy Andor helyett Szegedy-Maszácz Aladár vezetett. A munka elvi alapjait ő dolgozta ki még 1942 végén, míg az operatív irányítás Kertész Istvánra hárult.⁹⁷² A béke-előkészítő munka azon a feltételezésen alapult, hogy a háború végén az Egyesült Államok vezetésével összeül majd egy csúcskonferencia, amely „elrendezi Európa dolgát”.⁹⁷³ Úgy vélték, a térséget a brit és az amerikai csapatok fogják megszállni. Az ún. Béke-előkészítő Iroda 1944 márciusáig működött. Az összegyűjtött anyagok jó részét még a németek megérkezése előtt megsemmisítették.⁹⁷⁴ Annyi maradt meg belőlük, amennyit korábban Szentmiklósy utasítására Kertész eljuttatott a svájci magyar követségre, s Bernben letétbe helyeztek,⁹⁷⁵ illetve

⁹⁷⁰ Uo. 301–304.

⁹⁷¹ Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés...* 32–33.

⁹⁷² Uo. 32.

⁹⁷³ Kertész: i. m. 138.

⁹⁷⁴ Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés...* 33.

⁹⁷⁵ Kertész: i. m. 138., vö. Szegedy-Maszácz: i. m. 2. kötet, 331.

amit közvetlenül a német megszállás után, szintén Kertész, két aktatáskában kimentett a külügyminisztérium épületéből.⁹⁷⁶

A második világháború végén megfogalmazott magyar béketerveket, békeelképzeléseket Romsics Ignác foglalta össze részletesen több munkájában is.⁹⁷⁷ Ezért – e munkák alapján – csupán vázlatosan térünk ki rájuk, a román–magyar kérdéssel, pontosabban az Erdéllyel kapcsolatos megoldási javaslatokra helyezve a hangsúlyt.

A különböző szélsőjobboldali pártok, köztük a Nyilaskeresztes Párt, a „Magyar Birodalom”, illetve a „Szent István-i Magyarország” „maradéktalan visszaállítását” követelték.⁹⁷⁸ Az integrális revízió vagy az ahhoz közelítő nagyrévíziós elképzelések azonban a politikai elit németellenes csoportjainak jövőképeit is meghatározták. Erre példa a Szegedy-Maszácz Aladár által jegyzett, 1943 júniusában véglegesített, Ghyczy és Kállay által is jóváhagyott memorandum.⁹⁷⁹ Ez Erdély esetében három, magyar szempontból elfogadható megoldást vázolt föl: 1) a magyar–román határ „korrekciója” a Maros vonaláig; 2) egész Erdély visszacsatolása Magyarországhoz „a románoknak és szászoknak biztosítandó legszélesebb körű népi jogok mellett”; 3) önálló erdélyi állam szervezése a „történeti határok” mentén, s egyben a Királyhágón inneni részek Magyarországhoz csatolása. Az önálló Erdély a helyi autonómiák rendszerén és az ott élő három nemzet egyenjogúságán alapulna, és jövőjét „csak a Duna-medencei federációnak a keretein belül találhatja meg”. A memorandum a „legkézenfekvőbb” megoldásnak a másodikat, tehát Erdély Magyarországhoz való visszatérését tartotta, mivel „min-

⁹⁷⁶ Kertész: i. m. 37.; Romsics: *Az 1947-es párizsi békeszerződés...* 33.

⁹⁷⁷ Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés...* 18–32.; uő: Magyar békeelképzelések a második világháború végén. In Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Történelmünk a Kárpát-medencében (1926–1956–2006)*. Kolozsvár, 2006, Kompress Kiadó, 29–37.; uő: A német- és nyilasellenes magyar politikai elit... 283–296.

⁹⁷⁸ Uő: *Az 1947-es párizsi békeszerződés...* 18.

⁹⁷⁹ Közli Szegedy-Maszácz: i. m. 2. kötet, 240–282. A memorandum „nem átadásra, hanem beszélgetés közben való felhasználásra” készült, mégis eljutott a Foreign Office-ba, feltehetően Böhm Vilmos, a svédországi brit követség munkatársa révén. Pritz Pál: *Magyar külpolitika 1941–1945...* 57–58.

den megoldás, amely Erdély egységét nem veszi tekintetbe, súlyos hátrányokkal jár az erdélyi lakosságra nézve.”⁹⁸⁰

Bajcsy-Zsilinszky Endre a Független Kisgazdapárt nevében 1943. július 31-én nyújtotta át memorandumát Kállay Miklósnak.⁹⁸¹ Ebben az 1940-es határt „rendkívül betegnek” és „életképtelennek” nevezte, amely Európa újrendezése során gyökeres revízióra szorul. „Erdélynek mindenképpen egyben kell maradnia és egészben visszacsatlakoznia a Szent Koronához.” Az emlékirat számolt azzal a lehetőséggel is, hogy még a háború során alkalom nyílik Dél-Erdély katonai megszállására.⁹⁸² 1944 februárjában Svájcban angolul megjelent könyvében (*Erdély múltja és jövője*) Bajcsy-Zsilinszky Erdélyt – Magyarország részeként, legrosszabb esetben társországaként – négy bánságra kívánta osztani: két románra, egy magyar–székelyre és egy szászra. A svájci államszervezési modell alapján az egyes bánságok messzemenő autonómiát élveztek volna.⁹⁸³

Szegedy-Maszák emlékirata a konzervatív, németellenes, angol-szász irányultságú kormányzati körök véleményét tükrözte, Bajcsy-Zsilinszkyé a Horthy-rendszer baloldali ellenzékéhez tartozó Független Kisgazdapártét, Schrecker Károlyé viszont a Bethlen-csoportét.⁹⁸⁴ Erdély kérdésében Schrecker memorandumja leszögezte: a második bécsi döntés „semmiképp sem elégtí ki Magyarországot”, mivel az hátrá-

⁹⁸⁰ Szegedy-Maszák: i. m. 2. kötet, 278.

⁹⁸¹ A memorandumot közli Pintér István – Rozsnyói Ágnes: Bajcsy-Zsilinszky dokumentumok. *Századok*, 1965. 1–2. sz. 177–198.

⁹⁸² Uo. 193–194.

⁹⁸³ Romsics Ignác: Magyar békeelképzelések a második világháború végén... 32. Vö. Kim Jiyoung: Bajcsy-Zsilinszky Endre 1943-as koncepciója Erdélyről. In Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Tanulmányok*. Budapest, 1998, Osiris Kiadó, 193–202.; Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre, 1886–1944. A küldetéses ember*. Budapest, 1992, Szépirodalmi Könyvkiadó, 241–242.

⁹⁸⁴ Schrecker Károly jogász az Országos Magyar Takarékpénztár igazgatósági tagja volt. Emlékirata 1943 áprilisában kelt, címzettje az ankarai brit nagykövet. Schrecker akciójáról Kállaynak is tudomása volt. A memorandumot közli Juhász: *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban...* 21/c sz. irat.

nyos számára. Megoldásként vagy az 1940-es határvonalat kell helyesbíteni Magyarországra javára, vagy vissza kell állítani „rég, történelmi határvonalai között, svájci mintára” a független Erdélyt. „Magyarország lemondana részéről Erdélyben, és ugyanezt tenné Románia is.”⁹⁸⁵

A korábbi időszakokhoz hasonlóan a történelmi magyar állam valamilyen formában való helyreállításának az igénye a háború befejező szakaszában sem uralta kizárólagosan a magyar politikai gondolkodást. A Szociáldemokrata Párt 1943-as programjában például nincs szó revízióról, hanem többek között azt hangsúlyozták, a „Duna-medencében élő népek békés együttélése” „államszövetségi alapon” valósulhat majd meg.⁹⁸⁶ A Szent István-i államelvvel és a történelmi határokkal való szakítás, illetve a kulturális-nyelvi nemzetfelfogás konzekvenciáinak az elfogadása elméletileg a legigényesebben és egyben legkonkrétabb formában Bibó Istvánnál jelenik meg – írja Romsics Ignác.⁹⁸⁷ Az 1942–1944 között keletkezett, *Az európai egyensúlyról és békéről* című, könyvünk elején már idézett munkájában Bibó „végtelenül gyermekesnek” nevezte a Szent István-i állameszmét. Azokkal együtt, akik német mintára egyszerűen a magyar nép hatalmi fölényét hirdették a más nyelvűek felett, a Szent István-i eszme hívei is egy „illúzió vágyképei után futottak”. Akkor is így volt ez, amikor a magyarok *primus inter pares* szerepét, illetve a többi nép nevelésére irányuló hivatását hangsúlyozták.⁹⁸⁸ Mint korábban említettük, Bibó összegzése szerint a második bécsi döntés, bár kétségtelenül jobb volt a történelmi magyar igény érvényesítésénél és a trianoni román határnál is, „semmi megbékülést nem hozott”, „mert nem volt népkicseréléssel összekapcsolva”.⁹⁸⁹ Az írásból nem derül ki, miként képzelte el Erdély jövőjét, de a fenti utalások arra engednek következtetni, hogy nem tartotta volna el-

⁹⁸⁵ Uo. 133.

⁹⁸⁶ Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés...* 25–26.

⁹⁸⁷ Uo. 26.; uő: Bibó István és a trianoni magyar határok... 298. Vö. Lukács Zs. Tibor: Bibó István. In Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Tanulmányok*. Budapest, 1998, Osiris Kiadó, 203–220.

⁹⁸⁸ Bibó: i. m. 621.

⁹⁸⁹ Uo. 621., 624–625.

vetendő megoldásnak Erdély megosztását, ha azt lakosságcserevel egészítik ki. Ezt a feltételezést támasztja alá az a gyakran hangoztatott tézise is, amely szerint, aki Közép- és Kelet-Európában „a nemzeteket jól el akarja határolni, annak történeti keretek helyett immár a nyelvi keretekhez kell igazodnia.”⁹⁹⁰

A hazai és a moszkvai kommunisták 1944 őszén a jövőt a „Duna-medence” és a Balkán népei egyetlen demokratikus népcsaládjának” tagjaként képzeltek el, összhangban a Szovjetunióval. Úgy gondolták, hogy a vitás területi kérdések a háború után „a kölcsönösség alapján, békés úton” rendezhetők lesznek. A Moszkvában tartózkodó emigráns magyar kommunisták ennek érdekében tárgyalásokat is folytattak román és csehszlovák elvtársaikkal.⁹⁹¹

Román különbéke-próbálkozások és az 1944. augusztus 23-i fordulat

Az 1942–1944 közötti román béketaogatások egymással gyakran összefonódó szálait Mihai Antonescu, az ellenzék (elsősorban Iuliu Maniu és C. I. C. Brătianu), valamint Mihály király és bizalmi emberei mozgatták.⁹⁹² Akárcsak a magyar, a román kezdeményezések is hosszú ideig abból a téves feltételezésből indultak ki, hogy a nyugati hatalmak nem engedik át Európa keleti és középső felét a szovjeteknek; és

⁹⁹⁰ Idézi Romsics Ignác: Bibó István és a trianoni magyar határok... 306.

⁹⁹¹ Uő: *Az 1947-es párizsi békeszerződés...* 31–32.; vö. Vas Zoltán: *Viszontagságos életem*. Budapest, 1980, Magvető Könyvkiadó, 467–469.; Fülöp Mihály – Vincze Gábor: *Vásfűgőny Keleten. Íratok a magyar–román kapcsolatokról (1948–1955)*. Debrecen, 2007, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 75. sz. irat.

⁹⁹² A román béketaogatásokra lásd Vasile Pușcaș: *Speranță și disperare. Negocieri Române–Aliate 1943–1944*. [Remény és kétségbeesés. Román–szövetséges tárgyalások 1943–1944.] Ediția a II-a. Editura Eicon, Cluj-Napoca, 2003. (Istorie Contemporană); Hillgruber: i. m. 205–277.; Giurescu: *România în al doilea război mondial...* 188–224.; Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés...* 44–45.; Amerikai levéltári források alapján magyarul legújabban Fülöp Mihály: *A román kiugrás és a fegyverszünet*. In *Századok Füzetek 2*: Szerkesztette Pál Lajos. Budapest, 2009, Magyar Történelmi Társulat, 63–98.

Európa bolsevizálásának megakadályozása érdekében különbékét kötnek majd a németekkel. Kállayval ellentétben Ioni Antonescu feltehetően a sztálingrádi ütközetet követően is hitt abban, hogy Németország képes megnyerni a háborút, és meggyőződéssel vallotta: Románia érdekét az szolgálja, ha kitart Hitler mellett.⁹⁹³ Azt azonban felismerte, hogy Németország katonai ereje egyedül nem elegendő a Szovjetunió legyőzésére, ezért úgy gondolta: meg kellene győzni a szövetséges nyugati hatalmak képviselőit arról, mekkora veszélyt jelent a szovjet hadsereg.⁹⁹⁴ Így az államvezető tudtával és jóváhagyásával 1942 őszétől egy új szakasz vette kezdetét a román külpolitikában: a fő cél továbbra is Észak-Erdély visszaszerzése és a szovjet fenyegetés kivédése maradt, ugyanakkor Mihai Antonescu – különböző titkos csatornákon keresztül – megpróbálta felvenni a kapcsolatot az angolszász hatalmak képviselőivel.

Bukarest kezdetben arról igyekezett meggyőzni a nyugati nagyhatalmakat, hogy hallgatólágosan vegyék tudomásul Románia szovjetellenes háborújának folytatását, illetve – szovjetellenes éllel – kössenek különbékét Németországgal. Az ilyen irányú sikertelen tapogatózások után Mihai Antonescu később arra helyezte a hangsúlyt, hogy országa a nyugati szövetségesek segítségével lépjen ki a háborúból, és kerülje el a szovjet megszállást. A román, akárcsak a magyar vagy a bolgár kormány – és ellenzékük – az angol és az amerikai partraszállás vagy légitdeszant-akció káprázatában élt.⁹⁹⁵ 1943 őszén azonban – az októberi moszkvai külügyminiszteri értekezlet nyomán – egyértelmű jelzések érkeztek Washingtonból és Londonból, hogy csak a feltétel nélküli kapitulációt fogadják el, és a román kormány nem kerülheti meg Moszkvát. Bukarestben azonban ezt követően is reménykedtek a Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal kötendő különbéke lehetőségében,

⁹⁹³ Constantiniu: i. m. 389–390.; Bossy: i. m. 163–165.; Gheorghe: i. m. 273.; Mihai Pelin: *Diplomație de război. România–Italia 1939–1945*. [Háborús diplomácia. Románia–Olaszország; 1939–1945.] București, 2005, Editura Elion, 118–119.

⁹⁹⁴ Hillgruber: i. m. 192.

⁹⁹⁵ Fülöp: i. m. 66.

akárcsak az angolszászok balkáni partraszállásában, nem tudván, hogy az 1943. november végi, december eleji teheráni konferencián a három szövetséges nagyhatalom elvetette a balkáni partraszállás lehetőségét. 1943 decemberében Moszkva kezdeményezésre a román kormány titokban a szovjet féllel is felvette a kapcsolatot Stockholmban,⁹⁹⁶ de Bukarest halogató taktikája miatt nem történt előrelépés a svéd fővárosban.

Az 1943-as évben Mihály király is tapogatózó lépéseket tett az angolszász nagyhatalmak irányában. Akárcsak Mihai Antonescu vagy Iuliu Maniu, ő is azt a visszajelzést kapta az év végén, hogy csak a három szövetséges nagyhatalom előtti feltétlen kapituláció fogadható el. Iuliu Maniu, aki a háború során mindvégig szilárdan hitt az angolszász győzelemben, már 1942 végén két memorandumot küldött Londonba a román nép németellenességét bizonygatva. 1943. áprilisi üzenetében már azt írta, hogy az általa vezetett „egyesült ellenzék” az angolszász csapatok megjelenését követő 24 órán belül képes megdönteni az Antonescu-rezsimet és különbékét kötni a két nyugati nagyhatalommal. Egyben jelezte, hogy az egyesült ellenzék szabad kezét kapott Mihai Antonescutól.⁹⁹⁷

Maniu 1943-ban többször is üzent Eduard Benešnek, a londoni emigrációs csehszlovák kormány elnökének, akivel még bécsi egyetemista éveiben kötött barátságot. Arra kérte, képviselje Románia érdekeit a szövetségeseknél, elsősorban Moszkvában. Beneš eleget tett a kérésnek, és az 1943. decemberi moszkvai látogatásán közbenjárta Románia érdekében Sztálinnál. A következő év áprilisában megüzente Maniunak, hogy Magyarország, Bulgária és Románia közül azon ország kerül előnyösebb helyzetbe a háború végétével, amelyik hamarabb átáll a szövetségesek oldalára. Felhívta Maniu figyelmét, hogy

⁹⁹⁶ Ștefan Crunțeanu: *Negocierile româno-sovietice de la Stockholm pentru încheierea armistițiului*. [A stockholmi román–szovjet fegyverszüneti tárgyalások.] *Revista Studențească de Studii de Istorie și Arheologie*. http://www.litere.uvt.ro/revista_arheologie/articole/nr2-2004/Crunțeanu%20Marius.pdf (Letöltve: 2009. július 25.)

⁹⁹⁷ Pușcaș: *Speranță și disperare...* 22–24.

egységes, a közvélemény minden áramlatát képviselő sürgős akcióra van szüksége Romániának.⁹⁹⁸

A román kapcsolatfelvételi kísérletek 1944 első felében sűrűsödtek. Március elején Maniu és Brătianu megbízásából Kairóba érkezett az idős Barbu Știrbey herceg, egykori román miniszterelnök, akihez később Constantin Vișoianu is csatlakozott. Știrbey küldetését – a fegyverletétel feltételeinek megtárgyalását a három szövetséges nagyhatalom képviselőivel – Mihály király is jóváhagyta, de tudott róla a két Antonescu is.⁹⁹⁹ Henry M. Wilson tábornok, a Földközi-tengeri szövetséges főparancsnok március 22-én azonnali fegyverletételt követelt Romániától.¹⁰⁰⁰ Egy héttel későbbi üzenetében sürgette a közvetlen román kapcsolatfelvételt a szovjet főparancsnoksággal, április 2-án pedig Maniunál szorgalmazta Antonescu hatalmának mielőbbi megdöntését, mivel az államvezető nem volt hajlandó szakítani Németországgal.¹⁰⁰¹ Kellő politikai biztosítékok híján, valamint egy esetleges német megszállástól tartva Antonescu valóban nem látott más perspektívát, mint folytatni a harcot Hitler oldalán.

A szovjet csapatok 1944 márciusában már elérték Románia területét, az angolszászok pedig masszív légibombázásokat hajtottak végre román célpontok ellen. Április 12-én Moszkva eljuttatta a fegyverszüneti feltételeket Frédéric Nanu román követnek Stockholmba és Barbu Știrbey hercegnek Kairóba. A dokumentum előírta, hogy a román hadosztályok tegyék le a fegyvert a Vörös Hadsereg előtt, vagy támadják hátba a németeket a szovjetekkel együtt. Vissza kellett állítani az 1940-es román–szovjet határt, és jóvátételt kellett fizetni a Szovjetuniónak. A IV. pont kimondta: „A szovjet kormány a bécsi döntőbíráskodást igazságtalannak tekinti. Egyetért azzal, hogy Erdély egészét,

⁹⁹⁸ Uo. 68–69.

⁹⁹⁹ Știrbey tárgyalásairól részletesen beszámol Fülöp: i. m. 72–74. Vö. Marin Radu Mocanu (coord.): *România, marele sacrificat al celui de al doilea război mondial. Documente*. [Románia – a második világháború nagy áldozata. Dokumentumok]. București, 1994, 57–61. sz. iratok.

¹⁰⁰⁰ Fülöp: i. m. 75.; Mocanu: i. m. 62. sz. irat.

¹⁰⁰¹ Hillgruber: i. m. 221.; Hitchins: i. m. 526.

vagy nagyobb részét a békerendezésben való megerősítéstől függően visszaszolgáltatassák Romániának [...].”¹⁰⁰² Az Antonescu-kormány május 15-én visszautasította, Maniu viszont 1944. június 10-én elfogadta a feltételeket.

Az 1944. augusztus 20-án Iasi-tól északra bekövetkezett szovjet frontáttörés felgyorsította az eseményeket. A király augusztus 23-ára hozta előre az eredetileg 26-ára tervezett átállást,¹⁰⁰³ nehogy a marsall megelőzze a fegyverletételben. Mihai Antonescu ugyanis, aki az államvezetőtől szabad kezet kapott, Neagu Djuvara személyében futárt küldött Stockholmba, hogy tárgyalásokat kezdjen a szovjetekkel a fegyverszünet megkötéséről.¹⁰⁰⁴

Mi a magyarázata annak, hogy a román hadsereg 1944. augusztus 23-át követően zökkenőmentesen állt át az addig halálos ellenségnek számító szovjetek oldalára, akik ellen három évig kérlelhetetlenül harcolt? A két legfontosabb tényező kétségtelenül az Antonescu-rezsim népszerűtlensége és – ezzel összefüggésben – Észak-Erdély visszaátadásának a reménye volt. A román közvélemény nagyobbik része mindvégig csupán átmeneti jelenségnek tartotta a németbarát Antonescu-kormányt, és Maniu politikájával azonosult, attól remélte a nemzeti célok megvalósítását. A fennálló rendszer iránti ellenszenv és a Maniu iránti szimpátia a tengelyhatalmak győzelmi esélyeinek csökkenésével még inkább növekedett. A másik tényező Erdély „kultusza” volt, amely a legerősebben talán éppen a hadseregben élt. A hadvezetés, a tisztikar, a közkatonák is „revánsra” vágytak a magyaroktól 1940 derekán el-

¹⁰⁰² Fülöp: i. m. 80. Az idézet általunk kurzivált része Churchill kifejezett kívánságára került a szövegbe. A State Department megfogalmazása ezzel egybeesett. Uo. 77–78.

¹⁰⁰³ A román történetírásban ma is vita tárgyát képező 1944. augusztus 23-i román átállásról lásd pl. Traian Udrea: *23 August 1944. Controverse istorico-politice. Studiu istoriografic*. [1944. augusztus 23. Történelmi-politikai viták. Historiográfiai tanulmány]. Editura Alex-Alex & Leti Pres, 2004. Vö. Szász Zoltán (szerk.): *A román kiugrás mai szemmel. História*, 1994. 8. sz. 19–22.; Fülöp: i. m. 87–89.

¹⁰⁰⁴ Pușcaș: *Speranță și disperare...* 22–24.; 131–137.

szenvedett megaláztatás miatt,¹⁰⁰⁵ amikor is harc nélkül kellett átadniuk az „ösi román föld” egy részét. E „visszavágásra” kiváló alkalom nyílt az 1944. augusztus 23-i átállás révén. Mihály király aznapi kiáltványában leszögezte: „a nemzet összes erejét mozgósítva át fogjuk lépni az igazságtalan bécsi döntés által ránk erőszakolt határokat, hogy felszabadítsuk Erdélyünk földjét az idegen megszállás alól”.¹⁰⁰⁶

A Béke Iroda

Az Antonescu-rezsim idején a legfontosabb román közvélemény-formáló „nemzeti ideál” a megcsonkított határok (és ezzel együtt a nemzet önbecsülésének) helyreállítása volt, elsősorban Észak-Erdély mindenáron való visszaszerzése. A területi revízió és – elsősorban – a Szovjetunióval és Magyarországgal szembeni reváns eszméje hatotta át a román politikai elit képviselőinek gondolkodását is. A második bécsi döntés semmissé tétele az összes román politikai erőnek közös célja volt; ez képezte a fő törekvését a hatalmon lévő és többnyire németbarát irányzatot követő politikai elitnek, akárcsak a Iuliu Maniu vezetése alatt álló angol- és franciabarát polgári ellenzéknek. Mindezek alapján érthető, hogy az 1940–1944 között született különböző román béketervek, békeelképzések egyik legfőbb közös nevezőjének is a „területi integritás” helyreállítása számított.

¹⁰⁰⁵ A romániai német katonai misszió vezetője, Eric Hansen tábornok 1943. márciusi jelentése szerint a román tisztikar „sovinisza elemei” még a keleten harcoló alakulatok körében is Magyarországot állítják be első számú ellenségnek. Hansen szerint ez Maniu politikájának a következménye. Idézi Ottmar Trașcă: *Impactul problemei Transilvaniei asupra colaborării militare româno-germane, 1941–1944*. [Erdély kérdésének hatása a román–német katonai együttműködésre, 1941–1944.] <http://www.history-cluj.ro/Istorie/anuare/2001/OTTO-Impactul%20Transilvaniei.htm> (Letöltve: 2009. július 25.)

¹⁰⁰⁶ Stelian Neagoe: *Istoria politică a României între 1944–1947. Crestomafia tranziției dintre două dictaturi*. [Románia politikatörténete 1944–1947 között. Két diktatúra közti átmenet szöveggyűjteménye.] Editura Noua Alternativă, București, 1996, 14.; Fülöp: i. m. 88–89.

A román béke-előkészítés kezdetei még 1939 októberére, az ország semlegességének időszakára nyúlnak vissza, amikor is sokakban élt a megalapozatlan remény, hogy a nemrég kirobbant háborút rövid időn belül sikerül lezárni egy békekonferencia keretében. A bukaresti kormány bizottságot hozott létre, amelynek feladata a békekonferenciával kapcsolatos kérdések tanulmányozása, valamint a dokumentáció összegyűjtése volt.¹⁰⁰⁷ A román felkészülés alapelveit Vespasian V. Pella ismertette 1940 márciusában. Legfőbb célját az ország területi egységének a megőrzése képezte, és azzal számolt, hogy országa elkerülheti a háborút. A kisebbségi kérdés „megoldása” végett mérlegelte a lakosságcsere lehetőségét, továbbá elképzelhetőnek tartotta, hogy Európa és a világ újrarendezése során a föderalista elvek győzedelmeskednek majd. Petre Otu értékelése szerint a program elméleti és szervezési szempontból jórészt megelőlegezte az 1942 nyarán hozott hasonló intézkedéseket, Pella munkájára pedig a megváltozott körülmények között is igényt tartottak.¹⁰⁰⁸

Németország térfyerése 1940 tavaszán, majd Nagy-Románia szétválása egy időre szüneteltette a román előkészületeket, a közeli béke perspektívája egyébként is szertefoszlott. 1941. április 1-jei levelében Iuliu Maniu mégis arra figyelmeztette Sabin Manuilă-t, a bukaresti Központi Statisztikai Intézet igazgatóját, hogy az eljövendő békekonferencia román dokumentációját időben össze kell gyűjteni és rendszerezni.¹⁰⁰⁹

A keleti hadszíntér megnyitása után Bukarestben újból felvetették – hivatalosan is – a békekonferenciára való felkészülés gondolatát, ezért egy különleges iroda létrehozásáról döntöttek. Élére a tapasztalt

¹⁰⁰⁷ Petre Otu (ed., pref.): *Pacea de mâine. Documente ale Comisiei constituite în vederea pregătirii conferinței de pace de după cel de-al doilea război mondial (1942–1944)*. [A holnap béke. A második világháború utáni békekonferencia előkészítése céljából létrehozott bizottság dokumentumai.] București, 2006, Editura Militară, 13.

¹⁰⁰⁸ Uo. 16.

¹⁰⁰⁹ Case: i. m. 63–64.

román diplomata, Vasile Stoica került,¹⁰¹⁰ aki gyakorlatilag 1944-ig irányította (a háttérből) a román béke-előkészítést, de fontos szerepet töltött be az átállást követő felkészülésben is. 1941-es beiktatását követően munkatervet dolgozott ki, és részletes etnikai térképek elkészítését szorgalmazta. 1942 márciusában a román béke-előkészítő munka teljes szervezeti megújítására tett javaslatot, mivel az addigi keretekkel elégedetlen volt: a szakemberek tevékenységét összehangolatlanak tartotta, és úgy vélte, munkáik színvonala nem felel meg a „nyugati” elvárásoknak. Egy nyolc részlegből álló elemző és dokumentációs központ felállítását kezdeményezte, amelynek élén elismert, a nyugati – angolszász és német – mentalitást jól ismerő, tapasztalt szakember áll majd.¹⁰¹¹

Részben ezt az elképzelést tükrözte a Mihai Antonescu által 1942 júniusában végrehajtott gyökeres szervezeti átalakítás, amelynek eredményeként létrejött a Béke Iroda.¹⁰¹² Lépését Antonescu így indokolta: a háború nem nyújt ugyan semmiféle kedvező békeperspektívát, de egyszer mégis eljön a béke, ezért kötelességének érzi a dokumentációs anyag előkészítését. „*Nem ismételhetjük meg a hibát, amelyet már elkövettek országunkban, hogy egyes ad-hoc-nak nevezett bizott-*

¹⁰¹⁰ Életrajzát Petre Otu ismerteti uo. 17–18. A szerző nem említi, hogy Stoica az 1910-es évek elején az Eötvös Collegium ösztöndíjasa volt. Baranyai Zoltán genfi követtségi titkár – aki még ebből az időszakból ismerte – egyik 1928-as jelentése szerint a román külügyminisztérium politikai osztályán Stoica volt az „erdélyi specialista”: ő kísérté figyelemmel Magyarország Románia ellen irányuló tevékenységét, s ő irányította a Magyarország felé kifejtett román propagandát. MOL K 63 245. cs. 1936-27/4. tétel, 101.

¹⁰¹¹ Otu: *Pacea de mâine...* 18–19.

¹⁰¹² A Béke Iroda tevékenységének 27 fontos dokumentumát közreadja Petre Otu (uo. 45–347.). Vö. L. Balogh: Az Antonescu-rezsim békeelképzelései... 23–26.; Ion Ardeleanu: „Biroul păcii”: Proiecte privind soluționarea problemei frontierelor României și realizarea unor bune relații în Balcani (1942–1943). [A „Béke irodája”. Tervek Románia határai kérdésének megoldására és a jó viszonyok megteremtésére a Balkánon, 1942–1943]. In *Europa XXI*. I–II/1992–1993, Iași, 1993, 128–132.; Florica Dobres: Ion și Mihai Antonescu scrutează viitorul. Biroul Păcii (1942). [Ion és Mihai Antonescu a jövőt fürkészi. A béke irodája, 1942]. *Dosarele Istoriei*, 1997. 2. sz. 8–11.; Anton: Az elviselhetetlen szomszédság... 45–49.

ságokra bizzuk a történelmi felelősséget a nemzet sorsa iránt, előkészített anyag, tájékoztatói lehetőség és olyan dokumentáció nélkül, amely megkönnyítené a cselekvést és a felelősséget.”¹⁰¹³

A Béke Irodán belül több részleg alakult (politikai, történelmi, sajtó és propaganda, jogi, etnikai-biológiai és statisztikai, gazdasági, pénzügyi), mindegyik élén egy-egy elnök állt. Az Iroda tevékenységét „technikai titkárság” hangolta össze, ezt Vasile Stoica vezette. A legfőbb irányítás jogát azonban Mihai Antonescu saját magának tartotta fenn.¹⁰¹⁴ 1942 nyarán intenzív munka folyt a különböző részlegek keretein belül; a megbeszélések során elsősorban a román béke-előkészítés elvi alapjait igyekeztek tisztázni, de vitáztak a gyakorlati teendőkről is. Alig néhány hét elteltével azonban, augusztus folyamán Antonescu újabb szervezeti átalakítást hajtott végre, mivel egyrészt hiányolta a konkrét eredményeket, másrészt rossz néven vette a viták során hol burkoltan, hol nyíltabban megnyilvánuló kormányzati kritikát. A szekciók (részlegek) helyébe „csoportokat” állított. Ezek a következők voltak: dokumentációs, technikai, a külügyminisztérium irattárában található iratanyagot tanulmányozó, valamint az Erdélyre vonatkozó dokumentációt elemző csoport. Az új felállásban továbbra is fontos szerepet töltött be Stoica, akárcsak közeli munkatársai: Ion Christu, Gheorghe Davidescu, Zenovie Păclișanu vagy Ion Chinezu.¹⁰¹⁵

Az addig német győzelemmel számoló Mihai Antonescu által irányított Béke Iroda tevékenységében törést jelentett az 1942. őszi sztálingrádi vereség. A munka sokat veszített intenzitásából, magát Antonescut pedig – aki Sztálingrádot követően a „kompromisszumos” béke lehetőségében hitt – elsősorban a kezdődő béketaogatásai kötötték le. 1943 tavaszán némileg felélénkült a munka, majd ősszel és 1944 első felében változó intenzitással folytatódott, annak ellenére, hogy 1943.

¹⁰¹³ Arh. N.I.C., fond PCM, dos. 309/1942., f. 1. Idézi L. Balogh: Az Antonescu-rezsim békeelképzelései... 24.

¹⁰¹⁴ Otu: *Pacea de mâine...* 19–20.

¹⁰¹⁵ Uo. 27–28.

augusztus 26-án került sor a Béke Iroda utolsó ülésére.¹⁰¹⁶ Az elkészült dokumentációt az 1946-os párizsi békekonferencián is felhasználták, különösen az Észak-Erdélyre vonatkozó részt.

Az Antonescu-rezsim békeelképzelései¹⁰¹⁷ a szláv- és bolsevizmus-ellenességen alapultak, és (1942 őszéig legalábbis) az „új Európába” vetett bizalom hatotta át őket. A legfőbb célkitűzés Erdély etnikai, történelmi, gazdasági egységének a propagálása volt. Az erdélyi kérdést két perspektívából kellett megközelíteni: egyrészt a negatív, magyarellenos propaganda, másrészt a pozitív anyaggyűjtés szemszögéből.¹⁰¹⁸ Mihai Antonescu nagy súlyt helyezett a magyar „kértelműség” leleplezésére, Romániát ugyanakkor úgy volt célszerű bemutatni mint az „európai rend és újjáépítés” tényezőjét.¹⁰¹⁹

A konkrét határkérdésekre utalva, a Béke Iroda megalakulása alkalmából tartott 1942. június 16-i, irányadó beszédében Mihai Antonescu kifejtette: Romániát etnikai határok közé kell helyezni, „elsősorban az Erdély földjéhez való jogaink helyreállításával”. Minden más határkérdést ennek rendelt alá. Kijelentette: Románia nem akar a Dnyeszteren túli, tehát a keleti határkérdésben véleményt nyilvánítani mindaddig, amíg nem ismeri meg a döntést Erdély kérdésében, illetve addig, amíg meg nem oldják az „orosz kérdést” a békekonferencián.¹⁰²⁰ Antonescu tehát Besszarábiát és Észak-Bukovinát az „etnikai határokon” belüli Románia szerves részének tekintette, Transzniszfriát viszont – Észak-

¹⁰¹⁶ Uo. 30.

¹⁰¹⁷ Az Antonescu-rezsim béke-előkészítő tevékenységéről a bukaresti magyar követ 1944. január 28-án küldte meg Budapestre a követség kulturális előadója, Dr. Forrai Tibor jól dokumentált, részletes jelentését. (MOL K 63 1944-27, 272. cs. „A bék tárgyalásokra való előkészületek Romániában”). Ez képezi a gerincét egy később (1945-ben vagy 1946-ban) keletkezett magyar összefoglaló 1944. augusztus 23-ig terjedő részének. MOL Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztály iratai (XIX-J-1-a) IV-132, 60. doboz. „A román béke-előkészítés munkájának jelenlegi állása”.

¹⁰¹⁸ Arh. N.I.C., fond PCM, dos. 309/1942., f. 14–15.

¹⁰¹⁹ Arh. N.I.C., fond PCM, dos. 309/1942., f. 16.

¹⁰²⁰ Arh. N.I.C., fond PCM, dos. 309/1942., f. 6.

Erdélyért cserébe – valószínűleg egy jövőbeli „alku tárgyának” tartogatta a békekonferenciára. Nem teljesen világos a dél-dobrudzsai kérdésben elfoglalt álláspontja, de joggal feltételezhetjük, hogy Mihai Antonescu is viszonylag könnyű szívvel mondott volna le róla – amint azt a Petru Groza-féle kormány tette 1946-ban –, ha ugyanakkor visszakapja Észak-Erdélyt.

A Béke Iroda ülésein lefolyt viták, megbeszélések jegyzőkönyvei részletesen dokumentálják a román békeelképzelések kikristályosodásának folyamatát, egyben betekintést nyújtanak a korabeli román politikai és szellemi elit gondolkodásmódjába, mentalitásába is. A számos hozzászólás, javaslat, észrevétel közül Valeriu Pop hozzászólását emeljük ki, amely a politikai és jogi részleg közös, 1942. június 23-i ülésén hangzott el. A román külügyminisztérium „magyar ügyekért” felelős beosztottja gyakorlatias hozzáállásával tűnt ki. Világos programot vázolt föl, melynek középpontjában – a többi elképzeléshez hasonlóan – az erdélyi kérdés, valamint a magyar–román viszony állt. Kiindulópontját az képezte, hogy a románság küldetését nem lehet elválasztani „a Kárpátok természetes várától”, azaz Erdélytől. A kérdés történelmi vonatkozásait illetően be kell bizonyítani, hogy Erdély csak 1867–1918 között, tehát mindössze 51 évig tartozott Magyarországhoz, így az ezeréves Nagy-Magyarország tézise hamis. A jelenre vonatkozóan azt kell hangsúlyozni, hogy a második bécsi döntés elvesztette érvényességét, mivel a magyar fél nem tartotta be a vállalt kötelezettségeit, és minden téren elnyomja az észak-erdélyi románokat. Kiemelte, hogy fel kell készülni a jövőbeni lakosságcsere eshetőségére is.¹⁰²¹

Mihai Antonescu és Vasile Stoica között (hatásköri villongások és a kettejük közötti elvi nézetkülönbségek miatt) végletesen megromlott a viszony 1944 május–júniusában. Az elvi különbségeket tekintve Stoica már 1943 augusztusában papírra vetette, hogy Németország és szövetségesei nem nyerhetik meg a háborút, és (Antonescu véleményével ellentétben) kompromisszumos béke sem lehetséges, így Románia a vesztes országok sorában foglal majd helyet. A területi kérdése-

¹⁰²¹ Otu: *Pacea de mâine...* 9. sz. irat, 136–142.

ket illetően az 1940-ben Bulgáriához került Dél-Dobrudzsa visszatérését Stoica nem tartotta reálisnak. Besszarábia és Észak-Bukovina újbóli szovjet bekebelezését egy gyorsan végrehajtott népességcsere révén vélte megelőzhetőnek, hatástalanítva ezzel a szovjetek esetleges etnikai alapú érvelését. Valószínűnek tartotta, hogy a Szovjetunió hozzájárul majd ahhoz, hogy egész Erdélyt Romániához csatolják, cserében Bukarest nagyobb engedékenységéért Besszarábia ügyében.¹⁰²²

Összegezve az Antonescu-rezsim 1940–1944 közötti békeelképzeléseit: kiindulópontjuk az antibolsevizmus, illetve a szláv- és a magyarellenesség volt. Közös nevezőnek tekinthető az is, hogy az ország „területi integritásának” valamilyen formában – persze más és más hangsúlyokkal – való helyreállítására törekedtek. Ha Dél-Dobrudzsa, Besszarábia, Észak-Bukovina, továbbá Transznisztria vagy a Balkán kérdéseiben voltak is eltérések, Észak-Erdély visszacsatolásával mind-egyik elgondolás számolt, sőt azt tekintette elsődleges feladatnak.

2. MAGYAR–ROMÁN KÖZELEDÉSI KÍSÉRLETEK ÉS EZEK KUDARCA

A két ország egymáshoz való viszonyát 1943 első felében viszonylagos nyugalmi állapot jellemezte: az enyhülés jelei mutatkoztak, a feszültség érezhetően csökkent. Az ellentétek elsimítását, a két ország közeledését – szovjet- és (titokban) németellenes éllel – hivatalosan Mihai Antonescu kezdeményezte 1942 végén, az őszi sztálingrádi katasztrófális román vereséget követően. Lépését elsősorban az akkor még viszonylag ép magyar haderőtől való félelme motiválta. Amint azonban a közvetlenül fenyegető „magyar veszély” elmúlóban volt, úgy mérséklődött a megbékülés iránti kezdeti román lelkesedés is, hogy aztán 1943 júniusában a Bánffy–Mironescu tárgyalások teljes kudarcral végződjenek. Hasonló sorsra jutott Iuliu Maniu kezdeményezése is, aki Beth-

¹⁰²² Uo. 31: Mint már említettük, Stoica – sok más román szakértőhöz vagy politikushoz hasonlóan – a magyar–román konfliktus egyetlen megoldásának az etnikai határok kialakítását tekintette, és (akárcsak Sabin Manuilă) 1941-ben ő is egy kisebb határmódosítással összekapcsolt népességcserét javasolt.

len Istvánnal szeretne volna titokban felvenni a kapcsolatot. 1943 júliusára a két ország közötti viszony így visszatért a már „megszokott”, 1942. december előtti kerékvágásba, és – az 1944. augusztus 23-ig tartó korszakot illetően – a továbbiakban sem állt be számottevő javulás e téren. A határ mindkét oldalán élő román, illetve magyar lakosság – kiélezett helyzetekben – 1940–1944 között többször is tanújelét adta ugyan az egymás iránti szolidaritásnak, de ennek vajmi csekély hatása volt a hivatalos politikára. Az meg végképp kevésnek bizonyult, hogy néhány román diplomata informális beszélgetéseken a megbékélés hívének mutatkozott. A kétoldalú viszony alakulására nem volt számottevő befolyásuk a román–magyar együttműködés megteremtését célzó észak-erdélyi magyar baloldali „demokratikus, népi mozgalmaknak” sem, mint ahogy Vásárhelyi János erdélyi református püspöknek, a magyar felsőház tagjának példamutató, a tolerancia, illetve a román–magyar „kiegyezés” felé mutató szavai sem találtak elegendő követőre.

A megbékélés gondolata

Az 1942. november 19-én megindult sztálingrádi szovjet ellentámadás nyomán néhány hét alatt a keleti fronton bevetett román haderő mintegy kétharmada¹⁰²³ megsemmisült: a 3. román hadsereg szinte teljesen odaveszett, a 4. pedig nagy veszteségeket szenvedett. A brassói magyar konzul, Sztankay Zoltán 1942. december 12-i jelentése ezzel összefüggésben a román közhangulat radikális megváltozásáról számolt be. Megfigyelése szerint a frontról érkezett rossz hírek és a jövőtől való félelem hatására „a felfújt román oroszlán pillanatnyilag felénk meghunyászkodni látszik. A mestersegesen támasztott és élesztett magyargyűlölet pillanatnyilag elpárolgott, vagy legalábbis alábbhagyott.” Bizalmi embereitől a konzul úgy értesült, hogy azok román ismerősei az utóbbi időben „feltűnően keresték” a magyarok barátságát.¹⁰²⁴ A változás átmenetinek bizonyult, mivel 1943. február 26-án

¹⁰²³ Hillgruber: i. m. 188. (A 2. román hadsereg teljes mértékben megsemmisült.)

¹⁰²⁴ MOL K 28 450/I-1942, 202. cs., 677/1942. pol. sz. melléklet (Sztankay Zoltán).

Sztankay már azt jelentette, hogy brassói román vezető körökben a nagy levertséget feltűnő derűlátás váltotta föl. Ennek egyik oka azon értesülés volt, hogy „*Dél-Erdély védelme egy várható magyar támadással szemben elő van készítve*”, és „kellő emberanyag” áll rendelkezésre egy esetleges Észak-Erdély elleni támadásra is.¹⁰²⁵

A változó közhangulattól függetlenül a román–magyar megbékélés gondolata diplomáciai szinten néhány informális találkozón is szóba került. A Svájcban élő, angolszász orientációjú Miklós román királyi herceg arisztokrata körök közvetítésével már 1942 őszén kapcsolatot keresett a magyar vezetőkkel.¹⁰²⁶ 1943 februárjában M. Bădărău, a genfi székhelyű Bureau International d'Education román megbízottja a szerzet mellé akkreditált magyar delegátus, Vaska Gyula előtt kijelentette: „*Most Magyarország és Románia elérkeztek a végső lehetőséghez, hogy megoldják a közöttük fennálló vitás kérdéseket.*” Okfejtése a közismert, korábban is gyakran felhasznált toposzon alapult, miszerint mindkét nép „a germán és a szláv tenger” közé ékelődött, de „*egyiknek sem érdeke e kettő valamelyike befolyásának érvényre juttatása*”. Új elem volt érvelésében az angolszászok balkáni partraszállásának és az „orosz veszély azonnalivá válásának” emlegetése. Szerinte a magyar–román egyezségnek „*az angolok is nagyon örülnének*”. Az orosz befolyás temperálásának eszközt Bădărău egy lengyel–román–magyar szoros politikai szövetség létrehozásában látta volna.¹⁰²⁷ Viorel Tilea, a londoni román emigráció vezetője is egy közép-európai föderáció felállításában gondolkodott, az erdélyi kérdés megoldását egy későbbi időpontra halasztva.¹⁰²⁸

¹⁰²⁶ Joó: Kállay Miklós külpolitikája... 147–148.

¹⁰²⁷ MOL K 64 1943-27. 171/1942. res. pol. sz.; vö. Joó: Kállay Miklós külpolitikája... 148.; Csátári: i. m. 227–228.; Simion: Preliminarii politico-diplomatice... 296–297.

¹⁰²⁸ Csátári: i. m. 228.

Livius Hulea, a Finnországba kinevezett új román kulturális attasé 1943 novemberében külföldi laptudósítók előtt kijelentette, hogy a magyar és a román nemzetnek okvetlenül meg kell értenie egymást, „különösen a mai helyzetben”. A közös érdekek felismerése könnyen ezeréves barátsághoz vezethetne. Nyilatkozata Magyarország felé irányuló bírálatot is tartalmazott. „A magyarok nem ragadták meg azt a lélektani pillanatot – mondta Hulea –, hogy a bécsi döntés után kétségbeesett román parasztságot magukhoz dédelgessék. Ennek sikerében már azért is bízhattak volna, mert a bécsi döntés előtt és az erődítési munkálatok alatt a [román – L. B. B.] hatóságok nagy anyagi és fizikai sanyargatásnak vetették alá a román parasztokat.”¹⁰²⁹

Néhány diplomata nyilatkozatánál – hosszabb távon – nagyobb jelentősége volt annak a gyakran tapasztalt szolidaritásnak, amit a határ mindkét oldalán a román és a magyar lakosság tanúsított egymás iránt. 1942. június 16-i találkozájukon Gyárfás Elemér külön megköszönte Iuliu Măniunak, hogy a magyarokkal egy közösségben lakó románok a gabonarekvirálások idején „kölcsonkenyérrel, liszttel, gabonával segítették ki magyarjainkat, nyíltan kifejezték részvételüket, elítélték a sérelmes kormányintézkedést s vigasztalták a bajba jutottakat.”¹⁰³⁰ Brassóból, Nagyenyedről, Szebenből, a Kis-Küküllő vidékéről kapott ilyen tartalmú jelentéseket Gyárfás, és a Bánságban is hasonló volt a románság (akárcsak a „svábok” és bolgárok) magatartása. A brassói magyar konzul nagyenyedi értesülései szerint „a jobb érzésű románok, főként az értelmiségiek”, a dél-erdélyi magyarok ellen 1943 novemberében indított állatrekvirálási akciót is helytelenítették.¹⁰³¹ E példamutató magatartás kölcsönös volt. Emlékszünk rá, hogy még 1940 őszén, az észak-erdélyi katonai közigazgatás által elkövetett románellenes atrocitások idején sok esetben a magyar lakosság kelt az üldözött románok

¹⁰²⁹ MOL Sajtólevéltár, MTI Rt. iratai, Könyvmatosok (a továbbiakban: K 428) 1097. cs. 31.

¹⁰³⁰ MOL K 63 1942-27. Bukarest I., 268. cs. 151/1942. pol. sz.

¹⁰³¹ MOL K 63 1943-27. Brassó, 270. cs. 113/1943. pol. sz.

védelmére. „És ez a magatartás volt az általános, természetes azonban, hogy a jónak nem szokott híre lenni.”¹⁰³²

A román–magyar együttműködés megteremtését célzó észak-erdélyi magyar törekvéseket, kiemelten a baloldali „demokratikus, népi mozgalmak” erre irányuló tevékenységét Szenczei László¹⁰³³ és főként Csatári Dániel¹⁰³⁴ műveiből ismerjük. (Csatári a hasonló célú magyarországi törekvéseket is számba veszi.) Szenczei megállapítja, hogy „a Békepárt, illetve a Kommunista Párt kebelében magyarok és románok a legnagyobb egyetértésben dolgoztak együtt”, és hasonló volt a helyzet a Szociáldemokrata Pártban is.¹⁰³⁵ 1943 novemberében a Szociáldemokrata Párt országos nemzetiügyi konferenciát rendezett, ahol a román munkások nevében Victor Pocol románul mondta el beszédét. Szakasits Árpád szociáldemokrata vezető ezt követően bejelentette, hogy a párt a kossuthi hagyományok szellemében a továbbiakban is küzdeni fog a nemzetiségek egyenjogúságáért.¹⁰³⁶

A népfrontpolitika felé tájékozódó észak-erdélyi áramlatok „szellemi kézfogását” az 1943-ban megjelent *48-as Erdély* című gyűjteményes kötet jelentette. Ennek ötlete a kommunista Józsa Bélától származott, aki a németellenes harc és a magyar–román–szláv népek együttműködésének történelmi hagyományait szerette volna feleleveníteni. Balogh Edgár feladata volt a kötet előkészítése, a szerkesztésre pedig Krenner Miklóst (Spectator) kérték föl.¹⁰³⁷ Szakasits Árpád vállalta, hogy a Szociáldemokrata Párt elősegíti a kiadvány budapesti terjesztését és az anyagi fedezet egy részét is ők teremtik elő. A *48-as Erdély* a *Népszava* emlékeztetes 1941-es karácsonyi számához hasonló politikai célkitűzéseket kö-

¹⁰³² RGyL, Püsp. 920/1940. p. sz. Nagy András jelentése, 20–21.

¹⁰³³ Szenczei: i. m. 21–27.

¹⁰³⁴ Csatári: i. m. 261–297.

¹⁰³⁵ Szenczei: i. m. 24.

¹⁰³⁶ Csatári: i. m. 296–297.

¹⁰³⁷ Uo. 269. Krenner Miklósról lásd György Béla: Az ismeretlen Spectator. (Krenner Miklós pályaképe.) In Krenner Miklós (Spectator): *Az erdélyi út. (Válogatott írások.)* Szerk. György Béla. Székelyudvarhely, 1995, Haáz Rezső Kulturális Egyesület.

vetett. Jelmondata Bem József altábornagy, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc lengyel származású legendás hőse brassói kiáltványának egyik részlete volt: „Magyarok, szászok és románok, nyújtsatok egymásnak testvérileg kezet, távoztassatok el minden nemzeti gyűlölséget, és boldogok lesztek!”¹⁰³⁸ A kötet szerzői között ott találjuk Gaál Gábort, Jordáky Lajost, Jékely Zoltánt, Zolnay Bélát, Ligeti Ernőt, Reményik Sándort és Nagy Istvánt is. Demeter János, a MADOSZ¹⁰³⁹ egyik alapítója, erdélyi baloldali ügyvéd (aki a második bécsi döntés utáni időszakban számos észak-erdélyi román földműves ügyét is képviselte) 1943-ban több „haladó” kolozsvári értelmiséggel együtt felvette a kapcsolatot a Független Kisgazdapárt országos vezetőivel az észak-erdélyi tagozat megszervezése végett. Demeter 1975-ben megjelent visszaemlékezései szerint az alapító értekezletre 1943. október első vasárnapján került sor, és ezen Tildy Zoltán, valamint Nagy Ferenc vett részt. Egy későbbi, második összejövetelen megjelent Bajcsy-Zsilinszky Endre is azzal a „bátor követeléssel”, hogy Magyarország lépjen ki a háborúból.¹⁰⁴⁰ Az erdélyiek felhívták a figyelmet a román kérdés jelentőségére, amely különösen Bajcsy-Zsilinszky Endre képzeletét ragadta meg. Szenczei szerint Bajcsy-Zsilinszkyben ekkor fogant meg az a terv, hogy a magyar–román megbékélés ügyében is olyan akciót kezdeményezzen, mint a magyar–délsláv ügyben.¹⁰⁴¹ Hozzászólásában fő feladatként a háborúból való kiválás előkészítését jelölte meg, s utalt

¹⁰³⁸ Csatári: i. m. 270.

¹⁰³⁹ MADOSZ = Magyar Dolgozók Szövetsége, az RKP 1934–1938 közti legális fedőszerve.

¹⁰⁴⁰ Demeter: i. m. 300–301. Szenczei szerint az alapító értekezletre 1943 májusában került sor, és ezen részt vett Bajcsy-Zsilinszky Endre, Tildy Zoltán, Nagy Ferenc és Varga Béla is. (Szenczei: i. m. 15–16.) Csatári szintén májusi időpontot említ (Csatári: i. m. 276.), Vigh Károly viszont 1943 őszét, Demeter álláspontját erősítve ezzel. Vigh: i. m. 241.

¹⁰⁴¹ Szenczei: i. m. 22–23.

a közös elnyomás alatt sínylődő dunai népek közös arcvonalaának a megteremtésére.¹⁰⁴² Vásárhelyi János is a két nép megbékélését szorgalmazta. Számos alkalommal kiállt a románok mellett. A bécsi döntést követően felajánlotta segítségét Nicolae Colan görögkeleti és Iuliu Hossu görög katolikus román püspököknek, majd többször is kijelentette, hogy semmiféle erőszakos térítő tevékenységbe nem bocsátkozik.¹⁰⁴³ 1943 szeptemberében a református országgyűlési képviselők konferenciáján tartott előadásában hangsúlyozta: a felekezeti és a nemzetiségi békét meg kell őrizni, nem szabad mások érzékenységét bántani. A nemzetiségek hitét és kultúráját úgy kell értékelni, mint az államalkotó nemzetét, mert mindnyájan egyenlők vagyunk Krisztusban.¹⁰⁴⁴

Mihai Antonescu közeledési kísérlete

A román miniszterelnök-helyettes 1941–1942-ben – egyes nyilatkozatai szerint – a majdani új, „egységes” Európát a nemzetiszocializmus és a „felsőbbrendű” német nemzet zászlaja alatt képzelte el.¹⁰⁴⁵ Valójában azonban már ekkor aggaszthatta egy kizárólagosan német dominanciájú Európa eljövetelének lehetősége, ahol a kisállamoknak nincs létjogosultságuk. 1941 őszén például Bova Scoppával, Olaszország bukaresti követével – bolsevista- és szlávellenes éllel – egy „latin tengely” ötletét vetette föl, amelynek Románia mellett Olaszország, Franciaország, Spanyolország és Portugália lett volna a tagja. A szövetség létrehozásának gondolata kimondatlanul az európai német dominancia ellen is írá-

¹⁰⁴² Csatári: i. m. 277. Ez tehát feltehetően a második, és nem az első értekezleten hangzott el, továbbá ősszel, nem pedig májusban, amint azt Csatári és Szenczei állítja.

¹⁰⁴³ Szenczei: i. m. 21–22.

¹⁰⁴⁴ Uo. 26. o., vö. Csatári: i. m. 307.

¹⁰⁴⁵ Lásd pl. *Dacia*, 1942. február 5. Idézi Fătu, Mihai: *Contribuții la studiul regimului politic din România (septembrie 1940–august 1944)*. [Adalékok a romániai politikai rezsim tanulmányozásához, 1940. szeptember–1944. augusztus]. București, 1984, Editura Politică, 119–120.

nyult.¹⁰⁴⁶ 1943 legelején továbblépett, és megüzente az olasz vezetésnek: közös akcióra lenne szükség Európában, amíg nem késő, „az anarchia fenyegetése”, más szóval a „bolsevizmus” ellen. Javasolta, puhatolózzanak a nyugati nagyhatalmaknál, miként lehetne megakadályozni a kontinens elszlávosodását és az orosz uralom eljövételt.¹⁰⁴⁷ Nem sokkal később újabb ötlettel állt elő, egy „Mediterrán Antant” megalakítását javasolva. A szövetség németellenes éllel alakult volna meg Olaszország és Románia vezetésével.¹⁰⁴⁸ A hamarosan bekövetkező események – Mussolini 1943. július 25-i eltávolítása, majd Olaszország kilépése a háborúból – megghiúsították a román vezetés Rómával kapcsolatos terveit. A fenti összefüggésekbe kell beágyaznunk Mihai Antonescu 1942–1943-as, Magyarország felé tett közeledési kísérletét,¹⁰⁴⁹ hiszen az részét képezte Bukarest azon – sikertelen – erőfeszítéseinek, hogy olasz közreműködéssel egyfajta szláv- és (titokban) németellenes védelmi vonalat építsen ki Európában. Különleges, a többi tervtől eltérő motívációja e kísérletnek az volt, hogy Bukarestben a román erők sztálingrádi katasztrófáját követő hetekben rendkívüli módon felerősödött a fé-

¹⁰⁴⁶ Hillgruber: i. m. 206., vö. L. Balogh: Az Antonescu-rezsim békeelképzelései... 22.

¹⁰⁴⁷ Pelin: *Diplomație de război*... 124–125. Lásd még Ciano: i. m. 1943. január 10., 19., 20. és 21-i bejegyzések, 470–473. Sem Ciano naplója, sem Bova Scoppa – Mihai Pelin által közölt – visszaemlékezés-részletei nem szólnak arról, hogy, amint azt Alexandru Cretzianu állítja (Cretzianu: i. m. 107.), Antonescu terve egy olasz–bolgár–magyar–román közös kiugrást is szorgalmazott volna. Ciano naplója szerint a terv arra irányult, miszerint „Romániának és Olaszországnak érintkezésbe kell lépnie a szövetségesekkel, hogy védelmi vonalat létesítsenek Európa bolsevizálása ellen.” Ciano: i. m. 472.

¹⁰⁴⁸ Hitchins: i. m. 520.

¹⁰⁴⁹ Az 1943. júniusi Bánffy–Mironescu találkozóról, valamint az ezt előkészítő, hosszadalmas magyar–román egyeztetésekről lásd Bánffy Miklós irathagyatéka. 3. Bánffy Miklós Emlékirat-töredéke (írta 1945 után). Közli: Major Zoltán. In *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve III.* 1983. Budapest, 1984; 233–236.; Kerekes Lajos: Bánffy Miklós politikai küldetése Romániában 1943-ban. *Történelmi Szemle*, 1963. 2. sz., 259–261.; Szegedy-Maszák: i. m. 2. kötet, 202–205.; Csátári: i. m. 229–251.; Joó: *Kállay Miklós külpolitikája*... 148–151.; Trașcă: *Tratatulele româno-maghiare*... 475–499.; Simion: *Preliminarii politico-diplomatice*... 296–307.

lelem a magyar katonai támadástól. Ez pedig olyan megegyezési kényszer szült, amely átmenetileg, a 2. magyar hadsereg megsemmisüléséig az „ösellenséggel”, a Magyarországgal szembeni területi revízió követelményénél is talán erősebbnek bizonyult. Nem zárható ki azonban az a feltételezés sem, hogy Antonescu „megbékélési szándéka” nemcsak konjunkturális, de kezdetektől fogva őszintétlen is volt, és mindössze egy olyan színjáték részét képezte, amelynek célja a feltételezett magyar támadás mindenáron való megelőzése lehetett. Ezt a hipotézist erősíti a román miniszterelnök-helyettes egy későbbi, 1943. júliusi, az akkor már hamvába holt közeledési kísérlet indítékaira vonatkozó megjegyzése: „*Ismerve Magyarország katonai helyzetét, [...] jobbnak látam az enyhülés légkörének benyomását kelteni*”.¹⁰⁵⁰

A párbeszéd felvételéhez azon – utólag tévesnek bizonyult – hír szolgáltatta az ürügyet, miszerint a németországi lágerből „megszökött” Horia Sima vasgárdista vezért 1942. december végén a magyar hatóságok fogták el és küldték vissza Németországba.¹⁰⁵¹ December 29-én Mihai Antonescu Traub István bukaresti magyar ügyvivőnek megköszönte a magyar kormány Romániával szemben tanúsított „lojális magatartását”, és kijelentette, hogy kész minden probléma rendezésére. Ugyanaznap Bova Scoppával is közölte: nincsenek meg nem oldható kérdések magyar–román viszonylatban, „és ő kész, amennyiben a magyar kormány nem mutat túl nagy intranzigenciát, Róma auspiciuma alatt a legkényesebb problémák megoldására.” Ezt követően a magyar kormány mind Traub, mind Filotti révén Antonescu tudomására hozta, hogy meglelégedéssel vette tudomásul a kijelentését, és kész a fennálló problémák tisztázására.¹⁰⁵² Az év utolsó napján Filotti közölte Kállayval, hogy a marsall, valamint a helyettese „aggodalommal nézik” a két ország közötti áldatlan viszonyt, és „szeretnék, ha ezt meg lehet-

¹⁰⁵⁰ Simion: *Preliminarii politico-diplomatice*... 297.

¹⁰⁵¹ Horia Sima az 1941. januári sikertelen vasgárdista puccs utáni egy németországi lágerbe került. 1942 decemberében – Ion Antonescu zsarolása végett – a német hatóságok megrendezték a szökését, hogy végül Olaszországban „kerítsék kézre”. Lásd Simion: *Regimul politic din România*... 302.

¹⁰⁵² MOL K 64 1943-27/b, 99. cs., sz. n. 298.

ne javítani”. Kállay azt válaszolta, hogy erre megvan bennük is a készség, azonban ez csak akkor lehetséges, „ha megjavul közöttünk az atmoszféra”. Már ekkor figyelmeztette Antonescut: ha a román vezetés azt az álláspontot vallja, „*hogy a bécsi döntés alapján nem ül le a tárgyalóasztalhoz, megnehezíti azt, hogy a tárgyalások közöttünk egyáltalán megindulhassanak.*”¹⁰⁵³

A román miniszterelnök-helyettes 1943. január 5-én,¹⁰⁵⁴ a Traub Istvánnal való újabb találkozója során megerősítette a kétoldalú viszony normalizálására irányuló szándékát. Mi több, „a figyelem legkülönbébb jeleivel halmozta el” a magyar ügyvivőt, és igyekezett meggyőzni őt elgondolása őszinteségéről. Hosszasan mentegette magát az 1942. március 19-i beszéde és propagandaminiszteri tevékenysége miatt,¹⁰⁵⁵ ami Traub jelentése szerint „felért egy Canossával”.¹⁰⁵⁶ Ezután a mindkét országot egyformán fenyegető szláv veszélyt ecsetelte (Traub véleménye szerint őszintén), és „a jövő súlyosságára” való tekintettel – kifejezte „az együttműködésre és tárgyalásokra való készségét”. „*Egyformán szlávoktól vagyunk körülvéve*” – indokolta kezdeményezését.¹⁰⁵⁷

Kállay a minisztertanács elé terjesztette a román javaslatot. Előterjesztésében osztotta Antonescunak a közös szláv veszélyről vallott gondolatait, de úgy vélte, a tárgyalások számára „megfelelő atmoszférát” kell teremteni. Ezt akkor lehetne elérni, ha a román miniszterelnök-helyettes a nyilvánosság előtt „*leszögezné a Magyarországgal való jószomszédi viszony megteremtésére irányuló törekvését*”, továbbá a román sajtó és a belső propaganda letompítaná magyarelles támadásainak az életét. Mindezt hasonló magyar lépések követnék. Ha a román kormány elfogadja a javaslatot, el lehet kezdeni a tárgyalásokat, első

¹⁰⁵³ MOL K 64 1943-27/b, 99. cs., sz. n. 298–299.; Trașcă: *Tratatul de româno-maghiare...* 478–479.

¹⁰⁵⁴ Csátári szerint, valószínűleg tévesen, január 6-án. Csátári: i. m. 231.

¹⁰⁵⁵ Mihai Antonescu 1941. május 27-étől ideiglenesen, majd (egyéb funkciói mellett) néhány hónapig állandó jelleggel propagandaminiszter is volt. A propagandatevékenységet 1944. augusztus 23-ig *ténylegesen* mindvégig ő vezette.

¹⁰⁵⁶ MOL K 63 1943-27. Bukarest – másolatok I., 270. cs., 21/1943. pol. sz.

¹⁰⁵⁷ MOL K 63-1943-27. Bukarest – másolatok I., 270. cs., 21/1943. pol. sz.

sorban a gyors és eredményes megállapodással kecsegtető kérdések napirendre tűzésével. Ezek között szerepelt például egy kisebb, kölcsönös jellegű határkiigazítás kérdése, a határszéli forgalom, illetve az állampolgári és opciós kérdések szabályozása.¹⁰⁵⁸ Az előterjesztés igen rugalmasnak mutatkozott a várható román követelések teljesítése terén. Így nem zárkozott el az 1940 októberében kiutasított „1200 román intellektuel” visszatérésének engedélyezésétől, továbbá hajlandóságot mutatott 400 román felekezeti iskola megnyitására. A minisztertanács január 7-i ülésén elfogadta az előterjesztést, és felhatalmazta a kormányt, hogy kedvező román válasz esetén kezdje el a tárgyalásokat.¹⁰⁵⁹

Mihai Antonescu január 19-én Nagy László követnek elmondta: helyesli az atmoszféra megjavítására irányuló javaslatot, az enyhülést azonban nem nyilatkozatokkal, hanem tettekkel kellene megteremteni. Csak annyit ígért meg, hogy egy bolsevistaellenes manifesztáción elmondandó beszédében Magyarország megemlézése nélkül hangoztatni fogja a bolsevizmus ellen küzdő népek együttműködésének szükségességét.¹⁰⁶⁰ Kitért rá, hogy még 1942 novemberében utasította a prefektusokat a dél-erdélyi magyarsággal szembeni korrektt bánásmódra. Nem nyilatkozott azonban arról, hogy miként és mikor óhajtaná a tárgyalások felvételét.¹⁰⁶¹

Előző megnyilatkozásaihoz képest a román miniszterelnök-helyettes ezúttal tehát visszafogottabb magatartást tanúsított. Budapesti kormánykörökben némi megütközést keltett, hogy Antonescu nem volt hajlandó egy kimondottan Magyarországgal kapcsolatos nyilvános beszéddel elősegíteni a tárgyalásokhoz szükséges légkör megjavítását. Csátári Dániel a bukaresti hangulatváltozást Ion Antonescu és Hitler 1943. január 10–11-i megbeszéléseivel, a román hadsereg újjászervezésére tett német ígéretekkel hozta összefüggésbe, ezek az ígéretek „egy

¹⁰⁵⁸ Csátári: i. m. 232–233.

¹⁰⁵⁹ Uo. 233–234.

¹⁰⁶⁰ Egy összefoglaló magyar feljegyzés szerint Antonescu az ígért beszédet végül nem mondta el. MOL K 64 1943-27/b, 99. cs., sz. n. 300.

¹⁰⁶¹ MOL K 63 1943-27. Bukarest – másolatok I., 270. cs., 49/1943. pol. sz.

ideig mérsékelték M. Antonescu magyar–román tárgyalásokat kezdeményező lelkesedését.”¹⁰⁶² Ottmar Trașcă elégtelennek véli a magyarázatot, és a román fél tartózkodóbb magatartásának valódi okát abban látja, hogy a magyar csapatok doni katasztrófája következtében helyreállt a katonai egyensúly a két ország között.¹⁰⁶³ A két álláspont feltehetően kiegészíti egymást,¹⁰⁶⁴ ugyanakkor azt is látnunk kell: Mihai Antonescu némileg sértve érezte magát amiatt, hogy – értelmezése szerint – a magyar miniszterelnök nem értékelte kellőképpen a román közeledési szándékot. A román vezető zokon vette Kállay állítólagos kijelentését Filotti előtt, miszerint ő „már igazán nem tehet semmit az országaink közötti viszony megjavítása érdekében”, továbbá azt a kérdését, hogy nem túl későn jött-e a közeledés gondolata.¹⁰⁶⁵ Azt is sértőnek érezte, hogy nyilvános nyilatkozatot kér tőle a magyar fél, holott szerinte Budapestnek kéne elkezdenie – tettekkel és nem szavakkal – a „légkör megjavítását”.¹⁰⁶⁶

Tény, hogy a kétoldalú párbeszéd közel egy hónapig szünetelt, és csak február 17-én kezdték újra, amikor is Mihai Antonescu ismét fogadta Nagy Lászlót. Csátári szerint ekkorra a tárgyalási készség mindkét oldalon „erősebb lett, mint valaha”, és „mintha a hangvétel is egy árnyalattal kötetlenebb, megértőbb és melegebb lett volna” a január 19-eihez képest.¹⁰⁶⁷ Valóban, Antonescu kijelentette, hogy az elmúlt egy hónap alatt „a szláv veszedelem még nagyobb lett, és ha annak elhárítására valamit tenni akarunk, úgy gyorsan kell cselekednünk.”¹⁰⁶⁸ Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a kölcsönös szövegek ellenére e találkozón – 1942. december vége óta először – új

¹⁰⁶² Csátári: i. m. 235. A január 10-i Antonescu–Hitler megbeszélések jegyzőkönyveit lásd Ránki: *Hitler hatvannyolc tárgyalása...* 2. kötet, 37–38. sz. iratok.

¹⁰⁶³ Trașcă: *Tratativele româno-maghiare...* 484.

¹⁰⁶⁴ Vö. Szegedy-Maszák: i. m. 2. kötet, 202.

¹⁰⁶⁵ MOL K 63 1943-27. Bukarest – másolatok I., 270. cs., 49/1943. pol. sz.; Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 21., 34–35., 39–41. f.

¹⁰⁶⁶ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 21., 34–35., 39–41. f.

¹⁰⁶⁷ Csátári: i. m. 239.

¹⁰⁶⁸ MOL K 64 1943-27/b, 99. cs., sz. n. 300.

ból körvonalazódni kezdtek a második bécsi döntéssel kapcsolatos korábbi kibékíthetetlen román–magyar ellentétek. A miniszterelnök-helyettes ugyanis kifejtette: ha a kétoldalú viszonyt gyökeresen akarják megjavítani, és „bizalmas baráti együttműködésre” töreksenek, úgy a második bécsi döntést, amely Bukarest szerint „háborús aktus” (*acte de guerre*), kölcsönös egyetértéssel, tárgyalások útján revízió alá kellene venni. Nagy megjegyezte, hogy a magyar kormány csakis a második bécsi döntés alapján bocsátkozhat tárgyalásokba. Antonescu erre azt válaszolta, ha Budapest „ezt a talán egyedüli alkalmat” nem akarja megragadni a két ország közötti viszony gyökeres rendezésére, és beéri egy felületes megoldással, akkor jelölje meg a rendezésre váró kérdéseket.¹⁰⁶⁹

A Nagy Lászlónak szóló, február 25-i követi utasítások szerint a magyar kormány osztja a jövőt illető bukaresti aggodalmakat, és maga is átérzi a kétoldalú viszony tartós rendezésének szükségességét.¹⁰⁷⁰ A megbeszélések felvételét Kállay két fázisban képzelte el. Az első „az Antonescu által javasolt gyökeres rendezést, előzetes tájékozódást és az álláspontok gyökeres szondírozását teszi szükségessé.” E célból azt javasolta, hogy az érdekelt kormányokon kívülálló, két „nagy súlyú” politikus folytasson egymással kötelezettség nélküli megbeszélést. A második fázisban – ettől függetlenül – elsősorban a legégetőbb kisebbségi sérelmeket kívánta orvosolni, az Antonescu által jelzett „felületes rendezés” érdekében.¹⁰⁷¹

A második szakaszban tárgyalandó konkrét kérdések listáját a március 1-jei kiegészítő követi utasítások tartalmazták.¹⁰⁷² A listán szereplő kérdések első csoportja a dél-erdélyi magyarság sérelmeit, míg a második a kétoldalú kapcsolatok megoldásra váró problémáit foglalta

¹⁰⁶⁹ MOL K 64 1943-27/b, 99. cs., sz. n. 300–301.; vö. Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 21., 57–59. f.

¹⁰⁷⁰ A „tartós rendezés” budapesti szemszögből persze nem a bécsi döntés revízióját jelentette, mint Antonescunál, hanem éppen ellenkezőleg azt, hogy a döntőbíráskodás által nyitva hagyott kérdéseket kell megoldani.

¹⁰⁷¹ MOL K 64 1943-27/b, 99. cs., sz. n. 301–302.

¹⁰⁷² MOL K 64 1943-27/b, 99. cs., 1881/1943. pol. sz.; vö. Csátári: i. m. 236–237.

magában. Az első csoporton belül külön fel voltak sorolva a legsürgősebb kérdések (pl. a magyar nyelv szabad használatának biztosítása), a sürgősek (köztük a hadbírószági ítéletek szigorának enyhítése), végül pedig azok, „amelyek kétoldalú megbeszélések során kerülhetnek tárgyalásra” (így pl. a sajtóügyek rendezése). A második csoportba olyan kétoldalú problémák kerültek, amelyek megoldását „a megállni nem tudó élet követeli”. Ilyen volt például a kölcsönös amnesztia vagy az állampolgári és opciós ügyek rendezése. A legnehezebb, csak hosszas tárgyalások révén megoldható kérdéseket (pl. a vasúti gördülőanyag felosztását) a magyar kormány „a később rendezendő” ügyek kategóriájába sorolta.

Március 2-án Mihai Antonescu elfogadta Kállay javaslatát, miszerint a tárgyalások első szakaszában kormányon kívül álló, nagy súlyú politikusok kötelezettség nélküli megbeszéléseket folytassanak. Március 17-én Kállay utasítására Nagy tudtul adta Mihai Antonescunak, hogy a kötelezettség nélküli megbeszélésre kiszemelt személy Bánffy Miklós volt magyar külügyminiszter, aki a tárgyalások végett hajlandó Bukarestbe utazni. Tíz nap múlva Antonescu közölte, a román kormány Gheorghe Mironescu egykori miniszterelnököt és külügyminisztert delegálta a tárgyalásokra, aki április 15-e körül találkozhatna Bánffyval. Kállaynak megfelelt az időpont. Antonescu ismételten arra kérte a magyar felet, hogy a megbeszéléseket a legdiszkrétebben kezeljék, mert ha ezekről valami kiszivárogná, úgy „kénytelen lenne a nyilvánosság előtt a megbeszéléseket egyenesen letagadni.”¹⁰⁷³

A közeledés jegyében folytatott 1942–1943-as magyar–román tárgyalások első, előkészítő szakasza ezzel lezárult. Sikertől megegyezni a tárgyalások szintjének és jellegének a megítélésében, kijelölték megbízottaikat, és megállapodtak a Bánffy–Mironescu találkozó időpontjában.¹⁰⁷⁴ Ez kétségtelenül előrehaladást jelentett az ezt megelőző több mint két év szinte „hidegháborús” hangulatához képest, de a terü-

¹⁰⁷³ A márciusi egyeztetésekre lásd MOL K 64 1943-27/b, 99. cs., sz. n. 302–303.; Csátári: i. m. 237–238.; Trașcă: *Tratatulele româno-maghiare...* 486–487.

¹⁰⁷⁴ Csátári: i. m. 238.; Trașcă: *Tratatulele româno-maghiare...* 488.

leti kérdésből fakadó alapvető érdekellentétek már ekkor újra felszínre kerültek. Láttuk, Kállay 1942. december 31-én arra figyelmeztetett, hogy a magyar kormány a bécsi döntés alapján kíván tárgyalni, Mihai Antonescu viszont február 17-én a nagyhatalmi döntést „háborús aktusnak” nevezte, amit revízió alá kell venni. Mindez, még ha nem is vetítette előre a tervezettnél végül mintegy két hónappal később, június közepén lezajlott Bánffy–Mironescu találkozó kudarcát, jelezte, hogy milyen nehézségek állnak a megállapodás útjában. Főként a román kormány részéről igényelt volna maximális lemondást és áldozatot a (bécsi döntés alapján megvalósuló) magyar–román kiegyezés, hiszen az ellentétes lett volna a Bukarest külpolitikáját alapvetően meghatározó, a döntés érvénytelenségét kimondó 1941. szeptember 15-i nyilatkozattal. A román vezetést erre csak egy igen súlyos külső kényszerítő körülmény tudta volna rávenni, mint például az 1942. novemberi sztálingrádi katasztrófa utáni nyomasztó magyar katonai fölény, amely azonban 1943 közepén már rég nem állt fenn.

Iuliu Maniu és a háborúból való közös kiugrás lehetősége

A magyar–román közeledést 1942 végén nemcsak Mihai Antonescu, hanem tőle függetlenül, nem hivatalosan és szintén titokban Iuliu Maniu is szorgalmazta Bethlen Istvánon keresztül. Bethlent 1942 végén azzal az üzenettel kereste fel Ioan Buia, az egyik nagy bukaresti bank igazgatója, hogy Maniu szeretne kapcsolatba kerülni vele egy bizalmas találkozón.¹⁰⁷⁵ Mi volt az indítéka és a célja a román ellenzéki politikus kezdeményezésének? Maniu, akárcsak Bethlen, a háború kezdete óta német vereséggel számolt. 1942. november végén, decemberben – hívei szűk körében – azonnali román akciót sürgetett a háborúból való kiválás érdekében.¹⁰⁷⁶ A Bethlennel való kapcsolatfelvételi kísérlet is e tervével állhatott összefüggésben. Csátári szerint Maniu tudni

¹⁰⁷⁵ Bánffy Miklós irathagyatéka... 233.; Trașcă: *Tratatulele româno-maghiare...* 488.; Csátári: i. m. 240.; Romsics Ignác: *Bethlen István...* 422.

¹⁰⁷⁶ Iuliu Maniu – Ion Antonescu: *Opinii și confruntări politice...* 177.

szerette volna, léteznek-e hasonló magyar tervek, és ha igen, nem lehetne-e ezeket összeegyeztetni.¹⁰⁷⁷ Kerekes Lajos továbbmegy, és azt állítja: a román politikus üzenetében „világosan tudomására adta Bethlennek, hogy a közös kiugrás lehetőségeiről szeretne vele tanácskozni.”¹⁰⁷⁸ Bánffy azonban, akivel Bethlen többször beszélgetett Maniu kezdeményezéséről, az 1945 után papírra vetett emlékirat-töredékében szűkszavúan csak ennyit ír: Maniu szeretett volna kapcsolatot találni Bethlennel, „mint a magyarországi Békepárt vezető egyéniségével.”¹⁰⁷⁹ Kérdés, hogy Maniu valóban a közös kiugrás lehetőségeit kívánta-e megbeszélni Bethlennel, vagy csupán azt akarta megtudni: elkezdődtek-e, és ha igen, milyen messze jutottak a magyar béketaipogatózások. Az első változat ellen szól, és a másodikat erősíti az a tény, hogy Maniu a bécsi döntés után – Észak-Erdély remélt visszacsatolásának pillanatáig – Magyarországot tekintette országának legnagyobb ellenségének,¹⁰⁸⁰ és legfőbb célját Románia területi integritásának a helyreállítása képezte. Aggodalommal figyelte a Nyugat megnyerésére irányuló magyar lépéseket (pl. Eckhardt Tibor amerikai tevékenységét), később pedig Budapest béketaipogatózásait. 1943. január elején attól félt, hogy Magyarország előbb lép ki a háborúból, majd Anglia és az Egyesült Államok jóváhagyásával megtámadja Romániát.¹⁰⁸¹ Ugyanazon év május 11-én üzenetet küldött a bukaresti kormánynak, amelyben – a két ország béketaipogatózásaira utalva – megállapította: „A románok és a magyarok között döntő versengés folyik. Aki hamarabb fog elér-

¹⁰⁷⁷ Csátári: i. m. 240.

¹⁰⁷⁸ Kerekes: i. m. 260. Maniu Trașcă szerint is a közös kiugrásról kívánt tárgyalni Bethlennel. Trașcă: *Tratativele româno-maghiare...* 488.

¹⁰⁷⁹ Bánffy Miklós irathagyatéka... 233.

¹⁰⁸⁰ Pamfil Șeicaru, a tekintélyes *Curentul* c. bukaresti napilap főszerkesztője 1943. december 13-án kifejtette Forrai Tibornak, hogy Maniu tévesen azt hiszi, „legnagyobb ellenségünk a magyar”. Șeicaru szerint viszont „egy fontos kérdés van, és ez az orosz kérdés”. MOL K 63 1943-27/7. 270. cs., 360/1943. pol. sz.

¹⁰⁸¹ Maniu – Antonescu: i. m. 187.; vö. Traian D. Lazăr: *Iuliu Maniu și serviciile secrete: 1940–1944*. [Iuliu Maniu és a titkosszolgálatok: 1940–1944.] București, 2006, Editura Mica Valahie, 223.

ni oda, ahova kell, az díszhelyet nyer a jövő békekonferencián.”¹⁰⁸² Másként szólva: a maga javára dönti el Erdély hovatarozásának kérdését. Mindebből az következik, hogy Maniunak csak abban az esetben állt volna érdekében a közös kiugrásról egyeztetni, ha a béketaipogatózások terén Magyarország döntő fölényben van Romániával szemben, vagy éppen küszöbön áll a háborúból való magyar kiválás. Netán akkor, ha ellenkezőleg: Románia van tekintélyes lépéselőnyben a nyugati szövetségesek megnyeréséért folytatott versengésben, ami erős tárgyalási pozíciókat biztosított volna számára a magyar–román egyeztetések során. Mivel azonban 1942 végén e három eset egyike sem állt fenn, valószínűnek tartjuk, hogy Maniu kezdeményezése leginkább annak kipuhatólására irányulhatott, milyen messze jutottak a magyar béketaipogatózások. Közeledési kísérletét, ezzel összefüggésben, a magyar katonai támadástól való, már említett félelme is motiválta, akárcsak Mihai Antonescu esetében.

A miniszterelnök-helyettesről eltérően azonban, a jövőt illetően Maniu őszinte híve volt a magyar–román közeledésnek, igaz, ezt csak Észak-Erdély visszaszerzése után tartotta kivitelezhetőnek. Addig is – fejtette ki egy alkalommal Forrai Tibornak, a bukaresti magyar követség kulturális előadójának – a közeledést „talán úgy lehetne keresztül vinni, ha a hivatalos kormányhoz nem tartozó politikusok személyi kapcsolatokat tartanának fenn és tárgyalnának. Sohasem lehet elfelejteni azt a tényt, hogy bármi történjék, a két nép elszigetelten a szláv, illetve a germán tengerben, egymásra hagyatottan él egymás mellett.”¹⁰⁸³ A puhatólózás mellett Maniu 1942. végi akciója az informális kapcsolattartás célját is szolgálhatta az általa különösen nagyra becsült Bethlennel. Gyárfástól ugyanis már 1942 júniusában az iránt érdeklődött, hogy „melyik magyar politikusnak van jelenleg döntő befolyása az ügyek intézésére”. Ezt követően mintegy „tíz percen át fejtegette, hogy gróf Bethlen Istvánt tartja a legkiválóbb, legkomolyabb, legfelkészültebb, valóságos

¹⁰⁸² Mihai Pelin: *Iluziile lui Iuliu Maniu*. [Iuliu Maniu illúziói.] București, 2000, Editura Viitorul Românesc, 2. sz. irat, 130.

¹⁰⁸³ MOL K 63 1944-27. 272. cs., 18/1944. pol. sz.

providenciális magyar államférfiúnak. Magyarországnak – folytatta – az volna a szerencséje és egyetlen megmentési lehetősége mostani helyzetéből, ha gróf Bethlen István irányítaná az ország sorsát.”¹⁰⁸⁴

Maniu 1944 tavaszán újból tett egy közeledési kísérletet; ezúttal Kállay felé.¹⁰⁸⁵ Egyik bizalmasa felkereste a magyar miniszterelnököt, és felajánlotta: a magyarok „adják vissza Erdélyt”, cserében „álljanak össze” a románokkal, akiknek „kitűnő angol összeköttetések vannak”. „Készek bennünket is beprotezsálni náluk – újságolta Kállay Milotaynak – egy közös román–magyar kiugrás, egy közös békeajánlat, ugyanilyen fegyverletétel ellenében. Ha mi nem állunk be, ők akkor is ki fognak ugrani, de ha megelőznek bennünket, ezzel már jobb pontot kapnak az angolszászoknál, s mi lemaradunk...”¹⁰⁸⁶ A miniszterelnök azt válaszolta Maniu bizalmasának, hogy Erdélyt nem adják vissza, „de egy önálló Erdélyről, amelyben magyarok, románok és szászok egyforma jogokat fognak élvezni, mint egy erdélyi Svájcban, készek vagyunk velük tárgyalásokba bocsátkozni...”¹⁰⁸⁷ Kállay mindenesetre nem vette komolyan a kezdeményezést, és inkább csak „ki akarta kószolni”, milyen választ kapnak a románok az angoloktól, garántálják-e az önálló Erdélyt.¹⁰⁸⁸

Bánffy Miklós 1943. júniusi tárgyalásai

Bánffy Miklós 1943. június 18-án érkezett Bukarestbe azzal a félhivatalos kormány megbízással, hogy „előzetes beszélgetést” folytasson a

román kormány vezetőivel.

¹⁰⁸⁴ MOL K 63.1942-27. Bukarest – másolatok I., 268. cs., 151/1942. pol. sz. Bethlent Forrai előtt is dicsérte a már említett 1944. január 23-i találkozójukon. Megjegyezte, hogy „Bethlen István a régebbi politikájával ellentétben ma komolyan a demokráciák felé húz.” MOL K 63.1944-27. 272. cs., 18/1944. pol. sz.

¹⁰⁸⁵ Milotay István: *Egy élet Magyarországiért. (Ami Horthy emlékirataiból kimaradt.)* Budapest, 2001, Gede Testvérek BT., 204., vö. Romsics Ignác: *Bethlen István...* 424.; Joó: *Kállay Miklós külpolitikája...* 153.

¹⁰⁸⁶ Milotay: i. m. 204.

¹⁰⁸⁷ Uo. 205.

¹⁰⁸⁸ Uo.

román kormány küldöttjével, Gheorghe Mironescuval, a „megegyezés körvonalainak” tisztázása végett.¹⁰⁸⁹ Útjának emellett volt egy másik, nem hivatalos, már korábban elhatározott titkos célja is: Bethlen megbízásából neki kellett Maniuv felvennie a kapcsolatot. Maniu 1942 végi meghívása kimondottan Bethlennel szolt ugyan, ő azonban aligha utazhatott volna Bukarestbe a németek tudta s így a kapcsolatfelvétel azonnali lelepleződésének veszélye nélkül. Bethlen ezért egykori külügyminiszterét, Bánffyt kérte fel közvetítésre,¹⁰⁹⁰ aki szívesen vállalta a küldetést, annál is inkább, mivel ottani jó ismerősével, Eftimiu Victor íróval is találkozni kívánt. Tudatában volt azonban, hogy a Gestapo minden lépését ellenőrizni fogja, ezért valamiképpen „legalizálni” kellett az utat.¹⁰⁹¹ A „köpönyeget”, ami alatt Bánffy Bukarestbe utazhatott Maniuhoz, végül Bethlen találta meg. Az Antonescu-javaslat ügyében – valószínűleg 1943. március első felében¹⁰⁹² – értekeztet volt Kállaynál, ahol Bethlen javaslatára megegyeztek abban, hogy Bánffyt küldik a magyar kormány félhivatalos képviselőjeként Bukarestbe.

Bánffy tehát kettős küldetéssel utazott a román fővárosba, fő úti céljának azonban a Bethlentől kapott titkos megbízatást tekintette. A kormány megbízás számára csupán arra szolgált, hogy elutazását a németek előtt indokolja, és minden gyanút elhárítson. Ezzel magyarázható, hogy útban Bukarest felé – figyelemelterelés céljából – felkereste a kolozsvári német konzult, akinek „szigorú titoktartás” mellett elmondta Antonescu kezdeményezését, tudva, hogy a konzul azt jelenteni fogja. A Maniuv tervezett találkozásjáról azonban hallgatott.¹⁰⁹³ Emlékirat-töredéke szerint az utazás valódi céljáról Bethlennek és rajta kívül

senkinek sem volt tudomása.

¹⁰⁸⁹ Bánffy Miklós irathagyatéka... 234.

¹⁰⁹⁰ Romsics Ignác: *Bethlen István...* 423.

¹⁰⁹¹ Bánffy Miklós irathagyatéka... 233.; Csatári: i. m. 240.

¹⁰⁹² Kerekes Lajos szerint Bethlen csak 1943 júniusában bízta meg Bánffyt a titkos küldetéssel (Kerekes: i. m. 260.), Bánffy Emlékirat-töredékéből viszont kiderül, hogy ez már a Kállaynál tartott értekezlet előtt megtörtént. Bánffy Miklós irathagyatéka... 233–234., vö. Joó: *Kállay Miklós külpolitikája...* 150.

¹⁰⁹³ Bánffy Miklós irathagyatéka... 234.

senki nem tudott,¹⁰⁹⁴ Bethlen azonban valószínűleg informálta Kállayt a Maniu–Bánffy találkozóról.

Bánffy mindkét küldetése kudarccal zárult a területi kérdésben tanúsított kibékíthetetlen román–magyar ellentétek, elsősorban az időközben megmerevedett román álláspontok miatt. A Bánffy–Mironescu megbeszélések kudarca már a tárgyalások előestéjén, június első napjaiban előrevetítette árnyékát. Ekkor ugyanis Nagy László követ ismertette Mihai Antonescuval a Bánffynak adott budapesti kormányutasítást, amely szerint a magyar küldött feladata csupán a kétoldalú viszony rendezése iránti tájékozódásra és az álláspontok „szondírozására” szorítkozik. Antonescu meglepetten válaszolt: ha Bánffy területi kérdésekről egyáltalán nem tárgyalhat, akkor útjának kizárólag informatív jellegét szabad tulajdonítani.¹⁰⁹⁵ „Meglepődése” azonban indokolatlan volt, hiszen Kállay már 1942. december 31-én figyelmeztette: a magyar kormány a bécsi döntés alapján kíván tárgyalni, maga Antonescu pedig 1943. március 2-án elfogadta Budapest javaslatát, hogy a tárgyalások első szakaszában a tárgyalófelek kötelezettség nélküli megbeszéléseket folytassanak.

Bánffy kétszer találkozott Mironescuval, mind a kétszer Șerban Ivănceanu egyetemi lektor sinaiai villájában. A magyar küldött jelentése¹⁰⁹⁶ szerint az első, június 19-i megbeszélésükön Mironescu kijelentette, hogy ők az elvesztett román területek visszaadását kívánják. Bánffy erre megjegyezte, hogy a magyar kormány a bécsi döntés alapján áll, és erről letérni nincs módjában, amint erről már Antonescut is tájékoztatták. Hajlandó lenne azonban minden más kérdésben előzékenységre és a kérdések békülékeny szellemében való tárgyalására. Mironescut meglepte, hogy Budapest előzetesen tájékoztatta Antonescut az álláspontjáról, és azt állította, hogy nemcsak „erről nem tudott, hanem az az utasítása, hogy csakis a terület [azaz Észak-Erdély – L. B. B.] visszaadása

sáról beszéljen.”¹⁰⁹⁷ Hosszas magyarázatai közben elmondta, hogy Románia „talán másfél éve” semmisnek tekinti a bécsi döntést, ami viszont Bánffyt és (jelentése nyomán) a magyar külügyi vezetést lepheti meg, hiszen mindeddig nem volt tudomásuk Mihai Antonescu 1941. szeptember 15-i lépéséről.

Bánffy a szláv veszéllyel érvelt, kifejtve, hogy a Szovjetunió egyre inkább pánszláv irányt vesz. „Ez az a felismerés – mondta Mironescunak –, ami minket kooperációra kellene, hogy késztesse, hogy területi kérdéseket félre téve, más olyan megoldást találjunk, ami szomszédi viszonyunkat megjavíthatná.” Idézte az egykori román külügyminiszter, Nicolae Titulescu szavait is a határok légiesítésének szükségességéről.¹⁰⁹⁸ Mironescu mindezt elismerte, de állandóan visszatért a területi kérdésre, és a lakosságcserere célt, amit viszont Bánffy tartott lehetetlennek, „pláne háborús időkben”. Bánffy azt javasolta, hogy előbb az „atmoszféra megjavításával” foglalkozzanak „jóakarattal és az így bevezetett tárgyalások rendén [sic!] az 1940. októberiek folytatásával is keressék elérhető megoldást.”¹⁰⁹⁹ Mironescu azonban megerősítette: „ő csak területről beszélhet”, és ha Bánffy ebbe nem megy bele, nincs miről beszélgetni. Bánffy erre erélyesen megjegyezte: „ok nélkül hívták” Bukarestbe, hiszen ismerték a magyar álláspontot. Kifejtette: az a benyomása, hogy „Mihai Antonescu csak azért initiálta ezt a beszélgetést, hogy a viszonyt a két ország között még élesebbé tegye. Ez pedig be is fog következni, mégpedig Antonescu miniszterelnök-helyettes hibájából.”¹¹⁰⁰ Mironescu ekkor „megtorpant”, és vállalta, hogy még aznap érintkezést keres Antonescuval, másnap pedig üzenetet küld Bánffynak.

A kettejük közötti második, egyben utolsó találkozóra június 23-án került sor. Mihai Antonescu felhatalmazásából Mironescu azt közölte, hogy Románia ragaszkodik Észak-Erdély visszaszerzéséhez, továbbá

¹⁰⁹⁷ MOL K 63 1943-27. Bukarest – másolatok II., 271. cs., 219/1943. pol. sz.; Trașcă: *Tratativele româno-maghiare...* 493.

¹⁰⁹⁸ MOL K 63 1943-27. Bukarest – másolatok II., 271. cs., 219/1943. pol. sz.

¹⁰⁹⁹ MOL K 63 1943-27. Bukarest – másolatok II., 271. cs., 219/1943. pol. sz.

¹¹⁰⁰ MOL K 63 1943-27. Bukarest – másolatok II., 271. cs., 219/1943. pol. sz.; Csátári: i. m. 247.; Trașcă: *Tratativele româno-maghiare...* 494.

¹⁰⁹⁴ Uo. Vö. Kerekes: i. m. 260.

¹⁰⁹⁵ Csátári: i. m. 241., 246.

¹⁰⁹⁶ Bánffy 1943. június 22-i és 23-i beszámolóit lásd MOL K 63 1943-27. Bukarest – másolatok II., 271. cs., 219/1943. pol. sz.

hajlandó felvenni a tárgyalásokat az 1940 októberében függőben maradt kérdésekről. Bánffy kijelentette, hogy az első pontra vonatkozó magyar álláspontot már kifejtette, ahhoz nincs mit hozzáfűznie. A tárgyalások felvételére vonatkozó román javaslatot „első lépésnek” azonban elfogadta, és megígérte, azt azonnal közvetíteni fogja kormánya felé. Mironescu rögtön visszakozott, és a „maga megnyugtatóására” kérte, hadd vehesse fel újból a kapcsolatot Antonescuval, hogy megbízonyosodjon, jól értelmezte-e szavait. A miniszterelnök-helyettes válasza némileg különbözött Mironescu előző közlésétől. Eszerint a román kormány, amely „felmondta” a bécsi döntést, nem kezdeményezhet tárgyalásokat annak alapján, de kész megvizsgálni a kétoldalú kapcsolatok terén előállt összes nehézséget a két ország közötti légkör enyhítése céljából, így a kisebbségekkel való bánásmódot, a kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatokat vagy a határforgalommal kapcsolatos kérdéseket. Mindezt azonban teljes meghatalmazással rendelkező személyek tárgyalnák meg.¹¹⁰¹

Ezzel véget is ért Bánffy félhivatalos kormány megbízatása. Emlékirat-töredékében az Antonescuékkal folytatott eszmecsereéről azt írja, „főleg sok szót vesztegetni” rá: „A beszélgetés semmi eredményre sem vitt, ami előrelátható volt. Elválásunk előtt valami kis szöveget fogalmaztunk, amiben az állt, hogy legközelebb gazdasági szakértők fognak összejönni a függő kérdések tisztázása végett. Ez a »legközelebb« azonban sohasem következett be.”¹¹⁰² Bánffy küldetésének „utóéletéhez” tartozik, hogy Kállay utasította Nagy Lászlót, kérdezze meg Antonescut, miért állította a tárgyalások középpontjába a területi kérdéseket.¹¹⁰³ A román miniszterelnök-helyettes a követtel folytatott 1943. június 27-i beszélgetésén a magyar félre hárította a megbeszélések kudarcát. „Elfelejtve”, hogy korábban tavasszal még elfogadta Kállay javaslatát a tárgyalások menetrendjére és jellegére vonatkozóan, azt állította:

¹¹⁰¹ MOL K 63.1943-27. Bukarest – másolatok II., 271. cs., 219/1943. pol. sz.; Trașcă: *Tratativele româno-maghiare...* 494–495.

¹¹⁰² Bánffy Miklós irathagyatéka... 234.

¹¹⁰³ Csátári: i. m. 249.; Trașcă: *Tratativele româno-maghiare...* 496.

felesleges volt Bánffy utazása, mivel a magyar kormánynak egy teljes hatalmú megbízottat kellett volna küldenie, hogy a területi kérdésekről tárgyaljanak. Antonescu kitérő választ adott a magyar követ azon kérdésére, hogy Bukarest kíván-e tárgyalni a két ország közötti légkör megjavítása érdekében.¹¹⁰⁴ Davidescu államtitkár később egy sor panasszal élt az észak-erdélyi románság rossz helyzete miatt, és egyértelműen kijelentette: ilyen körülmények között a további megbeszélések tárgytalanok.¹¹⁰⁵

Hasonló sikertelenséggel járt a Maniuval folytatott tárgyalás, Bánffy másik bukaresti küldetése, amelyet a Bethlentől kapott titkos megbízatás alapján kellett végrehajtania. A találkozóra feltehetően valamikor június 19-e és 23-a között került sor éjjel, mivel Maniut egész nap figyeltette a román titkosszolgálat.¹¹⁰⁶ Bánffy közölte jövetele előzményeit és célját. Elmondta, hogy hite szerint a németek elveszítették a háborút, ezért mind Bethlen, mind ő szükségesnek tartja, hogy „a romániai Békepárttal; ha lehet, közös platformot találjunk, és a közeli jövőre nézve megállapodjunk.”¹¹⁰⁷ Kifejtette: a Duna-medence legnehezebb problémája a magyar–román ellentét. A kölcsönös gyűlölségből csak Németországnak volt haszna, hiszen mind a magyar, mind a román nemzet egymásra van utalva. A megállapodás útjában Erdély kérdése áll. Erdély hovatartozását nem tudják közös megegyezéssel rendezni, de nem is szükséges, mivel azt amúgy is a szövetséges hatalmak fog-

¹¹⁰⁴ Trașcă: *Tratativele româno-maghiare...* 497.

¹¹⁰⁵ Uo. Az is a tárgyalások „utóéletéhez” tartozik, hogy a magyar kormány állítólag azért váltotta le bukaresti követét, mivel Nagy Lászlónak nem sikerült javulást elérnie a magyar–román viszonyban, és nem tanúsított kellő ügyességet a Bánffy útját előkészítő tárgyalásokon. (Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 7. f. 365. Vö. Trașcă: *Tratativele româno-maghiare...* 497.) Nagy László utódjának Hertelendy Andort nevezték ki. Hertelendy 1943. augusztus 26-ától 1944. március 19-ig állt a követség élén, de csak 1943. november 29-én sikerült átnyújtania megbízólevelét. Életrajzát lásd Pritz: *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez...* 451.

¹¹⁰⁶ Bánffy Miklós irathagyatéka... 234. 1944. januárjában Maniu elmondta Forrainak, hogy őt négy román és két Gestapo-detektív figyeli. MOL K 63.1944-27., 272. cs., 18/1944. pol. sz.

¹¹⁰⁷ Bánffy Miklós irathagyatéka... 235.

ják eldönteni. „*De két dolog van* – folytatta Bánffy –, *amit magunk tehetünk. Az egyik, hogy úgy Románia, mint Magyarország, egy időben szakítson a Tengellyel. [...] A másik, hogy a szakítás után, ideiglenesen, maradjon fenn Erdélyben a »status quo«, míg a nagyhatalmak döntenek az új határok iránt.*”¹¹⁰⁸

Maniu azt válaszolta, hogy a népszövetség fölött uralkodni nem lehet. Majd arra tért át, hogy Magyarországnak előbb rendeznie kell „úgy a szlovák, mind a délszláv ügyet”. Kijelentette, Románia sohasem fogja elismerni a bécsi döntést. Egy erdélyi „népcserét” csak feltételelesen fogadott volna el, az önálló Erdély ötletét pedig nem tartotta jónak.¹¹⁰⁹ Abban egyetértett Bánffyval, hogy az erdélyiek számára a román és a magyar nép közötti megbékélés előkészítése, a „néplelek további mérgezésének” elkerülése a legfontosabb dolog. Abban sem volt vita közöttük, hogy a lehető legrövidebb időn belül ki kell ugrani a háborúból, amit Románia, Bulgária és Magyarország közös akciójaként képzelt el. Ellenben arra figyelmeztetett, hogy Magyarország ne ragaszkodjon a „szentistváni” határokhoz, hanem inkább a határok spiritualizálására gondoljon: „*A nagy gazdasági egységek kialakulása elkerülhetetlen, s akkor nem lesz oly fontos a határ.*”¹¹¹⁰

Bánffy szerint Maniu egész okfejtése „az egykori Kisentente eszmekörét újította föl”. A magyar küldött benyomása az volt, hogy Maniu Benešsel „már megegyezett”, és azért hangsúlyozta, hogy Magyarország előbb tisztázza a szlovák és a délszláv kérdéseket. Társalgásuk a „legbarátságosabb hangon” folyt, és így is váltak el.¹¹¹¹ Eredményt

¹¹⁰⁸ Uo. 235. Vö. Kerekes: i. m. 261.; Csatári: i. m. 248–249.; Romsics Ignác: *Bethlen István...* 423.; Trașcă: *Tratatule româno-maghiare...* 497.; Simion: *Preliminarii politico-diplomatice...* 305.

¹¹⁰⁹ Csatári: i. m. 249.

¹¹¹⁰ Uo. Maniu 1944. január 23-án Forrainak is kifejtette a „háború utáni konföderációról” vallott nézetét. Képzelve el – magyarázta –, mennyire előnyösebb lenne Magyarország számára, ha egy „konföderációs rendszer” központjává válna, mint az, hogy „egy pár száz tót vagy szerb községet szerez magának”. MOL K 63 1944-27., 272. cs., 18/1944. pol. sz.

¹¹¹¹ Bánffy Miklós irathagyatéka... 235.

azonban nem sikerült elérniük. Szegedy-Maszák Aladár egy korabeli levelében találóan így kommentálta Bánffy útjának eredménytelenségét: „*A románok azt akarták, hogy előbb önszántunkból fogadjunk el egy újabb trianoni alapot, csak azért, hogy nekik megkönnyítsük a [kiugrássra vonatkozó – L. B. B.] döntő elhatározást.*”¹¹¹² A Románia számára – Magyarországgal összehasonlítva – kedvezőbb irányban megváltozott katonai és politikai helyzet miatt a román–magyar kiegyezés gondolata 1943 nyarára Bukarestben elveszítette az aktualitását.

Új kutatási szempontokat vetnek fel – bár a lényegen, azaz a tárgyalás sikertelenségének a tényén semmit sem változtatnak – a román állambiztonsági levéltárban nemrég feltárt iratok. Egy 1943. augusztus végi titkosszolgálati jelentés szerint¹¹¹³ ugyanis romániai útja során, június második felében Bánffy Alexandru Vaida-Voevodot, az erdélyi származású egykori román miniszterelnököt és belügyminisztert is felkereste a magyar–román megegyezés érdekében. Más forrás egyelőre nem erősíti meg a találkozás tényét. Akár találkozott Bánffyval, akár nem, Vaida-Voevod tudott az egykori magyar külügyminiszter útjáról. Maniutól eltérően,¹¹¹⁴ aki határozottan visszautasította Bánffy megegyezési javaslatát, ő hezitált és várakozó álláspontra helyezkedett. Az ajánlat mindenképpen felkeltette az érdeklődését, mivel egy másik jelentés arról számolt be, hogy Gheorghe Tătărescu volt nemzeti liberális párti kormányfőnek is beszélt róla, aki híveivel együtt hajlott annak elfogadására.¹¹¹⁵ Visszaemlékezéseiben Vaida-Voevod egyébként nagyon meleg hangnemben írt Bánffyról, oldalakon keresztül, hosszasan

¹¹¹² Szegedy-Maszák: i. m. 2. kötet, 204.

¹¹¹³ Arhiva Consiliului Național pentru Studiul Arhivelor Securității. (A Securitate Irattárát vizsgáló Országos Bizottság Levéltára, Bukarest. A továbbiakban: ACNSAS.) Fond operativ Vaida-Voevod Alexandru, dos. I 185.014, f. 272–274.

¹¹¹⁴ A jelentés szerint Maniu Vaidától értesült a magyar ajánlatról.

¹¹¹⁵ ACNSAS, fond operativ Vaida-Voevod Alexandru, dos. I 185.014, f. 275–276.

méltatta *Erdélyi történet* című trilógiáját,¹¹¹⁶ de nem tett utalást Bánffy 1943-as útjára és állítólagos találkozójukra.

A feszültségek újbóli kiéleződése

Bánffy hazatérése után a magyar kormány Berlin és főleg Róma közbenjárásával szeretne volna újra tárgyalóasztal mellé ültetni román partnerét. A magyar–román párbeszéd esélyei rövid időre újra megnöttek, Musso-
lini július végi eltávolítása és az ezt követő olasz események azonban keresztülhúzták az újabb tárgyalások terveit. Mindkét kormány meggyőződött arról, hogy nem lehet Olaszországhoz igazodva előkészíteni az átállást, külön-külön kell megtalálniuk a háborúból való kivezető utat.¹¹¹⁷ Időközben Ion Antonescu július 18-án Nagyszebenben tartott beszédében azt hangoztatta, hogy Romániának helyre kell állítania területi integritását, és nyíltan megfenyegette Magyarországot.¹¹¹⁸ Válaszként Antal István tárca nélküli nemzetvédelmi-propaganda miniszter augusztus 9-én Kolozsváron „igen vehemens” hangon támadta Romániát, kinyilvánítva, hogy országa kész megvédeni Észak-Erdélyt.¹¹¹⁹

A kétoldalú viszony mindvégig feszült maradt 1943 második felétől a vizsgált időszak végéig. A román nagyvezérkar már korábban is előkészületeket tett az esetleges magyar támadás kivédésére, illetve Észak-Erdély majdani katonai visszavételére. Akárcsak a magyar, a román vezetés is megpróbált minél több katonai egységet hazaszállítani a keleti frontról, ezenkívül titkos fegyverraktárakat létesített, és maszszív csapatösszevonásokat rendelt el a magyar–román határon.¹¹²⁰ A ro-

¹¹¹⁶ Alexandru Vaida-Voevod: *Memorii*. [Emlékiratok.] Prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban. Vol. I. Cluj-Napoca, 2006, Editura Dacia, 151., 174–179.

¹¹¹⁷ Csátári: i. m. 250.; Trașcă: *Tratativele româno-maghiare...* 498–499.

¹¹¹⁸ *Universul*, 1943. július 20., 1.; Trașcă: *Tratativele româno-maghiare...* 499. Csátári 1943. július 18-a helyett június 19-ére teszi – tévesen – a beszéd elhangzásának napját. Csátári: i. m. 251.

¹¹¹⁹ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 21., f. 266.; 279–280.; 287.

¹¹²⁰ Trașcă: *Relațiile româno-maghiare (II)*... 399.

mán kormány állandó jelleggel igyekezett fenntartani az ország közvéleményének magyarelles hangulatát. Sztankay 1943. július 2-i jelentése szerint a dél-erdélyi magyarelles revíziós propaganda – hivatalos román kezdeményezésre és segédlettel – egyre erősödött. A sajtóban és a gyakori magyarelles gyűléseken „a közeledő háborús leszámolás hitét szuggerálják a közvéleménynek.”¹¹²¹ Különösen nagy visszhangja volt Mihai Antonescu egyik török újságnak adott, 1943. október 15-én megjelent interjűjának. Ebben Magyarországot támadta, élesen bírálva az észak-erdélyi magyar nemzetiségpolitikát. Az interjút később valamennyi román lap leközölte,¹¹²² a magyarországi sajtó pedig nem hagyta válasz nélkül.

Ezzel párhuzamosan a (főleg észak-erdélyi) magyar lakosság bizonyos rétegeiben erősödött a románellenesség, a román nemzetiségűekkel szemben tanúsított intoleráns magatartás. 1943. október 26-án a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségének elnöksége „az előrelátható összejutások elkerülése végett” azt ajánlotta az ottani román egyetemi hallgatóknak, hogy maradjanak távol az előadásoktól. Buza László rektor azonban a leghatározottabban fellépett a kirekesztés ellen. Kijelentette: nem tűrheti el, hogy „nemzetisége miatt bárkit személyében bántódás érjen”, és minden diákot felszólított, tartózkodjon az egyéni megtorlástól.¹¹²³

A román–magyar viszony alakulásának mérlegét megvonva, 1943. november 12-én Sztójay is arra a következtetésre jutott, hogy a helyzet rosszabbodik, és az ellentétek nem enyhülnek, hanem éleződnek.¹¹²⁴ A légkör még inkább elmérgesedett az 1943. december 1-jei, az Erdély Romániával való „egyesülésének” 25. évfordulója alkalmából rendezett országos ünnepek következményeként. Hertelendy Andor követ összegzése szerint az ünnepi beszédek és a román sajtóban száza-

¹¹²¹ MOL K 63 1943-27. Bukarest II., 271. cs., sz. n., 437.

¹¹²² Lásd *Universul*, 1943. október 21., 1–2. o.; vö. MOL K 63 1943-27. Braszó, 270. cs., 86/1943. pol. sz.

¹¹²³ MOL K 63 1940-27/7., 255. cs., sz. n.

¹¹²⁴ Csátári: i. m. 338.

val megjelent cikkek „hemzsegték az évszázados magyargyűlölettől”. Minden megnyilatkozásnak „ugyanaz a két szó volt a vezérelve, amelyeket az utcákon tüntető tömeg kiabált: *Vrem Ardealul – Erdélyt akarjuk*.”¹¹²⁵

A feszültség 1944 elején, néhány héttel Magyarország német megszállása előtt érte el tetőfokát, amikor is mindkét országban magasra csaptak az egymás elleni indulatok. Az eseményeket az 1944. február 26-i brassói magyarellenés incidens robbantotta ki. Ennek során egy segélyből élő szászrégeni román menekült, Gavril Olteanu¹¹²⁶ a brassói Korona szállóban két társával együtt rátámadt az ottani magyar alkonzulra. Verekedést provokált ki, majd másnap ugyanott újból botrányt okozott.¹¹²⁷ „Válaszként” március 3-án és 4-én románellenes tüntetésekre került sor Kolozsváron, amelyeken főleg egyetemi hallgatók vettek részt. A rendőrség szétoszlatta ugyan a tüntetéseket, de a rendezavarók így is több román nemzetiségű személyt bántalmaztak az utcán, és megrongálták a görög katolikus teológia épületét.¹¹²⁸ Buza László rektor felkérte a diákságot, „igyekezzék csillapítólag hatni azokra, akik nem tudnak uralkodni a dél-erdélyi állapotok miatt érthető elkeseredésük felett.” Azzal az indoklással, hogy „a légkör nem alkalmas munka végzésére”, átmenetileg bezáratta az egyetemet.¹¹²⁹ Ami a román reagálást illeti: Ion Antonescu betiltotta ugyan a bukaresti román egyetemisták tervezett ellentüntetését,¹¹³⁰ de március 15-i sajtóértesülések

¹¹²⁵ MOL K 63 1943-27. Bukarest II., 271. cs., 362/1943. pol. sz.; vö. *Universul*, 1943. december 2., 1., 3., 5–6.; MOL K 428 1097. cs. 85., 91.

¹¹²⁶ Olteanu volt a később, 1944 őszén a székelyföldi magyarok elleni brutális gyilkosságokról elhíresült *Iuliu Maniu* elnevezésű önkéntes zászlóalj parancsnoka. Erre nézve lásd Arh. N.I.C., fond Ministerul de Interne – Direcția Administrației de Stat, dos. 19/1944–1945.

¹¹²⁷ Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 208/1944., f. 7.

¹¹²⁸ MOL K 428 1098. cs. 59.; MOL K 28 71. cs., 117/IV-1944-0-19.030. sz.

¹¹²⁹ MOL K 28 71. cs., 117/IV-1944-0-19.030. sz.; MOL K 428 1098. cs. 81.

¹¹³⁰ „Romániának nem szabad hibáznia” – mondta ezzel kapcsolatban a marsall egy 1944. március 11-i egyetemi értekezleten. Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 208/1944., f. 11.

szerint a román főváros diáksága mégis rendezett „egy nagy nemzeti tüntetést” tiltakozásképpen a „Kolozsvárt lezajló barbár cselekedetekre”.¹¹³¹ Hitler nyilatkozata és az Észak-Erdéllyel kapcsolatos bukaresti remények

Magyarország 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállását általában örömmel és elégtétellel fogadta az észak-erdélyi román-ság, akárcsak a romániai közvélemény és a bukaresti vezetés. A legtöbben abban reménykedtek, hogy Észak-Erdély rövid időn belül visszaszakerül Romániához.¹¹³² Ion Antonescu szándékait jelezte, hogy már a Ribbentrop-pal folytatott 1944. február 27-i tárgyalásán a Magyarország elleni fellépést szorgalmazta, mivel „egy bizonytalan Magyarország a front hátában rendkívüli veszedelemmé válhat. Nem szabad engedni, hogy az események élénk vághassanak.”¹¹³³

Alig egy hónappal később, már a megszállást követően, március 23-án Hitler „négy szemközti” nyilatkozatot tett Antonescunak. Eszerint a magyar kormány illojális magatartása miatt, és mert sem Románia, sem Magyarország a lelke mélyén nem fogadta el a második bécsi döntést, „Németország nem itéli célirányosnak, hogy továbbra is a bécsi döntés aláírójaként fungáljon.” A Führer ugyanakkor arra kérte a marsallt, hogy a nyilatkozatot egyelőre senkinek se említse, mert egy alkalmas pillanatban majd ő maga fogja azt nyilvánosságra hozni.¹¹³⁴ A bejelentést Antonescu hálával és maximális elégtétellel nyugtázta. Úgy érezhette; Hitler szavai visszamenőleg is igazolják a Magyarországgal szemben követett politikáját, valamint a Führerhez való személyes lojalitását. A megbeszélés további részében ezért nyíltan szabadjárá en-

¹¹³¹ MOL K 428 1098. cs. 102.

¹¹³² MOL K 28 71. cs., 117/IV-1944-0-19.978. sz.; vö. Arh. N.I.C., fond PCM, dos. 85/1944., f. 86.; Trașcă: *Relațiile româno-maghiare (II)*... 403.

¹¹³³ Ránki: *Hitler hatványolc tárgyalása*... 2. kötet, 53. sz. irat, 223.

¹¹³⁴ Uo. 2. kötet, 57. sz. dokumentum, 268.

gedte magyarellenes érzelmeit. A magyar hadsereg lefegyverzését javasolta Hitlernek, és hosszasan fejtegette, mennyire nem bízik Magyarországon s az új magyar kormányban.¹¹³⁵ A másnapi, 24-i tárgyaláson azt indítványozta, hogy a magyar csapatokat Észak-Erdély egész területéről vonják ki, és szállítsák vissza az onnan elmenekült románokat, akiknek számát 230 ezerre becsülte.¹¹³⁶

Hitler négy szemközti nyilatkozatából – amit ígéretével ellentétben soha nem tett publikussá – semmiféle propagandisztikus vagy egyéb hozadéka nem származott a román vezetésnek, viszont még magabiztosabbá tette a magyar kormánnyal szemben. A német diktátort a bejelentés nem kötelezte semmire, arra viszont jó volt, hogy Antonescut Észak-Erdély majdani visszaadásával hitegesse, és ezzel megtartsa őt hű szövetségésének.¹¹³⁷ Ottmar Trașcă szerint a marsall újból Hitler két-színű politikájának esett áldozatul, mivel elkövette azt a hibát, hogy elhitte: Németország jóvoltából országa végleges győzelmet aratott a Magyarországgal folytatott területi vitában.¹¹³⁸

A berlini döntéshozóknak a két csatlós állammal szembeni, a tárgyalat korszak egészét jellemző álságos, kétszínű politikáját jól illusztrálja a német Külügyi Hivatal egyik 1944. augusztus 10-i, a moldvai csángó magyarok áttelepítését szorgalmazó magyar kéréssel kapcsolatos feljegyzése. A dokumentum – nem kevés cinizmussal – leszögezi: „Szükségtelennek látszik, hogy a Birodalmi Kormányzat magára vegye azt a kellemetlenséget, hogy a moldvai csángók áttelepítésére vonatkozó magyar kérést elutasítsa. Ha ez a kérés különböző okok miatt teljesíthetetlen, meg kellene próbálnunk az elutasítás kényelmetlen szerepét a románokra hárítani. [...] Végezetül, ha a kelet-európai országoktól

maximális háborús erőfeszítéseket várunk, legalább a kisebb problémáik és kívánságaik iránti érdeklődés látszatát kellene, hogy fenntartsuk, mintha rájuk is gondolnánk, és nem csak magunkra.”¹¹³⁹

A Sztójay-kormány Németország feltétlen támogatását, a háború maximális és töretlen folytatását tekintette legfőbb feladatának. Ebből a törekvéséből következett az a békülékeny hang, amit a „közös arcvonalon” álló országokkal, így Romániával is alkalmazott. Március végén Sztójay Gyárfás révén megüzente Antonescunak: a magyar kormány kerülni fog minden olyan lépést, ami a két ország közötti ellentéteket mélyítené. Április elején Budapesten Filottival is közölték: Sztójay a kétoldalú viszony normalizálását kívánja.¹¹⁴⁰ Az 1944 júniusában észak-erdélyi körúton tartózkodó Jaross Andor belügyminiszter ebben a szellemben mondott Kolozsváron beszédet. Az együttműködés szükségességét emelte ki, majd felszólította a magyar és az észak-erdélyi román lakosságot: halasszák el nyugodtabb időkre a köztük feszülő ellentétek megoldását, hogy együtt nézhessenek szembe a „Keletről fenyegető veszedelemmel”.¹¹⁴¹

A magyar külügyminisztérium sajtóosztályán ezzel majdnem egy időben kijelentették: „határozottan és őszintén” a két ország közeledésén munkálkodnak, ezért a magyar sajtó semmiféle olyan anyagot nem fog leközölni, ami Románia elleni támadásként értelmezhető.¹¹⁴² Zilahy-Sebess Jenő sajtófőnök egy 1944. július 3-án kelt levelében megerősítette: „Az egész magyar sajtóban minden olyan jellegű cikket, tudományos értekezést, hírt vagy közleményt leállítottam, amely a románokat vagy román vezető személyiségeket, avagy politikai felfogásukat a legkisebb mértékben érinthetné [...]. Ezzel az intézkedéssel még egy-

¹¹³⁹ Arens: i. m. 4. sz. irat, 93–94.

¹¹⁴⁰ Lásd Csátári: i. m. 353–354.

¹¹⁴¹ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 21., f. 493–494.; vö. Csátári: i. m. 358.

¹¹⁴² Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 21., f. 494.

szert megpróbálom a román–magyar sajtóviszonyban a béke létrehozatalát, amely a mai sorsdöntő időkben mindkét ország számára kívánatos volna.”¹¹⁴³

A magyar–román viszony normalizálása céljából 1944 nyarán Budapest tárgyalásokat kezdeményezett a román kormánnyal az iskolaügyek és a munkaszolgálatosok helyzetének rendezése érdekében.¹¹⁴⁴ Már ezt megelőzőleg Sztójay közölte Filottival: őszre a magyar kormány engedélyezné az észak-erdélyi román felekezeti iskolák megnyitását. A bejelentést meglepéssel fogadták ugyan Bukarestben, de „nem örvendeztek” a szakértői tárgyalásoknak, mert – az indok szerint – azok elhúzódtásától tartottak. Traub István ideiglenes magyar ügyvivővel közölte: „a kérdés most már nem olyan sürgős, mert hiszen az iskolák más okokból valószínűleg nem fognak az ősszel sem itt, sem Magyarországon megnyitni.”¹¹⁴⁵

A burkolt célzás a keleti front vesztes közelségére utalt, Bukarest tartózkodó magatartását azonban mégsem ez magyarázza. A valódi ok a román kormány azon – egyre erősödő – reménye lehetett, hogy a nagyhatalmak ígéreteinek, illetve titkos üzeneteinek megfelelően a bécsi döntés megsemmisítése, Észak-Erdély visszacsatolása már csak idő kérdése. Ion Antonescu 1944. március 23-án Hitlernek kifejtette: Románia ellenségei, a szövetséges hatalmak már kijelentették, hogy nem ismerik el a bécsi döntést, melyet addig a napig csak Németország, a „szövetséges társ” tartott érvényben.¹¹⁴⁶ Miután azonban Hitler is elismerte a bécsi döntés érvénytelenségét, Antonescu – aki már korábban felajánlotta az ellenzéknek: átadja nekik a hatalmat, ha jobb békefeltételeket érnek el, mint ő¹¹⁴⁷ – joggal reménykedhetett abban, hogy akár-

¹¹⁴³ Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj (Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár), fond Redacția ziarului „Hitel” 1942–1944, f. 438. Zilahy-Sebess Jenő 1944. július 3-i levele Albrecht Dezső országgyűlési képviselőnek.

¹¹⁴⁴ Csátári: i. m. 358–359.

¹¹⁴⁵ MOL K 63 1944-27. 272. cs., 119/1944. pol. sz. irat, nemzeti irattár 1944. évi irattár.

¹¹⁴⁶ Ránki: *Hitler hatvannyolc tárgyalása...* 2. kötet, 57. sz. irat, 271–272.

¹¹⁴⁷ Hillgruber: i. m. 218.

melyik fél kerül ki győztesen a háborúból, Románia számíthat Észak-Erdély visszacsatolására.

Bukarestnek 1944 nyarán főként ezért nem volt sürgős az észak-erdélyi román lakosság helyzetének javítása, a kétoldalú kapcsolatok normalizálásának gondolata pedig végképp háttérbe szorult a Magyarországgal szembeni közeli „visszavágás” reményében.

A romániai magyar sajtó a bécsi döntés megsemmisítését követően a magyar kormány által kezdeményezett tárgyalásokról és a román kormány válaszáról is beszámolt. A sajtó a román kormány válaszában a magyar kormány által kezdeményezett tárgyalásokról és a román kormány válaszáról is beszámolt. A sajtó a román kormány válaszában a magyar kormány által kezdeményezett tárgyalásokról és a román kormány válaszáról is beszámolt.

A romániai magyar sajtó a bécsi döntés megsemmisítését követően a magyar kormány által kezdeményezett tárgyalásokról és a román kormány válaszáról is beszámolt. A sajtó a román kormány válaszában a magyar kormány által kezdeményezett tárgyalásokról és a román kormány válaszáról is beszámolt. A sajtó a román kormány válaszában a magyar kormány által kezdeményezett tárgyalásokról és a román kormány válaszáról is beszámolt.

[illegible]

V.

ÖSSZEGZÉS

V.
ÖSSZEGZÉS

A második bécsi döntés a 20. századi magyar–román kapcsolatok történetében új szakasz kezdetét jelentette. Erdély megosztása ugyanis rövid, átmeneti időre, mintegy négy évre megváltoztatta a két állam korábbi „szereposztását”: a területi *status quo*t addig mérően védelmező Románia lett az, amely – a bécsi döntést meghozó tengelyhatalmak határozott tiltása ellenére – egyre nyíltabb revíziós politikát folytatott Magyarországgal szemben. A magyar kormány sem tekintette véglegesnek az új határt, és Erdély északi felének megtartása mellett hosszabb távon (burkoltan) a nagyobb és gazdagabb déli rész megszerzését is célul tűzte ki maga elé.

A területi kérdés mellett a dél-erdélyi magyar és az észak-erdélyi román kisebbségek helyzetének megoldatlansága terhelte leginkább a kétoldalú viszonyt. Az észak-erdélyi bevonulás során, majd a katonai közigazgatás idején a román lakossággal szemben elkövetett kivrívó magyar atrocitások (Ördögkút, Ipp, Zilah, Bánffyhunyard, majd Omboztelke, Vasasszentgothárd) jelentősen hozzájárultak a két ország között amúgy is igen feszült légkör elmérgesedéséhez. Az észak-erdélyi románok között ráadásul már a bevonulást megelőzően hisztérikus hangulat, félelem, sőt pánik uralkodott el, amelynek eredményeként rémregénybe illő, minden valós alapot nélkülöző történetek is elterjedtek a „barbár” magyar kegyetlenkedésekről. A romániai sajtóban – felsőbb utasításra – uszító és gyűlölködő magyarelles kampány kezdődött, nagyban hozzájárulva a szenvedélyek felizzásához. A bukaresti kormány Berlinben és Rómában igyekezett politikai tőkét kovácsolni

az atrocitásokból, és azt állította, hogy azok összefüggő „rendszer” képeznek. A román közvélemény, a publicisztika és a történetírás egy jelentős része mind a mai napig a román nép elleni szisztematikus, előre eltervezett „népirtásként” tekint a bevonulásra és az ezt követő mintegy négyéves magyar uralomra.

A bosszúvágytól terhelt légkörben Romániában már a bécsi döntés másnapján elkezdődött a magyar alkalmazottak elbocsátása, az országból való kiűzése azon elv alapján, hogy „Románia csak a románoké legyen”. Válaszként 1940. október elején a magyar kormány több száz észak-erdélyi román toloncolt ki embertelen körülmények között, tehervagonokban Magyarország területéről. A lépés elhibázottnak bizonyult, és ellentmondott a korabeli magyar kormányok által vallott Szent István-i, viszonylag toleráns nemzetiségpolitikának is, amely az erdélyi népek megbékélésének fontosságát hangsúlyozta. Mihai Antonescu, a román katonai és diplomáciai hatásai is voltak. Ami az elsőt illeti, a kiutasítások a kölcsönösségen és a retorzióan alapuló, több-kévesebb intenzitással 1944 augusztusáig tartó kisebbségpolitika kezdetét jelentették mindkét országban. Diplomáciai téren pedig a kisebbségi kérdés október eleji elmérgesedése hozzájárult a Budapesten folyó magyar–román likvidációs tárgyalások megszakadásához, illetve azon román „felismerés” kikristályosodásához, hogy a két kormány közvetlen tárgyalások útján nem tud megégyezni, és csak a tengelyhatalmak beavatkozása járhat eredménnyel. A román kormány ezen irányváltásában bürkoltan már benne rejtett a később nyíltan is megfogalmazott célkitűzés. Eszerint a tengelyhatalmak előtt rá kell mutatni a bécsi „diktátum” minden téren abszurd következményeire, valamint arra, hogy a döntést tulajdonképpen a magyar fél érvényteleníti, mivel az észak-erdélyi románok üldözésével megszegi az előírásokat. A fenti érvelés logikája mentén haladva már a nagyhatalmi döntés alapját és jogosságát is meg lehetett kérdőjelezni, a kisebbségi kérdés mellett pedig Észak-Erdély területi hovatartozása is felvethetővé vált. A második bécsi döntés nyomán felgyorsult a két ország 1940 nyarán elkezdődött versengése a náci Németország kegyeiért. Ion Antonescu

úgy vélte: a Hitler iránti feltétlen hűségét értékelve Németország visszajuttatja majd Romániának Észak-Erdélyt. Ez azonban ugyanolyan illuzórikus elképzelésnek bizonyult, mint a magyar katonai és politikai elit számos – nemcsak szélsőséges – képviselőjének azon meggyőződése, hogy az addigi revíziós eredmények megtartása, valamint Dél-Erdély (és a Nyugat-Bánság) megszerzése csak odaadó németbarátsággal érhető el. Homályos megjegyzéseivel, kétértelmű magatartásával Hitler mindkét ország vezetését manipulálta és kijátszotta egymás ellen, így próbálta még inkább Németországhoz kötni őket.

Ion Antonescu 1940 novemberétől kezdve fokozatosan Hitler egyik legmegbízhatóbb szövetségesevé lépett elő. Az 1941 nyarán kirobbantott szovjetellenes háborúban Románia már kezdettől fogva jelentős erőkként vett részt Németország oldalán, és 1944 tavaszáig jóval nagyobb áldozatokat hozott a keleti fronton, mint Magyarország. Észak-Erdély visszaszerzése iránti vágya, továbbá elvakult magyar- és szlávellenessége Antonescut olyan messze vitte a Németországgal való „együttműködés” szándékában, ameddig a német megszállást megelőzően egyetlen magyar kormány sem ment el. Paradox módon Hitler akkor és úgy „jutalmazta meg” Antonescu hűségét, hogy az 1944. március 23-i négy szemközti bejelentéséből, miszerint már nem ismeri el a második bécsi döntést, semmilyen tényleges következmény nem származhatott. A nyilatkozatot ugyanis nem hozták nyilvánosságra, a szovjet csapatok pedig akkorra már elérték Románia területét.

A román kormány ennél jóval korábban, 1941. szeptember 15-én mondta ki a bécsi döntés érvénytelenségét egy-egy Berlinnek és Rómának címzett jegyzékben. A lépést azzal indokolta, hogy szerinte a magyar kormány az észak-erdélyi románok elleni erőszakos cselekedeteivel megszegte a döntőbírói határozatban vállalt kötelezettségeit, így Románia kénytelen megállapítani a határozat érvénytelenségét. A rosszul időzített és nem kellőképpen előkészített nyilatkozatot mind a német, mind az olasz fővárosban elutasítóan fogadták, ami az akciót kezdeményező Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettes, külügyminiszter személyes kudarca is volt. A bejelentésnek nem lett közvetlen következménye (a magyar vezetés például nem is tudott róla 1943 júniusáig),

a román diplomácia lehetőségeit mégis jócskán leszűkítette. Ezt követően ugyanis Bukarest – ha következetes akart maradni az álláspontjához – nem bocsátkozhatott sikeres tárgyalásokba a magyar kormánnyal a bécsi döntés alapján, és mindössze a határok megváltoztatásának a lehetősége érdekelt. Valójában ezzel (is) magyarítható a román kormány későbbi elutasító magatartása szinte minden magyar kezdeményezéssel szemben, amely a kétoldalú viszony megjavítására irányult.

A két kormány egymás közötti, politikai jellegű kapcsolataiban már ezt megelőzően, 1941 júniusától mintegy fél éves „szünet” állt be. 1942 márciusában a kibékíthetetlen – de a tengelyhatalmak nyomása folytán addig inkább lappangó – magyar–román ellentétek egy időre hirtelen felszínre törtek, és az ezt követő hónapok során fokozatosan egyre inkább elmérgesedtek. E folyamat 1942 derekán érte el a tetőpontját (ekkor egy magyar–román fegyveres konfliktus kirobbanásával is számolni lehetett), majd az év végén átmeneti enyhülés következett.

Időközben mindkét kormány tovább folytatta az 1940 októberében elkezdett, a kölcsönösségen alapuló nemzetiségpolitikáját. A korábbi helyzethez képest a különbség az volt, hogy a tengelyhatalmak 1940. őszi közvetítésének (Altenburg–Roggeri bizottság), valamint az észak-erdélyi polgári közigazgatás bevezetésének köszönhetően 1940. november végétől a határ mindkét oldalán megszűntek a kisebbségek ellen irányuló legkirívóbb atrocitások. A dél-erdélyi magyar és az észak-erdélyi román kisebbség jogvédelmét az 1941 januárjában fölállított brassói, illetve kolozsvári székhelyű német–olasz tisztibizottságok szolgálták. Alacsony hatékonysággal működtek, azonban már pusztán létük is valamelyest növelte a kisebbségek biztonságérzetét. Általában véve megállapítható, hogy a német–olasz békítési törekvések csillapítólag hatottak Erdélyben, és visszatartó hatást gyakoroltak a nemzetiségekkel szembeni román, illetve magyar hatósági bánásmód terén. Ezt támasztja alá az is, hogy az 1942 júniusában létrehozott ún. Hencke–Roggeri különbizottság dél-erdélyi vizsgálatai nagyban hozzájárultak a román kormány 1942 májusában elhatározott titkos tervének megvalósulásához, amely a dél-erdélyi magyarság módszeres kiűzését irányozta elő.

A magyar és a román kormány nemzetiségpolitikai elképzelései gyökeresen eltértek egymástól. Teleki, Bárdossy és Kállay magyar miniszterelnökök különböző hangsúlyokkal ugyan, de a Szent István-i nemzetiségpolitika elvét vallották. Teleki igazságon és méltányosságon alapuló kisebbségi politikát hirdetett, de ezen elgondolása nem, vagy csak részben valósult meg. Elképzelései – minden viszonylagos toleranciájuk ellenére – Észak-Erdély esetében az ottani románok jogait szűkítő, míg a magyar lakosság jogait kiterjesztő szándékot (is) takartak, és ezt hangoztatta Bárdossy is. Kállay megnyilatkozásait a nemzetiségi kérdésben többnyire visszafogott, békülékeny hangnem jellemezte. Viszonylag türelmes, megértő kisebbségpolitikát hirdetett, amelynek távlati célja azonban – akárcsak elődeinél – a magyarság Kárpát-medencei primátusának az önkéntes elismertetése volt.

Az Antonescu-rezsim ez irányú elképzeléseit – a hitleri eszmékkel összefüggésben is – az etnikai tisztogatás szándéka hatotta át. Egyik legfőbb távlati célkitűzése a homogén nemzeti állam létrehozása, az összes nem román lakosnak az országból való eltávolítása volt. Etnokratikus szemléletmódjának megfelelően az államvezető úgy vélte, a román állam a többségi nemzet kizárólagos uralmának az eszköze, ezért a román társadalom minden területét meg kell „tisztítani” a kisebbségektől. Hasonlóan nyilatkozott Mihai Antonescu is, aki „az idegen elemek teljes és erőszakos eltávolításáról” vizionált. „Ideális” megoldásnak mindketten a lakosságcserét tartották volna, amelyre vonatkozólag Sabin Manuilă, Vasile Stoica és mások konkrét terveket is kidolgoztak.

A sztálingrádi fordulatot követően a színpalak mögött a korábbihoz képest egyfajta „fordított versengés” indult meg a két ország között. Ennek tétje az volt, hogy melyikük tud jobb békefeltételeket elérni a nyugati nagyhatalmaknál, majd melyikük képes előbb átállni a szövetségesekhez. Már ezt megelőzően mindkét országban elkezdődött a háború utáni békekonferenciára való felkészülés. Magyarországon a béke-előkészítés irányítását 1943-ban a külügyminisztérium politikai osztálya kapta feladatul, amelyet júliustól Szegedy-Maszáék Aladár vezetett. A munka elvi alapjait ő dolgozta ki még 1942 végén, angolszász

győzelemmel számolva. Az ún. Béke-előkészítő Iroda 1944 márciusáig, a német megszállásig működött. A magyar békeelképzelések jó része az integrális revízió vagy az ahhoz közelítő nagyrevíziós elképzelések mentén mozgott. Léteztek azonban más, ennél jóval realistább megközelítések is, mint a Szociáldemokrata Párté vagy Bibó Istváné, amelyek szakítottak a Szent István-i államelvvel.

Romániában Mihai Antonescu 1942 júniusában hozta létre a Béke Irodát, amelynek szervezeti felépítése részben Vasile Stoica korábbi elképzeléseit tükrözte. A sztálingrádi vereség törést jelentett az addig német győzelemben gondolkodó Mihai Antonescu által irányított Iroda tevékenységében. Utolsó ülését 1943. augusztus 26-án tartotta, bár a munka – változó intenzitással – még 1944 első felében is folytatódott. Az Antonescu-rezsim békeelképzelései a szláv- és bolsevizmusellenes ségen alapultak, és 1942 őszéig a hitleri „új Európába” vetett bizalom hatotta át őket. A sztálingrádi ütközet után Mihai Antonescu a „kompromisszumos” békében hitt, míg például Vasile Stoica, a román béke-előkészítés tényleges irányítója – akárcsak Iuliu Maniu, az ellenzék vezetője, az egyik legnépszerűbb és legtekintélyesebb román politikus – az angolszász győzelemben. Mindannyiuk közös célja azonban a második bécsi döntés eltörlése, országuk területi integritásának helyreállítása volt.

Viszonylagos nyugalmi állapot jellemezte a két ország egymáshoz való viszonyát 1943 első felében: az enyhülés jelei mutatkoztak, a feszültség érezhetően csökkent. Az ellentétek elsimítását, a két ország közeledését – szovjet- és (titokban) németellenes éllel – hivatalosan Mihai Antonescu kezdeményezte 1942 végén, a sztálingrádi katasztrofális román vereséget követően. Lépését elsősorban az akkor még viszonylag ép magyar haderőtől való félelme motiválta. Amint azonban a közvetlenül fenyegető „magyar veszély” elmúlóban volt, úgy mérséklődött a megbékülés iránti kezdeti román lelkesedés, hogy aztán 1943 júniusában a Bánffy–Mironescu tárgyalások teljes kudarccal végződjenek. Hasonló sorsra jutott Iuliu Maniu kezdeményezése is, aki Bethlen Istvánal szeretne volna titokban felvenni a kapcsolatot. A Románia számára – Magyarországgal összehasonlítva – időközben kedvezőbb irányba

megváltozott katonai és politikai helyzet miatt a román–magyar kiegyezés gondolata 1943 nyarára Bukarestben elveszítette az aktualitását. 1943 júliusára a két ország közötti viszony így visszatért a már „megszokott”, 1942. december előtti kerékvágásba, és – az 1944. augusztus 23-ig tartó korszakot illetően – a továbbiakban sem állt be számottevő javulás e téren.

A határ mindkét oldalán élő román, illetve magyar lakosság – kiélezett helyzetekben – 1940–1944 között többször is tanújelét adta ugyan az egymás iránti szolidaritásnak, de ennek vajmi csekély hatása volt a hivatalos politikára. Az meg végképp kevésnek bizonyult, hogy néhány román diplomata informális beszélgetéseken a megbékélés hívének mutatkozott. A kétoldalú viszony alakulására nem volt számottevő befolyásuk a román–magyar együttműködés megteremtését célzó észak-erdélyi magyar baloldali „demokratikus, népi mozgalmaknak” sem, mint ahogy Vásárhelyi János és mások példamutató, a tolerancia, illetve a román–magyar „kiegyezés” felé mutató szavai sem találtak elegendő követőre.

A feltétlen németbarát Sztójay-kormány a háború töretlen folytatását tekintette legfőbb feladatának, ebből következett a békülékeny hang Romániával, a kapcsolatok normalizálásának szándéka. Bukarest azonban tartózkodóan reagált a közeledési kísérletekre, mivel – nem minden alap nélkül – abban reménykedett, hogy a bécsi döntés megsemmisítése már csak idő kérdése, bármelyik fél is kerüljön ki győztesen a háborúból. Az 1944. augusztus 23-i román átállás végül komoly szerepet játszott abban, hogy a nagyhatalmak Erdély kérdésében alapvetően Románia javára döntöttek, bár az új határ nyomvonala csak később dőlt el végérvényesen.

... ..

Az ünnepségre a királyi különvonaton Kolozsvárra érkezett I. Mihály király, Petru Groza miniszterelnök a kormány tagjaival, Andrej Visinszkij szovjet külügyi népbiztoshelyettes, valamint a román politikai, egyházi és kulturális élet számos vezetője. A küldöttség előbb a görögkeleti katedrálisban hálaadó istentiszteleten vett részt, majd a főtérre vonult, ahol már több tízezres tömeg várakozott. Az emelvény előtt katonai díszőrség köszöntötte a román uralkodót, aki délceg természetével kitűnt a körülötte állók közül. A téren megjelent románok őt éljenezték, ám a tömeg többségét kitevő, a Magyar Népi Szövetség által mozgósított és megszervezett, népviseletbe öltözött magyarok túlharsogták őket, és Grozát éltették.

A királyon, bár kétségtelen elégtételt érzett Észak-Erdély visszatérése miatt, a lelkesedés legkisebb jele sem mutatkozott. Ellenkezőleg, fel-tűnően gondterhelt és hallgatag volt, olyannyira, hogy beszédet sem kívánt mondani. Komoly aggodalmat érzett az egyre növekvő szovjet befolyás miatt, és talán az is nyugtalanította, hogy Sztálin döntését, a tria-noni magyar-román határ helyreállítását a háborút lezáró békeszerző-désnek utólag még szentesítenie kell.

Groza viszont láthatóan elemében volt. Nagy hatású, lelkesítő be-szédet tartott románul, amit magyarul is megismételt. A miniszterelnök többször is kihangsúlyozta: mindent meg fog tenni azért, hogy béke le-gyen Erdély földjén. Arra törekszik, hogy nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül mindenki egyenlő jogokat élvezzen: El fogja tüntetni a gyűlöletet és az ellenségeskedést, amely annyi szenvedést, bajt okozott a történelem során. Nem akarja, hogy a románok és a magyarok, aki-ket a 'sors összehozott', továbbra is viszályban éljenek egymással. Bé-kességet szeretne teremteni közöttük. A demokratikus és szabad Ro-mánia – mint mondta – hazája lesz minden együtt élő népnek. Beszé-de végén a Szovjetuniót, Sztálint, a felszabadító Vörös Hadsereget és Mihály királyt éltette. Szavait hatalmas éljenzés fogadta. Főleg a ma-gyarok ünnepelték lelkesen, miközben piros-fehér-zöld és vörös zász-lóikat lengették.

Nem sokkal Groza beszéde után, amelyet a román rádió élőben köz-vetített, Onisifor Ghibu, a kolozsvári (de a második bécsi döntés után átmenetileg Szebenbe költözött) I. Ferdinánd Egyetem tanára előadást tartott diákjainak. A szélsőségesen nacionalista, élesen magyar- és kato-likusellenes nézeteiről ismert professzor érezhetően még mindig Groza szavai hatása alatt állt. Ezzel magyarázható, hogy aznap nem szaktár-gyáról, a pedagógiáról beszélt, hanem a magyar-román viszonyról ér-tekezett, és a miniszterelnök állításait vitatta. Költőinek szánta a kér-dést: ha ezeréves együttélésük során a román és a magyar nép között nem jött létre a megbékélés, meg lehet-e azt valósítani egy hónap vagy néhány év alatt? Anonymusig ment vissza annak bizonyítására, hogy a románok békekezdeményezéseit a magyarok sohasem fogadták el a múltban. A történelemből tehát azt a következtetést lehet leszűrni – bi-

zonygatta vehemensen –, hogy e két nép között nem jöhet létre őszinte barátság és megértés. Az egyedüli megoldást a lakosságcsere jelenthe-ti. Jobb a magyaroknak, ha Magyarországon élnek; ő maga is úgy véli, hogy erre kell őket nevelni.¹¹⁴⁸

Nem tudjuk, szavai milyen hatást váltottak ki a diákokból. Vajon ki-nek adtak igazat: a megbékélést őszintén hirdető miniszterelnöknek vagy az annak lehetetlenségét ugyanolyan meggyőződéssel valló tudósnak?

Arról, hogy a jövőben milyen irányba fejlődnek a román-magyar kapcsolatok, 1945. március 13-án senki nem állíthatott biztosat, talán még a Kolozsvárra érkezett magas rangú vendégek sem. Mint ahogy arról is csak halvány sejtésük lehetett, hogy hosszabb távon mi lesz a két ország sorsa: képesek lesznek-e kivívni tényleges függetlenségüket, vagy pedig betagozódnak a szovjet világbirodalomba? Ehhez a kínzó problémához képest még az évszázados ellentétekkel terhelt magyar-román viszony alakulása is csak másodrangú kérdésnek számított.

¹¹⁴⁸ Onisifor Ghibu előadásának szövegét lásd Arh. N.I.C., fond personal Onisifor Ghibu, dos. 337/1945.

Arhivele Naționale Direcția Județeană Harghita (Román Nemzeti Levéltár Harghita Megyei Igazgatósága, Csíkszereda)

fond Prefectura Județului Ciuc, Subprefect, Administrația militară județenească
fond Prefectura Județului Ciuc, Subprefect, Administrația militară orășenească
fond Prefectura Județului Ciuc, Prefect, Corespondență secretă

Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár
Püspöki Levéltár

Magyar Országos Levéltár

Miniszterelnökség, Minisztertanács jegyzőkönyvek K 27

Miniszterelnökség, Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály iratai K 28

Miniszterelnökség, Az észak-erdélyi ügyek fővezérési kormány megbízottja
K 53

Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai K 63

Külügyminisztérium, Politikai Osztály rezervált iratai K 64

Külügyminisztérium, Berliini követség iratai K 83

Sajtólevéltár, MTI Rt. iratai, Könyomatosok K 428

Sajtólevéltár, Kozma Miklós iratai K 429

Sajtólevéltár, Sajtóarchívum, Erdéllyel foglalkozó lapkivágatok, kéziratok és
cikkgyűjtemények K 610

Keleti Actio P 1077

Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztály iratai XIX-J-1-a

Hadtörténelmi Levéltár

Hadügyminisztérium Béke-előkészítő Bizottsága

M. kir. I. gyorshadtest parancsnokság

M. kir. 2. honvéd hadsereg-parancsnokság

M. kir. honvéd vezérkar főnöke 1919–1945

M. kir. Honvédelmi Minisztérium 1919–1945

Olasz–német tisztbi bizottság magyar összekötő tiszt, Kolozsvár 1941–1944

PARLAMENTI FORRÁSOK

Az 1939. évi június hó 10-re kihirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója.
Hiteles Kiadás. Budapest, 1939, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája. Budapest, VII–XVIII. kötet.

Az 1939. évi június hó 10-ére kihirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója.
Hiteles Kiadás. Budapest, 1939, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája. Budapest, I–III. kötet.

FORRÁSKÖZLÉSEK

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944. Összeállította Ránki György és mások. Budapest, 1968, Kossuth Könyvkiadó.

Arimia, Vasile et al. (ed.): *Antonescu–Hitler. Corespondență și întâlniri inedite (1940–1944).* [Antonescu–Hitler. Kiadatlan levelezések és találkozások.] I–II. kötet, București, 1991, Cozia Ed.–Co.

Balogh Sándor (főszerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993.* Budapest, 2002, Napvilág Kiadó.

Calăfeteanu, Ion: *Români la Hitler.* [Románok Hitlernél.] București, 1999, Univers Enciclopedic.

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936–1945. V. kötet. *Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941.* Összeállította Juhász Gyula. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó.

Dobre, Florica et al.: *Anul 1940. Armata română de la ultimatum la dictat. Documente.* [Az 1940. év. A román hadsereg az ultimátumtól a diktátumig.] Vol. II. București, 2000, Editura Europa Nova.

Horthy Miklós titkos iratai. Sajtó alá rendezte Szinai Miklós és Szűcs László. Második kiadás. Budapest, 1963, Kossuth Könyvkiadó.

Juhász Gyula (összeáll.): *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban.* Kossuth Könyvkiadó, 1978, MTA Történettudományi Intézete.

Maniu, Iuliu – Antonescu, Ion: *Opinii și confruntări politice 1940–1944.* [Iuliu Maniu – Ion Antonescu. Nézetek és politikai szembesítések.] Cuvînt înainte, îngrijire de ediție Ion Calăfeteanu. Cluj Napoca, 1994, Editura Dacia.

Marșalul Ion Antonescu. Secretele guvernării. Rezoluții ale Conducătorului Statului, septembrie 1940 – august 1944. (Ion Antonescu marsall. A kormányzás titkai. Az államvezető határozatai, 1940. szeptember – 1944. augusztus.)

Selecție de Vasile Irimia și Ion Ardeleanu. București, 1992, Editura Românilor. Mocanu, Marin Radu (coord.): *România, marele sacrificat al celui de al doilea război mondial. Documente.* [România – a második világháború nagy áldozata.

Dokumentumok]. București, 1994.

Neagoe, Stelian: *Istoria politică a României între 1944–1947. Crestomația tranziției dintre două dictaturi.* (România politikatörténete 1944–1947 között. Két diktatúra közti átmenet szöveggyűjteménye.) Editura Noua Alternativă, București, 1996.

Otu, Petre (ed., pref.): *Pacea de mâine. Documente ale Comisiei constituite în vederea pregătirii conferinței de pace de după cel de-al doilea război mondial (1942–1944).* [A holnapi béke. A második világháború utáni békekonferen-

- cia előkészítése céljából létrehozott bizottság dokumentumai.] București, 2006, Editura Militară.
- Pelin, Mihai: *Iluziile lui Iuliu Maniu*. [Iuliu Maniu illúziói.] București, 2000, Editura Viitorul Românesc.
- Pintér István – Rozsnyói Ágnes: Bajcsy-Zsilinszky dokumentumok. *Századok*, 1965. 1–2. sz. 177–198.
- Pritz Pál (szerk.): *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945*. Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó.
- Puşcaş, Vasile (ed.): *Transilvania si aranjamentele europene, 1940–1944*. [Erdély és az európai rendezések, 1940–1944.] Cluj-Napoca, 1995, Centrul de Studii Transilvane. Fundatia Culturală Română.
- Ránki György (vál.): *Hitler hatvannyolc tárgyalása, 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal*. 1–2. kötet. Budapest, 1983, Magvető Könyvkiadó (Tények és tanúk).
- Réti György (szerk.): *A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról. A Darányi-kormány megalakulásától a Szovjetunió elleni hadüzenetig (1936–1941)*. Budapest, 2007, Hungarovox Kiadó.
- Romsics Ignác (főszerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1914–1999. I. kötet*. Budapest, 2000, Osiris Kiadó.
- Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944*. Budapest, 1995, Teleki László Alapítvány (A Magyarországtudás könyvtára XVI.).
- Roosevelt követe Budapesten. John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934–1941. Kiadja Frank Tibor. Budapest, 2002, Corvina Kiadó.
- Seres Attila: Márton Áron és a kisebbségi reciprocitás kérdése a magyar–román kapcsolatokban. Magyar diplomáciai iratok 1940–1943. *Limes*, 2011. 2. sz. 75–95.
- Seres Attila: Újabb szovjet dokumentumok a második bécsi döntés és a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez (1940). *Pont. Társadalomtudományi folyóirat*, 2004. 1. sz. 68–95.
- Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri, Guvernarea Ion Antonescu*. [A Minisztertanács üléseinek jegyzőkönyvei. Ion Antonescu kormányzása]. Ed. Marcel-Dumitru Ciucă et al. Vol. I–XI. Bucureşti, 1997–2008, Arhivele Naţionale ale României.
- Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerkesztette és az utószót írta Ablonczy Balázs. Budapest, 2000, Osiris Kiadó.
- Ungváry Krisztián (szerk.): *A második világháború*. Budapest, 2005, Osiris Kiadó.

VISSZAEMLEKEZÉSEK, NAPLÓK

- Balogh Edgár: *Szolgálatban. Emlékirat, 1935–1944*. Bukarest, 1978, Kriterion Könyvkiadó.
- Barcza György: *Diplomataemlékeim, 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból*. 1–2. kötet. Budapest, 1994, Európa–História (Extra Hungariam).
- Bánffy Miklós irathagyatéka. 3. Bánffy Miklós Emlékirat-töredéke (írta 1945 után). Közli: Major Zoltán. In *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve III*. 1983. Budapest, 1984, 233–236.
- Bárczy János. *Zuhanórepülés*. Második kiadás. Budapest, 1981, Magvető Könyvkiadó (Tények és tanúk).
- Bethlen Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Romsics Ignác. Budapest, 1989, Zrínyi Katonai Kiadó.
- Bossy, Raoul: *Jurnal (2 noiembrie 1940 – 9 iulie 1969)*. [Napló, 1940. november 2 – 1969. július 9.] Bucureşti, 2001, Editura Enciclopedică.
- Ciano gróf naplója, 1939–1943. Az 1946-os magyar kiadást megigazította és az előszót írta Eszes Máté. H. n., 1999, Ármádia Kiadó.
- Cretzianu, Alexandru: *Ocazia pierdută*. [Az elszalasztott alkalom.] Iaşi, 1995, Institutul European.
- Demeter János: *Századunk sodrában*. Bukarest, 1975, Kriterion Könyvkiadó.
- Fodor Sándor: *Mária lábától a sündisznóállásig. Fejezetek egy életrajzi regényből*. Csíkszereda, 2005, Hargita Kiadóhivatal.
- Gafencu, Grigore: *Jurnal, iunie 1940 – iulie 1942*. [Napló, 1940. június – 1942. július.] Bucureşti, é. n. [1991], Globus.
- Gheorghe, Ion: *Un dictator nefericit. Mareşalul Antonescu. (Calea României spre Statul satelit)*. [Egy boldogtalan diktátor. Románia útja a szatellitállam felé.] Bucureşti, 1996, Editura Machiavelli.
- Goebbels, Joseph: *Napló*. Budapest, 1994, Dunakönyv Kiadó.
- Groza, Petru: *A börtön homályában. Malmaison, 1943–1944 telén*. Budapest, 1986, Gondolat Kiadó (Közös dolgaink).
- Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, 1990, Európa–História (Extra Hungariam).
- Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Sajtó alá rendezte Pritz Pál. Budapest, 1987, Gondolat Könyvkiadó.
- Jordáky Lajos: *Napló*. Kézirat. Erdélyi Múzeum Egyesület Kézirattára, Kolozsvár.
- Jordáky Lajos kézirathagyatéka. I. Személyes és családi iratok. 2. tétel, 3. füzet, 1940. július 9 – 1941. január 4.
- Kacsó Sándor: *Nehéz szagú iszap felett. Önéletrajzi visszaemlékezések*. III. kötet. Bukarest, 1993, Kriterion Könyvkiadó.

- Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Budapest, 1978, Magvető Kiadó.
- Mindörökké, Erdély. Szervátiusz Tiborral beszélget Szervátiusz Klára. H. n., 2009, Kairosz Kiadó.
- Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. Egy nemzet küzdelme a második világháborúban*. 1–2. kötet. Budapest, 1991, Európa–História. (Extra Hungariam).
- Kertész István: *Magyar békeillúziók, 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között*. Budapest, 1995, Európa–História (Extra Hungariam).
- Magyarország 1921–1941. Zsitvay Tibor emlékiratai. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta Sipos Péter. Budapest, 1999, Palatinus Kiadó – Ráday Gyűjtemény.
- Milotay István: *Egy élet Magyarorszáért*. (Ami Horthy emlékirataiból kimaradt.) Budapest, 2001, Gede Testvérek BT.
- Nagy István: *Szemben az árral. Önéletrajzi regény, 1935–1944*. Bukarest, 1974, Kriterion Könyvkiadó.
- Nagybacsoni Nagy Vilmos: *Végzetes esztendő, 1938–1945. Visszaemlékezések*. Budapest, 1986, Gondolat Könyvkiadó.
- Pantazi, Constantin: *Cu Mareşalul până la moarte. Memorii*. [A marsallal mindhalálig. Emlékiratok.] Bucureşti, 1999, Editura Publiferom.
- Pelin, Mihai: *Diplomaţie de război. România–Italia 1939–1945*. [Háborús diplomácia. Románia–Olaszország, 1939–1945.] Bucureşti, 2005, Editura Elion.
- Pop, Valeriu: *Amintiri politice 1936–1945*. [Politikai emlékek 1936–1945.] Bucureşti, 1999, Editura Vestala.
- Rónai András: *Térképezett történelem*. Budapest, 1989, Magvető Könyvkiadó.
- Scarlat, Cristian (ed.): *Diplomaţi germani la Bucureşti 1937–1944. Din memoriile dr. Rolf Pusch, ataşat de legatie şi dr. Gerhard Stelzer, consilier de legatie*. [Német diplomaták Bukarestben 1937–1944. Dr. Rolf Pusch követségi attasé és dr. Gerhard Stelzer követségi tanácsos visszaemlékezéseiből.] Bucureşti, 2001, Editura All Educational.
- Schmidt, Paul: *Hitler tolmácsa voltam*. Budapest, 1971, Gondolat.
- Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta Pernecki Mihály. Budapest, 1983, Kossuth Könyvkiadó.
- Sturdza, Mihail: *România şi sfârşitul Europei. Amintiri din Țara pierdută*. [Románia és Európa vége. Emlékezések az elveszett országból.] Alba Iulia – Paris, 1994, Fronde.
- Szegedy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszanéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból*. 1–2. kötet, Budapest, 1996, Európa–História (Extra Hungariam).
- Szabó K. Sándor: *Bevonulás Erdélybe 1940*. Budapest, 1991, B&K Kiadó.
- Ullein-Reviczky Antal: *Német háború – orosz béke. Magyarország drámája*. Budapest, 1993, Európa–História (Extra Hungariam).

- Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak a 2. vkf. Osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései. A szövegeket közreadja, a kötetet szerkesztette Haraszti György. Budapest, é. n. [2007], Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Corvina.
- Varró János: *Erdélyi sorsvallató. Egy erdélyi 56-os utolsó vallomása*. Kecskemét, 2008, Korda Kiadó.

- Waldeck, R. G.: *Athénée Palace*. Bucureşti, 2000, Humanitas (Spectacolul istoriei, 3).

ÖSSZEFOGLALÓ MŰVEK

- Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély, 1940–1944*. [H. n.], 2011, Jaffa Kiadó.
- Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, 2005, Osiris Kiadó.
- Antoni, Mioara: *Propagandă şi război. Campania din est 1941–1944*. [Propaganda és háború. A keleti hadjárat 1941–1944.] Bucureşti, 2007, Tritonic.
- Ágoston Vilmos: *A kisajátított tér. A nemzeti képzelet Doru Munteanu és Wass Albert műveiben*. Budapest, 2007, EÖKK.
- Balogh Béni, L.: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, 2002, Pro-Print Könyvkiadó (Múltunk Könyvek).
- Balogh, Béni, L.: *The Second Vienna Award and the Hungarian–Romanian Relations 1940–1944*. [A második bécsi döntés és a magyar–román kapcsolatok 1940–1944 között.] Boulder, CO: Social Science Monographs, 2011.
- Boia, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Bukarest–Kolozsvár, 1999, Kriterion Könyvkiadó (Gordiusz).
- Case, Holly: *Between States. The Transylvanian Question and the European Idea during World War II*. [Az erdélyi kérdés és az európai gondolat a második világháború ideje alatt.] Stanford, California, 2009, Stanford University Press.
- Călugăru, Vasile F.: *Arbitrajul şi chestiunile rezervate cu referire la Arbitrajul dela Viena din 30 Aug. 1940*. [A döntőbírárság és a rezervált ügyek, az 1940. augusztus 30-i döntőbírársági ítéletre való hivatkozással.] Sighişoara, 1941. Tipografia „Robu”.
- Christof, Friedrich: *Béfriedung im Donauraum. Der Zweite Wiener Schiedsspruch und die deutsch–ungarischen diplomatischen Beziehungen 1939–1942*. [Béke-teremtés a dunai térségben. A második bécsi döntés és a német–magyar diplomáciai kapcsolatok 1939–1942.] Frankfurt am Main, 1998, Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften (Europäische Hochschulschriften).
- Constantiniu, Florin: *O istorie sinceră a poporului român*. [A román nép őszinte története.] Edíția a II-a, Bucureşti, 1999, Univers Enciclopedic.
- Czettler Antal: *A mi kis élethálál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig*. Budapest, 2000, Magvető Kiadó.

- Czettler Antal: *Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–1941.* Budapest, 1997, Magvető Kiadó.
- Csatári Dániel: *Forgószeiben. (Magyar–román viszony 1940–1945.)* Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó.
- Csima János: *Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938–1945).* H. n., 1961, Honvédelmi Minisztérium Központi Irattára.
- Deletant, Dennis: *Aliatul uitat al lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său 1940–1944.* [Hitler elfelejtett szövetségese. Ion Antonescu és a rendszere 1940–1944.] București, 2008, Humanitas.
- Dobrinescu, Valeriu Florin – Pătroiu, Ion: *Anglia și România între anii 1939–1947.* [Anglia és Románia 1939–1947 között.] București, 1992, Editura Didactică și Pedagogică, R.A.
- Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938–1944.* Budapest, 1986, Kossuth Könyvkiadó.
- Durandin, Catherine: *A román nép története.* Budapest, 1998, Maecenas Kiadó.
- Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944.* Budapest, 2008, Napvilág Kiadó (Politikatörténeti Füzetek XXV.).
- Fătu, Mihai – Mușat, Mircea (coord.): *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României. Septembrie 1940 – octombrie 1944.* [A horthysta-fasiszta terror Románia északnyugati részén. 1940. szeptember – 1944. október.] București, 1985.
- Fülöp Mihály – Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században.* Budapest, 1998, Aula Kiadó.
- Gergely Jenő – Pritz Pál: *A trianoni Magyarország, 1918–1945.* Budapest, 1998, Vince Kiadó (Tudomány – Egyetem).
- Georgescu, Vlad: *Istoria Românilor. De la origini pînă în zilele noastre.* [A románok története. A kezdetektől napjainkig.] Ediția a IV-a, București, 1995, Humanitas (Seria Istorie).
- Giurescu, Dinu C. (coord.): *Istoria Românilor. Vol. IX. România în anii 1940–1947.* [Románia története. IX. kötet. Románia 1940–1947 között.] București, 2008, Editura Enciclopedică.
- Giurescu, Dinu C.: *România în al doilea război mondial, 1939–1945.* [Románia a második világháborúban, 1939–1945.] București, 1999, Editura All Educational.
- Gosztonyi Péter: *A magyar honvédség a második világháborúban.* Budapest, 1995, Európa Könyvkiadó.
- Grad, Cornel: *Al doilea arbitraj de la Viena.* [A második bécsi döntés.] Iași, 1998, Institutul European (Istorie și diplomație, 17.).

- Herczegh Géza: *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyarország a világháborús Európában 1914–1945.* H. n., 1999, Magyar Szemle Könyvek.
- Hitchins, Keith: *România 1866–1947.* [Románia 1866–1947 között.] București, 1994, Humanitas.
- Hillgruber, Andreas: *Hitler, Regele. Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române, 1938–1944.* [Hitler, Károly király és Antonescu marsall. A német–román kapcsolatok 1938–1944 között.] Ediție de Stelian Neagoe. București, 1994, Humanitas (Seria Istorie).
- Illésfalvi Péter et al.: *Erdély a hadak útján 1940–1944.* H. n., 2005, Püldo Kiadó.
- Istoria militară a poporului român. Vol. VI. Evoluția sistemului militar național în anii 1919–1944.* [A román nép hadtörténelme. VI. kötet. A nemzeti katonai rendszer fejlődése 1919–1944 között.] Coord. principal: Ilie Ceaușescu. București, Editura Militară, 1989.
- Joó András: *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944.* Budapest, 2008, Napvilág Kiadó (Politikatörténeti Füzetek XXVII.).
- Juhász Gyula: *A Teleki-kormány külpolitikája, 1939–1941.* Budapest, 1964, Akadémiai Kiadó.
- Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája, 1919/1945.* Második, átdolgozott kiadás. Budapest, 1975, Kossuth Könyvkiadó.
- Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944.* Budapest, 1983, Kossuth Könyvkiadó.
- Kolontári Attila: *Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941.* Budapest, 2009, Napvilág Kiadó (Politikatörténeti Füzetek 31.).
- Lazăr, Traian D.: *Iuliu Maniu și serviciile secrete: 1940–1944.* [Iuliu Maniu és a titkosszolgálatok: 1940–1944.] București, 2006, Editura Mica Valahie.
- Lehrer, Milton G.: *Ardealul pămînt românesc. Problema Ardealului văzută de un american.* [Erdély, román föld. Erdély kérdése egy amerikai szemével.] Cluj-Napoca, 1991, Editura Vatra Românească.
- Macartney, C. A.: *Teleki Pál miniszterelnöksége, 1939–1941 (Az OCTOBER FIFTEENTH: A History of Modern Hungary 1929–1945. XII–XIX. fejezete).* Budapest, 1993, Occidental Press.
- Nebelin, Manfred: *Deutsche Ungarnpolitik 1939–1941.* [A német Magyarország-politika 1939–1941.] Opladen, 1989, Leske + Budrich.
- Ormos Mária – Krausz Tamás: *Hitler – Sztálin.* H. n., 1999, Pannonica Kiadó (fekete-fehér).
- Ormos Mária: *Magyarország a két világháború korában (1914–1945).* Debrecen, 1998, Csokonai Kiadó (Történelmi Kézikönyvtár).
- Otu, Petre: *Îmbrățișarea anacondei. Politica militară a României în perioada 1 septembrie 1939 – 22 iunie 1941.* [Az anakonda ölelése. Románia katonapolitikája 1939. szeptember 1 – 1941. június 22.] București, 2006, Editura Militară.

- Páva István: *Trianon – Belvedere – Hadbalépés*. Pécs, 1995, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.
- Péterfi Gábor: *Szabó Dezső és Főja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei*. Budapest, 2011, L'Harmattan Kiadó.
- Pritz Pál: *Pax Germanica. Német elképzelések Európa jövőjéről a második világháborúban*. Budapest, 1999, Osiris.
- Pritz Pál: *A Bárdossy-per*. H. n., 2001, Kossuth Kiadó (Híres politikai perek).
- Pritz Pál: *Bárdossy László*. Budapest, 2001, Elektra Kiadóház (Élet-Kép Sorozat).
- Puşcaş, Vasile: *Speranță și disperare. Negocieri Române–Aliate 1943–1944*. [Remény és kétségbeesés. Román–szövetséges tárgyalások 1943–1944.] Ediția a II-a. Editura Eicon, Cluj-Napoca, 2003. (Istorie Contemporană).
- Romsics Gergely: *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*. Budapest, 2010, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, 2006, Osiris Kiadó.
- Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest, 2005, Osiris Kiadó.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 1999, Osiris Kiadó (Osiris Tankönyvek).
- Şandru, Dumitru: *Mișcări de populație în România (1940–1948)*. [Népmozgások Romániában, 1940–1948]. Bucureşti, 2003, Editura Enciclopedică.
- Scurtu, Ioan: *Iuliu Maniu. Activitatea politică*. [Iuliu Maniu. A politikai tevékenysége.] Bucureşti, 1995, Editura Enciclopedică.
- Simion, Aurică: *Preliminariile politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*. [Az 1944. augusztusi román felkelés politikai-diplomáciai előzményei.] Cluj-Napoca, 1979, Editura Dacia.
- Simion, Aurică: *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941*. [A romániai politikai rendszer 1940 szeptemberétől 1941 januárjáig.] Cluj-Napoca, 1976, Editura Dacia (Istorie Contemporană).
- Stan, Apostol: *Iuliu Maniu. Biografia unui mare român*. [Iuliu Maniu. Egy nagy román életrajza.] Bucureşti, 1997, Editura Saeculum I. O.
- Şuța, Ion: *România la cumpăna istoriei. August '44*. [Románia a történelem választóján. '44 augusztusa.] Bucureşti, 1991, Editura Științifică.
- Szász Zoltán: *A románok története*. Budapest, é. n., Bereményi Könyvkiadó (Népek hazája).
- Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó.
- Szekfü Gyula: *Forradalom után*. Hasonmás kiadás. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Glatz Ferenc. [Budapest], 1983, Gondolat Kiadó (Történetírók Tára).

- Szenczei László: *Az erdélyi magyarság harca 1940–1944*. Budapest, 1946, Egyetemi Nyomda.
- Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938–1941*. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó.
- Tóth Julianna: *A második bécsi döntés közjogi és közigazgatási vetületei Észak-Erdélyben 1940 őszén*. Kézirat, 1987, az egykori Teleki László Alapítvány Könyvtára.
- Turbucz Dávid: *Horthy Miklós*. Budapest, 2011, Napvilág Kiadó.
- Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, 2005, Osiris Kiadó.
- Vargyai Gyula: *Magyarország a második világháborúban. Összeomlástól összeomlásig*. Budapest, 2001, Korona Kiadó.
- Vargyai Gyula: *Tengelytörés. „Szövetséges” államok a keleti fronton 1941–1944*. Budapest, 1985, Kozmosz Könyvek.
- Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre, 1886–1944. A küldetési ember*. Budapest, 1992, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, 2001, Osiris Könyvkiadó (Osiris Zsebkönyvtár).

TANULMÁNYOK, CIKKEK

- Ablonczy Balázs: Teleki Pál nemzetről és társadalomról – a visszacsatolások előtt és után. In Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Budapest, 2004, Teleki László Alapítvány, 151–170.
- Ablonczy Balázs: Védkunyhó. Idegenforgalmi fejlesztés és nemzetépítés Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között. *Történelmi Szemle*, 2008. 4. sz. 507–533.
- Ablonczy László: „Útonállók leereszkedő ajándéka.” Erdélyi ősz, 1940. *Hitel*, 2010. 9. sz. 81–100.
- Achim, Viorel: A második világháború éve alatti román lakosságcsere-tervekről. *Múltunk*, 2007. 4. sz. 4–17.
- Achim, Viorel: The Romanian Population Exchange Project Elaborated by Sabin Manuilescu in October 1941. [A Sabin Manuilescu által 1941. októberben kidolgozott román lakosságcsere-tervezet.] In *Jahrbuch des italienisch-deutschen historischen Instituts in Trient*, XXVII. Bologna 2002, 593–617.
- Anton, Míora: Az elviselhetetlen szomszédság. Románia Magyarország elleni propagandája (1940–1944). *Limes*, 2010. 1. sz. 41–52.
- Ardeleanu, Ion: „Biroul păcii”: Proiecte privind soluționarea problemei frontierelor României și realizarea unor bune relații în Balcani (1942–1943). [A „Béke irodája”. Tervek Románia határai kérdésének megoldására és a jó viszonyok meg-

- teremtésére a Balkánon, 1942–1943]. In *Europa XXI*. I–II/1992–1993, Iași, 1993, 128–132.
- Arens, Meinolf: Egy etnikus csoport a totalitárius népességgpolitika feszültségmezejében. A moldvai magyarok/csángók a román–magyar–német kapcsolatok tükrében (1944). *Erdélyi társadalom*, 2007. 2. sz. 71–104.
- Balogh Béni, L.: A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete (1940–1944). In *Korrajz 2003. A XX. Század Intézet Évkönyve*. Vál. Földesi Margit. H.n., 2004, XX. Század Intézet, 39–53.
- Balogh Béni, L.: A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén. *Limes*, 1996. 3. sz. 79–92.
- Balogh Béni, L.: A magyar–román viszony és az erdélyi kérdés 1940–1944 között. In Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Történelmünk a Kárpát-medencében (1926–1956–2006)*. Kolozsvár, 2006, Komp-Press Kiadó, 19–27.
- Balogh Béni, L.: A Romániai Magyar Népközösség 1940–1944 között. *Limes*, 2011. 2. sz. 29–43.
- Balogh Béni, L.: Az Antonescu-rezsim békeelképzelései 1940–1944 között. *Századok*, 2007. 1. sz. 3–27.
- Balogh Béni, L.: Az erdélyi magyar menekültkérdés 1939 és 1944 között. *Regio*, 1999. 3–4. sz. 243–265.
- Balogh Béni, L.: Az „idegháború” kezdete. Magyar–román tárgyalások 1940 őszén. In Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorja, 2006, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 101–117.
- Balogh Béni, L. – Bárdi Nándor: A dél-erdélyi magyarság jogi és politikai helyzete a második bécsi döntést követően. In Bárdi Nándor et al. (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, 2008, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 162–167.
- Balogh Béni, L. – Olti Ágoston: A román–magyar lakosságcsere kérdése 1940–1947 között. In Cholnoky Győző (szerk.): *Földönfutók. A Magyarországot érintő kényszerletelek a II. világháború alatt és után*. Budapest, 2008, Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás Könyvek), 9–42.
- Bárdi Nándor: A „kis magyar világ”. Észak-Erdély átalakulása, 1940–1944. *Limes*, 2006. 2. sz. 5–6.
- Bárdi Nándor: A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944 között. *Limes*, 2006. 2. sz. 43–70.
- Bárdi Nándor: Németh László. In Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Tanulmányok*. Budapest, 1998, Osiris Kiadó, 175–192.
- Benkő Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro Minoritate*, 2002/Ősz, 7–41.

- Bibó István: Az európai egyensúlyról és békéről. In uő: *Válogatott tanulmányok*. Első kötet, 1935–1944. Budapest, 1986, Magvető Könyvkiadó, 295–635.
- Bolovan, Sorina – Bolovan, Ioan: Problemele demografice ale Transilvaniei între știință și politică. Studiu de caz (1920–1945). [Erdély demográfiai kérdései a tudomány és a politika között. Esettanulmány, 1920–1945.] In Camil Mureșanu (coord.): *Transilvania între medieval și modern*. Cluj-Napoca, 1996, 119–131.
- Borhi László: Akár német megszállás árán is. Magyarország szerepe az Egyesült Államok külpolitikájában, 1942–1944. In *Századok Füzetek 2*. Szerkesztette Pál Lajos. Budapest, 2009, Magyar Történelmi Társulat, 7–48.
- Crunțeanu, Ștefan: Negocierile româno-sovietice de la Stockholm pentru încheierea armistițiului : [A stockholmi román–szovjet fegyverszüneti tárgyalások.] *Revista Studențească de Studii de Istorie și Arheologie*. http://www.litere.ro/revista_arheologie/articole/nr2-2004/Crunteanu%20Marius.pdf (Letöltés: 2009. július 25.)
- Davis, R. Chris: Restocking the Ethnic Homeland: Ideological and Strategic Motives behind Hungary's „Hazatelepítés”. Schemes during WWII (and the Unintended Consequences). *Regio* (angol nyelvű kiadás), 2007, 155–174.
- Dobre, Florica: Ion și Mihai Antonescu scrutează viitorul. Biroul Păcii (1942). [Ion és Mihai Antonescu a jövőt fürkészi. A béke irodája, 1942]. *Dosarele Istoriei*, 1997. 2. sz. 8–11.
- Dombrády Lóránd: A magyar elszakadási törekvések és a hadsereg 1943-ban. In uő: *Katonapolitika és hadsereg 1920–1944*. Budapest, 2000, Ister Kiadó, 188–241.
- Egry Gábor: Az Antonescu-korszak nemzetiséggpolitikája Romániában. *Limes*, 2011. 2. sz. 11–27.
- Egry Gábor: „Kis magyar világ” – történeti megközelítések. *Limes*, 2006. 2. sz. 139–142.
- Egry Gábor: Sérelmek, félelmek, kisállami szuverenitás-dogma. A román külpolitikai gondolkodás magyarságképe a két világháború között. *Limes*, 2008. 2. sz. 87–98.
- Egry Gábor: Tükkörpolitika. Magyarok, románok és nemzetiséggpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944. *Limes*, 2010. 2. sz. 97–111.
- Fülöp Mihály: A román kiugrás és a fegyverszünet. In *Századok Füzetek 2*. Szerkesztette Pál Lajos. Budapest, 2009, Magyar Történelmi Társulat, 63–98.
- Gáll Ernő: A román nemzeti ideológia – tegnap és ma. *Regio*, 1995. 1–2. sz. 205–219.
- Gergely Jenő: Az észak-erdélyi görög katolikus román egyházmegyeik jogállása és sérelmeik, 1940–1944. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1993. 3–4. sz. 83–93.
- Gidó Csaba: Román–magyar határkérdés 1940–1944-ben, különös tekintettel a Székelyderzs és Kányád között húzódó határvonalra. In Hermann Gusztáv Mihály et al. (szerk.): *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok*

- IV. Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004, Hargita Megyei Kulturális Központ, 180–204.
- Hámori Péter: Határváltás és emlékezet szatmári és máramarosi interjúk alapján. (Észak-Erdély 1940–1944-ben.) In Czoch Gábor – Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Budapest, 2006, Teleki László Alapítvány, 209–218.
- Hámori Péter: Székely-oláh katolikus sorstörténet. *Regio*, 2007. 2. sz. 189–222.
- Horváth Sz. Ferenc: Határon innen és határon túl. Népegyesítés és áttelepítés, mint az erdélyi kérdés megoldási lehetősége (1937–1942). *Limes*, 2006. 2. sz. 7–16.
- Horváth Sz. Ferenc: Népcsoportpolitika, szociális kompenzáció és gazdasági jóvátétel. A holokauszt Észak-Erdélyben. *Múltunk*, 2006. 3. sz. 102–143.
- Illésfalvi Péter: A román–magyar kapcsolatok katonai vonatkozásai 1940–1944 között. In Markó György (szerk.): *Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban*. Budapest, 2005, Zrínyi Kiadó, 93–103.
- Illésfalvi Péter: „Édes Erdély itt vagyunk...” Az 1940-es erdélyi bevonulás során történt atrocitásokról. *Pro Minoritate*, 2004/Tavaszi, 58–77.
- Iordachi, Constantin – Trencsényi Balázs: A megújulás esélyei: a román történetírás tíz éve (1989–1999). *Replika*, 41–42. sz. 2000. november.
- Iordachi, Constantin – Turda, Marius: Politikai megbékélés versus történeti diskurzus: az 1989–1999 közötti román történetírás Magyarország-percepciója. *Regio*, 2000. 2. sz.
- Juhász Gyula: Az út vége. Magyarország nemzetközi helyzete és a magyar szellemi élet, 1938–1944. In uő: *A történész józansága*. H. n. [Budapest], é. n., Országos Széchényi Könyvtár.
- Juhász István: Dél-erdélyi iskoláink és a románság. In Záhony Éva (szerk.): *Hitel. Kolozsvár 1935–1944. Tanulmányok*. I. kötet. 1991, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 309–315.
- Kerekes Lajos: Bánffy Miklós politikai küldetése Romániában 1943-ban. *Történelmi Szemle*, 1963. 2. sz. 259–261.
- Kim, Jiyoung: Bajcsy-Zsilinszky Endre 1943-as koncepciója Erdélyről. In Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Tanulmányok*. Budapest, 1998, Osiris Kiadó, 193–202.
- Lukács Zs. Tibor: Bibó István. In Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Tanulmányok*. Budapest, 1998, Osiris Kiadó, 203–220.
- Muşat, Mircea – Bobocescu, Vasile: Împotriva unei nedreptăţi istorice; 40 de ani de la marile manifestaţii populare împotriva Dictatului fascist de la Viena. [Egy

- történelmi igazságtalanság ellen; a 40 évvel ezelőtti nagy népi tüntetések a fasiszta bécsi diktátum ellen.] *Anale de Istorie*, 1980. 3. sz.
- Nagy Alpár-Csaba: A Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész rövid története (1940–1944). *Limes*, 2011. 2. sz. 45–58.
- Olti Ágoston: A Romániai Kommunista Párt és a romániai nemzetiségi/területi kérdés a két világháború között. *Regio*, 2007. 1. sz. 109–132.
- Osgyáni Gábor: „Újra magyarok lettünk”. Gondolatok a „magyar világ” gyimesi emlékeiről. *Pro Minoritate*, 2003/Tél.
- Ormos Mária: A konzervativizmus és a Horthy-korszak. In uő: *A történelem vonatán. Európa és Magyarország a 20. században*. Budapest, 2005, Múlt és Jövő Könyvkiadó, 131–154.
- Ormos Mária: Magyarok – nemzetiszocialista szemmel. *Limes*, 2002. 1. sz. 23–36.
- Ormos Mária: Magyarok – német „népi” és nemzetiszocialista szemmel. In uő: *A történelem vonatán. Európa és Magyarország a 20. században*. Budapest, 2005, Múlt és Jövő Könyvkiadó, 107–129.
- Ormos Mária: Magyarország szövetségei szemében, 1939–1945. In Markó György (szerk.): *Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban*. Budapest, 2005, Zrínyi Kiadó, 49–54.
- Ormos Mária: Kállay Miklós (1887–1967). *Korunk*, 2004. 3. sz. 68–93.
- Otu, Petre: Comisia Roggeri–Altenburg. *Magazin Istoric*, 2001. 8. sz. www.itcnet.ro/history/archive (Letöltve: 2006. 05. 06.)
- Paksa Rudolf: A történetírás mint propaganda. Baráth Tibor útja a szakmai történetírástól a mítoszgyártásig. *Kommentár*, 2006. 5. sz. http://www.kommentar.info.hu/paksa_rudolf_a_tortenetiras_mint_propaganda.pdf (Letöltve: 2011. szeptember 1.)
- Pál János: A dél-erdélyi unitárius egyház helyzete és önszerveződési stratégiái 1940–1944 között. *Limes*, 2011. 2. sz. 59–73.
- Péterfi Gábor: Trianon és a „kelet-európai föderáció” gondolata Szabó Dezső és Féja Géza írásában. *Kommentár*, 2010. 4. sz. 15–23.
- Pomogáts Béla: Üdvözlégy szabadság! Az erdélyi magyar irodalom és az 1940-es visszacsatolás. (Bevezetés). In uő (szerk.): *Üdvözlégy szabadság! Magyar írók Észak-Erdély és a Székelyföld 1940-es visszatéréséről*. Pomáz, 2008, Kráter Műhely Egyesület (Metamorphosis Transsylvaniae. 1940. szeptember), 7–19.
- Pritz Pál: A kieli találkozó (Forráskritikai tanulmány). In uő: *Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok*. Budapest, 1995, Magyar Történelmi Társulat, 291–333.
- Pritz Pál: Magyar külpolitika 1941–1945. In *Századok Füzetek* 2. Szerkesztette Pál Lajos. Budapest, 2009, Magyar Történelmi Társulat, 49–61.

- Romsics Ignác: Belépés a háborúba. In uő: *Magyar sorsfordulók 1920–1989*. Budapest, 2012, Osiris Kiadó, 129–145.
- Romsics Ignác: A német- és nyilasellenes magyar politikai elit helyzetértékelése és jövőképe 1943-ban. In uő: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Budapest, 2004, Osiris Kiadó, 283–296.
- Romsics Ignác: Bibó István és a trianoni magyar határok. In uő: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Budapest, 2004, Osiris Kiadó, 297–311.
- Romsics Ignác: Magyar békeelképzelések a második világháború végén. In Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Történelmünk a Kárpát-medencében (1926–1956–2006)*. Kolozsvár, 2006, Komp-Press Kiadó, 29–37.
- Romsics Ignác: Magyarország helye a német Délkelet-Európa-politikában. In uő: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest, 1996, Osiris Kiadó, 177–233.
- Sárándi Tamás: Észak-Erdély 1944 közötti története a román történetírásban. *Limes*, 2006. 2. sz. 131–137.
- Sárándi Tamás: Kisebbségpolitika a közigazgatási gyakorlatban a katonai közigazgatás idején Észak-Erdélyben. *Limes*, 2010. 2. sz. 75–95.
- Sebestyén Elemér – Szabó Péter: Magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben és a Székelyföldön 1940 őszén. *Századok*, 2008. 6. sz. 1383–1420.
- Sipos Péter: Magyarország szerepe a második világháborúban. In Markó György (szerk.): *Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban*. Budapest, 2005, Zrínyi Kiadó, 15–24.
- Stan, Constantin I.: Contribuții privind evacuarea administrației românești din nord-vestul Transilvaniei în urma dictatului de la Viena. [Adalékok a bécsi diktátum nyomán a román közigazgatás Északnyugat-Erdélyből való kivonásának kérdéséhez.] *Sargetia*, 1999–2000. 2. sz. 555–564.
- Stark Tamás: Magyarország háborús embervesztesége. *Rubicon*, 2000. 9. sz. 44–49.
- Szász Zoltán: Tévtutak keresése. Áttelepítési tervek a magyar–román konfliktus feloldására 1940 táján. *História*, 1999. 8. sz. 17–19.
- Szász Zoltán: Válság-monitoring Erdélyben 1940–1942. A német–olasz különmegbeszélések vizsgálódásai. In Krausz Tamás (szerk.): *Kelet-Európa: történelem és sorsközösség*. Budapest, 2006, 270–284.
- Tinódi Gábor: A dél-erdélyi magyarság szellemi élete. In Záhony Éva (szerk.): *Hitel. Kolozsvár 1935–1944. Tanulmányok*. I. kötet. 1991, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 295–308.
- Trască, Ottmar: Relațiile româno-ungare și problema Transilvaniei, 1940–1944 (I). [A magyar–román kapcsolatok és Erdély kérdése, 1940–1944., I.] In *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*. XLI, 2004. Iași, Editura Academiei Române, 311–349.

- Trască, Ottmar: Relațiile româno-maghiare și problema Transilvaniei, 1940–1944 (II). [A magyar–román kapcsolatok és Erdély kérdése, 1940–1944., II.] In *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*. XLII, 2005. Iași, Editura Academiei Române, 377–408.
- Trască, Ottmar: Sikertelen próbálkozás. Román–magyar tárgyalások 1943 első felében. *Limes*, 2010. 1. sz. 113–126.
- Trască, Ottmar: Tratatativele româno-maghiare din prima jumătate a anului 1943. [A román–magyar tárgyalások 1943 első feléből.] In *Studii istorice. Omagiu profesorului Camil Mureșanu la împlinirea vârstei de 70 de ani*. (İngrijit de Nicolae Edroiu.) Cluj-Napoca, 1998, Presa Universitară Clujană, 475–499.
- Varga János: Levente és értelmezője nyomán. In Rác István (szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéről. Szakmai konferencia Debrecenben 1987. október 9–10*. Debrecen, 1988, Csokonai Kiadó, 212–225.
- Vekov Károly: Perújrafelvétel. A Wass Albert-ügy. *Rubicon*, 2005. 6. sz. 45–50.
- Vincze Gábor: A moldvai magyar etnikai csoport a román nemzetépítés árnyékában. In uő (szerk.): *Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához (1860–1989)*. Budapest, 2004, Teleki László Alapítvány (A Magyarságkutatás könyvtára XXVII.). http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf437.pdf, 10–11. (Letöltve: 2011. szeptember 1.)
- Zeidler Miklós – L. Balogh Béni: Az „Erdély-kérdés” a magyar–szovjet külkapcsolatokban. 2000. *Irodalmi és társadalmi havi lap*, 2002. április, 41–53.
- Zeidler Miklós: Mozgáster a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai” a két háború között. In Romsics Ignác (szerk.): *Mitoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 162–205.
- Zsidó Ferenc: Elhervadt a túróvirág... A „kicsi magyar világ” lokális történelme egy határszelte kistrégióban. *Székelyföld*, 2007. 4. sz. 126–145.

SAJTÓ

- Ellenzék, 1940–1941
 Erdélyi Helikon, 1940–1942
 Erdélyi Szemle, 1940–1941
 Esti Magyarország, 1940
 Gazeta Sibiului, 1940
 Hitel, 1940–1944
 Keleti Újság, 1940–1941
 Kolozsvári Estilap, 1941–1944
 Kültügyi Szemle, 1940–1941

Láthatár, 1941–1942
Magyar Kisebbség, 1940–1941
Magyar Szemle, 1940
Reggeli Magyarország, 1940
România Nouă, 1940
Tribuna Ardealului, 1940
Új Magyarország, 1940–1944
Universul, 1940–1944

ADATTÁRAK, KRONOLÓGIÁK, KUTATÁSI SEGÉDLETEK

Bonhardt Attila: *A Hadtörténelmi Levéltár román–magyar viszonyai kapcsolatos iratainak jegyzéke*, 1938–1945. I–II. kötet.
 Balogh Béni, L.: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia*. <http://balogh.adatbank.transindex.ro/> (Letöltve: 2011. szeptember 1.)
 Gagy József: *Dokumentumgyűjtemény. Az 1940. augusztus 30-i Bécsi Döntés, a magyar hadsereg bevonulása, a magyar adminisztráció kialakulása a Székelyföldön*. Kézirat. Csíkszereda, 1993. Lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. 625. fond, 1251. sz.
 Kuszálék Péter: *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989*. Budapest, 1996, Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet (Kisebbségi adattár VI.)
 Sárándi Tamás – Tóth-Bartos András (szerk.): „Kis magyar világ”. Észak-Erdély 1940–1944 között. <http://www.adatbank.ro/belso.php?alk=66&k=5> (Letöltve: 2011. szeptember 1.)

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

Ablonczy Balázs 22
 Ákosi Károly 69
 Altenburg, Günther 23, 103, 105, 107,
 129–130, 207, 234, 242, 304
 Anonymus 310
 Antal István 292
 Antonescu, Ion 7–8, 10, 23, 46–51,
 53, 71, 80, 84–86, 89–90,
 96–98, 101–102, 105–106, 112,
 116–123, 126, 131–132, 134,
 138, 140–142, 148–149, 152,
 158–162, 177, 183, 191, 193,
 213–215, 221, 229, 234, 237,
 257, 259–261, 265, 275, 277,
 292, 294–298, 302–303
 Antonescu, Mihai 8, 141–143,
 147–153, 156–157, 163–168,
 172–173, 175–183, 185, 187–
 191, 197–198, 201, 204, 206,
 213, 222–223, 234, 236–238,
 241, 244, 256–260, 263–267,
 273–281, 283, 285–289, 293,
 303, 305–306
 Bădăraș, M. 269
 Bajcsy-Zsilinszky Endre 91, 252, 254,
 272
 Bajnóczy József 78
 Balogh Edgár 32, 271

Bánffy Miklós 17, 24, 62, 274, 267,
 280–282, 284–292, 306
 Baranyai Zoltán 263
 Baráth Tibor 211
 Barbul, Gheorghe 168
 Bárczy János 68
 Bárdi Nándor 21
 Bárdi Nándor 32
 Bárdossy László 50–52, 75, 130–144,
 149, 151, 162, 163, 170–172,
 175–177, 180, 187–189, 197,
 209, 213, 229, 231, 305
 Bartha Károly 162
 Báthory Zsigmond 40
 Beck Albert 70, 118
 Bedő Zsolt 69
 Bem József 272
 Beneš, Eduard 258, 290
 Bethlen Ádám gróf 101
 Bethlen Béla gróf 35
 Bethlen György gróf 67
 Bethlen István 38, 39, 267, 268, 281–
 286, 289, 306
 Bibó István 29, 30, 255
 Boér György 211, 212
 Boilă, Zaharia 80
 Bossy, Raoul 151, 154, 155, 158, 159,
 166, 167, 176, 179, 183, 186,
 198

Mussolini, Benito 7, 114–117, 121, 221
 Nagy 151, 157, 175, 249, 274, 292, 321
 Nádai István 53, 71, 204
 Nagy András 79, 85, 172, 184, 204, 221
 Nagy Ferenc 35, 36, 272
 Nagy István 44, 272
 Nagy László bukaresti követ 8, 50, 144, 147–149, 188, 244, 277–280, 286, 288, 289
 Nagybacsoni Nagy Vilmos 68, 82
 Nanu, Frederic 259
 Neagoe, Stelian 159
 Negoitescu, Ion 43
 Németh László 41, 169
 Neubacher, Hermann 162
 Nyíró József 34
 O'Malley, Owen 245, 246
 Olteanu, Gavril 294
 Olti Ágoston 32
 Ormos Mária 160, 179
 Osgyáni Gábor 31
 Otu, Petre 233, 234, 262, 263
 Óvári Elemér 86
 Paál Árpád 212
 Păclișanu, Zenovie 264
 Pál Gábor 91
 Pantazi, Constantin 117, 192
 Papp József dr. 67
 Passanizzi 231
 Pataky Tibor dr. 210
 Pelin, Mihai 274
 Pella, Vespasian V. 262
 Pocol, Victor 271
 Pop, Valeriu 10, 45, 49, 73, 81, 85, 86, 93–102, 115, 126, 129, 144, 152, 221, 266
 Popa, Grigore 49
 Popescu, Stelian 80, 230
 Popovici, Nicolae 86
 Purgly László 90
 Pușcaș, Vasile 23, 106, 107, 242
 Rákóczi György, II. 40
 Ravasz László 34, 91
 Reményik Sándor 33, 272
 Rényey Viktor 50, 134, 135, 138
 Ribbentrop, Joachim von 73, 115, 117, 123, 130, 150, 151, 167, 175–178, 181–183, 186, 199, 295
 Ritter, Karl 124
 Roberts, F. K. 245, 246
 Roggeri, Delfino 18, 23, 103, 105, 107, 129, 130, 144, 206, 207, 223, 234, 237–239, 242, 244, 304
 Romsics Ignác 11, 160, 173, 253, 255
 Rónai András 251, 252
 Roosevelt, Franklin D. 250
 Rugonfalvi Kiss István 196
 Saronov, Nyikolaj 39
 Schmidt József 178, 205
 Schmidt, Paul 117, 119, 120
 Schrecker Károly 254
 Scoppa, Renato Bova 156, 273–275
 Șeicaru, Pămfil 80, 282
 Seres Attila 39
 Shvov Kálmán 38
 Sigliuzzo, Carmello 229
 Sima, Horia 50, 132, 275
 Simion, Aurică 19, 115
 Sipos Péter 161
 Sircana, Leone 229
 Stelzer, Gerhard 176, 177, 237, 244
 Știrbey, Barbu herceg 259
 Stoenescu, Nicolae 55–57
 Stoica, Vasile 215, 263, 264, 266, 267

Sturdza, Mihail 75, 104, 107, 115, 116, 125
 Trașcă, Ottmar 23, 24, 106, 107, 229, 243, 244, 278, 296
 Traub István 275, 276, 298
 Szabédi László 33
 Szabó Dezső 41
 Szabó József 34
 Szabó László, Cs. 40
 Szabó Zoltán 40
 Szakasits Árpád 271
 Szász Pál 212, 226
 Szász Zoltán 243
 Szegedy-Maszk Aladár 249, 252–254, 291
 Szeffü Gyula 77
 Szenczei László 14, 16, 271–273
 Szentkereszty Béla báró 63
 Szentmiklósy Andor 252
 Szombathelyi Ferenc 180, 181, 196
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 258, 309, 310
 Sztankay Zoltán 215, 268, 269, 293
 Sztójay Döme 18, 111, 114, 115, 120, 122, 159–163, 170, 180, 293, 297, 298
 Talamo, Adenolfi Giuseppe 130
 Tamási Áron 33, 220
 Tătărescu, Gheorghe 291
 Tătaru, Coriolan 45
 Tavaszy Sándor 34
 Teleki Béla 212
 Teleki Pál 37–40, 50, 63, 65, 76, 77, 85, 87, 89, 92, 106, 110, 117, 118, 126, 127, 130, 137, 141, 161, 180, 207, 216, 250, 251
 Tildy Zoltán 272
 Tilea, Viorel 269
 Tilkovszky Loránt 15, 103
 Tito, Josip Broz 251
 Titulescu, Nicolae 287
 Trașcă, Ottmar 23, 24, 106, 107, 229, 243, 244, 278, 296
 Traub István 275, 276, 298
 Ujszászy István 50
 Újváry Dezső 104
 Ullein-Reviczky Antal 248
 Vaida-Voevodot, Alexandru 291
 Varga Béla 252, 272
 Vargyai Gyula 174, 175
 Varró János 59
 Vásárhelyi János 63, 78, 268, 273, 307
 Vaska Gyula 269
 Vaslabán Györgyné id. 83
 Vékás Lajos 86
 Veress László 249–251
 Vigh Károly 272
 Villani Frigyes báró 107, 117
 Visinszkij, Andrej 309
 Vișoianu, Constantin 259
 Vladár Ervin 143, 189, 236, 238, 239
 Vörnle János 75, 85, 86, 93–96, 98, 99, 101, 138
 Wass Albert 33, 80
 Wass Endre 80
 Weizsäcker, Ernst Freiherr von 103, 154, 155
 Werth Henrik 64, 77, 170, 171, 180, 212
 Wild József 211
 Wilson, Henry M. 259
 Woermann, Ernst 198
 Zaharescu 193
 Zilahi-Sebess Jenő 297
 Zolnay Béla 272
 Zsitvay Tibor 39, 40

E könyv a magyar–román viszonyt és az ehhez elválaszthatatlanul kapcsolódó kisebbségi kérdést vizsgálja az 1940. augusztus 30-án kihirdetett második bécsi döntés és a háborúból való 1944. augusztus 23-i román kiugrás közötti időszakban. Műfaját tekintve diplomáciatörténeti mű. A fő hangsúly a kétoldalú viszony alakulásán, a „hagyományosnak” számító politikai-diplomáciai aspektusok elemzésén van, a kisebbségi kérdést ennek függvényében tárgyalja.

A kötet nem csak a téma kutatóinak, hanem az Erdély sorsa iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönségnek is jó szívvel ajánlható. A második bécsi döntésnek és az ezt követő négy évnek ugyanis napjainkig ható következményei vannak, és mind a magyar, mind a román köztudatban elevenen él az emléke. A magyar és a román levéltárak anyagai, a diplomáciai okmánytárak, a szakirodalom, a sajtó, valamint a korabeli szereplők visszaemlékezései alapján megírt mű ezért a mára nézve is sok tanulsággal szolgál. Egyben segít eligazodni a 20. századi magyar–román viszony bonyolult szövevényében, ugyanakkor hiteles képet fest az Erdély birtoklásáért folytatott küzdelem egyik legizgalmasabb, sorsdöntő időszakáról.

L. BALOGH BÉNI 1961-ben született Temesváron. Egyetemi tanulmányait Kolozsváron és Budapesten végezte filozófia–történelem, illetve levéltár kiegészítő szakon. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán 2010-ben szerzett Phd-fokozatot. A második bécsi döntésről és a magyar–román kapcsolatokról 2002-ben magyarul, 2011-ben angol nyelven jelent meg monográfiája.

AKADÉMIAI KIADÓ

www.akademiaikiado.hu

9 789630 593069

3400 Ft

L. BALOGH BÉNI
**KÜZDELEM
ERDÉLYÉRT**

A MAGYAR-ROMÁN VISZONY
ÉS A KISEBBSÉGI KÉRDÉS
1940-1944
KÖZÖTT

HONVÉD. BEVONULÁS
EMLEKÉRE, PÁRÁSD. 1944. IX. 9-12.